

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 65 * 2017 * ČÍSLO 3

**HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED**

OBSAH

Metodológia a historiografia

Hruboň, Anton: „História historikov“. Kariérne sínusoidy historikov z Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici v kontexte spoločenského odmäku a normalizácie po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa	385
---	-----

Štúdie

Sedláček, Peter: Hospodárenie mestskej komory v Bratislave na základe rozboru komorných kníh mesta Bratislavy z rokov 1434 – 1528	411
Kollárová, Ivona: Tajný knižný obchod po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie. Symptómy latentných dejín komunikácie	445
Letková, Alexandra: Jan Antonín Baťa – osud veľkopodnikateľa v povojnovom Československu	471
Borza, Peter: Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945	493
Berlanský, Matej: Ideový obsah osláv 20. výročia Povstania	515

Recenzie

Hudáček, Pavol: <i>Castrum Salis</i> . Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000 (Miroslav Lysý)	541
Riccardus Bartolinus/Richard Bartolini: <i>Odeporicon</i> (Miloš Marek)	543
Stone, Dan: <i>Concentration camps. A short history</i> (Denisa Nešťáková)	545

Glosy	549
-------------	-----

Kronika	559
---------------	-----

Obhájené práce	569
----------------------	-----

Nekrológy	571
-----------------	-----

METODOLÓGIA A HISTORIOGRAFIA

„HISTÓRIA HISTORIKOV“:

KARIÉRNE SÍNUSOIDY HISTORIKOV Z PEDAGOGICKEJ FAKULTY
V BANSKEJ BYSTRICI V KONTEXTE SPOLOČENSKÉHO ODMÁKU
A NORMALIZÁCIE PO INVÁZII VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY
DO ČESKOSLOVENSKA

ANTON HRUBOŇ

HRUBOŇ, Anton. “A History of the Historians”: Career Ups and Downs of Historians from the Faculty of Education in Banská Bystrica in the Context of the Liberalization and Normalization after the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 385-410, Bratislava.

In the history of every academic institute (department) one can find events that do not deserve to be forgotten. The year 1968 and its consequences deeply affected all aspects of public life including academia. The Faculty of Education (a direct predecessor of Matej Bel University) in Banská Bystrica was no exception. Dynamic processes and phenomena, typical of the short period of liberalization of the Communist regime followed by 20 years of so-called Normalization, had a major impact on the destiny of the Faculty staff.

The paper shows how the major changes in the Czechoslovak Communist regime influenced the further careers of historians employed at the Faculty in the 1970s and 1980s using the examples of former Dean Július Alberty and Miloš Štilla. Their stories represent two paths that society followed in the discussed period – a path of harassment by the new post-invasion power holders and a path of active cooperation/collaboration with the structures of the regime, as well as cooperation with the State Security (Štátna bezpečnosť).

Key words: Faculty of Education in Banská Bystrica. 1968 Occupation of Czechoslovakia. Political purges. Normalization. Július Alberty.

Reflexia vývoja vlastného odboru a pracoviska patrí v slovenskej historiografii k pomerne okrajovým témam. V prípade akademických pracovísk s tradíciou nepresahujúcou pár decénií je to vcelku pochopiteľné. Ako spoločnosť, tak aj jednotlivé fakulty či katedry prešli v kontexte turbulencií politických zmien komplikovanou trajektóriou. Ich rekonštrukcia môže byť pre mnohých aj s odstupom desaťročí citlivou témou, na pertraktovanie ktorej ešte nedozrel potrebný časový odstup. Aktéri nie tak dávnych udalostí

stále žijú, pripomínanie minulosti v sebe skrýva riziko jatrenia starých rán a opätovného prežívania osobných tráum.

V živote každého pracoviska sa však aj v zdanlivej rutine kolotoča akademických rokov nájdu momenty, ktoré si jednoducho už len zo svojej podstaty nezaslúžia upadnúť do zabudnutia. Jeden z týchto míľnikov bezpochyby predstavoval rok 1968 a následné, s ním súvisiace a z jeho dôsledkov vyplývajúce čistky, zasiahnuvšie všetky vysoké školy a vedecké ústavy v Československu. Pedagogická fakulta (PF) v Banskej Bystrici, priama predchodkyňa súčasnej Univerzity Mateja Bela, nezostala pomimo týchto spoločenských procesov. Dynamická krivka v evolúcii režimu Československej socialistickej republiky (ČSSR) viac či menej ovplyvnila profesijné i životné osudy všetkých jej zamestnancov.

Takzvaný normalizačný režim (resp. obdobie 70. a 80. rokov)¹ v Československu historici niekedy zvyknú označovať ako éru schizofrénie, ktorá na jednej strane lámala, no na strane druhej zocelovala ľudské charaktery. Aké dokážu byť cesty kolegov z jedného pracoviska v tomto ohľade rozdielne, exemplárne dokumentujú osudy pedagógov z vtedajšej (roku 1972 zrušenej) Katedry histórie PF v Banskej Bystrici. Ich príbehy nie sú iba obyčajnou mikrohistóriou, odohrávajúcou sa v rámci jednej „provinčnej“ fakulty, ale zrkadlením komplexnejších spoločenských pohybov a fenoménov skúmaného obdobia. Analyzované osudy historikov prof. Júliusa Albertyho a doc. Miloša Štilla, ktoré sú nerozlučne späté s dejinami banskobystrickej Katedry histórie, tak zároveň predstavujú typy sociálnych reprezentácií, charakteristických pre celoštátny rámec (česko)slovenskej spoločnosti, školstva a vedy v normalizačnej epoche.²

1 Historik Peter Jašek správne upozorňuje na nedbalé používanie termínu *normalizácia* v spoločenskom a historickom diskurze. Z chronologického hľadiska sa etapa tzv. normalizácie ako spoločensko-politického procesu vzťahuje predovšetkým na obdobie medzi podpísaním moskovských protokolov 26. 8. 1968 a XIV. zjazdom Komunistickej strany Československa v roku 1971. V jednotlivých prácach sa však pojem často generalizuje a vzťahuje na celé obdobie 70. a 80. rokov, čo nie je historicky úplne korektné. V 80. rokoch, ako podotýka P. Jašek, už nebolo potrebné „normalizovať normalizovanú spoločnosť“. JÁŠEK, Peter. Normalizácia a pád komunistického režimu. Sonda do problematiky na príklade okresu Trnava. In HRUBOŇ, Anton - LEPIŠ, Juraj - KUBUŠ, Martin (eds.). *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I. Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska*. Bratislava : Ústav pamäti národa; Historia nostra, 2014, s. 129. ISBN 978-80-89335-65-7. Preto aj pomenovanie *normalizačný režim* je do istej miery iba pomocným technickým termínom pre charakteristiku stavu režimu Komunistickej strany Československa, do ktorého dospel v dôsledku prelínania mocenských váh a dynamiky rokov 1968 – 1971. Historik Michal Pullmann ponúka ako alternatívny termín takisto dobový pojem *konsolidácia*, ktorú charakterizovali obsahové kategórie ako „poriadok“, „socialistická zákonnosť“ alebo „pokoj na prácu“ v protiklade k „revolučnému entuziazmu“ či „vízií nového sveta“ z obdobia uvoľnenia. PULLMANN, Michal. Konsolidace, pokojný život a neviditeľné násilí. Vznik a vývoj normalizační ideologie v Československu. In KOLÁŘ, Pavel - PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 73. ISBN 978-80-7422-560-4.

2 Slovenská historiografia sa školskej problematike v období tzv. normalizácie systematicky nevenovala. Česká produkcia je v tomto smere o krok vpred. Pozri najmä publikácie JAREŠ, Jakub - SPURNÝ, Matěj - VOLNÁ, Katka a kol. *Náměstí Krasnoarmejců 2*. Praha : Filozofická fakulta UK v Praze; Togga, 2012, 404 s. ISBN 978-80-7308-426-4; JAREŠ, Jakub - SPURNÝ, Matěj - VOLNÁ, Katka a kol. *S minulostí zúčtujeme! Sebereflexe Filozofické fakulty UK v dokumentech sedmdesátých a devadesátých letech 20. století*. Praha : Academia, 2014, 732 s. ISBN 978-80-200-2345-2; tiež JAREŠ, Jakub - VOLNÁ, Katka - SPURNÝ, Matěj (eds.). *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009, 310 s. ISBN 978-80-7285-110-2; tiež memoáre ČERNÝ,

Zrod inštitucionalizovanej historickej vedy na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, jej počiatky a vývojové tendencie do roku 1968

Počiatky inštitucionalizovanej vysokoškolskej výučby histórie v Banskej Bystrici siahajú do roku 1954, keď v meste na základe vládneho nariadenia č. 66/53 vznikla Vyššia pedagogická škola (VPŠ), nahradzujúca pobočku Univerzity Komenského. Dôvody vytvorenia takejto inštitúcie v Banskej Bystrici mali geografické i praktické dôvody. Svoju rolu zohrala jednak centrálna poloha mesta a takisto veľký počet nekvalifikovaných učiteľov v stredoslovenskom regióne.³

Vedenie VPŠ v Banskej Bystrici popri iných katedrách zriadilo Katedru dejepisu a zemepisu, ktorú viedol Jozef Fraňo, po ňom Július Alberty a Miroslav Trnovský. Pracovníci katedry pripravovali pedagógov pre 6. – 8. ročník osem- a jedenásťročných škôl. Ročne sa na kombináciu dejepis – zemepis prijímalo približne 20 poslucháčov.⁴

Spočiatku na oddelení dejepisu pôsobil ako interný zamestnanec iba Ján Lešťák a ako externista Július Alberty, obaja pôvodne stredoškolskí profesori. V tom istom akademickom roku nastúpil bez predošlej pedagogickej praxe Vladimír Motoška, neskôr Oľga Chromeková-Gašparcová, Ján Knocha a Miroslav Patúš.⁵ Katedra teda v žiadnom prípade nebola personálne silným a vedecky jasne vyprofilovaným pracoviskom. V porovnaní s požiadavkami kladenými na pracovníkov v akademickom prostredí v 21. storočí, v 50. rokoch (a aj neskôr) v pracovnej náplni zamestnancov jednoznačne dominovala výučba a príprava budúcich učiteľov na zamestnanie.

Podľa vládneho nariadenia č. 57/1959 vyššie pedagogické školy po piatich rokoch svojej existencie zanikli a fakticky ich nahradili pedagogické inštitúty (PI), ktoré však nevznikli ako kontinuum VPŠ. Pedagogické inštitúty, zastrešujúce prípravu budúcich učiteľov pre základné školy, boli vo všetkých krajoch podriadené krajským politickým a verejno-správnym orgánom. Koncepcia ministerstva školstva rákala s vytvorením nových typov socialistických škôl, bez akademických funkcií (rektor, dekan, atď.). Odklon od univerzitnej tradície predznamenal likvidáciu samostatných odborných katedier vrátane Katedry dejepisu a zemepisu a vytvorenie nových pracovísk s dôrazom na ich ideologickú profiláciu. Katedra dejepisu a zemepisu v Banskej Bystrici tak bola včlenená do Katedry marxizmu-leninizmu. Bývalí zamestnanci zabezpečovali pre poslucháčov spoločný základ v oblasti dejín a neskôr odbornú prípravu.⁶

Od zamestnancov PI sa očakávalo, že okrem odborných povinností nezanevrú ani na strániku prácu, ktorá tvorila významný článok edukačného procesu a súčasť akademického života, čo sa prejavovalo aj v stránickej angažovanosti jeho pracovníkov.

František. *Normalizace na pražské filozofické fakultě (1969 – 1989). Vzpomínky*. Praha : Filozofická fakulta UK, 2009, 239 s. ISBN 978-80-7308-276-5 a i. K atmosfére v rámci celej vedeckej komunity pozri KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Věda v Československu v období normalizace (1970 – 1975)*. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002, 605 s. ISBN 80-7285-020-2.

3 ALBERTY, Július a kol. *50 rokov Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici 1954 – 2004*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 5. ISBN 80-8083-003-7.

4 ALBERTY, ref. 3, s. 6.

5 ALBERTY, ref. 3, s. 6. Menoslovy zamestnancov katedry s dátumami ich pôsobenia na pracovisku pozri v publikácii *Pamätnica Katedry histórie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 22 a n. ISBN 978-80-557-1030-3.

6 ALBERTY, ref. 3, s. 7.

Začiatkom 60. rokov bolo členom komunistickej strany asi 80 % pedagógov inštitútu⁷; o poznanie horšie však situácia z pohľadu vládnuúcich štruktúr vyzerala medzi študentstvom. Z približne 500 poslucháčov v akademickom roku 1960/61 boli držiteľmi straníckej legitímácie len dvaja, ďalší šiesti mali štatút kandidátov. Nízka aktivizácia študentov v straníckych organizáciách korenila – aspoň podľa inšpekčnej správy Jána Kvasničku – najmä v „područníckom systéme“, na ktorom fungovala organizácia Československého sväzu mládeže (ČSM) pri PI. Apatickosť študentov vyplývala do značnej miery zo skutočnosti, že nedisponovali adekvátnym vplyvom na chod PI, zastúpením v pedagogickej rade a ani v samotnom ČSM (predsednícku funkciu zastával mladý odborný asistent). Ján Kvasnička na margo situácie a vôbec vzťahov na pôde PI uviedol: „*Zdá sa mi, že na inštitúte ešte prežíva starý spôsob riadenia – chýba dôsledné uplatňovanie vedúcej úlohy strany... Z diskúzie s niektorými súdruhmi mám dojem, že na PI v Bystrici vládnu nezdravé vzťahy. Existuje tu skupinka ľudí, ktorí majú na zreteli predovšetkým vlastný prospech, tí pochlebujú riaditeľovi ako silnej osobnosti, neobzerajúc sa na mienku osadenstva más. Rozmáha sa v tejto skupinke... nemierne používanie alkoholu. Údajne takmer po každej výborovke sa títo posilňujú alkoholom...⁸ Napriek týmto nezdravým zjavom existuje na PI v Bystrici zdravé jadro, dosť početné, medzi učiteľmi, ktorým záleží na úspechu práce, na vybudovaní novej školy, ale ich snaha je brzdená nezdravými vzťahmi, ktoré na škole sú.*“⁹

Postupom času – vo zvýšenej miere od počiatku 60. rokov – sa na PI začalo formovať proreformné jadro, ktoré kritizovalo pracovné metódy a výsledky riaditeľa inštitútu Jozefa Hagaru i jeho nástupcu vo funkcii Tomáša Slouku. Kontroverzie medzi členmi výboru Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska (ZO KSS) a vedením PI sa stupňovali hlavne roku 1963, keď boli vyššie stranícke orgány doslova bombardované správami o nezrovnalostiach medzi týmito dvoma tábormi. V dňoch 18. – 20. novembra 1963 incidenty na pôde PI vyšetrovala komisia zostavená povereníkom pre školstvo a kultúru Matejom Lúčanom. Zamestnanci PI sa zhodovali, že odvolanie J. Hagaru, obviňovaného z nekompetentnosti,¹⁰ bolo principiálne správne a prvé mesiace Sloukovho mandátu naberal vývoj po všetkých stránkach progresívne kontúry. Situácia sa ale začala meniť od akademického roku 1962/63. Tomáš Slouka, ktorý si nedokázal získať dôveru a rešpekt zamestnancov inštitútu, svojím podozrievavým a netaktným prístupom repre-

7 V septembri 1959 sa na schôdzi III. oddelenia Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska za prítomnosti predsedu Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska pri Pedagogickom inštitúte Zdenka Kasáča prijalo uznesenie, že vedúcimi katedier PI môžu byť len straníci bez príslušnosti v bývalých fašistických organizáciách (t. j. režimových štruktúrach Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945). „*Na škole zostalo ešte dosť kádrove závadných ľudí,*“ skonštatoval vtedajší riaditeľ inštitútu Jozef Hagara. Štátny archív (ďalej ŠA) Banská Bystrica, fond (ďalej f.) Stredoslovenský Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej SSKV KSS) 1960 – 1969, kartón (ďalej k.) 811. Vyjadrenia Jozefa Hagaru k sťažnostiam voči jeho osobe.

8 Porovnaj ALBERTY, Július. *Historik v prúde času. Spomienky Júliusa Albertyho*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2009, s. 145. ISBN 978-80-8083-853-9. Ako spomína J. Alberty, o záľube J. Hagaru v alkohole sa veľmi často hovorilo na poradách Povereníctva školstva v správach za nitriansky región, kde J. Hagara predtým pôsobil ako riaditeľ Jedenásťročnej strednej školy v Prievidzi.

9 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 811. Správa o pomeroch na inštitúte z 25. februára 1961.

10 ALBERTY, ref. 8, s. 146.

zentoval v ich očiach tzv. zabetónované staré štruktúry. Riaditeľ PI odmietal prejavy akejkoľvek kritiky, vo funkcii zotrval napriek prekonanému srdcovému infarktu a výrazne zhoršenému zdravotnému stavu.¹¹ Súčasne – a to mu proreformné jadro PI vyčítalo najviac – v zamestnaneckom pomere na inštitúte vydržoval ľudí slabšej odbornej zdatnosti a pracovnej morálky.¹² Sloukova práceneschopnosť vážne ohrozovala plynulosť fungovania PI, a tak Povereníctvo školstva, vedomé si situácie a efektívnych možností jej riešenia, poverilo k 15. januáru 1964 funkciou riaditeľa J. Albertyho.¹³

Albertyho príchod predstavoval pre inštitút evidentné oživenie. Nový riaditeľ PI nastúpil do funkcie v čase počiatkov reformného procesu vo vnútri samotnej komunistickej strany, ktorý utváral živnú pôdu pre modernizáciu myslenia a spoločenských vzťahov, vrátane sektoru školstva. ZO KSS pri PI, nositeľka týchto tendencií na banskobystrickej vzdelávacej inštitúcii, otvorene diskutovala o chybách politiky Komunistickej strany Československa (KSČ). Krajské orgány KSS – presnejšie niektorí ich protagonisti – sa neúspešne usilovali nonkonformné prejavy odsúdiť a umlčať. Tajomník Stredoslovenského krajského výboru (KV) KSS predložil plénu organizácie 11. augusta 1964 správu o politickej situácii na škole. V rigidných pronovotnovských štruktúrach strany na krajskej úrovni vládla nespokojnosť s akademickou obcou, vedením PI i výborom ZO KSS.¹⁴ Staré štruktúry KSS na okresnej i krajskej úrovni, svojou politikou potvrdzujúce nálepku Banskej Bystrice ako „slovenskej Tirany“ či „bašty bolševizmu“ (podľa skratky BB), podnecovali nespokojnosť so ZO KSS a vedením inštitútu a protestovali proti koncepcii nového vedenia neprijímať na akademické pracovisko aparátne kádre bez patričnej kvalifikácie.¹⁵ Za danej spoločensko-politickej situácie však bolo takéto úsilie kontraproduktívne.

Roku 1964 prešla štruktúra vzdelávacích inštitúcií reformou a pedagogické inštitúty nahradili opäť pedagogické fakulty.¹⁶ 1. september 1964 bol dátumom zrodu samostatnej katedry histórie v Banskej Bystrici v rámci PF pod vedením V. Motošku. Personálny stav pôvodne nepočtetného pracoviska doplnili Anna Kosírová a Jozef Gindl z pridruženého inštitútu v Martine, neskôr Pavol Martuliak a Miloš Štilla.¹⁷ Stálicou katedry zostával J. Alberty, ktorý zároveň pôsobil ako dekan PF. Ambíciou vedenia PF v Banskej Bystrici bolo priblížiť fakultu štandardnému univerzitnému štúdiu (rovnocenného so štúdiom na bratislavskej Univerzite Komenského), predĺžiť štúdium na štyri roky a získať akreditáciu vo vyšších formách štúdia. Atmosféra na fakulte pod Albertyho vedením sa v dobe uvoľnenia pomerov v 60. rokoch stala verným priemetom celospoločenských udalostí a pozvoľnej liberalizácie komunistického režimu. Katedra histórie napríklad zrušila povinnú účasť na prednáškach, povinnosť absolvovať v rámci balíka marxizmu-leninizmu

11 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 811. Správa o prieskume sťažností na PI v Banskej Bystrici z 28. 11. 1963.

12 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 811. Záznam z pohovorov 18. – 20. 11. 1963.

13 ALBERTY, ref. 8, s. 152.

14 KACHNÍČ, Pavol. K politickému vývoju na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici v rokoch 1968 – 1970. In ŠTILLA, Miloš (ed.). *Na prelome času. Zborník rehabilitovaných učiteľov*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 7. ISBN 80-85162-29-6.

15 ALBERTY, ref. 8, s. 184.

16 ALBERTY, ref. 3, s. 8.

17 ALBERTY, ref. 3, s. 9.

dejiny Komunistické strany Československa a medzinárodného robotníckeho hnutia, zaviedla voliteľné predmety a cvičenia a zorganizovala exkurzie do zahraničia.¹⁸

Napriek jednoznačnému uvoľneniu spoločenských pomerov, ktoré sa premietli i do akademického prostredia, sa prirodzene nie všetci zapojili do reformného pohybu, čo dokumentovali výrazné názorové diferencie na výročnej schôdzi ZO KSS zo 14. februára 1968. Do výboru boli zvolené aj osoby, podporované okresným výborom (OV) KSS v Banskej Bystrici, ktoré neboli naklonené reformnému vedeniu.¹⁹ Súperenie medzi niektorými členmi OV KSS, resp. KV KSS a ZO KSS pri PF pokračovalo i naďalej, až vedenie PF a ZO KSS pod tlakom reformného ovzdušia tzv. predjaria a „jari“, tešiaceho sa sympatiám širokej verejnosti, donútilo okresné a krajské orgány strany uznať, že vývoj fakulty od prelomu rokov 1963/1964 ladil so spoločenskými záujmami a nepredstavoval žiadnu neželanú deviáciu.²⁰

Niekdajší duch zovretia akademickej obce v putách rigorózných princípov, metodiky a výchovno-vzdelávacích koncepcií 50. a začiatku 60. rokov už nebol aktuálny. Pracovné úlohy, vytýčené pre rezort školstva pred stredoslovenskou krajskou konferenciou KSS v dňoch 26. – 28. apríla 1968, zdanlivo deklarovali opak. Vzdelávacie zariadenia mali „osobitný dôraz klásť na prehĺbenie komunistickej výchovy mladej generácie, na jej všestrannú a kvalitnú prípravu pre prácu a život v socialistickej spoločnosti. Zvyšovať účinnosť svetonázorovej, vlasteneckej, internacionálnej, estetickej a mravnej výchovy, s cieľom vychovávať mládež čestnú, politicky, odborne a morálne vyspelú, so správnym vzťahom k socializmu“.²¹

V praxi však obsah výchovy nastupujúcej generácie vysokoškolákov dostával už celkom iný formát než pred pár rokmi, čo akiste súviselo i s pozmeneným chápaním samotného pojmu socializmus v diskurze slovenskej spoločnosti a strany v intenciách reformistickej línie.²² Nielen v Banskej Bystrici, ale aj na ďalších vysokých školách zavládla klíma dovtedy nepoznanej otvorenosti a priamosti. Na seminároch bolo zrazu možné diskutovať o kontroverzných a tabuizovaných témach.²³ V rozpore k požiadavkám na zamestnancov z prelomu 50. a 60. rokov sa neprikladal niekdajší význam stranickej práce a angažovanosti v spoločenských organizáciách. Podľa štatistik z jari 1968 bolo zo 162 zamestnancov PF členmi strany len 88 osôb (59,9 %) a z 1 237 študentov iba 14 (1,1 %).²⁴

18 ALBERTY, ref. 3, s. 9.

19 KACHNIČ, ref. 14, s. 8-9.

20 KACHNIČ, ref. 14, s. 11-12.

21 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 3. Zápisnica zo stredoslovenskej krajskej konferencie KSS 26. – 28. 4. 1968. Úlohy – Podkladový materiál.

22 Nové chápanie socializmu vychádzalo z obsahu *Akčného programu KSČ*, ktorý predstavoval prvý komplexný program zásadnej reformy sovietskeho modelu socializmu. Reformný kurz navonok nedeklaroval zmeny vo formálnej štruktúre systému, ale reálne sa usiloval o jeho podstatné premeny prostredníctvom demokratizácie, humanizujúcich opatrení a metód fungovania. SIKORA, Stanislav. Charakteristika „socializmu s ľudskou tvárou“. In LONDÁK, Miroslav a kol. *Rok 1968. Eto vaše delo*. Bratislava : Prodama; Historický ústav SAV, 2008, s. 88. ISBN 978-80-969782-7-4.

23 LACKO, Martin. „Strana určila tézy a my sme písali“. Rozhovor s historikom Karolom Fremalom. In *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 1, s. 112. ISSN 1336-6297.

24 Pre porovnanie, na ďalších vysokoškolských pracoviskách v Stredoslovenskom kraji bolo zastúpenie za-

Koncepcii smerovania PF, stojacej na platforme reformného socializmu, požeňával i návrh rezolúcie mimoriadnej krajskej konferencie KSS z 13. – 14. júla 1968, ktorý jasne naznačoval, že reformné myšlienky postupom času našli odraz aj vo vnútri jednotlivých organizačných článkov KSS. V návrhu sa s uspokojením konštatoval „kladný postoj a účasť komunistov, mládeže a naprostrej väčšiny občanov na rozvíjaní procesu demokratizácie nášho života. Postupne sa vytvára ovzdušie vzájomnej dôvery. Krajská konferencia je odhodlaná skončiť s deformáciami posledných rokov“.²⁵ Dôveru v nové vedenie strany vyjadroval takisto list zaslaný účastníkmi konferencie najvyšším straníckym orgánom: „... vysoko oceňujeme osobné úsilie, revolučnú zanosť, pevné odhodlanie súdruha Dubčeka a ďalších súdruhov doviest' nastúpenú cestu k vytýčenému cieľu“.²⁶ Na konferencii vystúpil popri mnohých ďalších rečníkoch aj podpredseda československej vlády Gustáv Husák, ktorý jemu príznačným expresívnym sarkazmom, spojeným s osobnými invektívami, podporil reformné tendencie v stredoslovenských organizáciách KSS: „Niektorí politickí činitelia... zneužili tento povstalecký kraj... urobili z neho servílnu oporu a baštu Novotného režimu osobnej moci... Cvikovia a ostatní miništranti Novotného mu tu urobili jednu zvukovú kulisu, nadšený súhlas človečikovi, o ktorom dnes už málokto stratí dobré slovo.“²⁷

Svieža reformná klíma v školstve, ktoré bolo do značnej miery zrkadlom celospoločenských turbulencií, mohla v siločiarach komunistického režimu vydržať len tak dlho, ako dlho sa pri živote dokázal udržať obrodný proces v krajine. Okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968 priniesla aj do vysokého školstva atmosféru neistoty a personálne zemetrasenia. Július Alberty bol k 30. septembru 1970 (ešte pred skončením volebného obdobia) pozbavený funkcie dekana.²⁸ Nemohol vyučovať a publikovať, bolo zastavené jeho inauguračné konanie a v roku 1973 s ním pracovisko rozviazalo pracovný pomer. Katedra dejepisu bola k 31. augustu 1972 úplne zlikvidovaná. Kontinuum si udržala iba ako oddelenie dejepisu v rámci katedry slovenského jazyka a po roku v rámci katedry občianskej výchovy. Časť pedagógov, ktorí zostali pracovať na fakulte, bola zadelená na Ústav marxizmu-leninizmu pri PF a časť na Katedru geografie.²⁹

Tento náčrt personálnych a inštitucionálnych rošád je len krátkou bilanciou zmien v živote a organizácii fakulty na prelome 60. a 70. rokov, ktoré mali svoje širšie pozadie a pokračovanie.

---

mestnancov v komunistickej strane nasledovné: Vysoká škola lesnícka a drevárska vo Zvolene – 67,2 %, Vysoká škola dopravná v Žiline – 50 %, Lekárska fakulta v Martine – 31,8 %. ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 3. Zápisnica zo stredoslovenskej krajskej konferencie KSS 26. – 28. 4. 1968.

25 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 4. Zápisnica z mimoriadnej krajskej konferencie KSS 13. – 14. 7. 1968.

26 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 4. Zápisnica z mimoriadnej krajskej konferencie KSS 13. – 14. 7. 1968.

27 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 4. Zápisnica z mimoriadnej krajskej konferencie KSS 13. – 14. 7. 1968.

28 ALBERTY, ref. 8, s. 181.

29 ALBERTY, ref. 3, s. 9.

„Pravicoví oportunisti“ na Pedagogickej fakulte a lov na vinníkov „nezvládnutého krízového obdobia“

Dynamika roku 1968 zasiahla v plnej sile aj PF v Banskej Bystrici, kde myšlienky reformného krídla KSS/KSČ našli oporu v početnom zástupe študentov i pedagógov. Novým, resp. staronovým silám pri mocenskom kormidle strany v období tzv. normalizácie poslúžili pre odstavenie reformistov na vedľajšiu koľaj práve ich čulé aktivity pred inváziou vojsk Varšavskej zmluvy do Československa.

Od marca 1968 prebiehali veľmi senzitívne diskusie študentov o aktuálnej spoločensko-politickej situácii. Dňa 20. marca sa v jedálni PF uskutočnil študentský míting, po ktorom sa prítomní vybrali manifestačne v nočných hodinách vyjadriť J. Albertymu podporu pred jeho byt a na druhý deň mu predložili rezolúciu s požiadavkami demokratickejšieho charakteru, zhrnuté v piatich bodoch.³⁰ Študenti zorganizovali taktiež míting pred sídlom KV KSS.³¹ Keďže tajomník pre ideológiu KV KSS Ján Harvát ich odmietol prijať (študenti čakali pred budovou takmer hodinu), zástup začal reagovať podráždene a z davu sa začal ozývať spev protičeských pesničiek a pesničiek z obdobia slovenského štátu. Neskôr to malo neblahé dôsledky pre kredit reformistov na PF a študentskú obec. ZO KSS pri PF v liste OV KSS z 11. apríla 1968 takéto prejavy odsúdilo,³² no v normalizačnom bilancovaní uvedené akcie J. Albertymu i ďalším predstaviteľom vedenia PF a študentského hnutia mimoriadne poškodili.

Ako ďalšiu „protisocialistickú“ akciu stranícke orgány počas previerok 70. rokov hodnotili výlet na mohyly Milana Rastislava Štefánika na Bradle v máji 1968. Študenti PF boli taktiež telefonicky vyzvaní, aby pri príležitosti výročia Štefánikovej smrti usporiadali sprievod mestom s jeho portrétom, na čo J. Alberty vyzval tajomníka ČSM na PF, aby tomu zabránil. Alberty si uvedomoval možný širší dopad manifestácie a hroziace útoky výborov KSS za oživovanie pamiatky popredného predstaviteľa „buržoáznej“ prvej republiky, známeho svojim vyhroteným antikomunizmom.³³ Vedenie PF sa vďaka tomuto prezieravému kroku ocitlo medzi dvoma mlynskými kameňmi: medzi dogmatickými straníckymi orgánmi a medzi ultrareformistami, ktorí ho vinili z alibizmu (O dva dni po plánovanej „štefánikovskej“ manifestácii noviny SMENA uverejnili kritický článok Imricha Šteliara, v ktorom študentom vyčítal, že si nevážia tradície a nie sú dôstojným pokračovateľom svojich otcov, bojujúcich v Slovenskom národnom povstaní. Študenti pripravili na Albertyho podnet odpoveď; tú však v novinách nezverejnili.³⁴)

Reformný pohyb v Československu i na PF v Banskej Bystrici pribrzdil vpád vojsk Varšavskej zmluvy v noci z 20. na 21. augusta 1968. Dňa 21. augusta 1968 zasadalo

30 Politický charakter mali hlavne tri z nich: 1. Podporovať snahy o navrátenie akademickej slobody (a tým obmedziť politické vplyvy); 2. Zakázať zasahovanie orgánov ministerstva vnútra na akademickej pôde; 3. Rešpektovať požiadavky študentských orgánov. ALBERTY, ref. 8, s. 187-188.

31 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB S ŠtB) Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Zápis o výpovedi Júliusa Albertyho z 3. 4. 1976.

32 KACHNIČ, ref. 14, s. 10.

33 ALBERTY, ref. 8, s. 189.

34 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Zápis o výpovedi Júliusa Albertyho z 3. 4. 1976.

predsedníctvo a sekretariát KV KSS v Banskej Bystrici už od 6.30 ráno. Do tej doby sa organizovala príprava a zaujatie stanoviska k vzniknutej situácii. Krajský výbor sa prihlásil k stanovisku Ústredného výboru (ÚV) KSČ, ÚV KSS a Slovenskej národnej rady a v úradnom komuniké vyzval občanov zachovať pokoj a poriadok: „*Nepodliehajte panike, ukážte i v tejto vážnej a zložitej situácii svoju politickú vyspelosť a uvedomelosť.*“³⁵

Predseda ZO KSS Viliam Marčok z iniciatívy Boženy Kovalovej a Vladimíra Hlôšku zvolal mimoriadne zasadnutie členov výboru a funkcionárov fakulty. Aktív rozhodol rozoslať družobným školám v Ostrihome, Egri, Erfurte a Moskve listy o situácii v krajine a o postoji PF k nej. Hlôška v banskobystrickom rozhlase prečítal výzvu k sovietskym vojakom v mene bojovníkov proti fašizmu.³⁶ Dekan J. Alberty nebol na zasadnutiach prítomný – v danom čase sa po dovolenke v Rumunsku nachádzal u rodičov vo Vyšnej Pokoradzi a s PF sa mu podarilo telefonicky spojiť až 22. augusta.³⁷

Dňa 26. augusta 1968 bola zvolaná porada vedúcich katedrií, výboru ZO KSS a o deň na to verejná schôdza za účasti 105 pracovníkov fakulty, ktorú viedli neskorší dekan Ján Matejčík a Viliam Marčok, vedúci predstavitelia straneckej organizácie pri PF. Na schôdzi prítomní prijali rezolúciu proti vstupu vojsk Varšavskej zmluvy a odoslali list Alexandrovi Dubčekovi, v ktorom mu vyjadrili dôveru.³⁸

Fakulta nebola ostrovom v mori politického konformizmu; takéto nálady mali širokú podporu verejnosti v celom stredoslovenskom regióne. Ako dokladajú autentické dobové hlásenia, spoločnosťou síce lomcovali pocity horkosti a sklamaní z výsledkov moskovských rokovaní, no na druhej strane, občania zotrvali v lojálnom postoji k reformnému straneckému vedeniu a uvedomovali si, že za danej situácie nebolo možné konať inak.³⁹ Vychádzajúc zo správ adresovaných Stredoslovenskému Krajskému výboru KSS, absolútna väčšina základných organizácií v Banskobystrickom okrese požadovala bezodkladný odchod okupačných vojsk a obnovenie plnej suverenity ČSSR. V chvate pohnutých udalostí boli zaznamenané taktiež radikálnejšie názory požadujúce rozpustenie KSČ i armády s odôvodnením, že za danej situácie stratili svoj spoločenský význam.⁴⁰ Veľmi zaujímavý ukazovateľ prinieslo zasadnutie pléna OV KSS z 30. augusta 1968, keď bola prítomným delegátom položená otázka, ako vidia súčasné pomery a aké usporiadanie považujú za optimálne. V ankete sa až 96,7 % delegátov vyslovilo za reformné vedenie, vyjadrilo svoj nesúhlas s okupáciou a s tézou, že socialistické zriadenie v Československu ohrozovali „pravicové sily“. Iba dvaja delegáti prezentovali túžbu vrátiť pomery v krajine do stavu z obdobia Novotného politického zenitu, piati sa

35 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 167. Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva a sekretariátu z 21. 8. 1968.

36 KACHNIČ, ref. 14, s. 12.

37 ALBERTY, ref. 8, s. 189-190.

38 KACHNIČ, ref. 14, s. 12-13.

39 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 750. Situácia v Stredoslovenskom kraji – správa KS ZNB Banská Bystrica z 30. 8. 1968.

40 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Informatívna správa o politickej situácii v okrese Banská Bystrica – rok 1968. Správa okresného výboru pre Stredoslovenský krajský výbor KSS z 5. 9. 1968.

zasadzovali za návrat k obdobiu spreď februára 1948 a 15 osôb za slovenský štát v rámci socialistického spoločenstva.⁴¹

Augustové udalosti nezostali bez odozvy ani u študentov PF po ich návrate do internátov z letných prázdnin. V septembri študenti vydali bulletin proti okupácii (časopis ADAP), prekypujúci protisovietskou rétorikou.⁴² Alberty materiál postúpil prodekanovi Jánovi Lietavovi, ktorý autorom zakázal ďalšie vydávanie tlačoviny.⁴³ Vedenie PF sa na základe pokynov z OV a KV KSS snažilo zamedziť podobnému vystúpeniu študentov ako v Prahe alebo Bratislave. Živelné protestné aktivity však neutíchali. V októbri predsedníčka študentskej rady informovala J. Albertyho, že študenti plánujú usporiadať štrajk počas vyučovacieho procesu. Alberty s prodekanmi poslali na internát vedúcich katedier, aby zamedzili zbytočnému rozčerovaniu situácie. Na internát prišiel dokonca Oldřich Černík (v tom čase sa v Banskej Bystrici konalo plénum KV KSS za jeho účasti), ktorý študentov požiadal, aby „nerobili hlúposti, aby sa učili, že to je ich hlavné poslanie v súčasnej dobe“.⁴⁴ Odpor proti okupácii prejavili zamestnanci PF v rezolúcii zo 14. októbra 1968 a študenti pokojným fackovým pochodom pri príležitosti 50. výročia vzniku ČSR⁴⁵ (o zorganizovaní pochodu vedenie PF vopred nevedelo).⁴⁶ V novembri 1968 sa zapojili do štrajkového hnutia československých študentov. Študenti PF sa taktiež pridali k jednodňovému štrajku na podporu požiadaviek vysokoškolského a akčného výboru pražských študentov. V rámci štrajku sabotovali prednášky a cvičenia a zostali na internátoch.⁴⁷ Vedenie fakulty k štrajkom zaujalo zhovievavé stanovisko.⁴⁸

V porovnaní s pohybom na ostatných vysokých školách na strednom Slovensku však situácia na PF v Banskej Bystrici zostávala pomerne pokojná. „Z Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici do toho času neohlásili žiadne rušivé javy,“ hlásila správa z 30. októbra 1968.⁴⁹ Naopak, napríklad na Lekárskej fakulte v Martine boli protisovietske nálady mimoriadne silné – študenti sa odmietali zapájať do politicko-výchovného procesu a netajili sa verejným označovaním G. Husáka za kolaboranta.⁵⁰ Podobne na demonštrácii v Žiline, zorganizovanej študentmi Vysokej školy dopravnej, ktorej sa zúčastnilo

41 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Správa pre plénum ÚV KSČ z okresu Banská Bystrica.

42 ALBERTY, ref. 8, s. 191.

43 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Správa zo zasadnutia výboru ZO KSS pri PF v Banskej Bystrici zo 13. 11. 1968.

44 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Zápis o výpovedi Júliusa Albertyho z 3. 4. 1976.

45 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Zápis o výpovedi Júliusa Albertyho z 3. 4. 1976.

46 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Správa zo zasadnutia výboru ZO KSS pri PF v Banskej Bystrici zo 13. 11. 1968.

47 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 750. Situácia v Stredoslovenskom kraji – správa KS ZNB Banská Bystrica z 20. 11. 1968.

48 KACHNÍČ, ref. 14, s. 13.

49 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Situácia na školách v Stredoslovenskom kraji k 30. 10. 1968.

50 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Situácia na školách v Stredoslovenskom kraji k 24. 10. 1968.

približne tisíc osôb, demonštrujúci prevolávali heslá „Brežnev na Sibír!“ či „Leonid – parazit!“.⁵¹

Všetky udalosti hektického roku 1968 sa počas činnosti previerkových komisií stali jadrom obvinení vedenia PF z nezvládnutia manažovania fakulty. Alberty hodnotil svoje pôsobenie aj s odstupom času v zmysle, že v rokoch 1968 – 1969 sa nedopustil žiadnej protisocialistickej činnosti, ale zároveň pripustil, že vedeniu PF sa situácia vymkla z rúk a boli potrebné radikálnejšie opatrenia než len taktný pedagogický dohovor.⁵²

Postoje vedenia PF a ZO KSS pri PF k poaugustovým pomeroch zostávali aj v pozvoľne sa meniacich pomeroch a atmosfére odklonu vládnej politiky od reformného kurzu konštantné.⁵³ Sledujúc danú realitu sa pedagógovia PF postupne prestali angažovať v politike. Roku 1969 bolo zvolené (staro)nové vedenie PF na čele s J. Albertym a prodekanmi J. Matejíčkom (interné štúdium), Jozefom Kosirom (externé štúdium), Vladimírom Motoškom (vedeckovýskumná činnosť) a Pavlom Kachničom (výstavba). Minister školstva vedenie s účinnosťou od 1. septembra 1969 potvrdil. Boli to posledné demokratické voľby akademických funkcionárov. Do činnosti ZO KSS pri PF začal znovu a celkom neskrývane zasahovať OV KSS v Banskej Bystrici cez osobu jeho tajomníka, ktorý členov výboru nabádal „prehodnotiť“ predošlé obdobie, stojace v rozpore s novým uznesením ÚV. Po interných diskusiách o aktuálnej situácii v rámci fakulty bol J. Alberty v decembri 1968 pozvaný k ministrovi školstva. Ministerstvo súbežne s počiatkami naštartovaného normalizačného procesu dostávalo správy o osobách z PF konajúcich v rozpore s ideou tzv. konsolidácie. Alberty dostal čas, aby na fakulte uskutočnil kádrové opatrenia do konca januára 1970. Do výborovej a personálnej politiky aktívne zasahoval okrem vládnych orgánov aj tajomník KV KSS Mikuláš Beňo, ktorý apeloval na nutnosť urýchlených kádrových zmien. Onedlho nato boli v prostredí PF ustanovené štyri previerkové komisie s cieľom prešetriť krízový vývoj, pričom IV. komisia realizovala previerky samotného vedenia. V procese prešetrovania činnosti vedenia sa preukázala mimoriadne silná ingerencia KV KSS. Záujmy KV v mašinérii fakultných čistiek reprezentovali jeho „predĺžené ruky“, ktoré na základe rozbehnutých previerok navrhli niektorých kolegov z vlastných radov na vylúčenie zo strany, resp. prepustenie z práce.⁵⁴

Po piatich mesiacoch fungovania preverovacích komisií novosformovaná ZO KSS predložila 21. októbra 1970 *Analýzu politickej situácie v r. 1968 – 70 na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici* s výrazným rukopisom pracovníka KV KSS a člena preverovacích komisií Ladislava Liska. Predsedníctvo a sekretariát KV KSS vydali na základe zväčša vopred dohodnutých výsledkov previerok rozhodnutia o vylúčení, prípadne zrušení členstva pre pracovníkov PF postupne v troch vlnách – v októbri 1970, v januári 1971 a v januári 1972. So straníckymi trestami súviseli pracovno-politické hodnotenia realizované v priebehu jesene 1970, ktoré mali rozhodnúť o ich budúcnosti na pracovisku. Nový dekan Ján Matejíček (v čele PF v rokoch 1970 – 1983) sľúbil minister-

51 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1960 – 1969, k. 862. Situácia na školách v Stredoslovenskom kraji k 31. 10. 1968.

52 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Zápis o výpovedi Júliusa Albertyho z 3. 4. 1976.

53 KACHNIČ, ref. 14, s. 14-15.

54 KACHNIČ, ref. 14, s. 16-19.

stvu školstva prepustiť akademických funkcionárov a pracovníkov ešte pred vynesením stranických trestov. Okrem toho boli kriminalizovaní pedagógovia obmedzovaní i pri kariérom raste a saturovaní osobného ohodnotenia. Normalizačné vedenie ich vyradilo z pedagogického procesu, nepridelo im odmeny, neumožňovalo obhajovať kandidátske práce a uskutočňovať habilitačné, príp. inauguračné konania.⁵⁵

Efektívnosť etapovej ostrakizácie reformistov by bola polovičatá, keby politické kádre OV a KV KSS nenašli na fakulte spojencov, akým bola napríklad kádrová pracovníčka Anna Dzúriková. Tá ešte v období gradujuceho reformného procesu aktívne kooperovala so spolupracovníkmi Štátnej bezpečnosti (ŠtB), informovala ich o návštevách na PF, o stykoch vedenia fakulty a o vnútorných pomeroch na pracoviskách. Iniciatívne nábádala orgány ŠtB k väčšej ostrážitosti a sama sa ústne zaviazala činnosť „pochybných živlov“ viac sledovať.⁵⁶

Vnútorné premeny režimu na prelome 60. a 70. rokov sú symptomatické aj z dikcie prameňov ŠtB. Situáciou na PF a možnosťami jej riešenia sa krajská správa ŠtB aktívne zaoberala prinajmenšom od prelomu rokov 1969/1970. ŠtB pritom informácie čerpała taktiež zo zdrojov mimo fakulty. Dňa 21. januára 1970 sa spravodajca bezpečnosti stretol s vedúcim sekretariátu riaditeľa Pozemných stavieb v Banskej Bystrici Vítekom, ktorý – podľa rétoriky materiálov ŠtB – chápal politickú situáciu „správne“ (t. j. v súlade s normalizačnými tendenciami). Vítek v rozhovore naznačil, že na PF vznikla „pravivcová skupina“ so zámerom „prevziať politické vedenie a riadiť protisovietske akcie v Stredoslovenskom kraji“. Podľa Vítekových poznatkov mali byť na PF najmä po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa organizované rôzne prednášky pod akademickým rúskom, kde sa mali prehodnocovať pomery a formovať nový program činnosti reformistov.⁵⁷ Takéto domnienky pre ŠtB a obzvlášť normalizačné štruktúry stranických orgánov predstavovali žiadaný čriepok v mozaike kopicach sa „usvedčujúcich“ materiálov o „protispoločenskej činnosti“ vybraných osôb z prostredia PF.

Akčný rádius ŠtB rozširovala sieť spolupracovníkov rozvinutá priamo v sledovanej inštitúcii. Podľa správy 1. oddelenia 2. odboru Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti – Správy ŠtB Banská Bystrica z novembra 1972 operoval v štruktúrach PF agent ŠtB a štyria dôverníci. Hlavnú agendu spolupracovníkov ŠtB tvorila kontrola činnosti poslucháčov a sekundárne i prednášajúcich kolegov. Ďalších sedem dôverníkov pôsobilo v Banskej Bystrici v kultúrnych inštitúciách. Pod ich agentúrnou kontrolou boli pojaté osoby „pod vplyvom nepriateľskej ideológie“, pracujúce naďalej na PF.⁵⁸ Nešlo teda priamo o zamestnancov fakulty, ale o osoby, ktoré so sledovanými objektmi udržiavali kontakt v rámci pracovných alebo priateľských vzťahov. Ako uvidíme, taktika ŠtB regrutovať

55 KACHNIČ, ref. 14, s. 21-23.

56 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Záznam o stretnutí so s. Dzúrikovou z 10. 7. 1969. V archíve PF sa neskôr našli osobné spisy s Dzúrikovej prípsmi, koho vylúčiť. ALBERTY, ref. 8, s. 194.

57 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Pravivovo-oportunistická skupina, ktorá mala byť vytvorená na Pedagogickej fakulte v B. Bystrici – poznatky.

58 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Vyhodnotenie práce o problematike VŠ a kultúry v okrese Banská Bystrica za rok 1972.

svojich spolupracovníkov zo zástupu jednotlivcov postihnutých v dôsledku normalizačných previerok spoločensky, profesijne či ľudsky, nebola vôbec ojedinelá.

Štruktúry normalizačného režimu dokázali konzervovať svoju optickú nemennosť a statickosť do značnej miery zásluhou vytvoreného systému celospoločenskej paranoje a neustálej obavy o prácu, kariérnu budúcnosť, a tým pádom aj o osud celej najbližšej rodiny. V kádrovej oblasti sa v praxi ujala stratégia permanentnej očisty, ktorá mala výstražný účinok a k bezhraničnej lojalite viazala všetkých bez rozdielu. Sériou exemplárnych druhovlnných čistiek, aké sa udiali napríklad na PF v Banskej Bystrici začiatkom roku 1973 (v čase, keď už zamestnanci fakulty vrátane J. Albertyho predčasne nepovažovali svoj kariérny osud za otáznym⁵⁹), strana výrečne demonštrovala, že s režimovou nomenklatúrou sa nedá bojovať, ale iba v rámci ňou ovládanej spoločnosti koexistovať.

Samotný normalizačný režim v ČSSR, ani na PF nebol nastolený zo dňa na deň. Potreboval určitý čas, aby sa vyprofiloval a predovšetkým etabloval a až potom mohol začať – niekedy potichu, niekedy hlasitejšie – realizovať očistné opatrenia. O vývoji spoločenských pomerov mnoho napovedalo úvodné prehlásenie krajskej konferencie KSS v Banskej Bystrici zo 17. apríla 1971: „*Konferenciou krajskej straníckej organizácie ukončíme významnú etapu histórie našej strany. Obdobie od konania poslednej krajskej konferencie bolo zložitá a bohatá na politický pohyb, plné otrasov a krízových situácií... Strana s postupujúcou porážkou pravicových a protisocialistických síl a s prekonávaním krízových javov a ich príčin v rôznych oblastiach čoraz viac sústreďovala sily tiež na koncepčné otázky politicko-ekonomických a spoločenských problémov na cieľavedomý rozvoj našej socialistickej spoločnosti. Po pléne ÚV KSČ v decembri minulého roku výsledky našej socialistickej spoločnosti. Po pléne ÚV KSČ v decembri minulého roku výsledky našej socialistickej spoločnosti. Po pléne ÚV KSČ v decembri minulého roku výsledky našej socialistickej spoločnosti. Po pléne ÚV KSČ v decembri minulého roku výsledky našej socialistickej spoločnosti.*“⁶⁰

Spomínaná prirodzená autorita a úcta k strane sa prejavovala veľmi príznačne. Akákoľvek opozícia a diskusia, typická pre druhú polovicu 60. rokov, z verejného života (i akademického prostredia) úplne vymizla. Ukázalo sa to hneď na úvod pri voľbách komisií krajskej konferencie, keď boli všetky predložené návrhy na obsadenie jej členov prijaté jednohlasne, pričom moderátor volieb si v súvislosti s ich hladkým priebehom neodpustil mnohovravnú ironickú poznámku: „*Vidíte, súdružky, súdruhovia, ide nám to lepšie, omnoho ako v roku 1968, keď sme tu mali tých manipulátorov Glosa a Kachniča. Bolo 11.00 hodín, ešte sme volili komisie.*“⁶¹

O nastúpenom kurze vo vnútri stredoslovenských i celoštátnych štruktúr strany vypovedal taktiež dôverný *Podkladový materiál* pre delegátov zjazdu. Ten hodnotil prreformne ladenú krajskú konferenciu z apríla 1968 ako obdobie „*zložitej situácie v strane a štáte, keď pravica sa usilovala za podpory masových oznamovacích prostriedkov získať pozície*“. V *Podkladovom materiáli* sa vehementne útočilo proti katedrám marxizmu-leninizmu v Stredoslovenskom kraji, ktoré sa – podľa mienky normalizátorov – stali

59 ALBERTY, ref. 8, s. 197.

60 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1971 – 1990, k. 5. Úvodné slovo prednesené na krajskej konferencii KSS zo 17. 4. 1971.

61 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS, k. 5. Úvodné slovo prednesené na krajskej konferencii KSS zo 17. 4. 1971.

„teoretickými centrami pravicového oportunizmu a revizionizmu“, ale rovnako aj proti vysokému školstvu všeobecne. Podľa konferenčného študijného dokumentu bola situácia na úseku školstva „už dlhšiu dobu zložitá. Táto sa zhoršila zvlášť v rokoch 1968 – 1969, kedy sa pravicové sily plne zasadili za získavanie mladej generácie a učiteľov. Vysoké školy strácali zo zreteľa demokratický a politický charakter socialistickej školy...“.⁶²

V rovnakej tónine sa niesli uznesenia Stredoslovenského Krajského národného výboru, ktorý, odvolajúc sa na uznesenia vyšších stranických orgánov, začal roku 1971 raziť otvorený kurz očisty v kádrovej politike, vrátane školstva. Argumentovalo sa potrebou nápravy „chýb a nedostatkov najmä z krízového obdobia rokov 1968 – 1969, keď pôsobením pravicovo-oportunistických síl v strane a spoločnosti bola kádrová práca negovaná a v praxi sa odkláňala od marxisticko-leninských zásad uplatňovania kádrovej politiky, strácala sa triednosť a političnosť kádrovej práce na všetkých stupňoch politického a spoločenského života“.⁶³ Netrvalo dlho a proces normalizácie sa na plné obrátky rozbehol i vo sfére vysokého školstva.

V sobotu 3. februára 1973 pozvalo vedenie PF na pohovor všetkých zamestnancov fakulty vylúčených v prvej vlne previerok z KSČ.⁶⁴ Vedenie im stroho oznámilo, že do konca mája 1973 budú musieť z fakulty odísť do iného zamestnania. Pohovory boli prevedené s každým osobitne. Vylúčené osoby náhle rozhodnutie prekvapilo a ich reakcia bola rôzna. Viliam Marčok sa nechal počuť, že s vylúčením nebude za žiadnych okolností súhlasiť a radikálny krok vedenia PF bude mať dohru na súde. Podobne prof. Ján Mikleš (v rokoch 1962 – 1970 vedúci Katedry pedagogiky) deklaroval svoju neochotu z PF odísť a vôľu podniknúť všetky možné kroky, aby sa tak nestalo. Július Alberty vyvíjal úsilie, aby mohol zostať pracovať v odbore, optimálne v Slovenskej akadémii vied s možnosťou pôsobiť v Banskej Bystrici. Všetci traja zhodne uviedli, že sa pokúsia zamestnať na iných fakultách, keďže inde sa očistné opatrenia v takom rozsahu už neprevádzali. Orgány ŠtB očakávali, že profesijne ohrození zamestnanci sa budú snažiť oddaľovať dokončenie vedeckých prác, ktoré majú rozpracované a týmto spôsobom dosiahnuť, aby vedenie PF časom ich prepustenie prehodnotilo. Uvedomovali si pritom zjavnú vonkajšiu ingerenciu do personálnych otázok, osobite zo strany bansko-bystrického OV. V deň pohovorov s J. Albertym a ostatnými sa na fakulte objavil vtedy už bývalý zamestnanec M. Štilla, ktorý metódy vedenia PF označil slovami: „to, čo sa u nás robí, je fašizmus“.⁶⁵

62 ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1971 – 1990, k. 5. Podkladový materiál pre delegátov stredoslovenskej krajskej konferencie KSS v Banskej Bystrici – Banská Bystrica, apríl 1971.

63 ŠA Banská Bystrica, f. Stredoslovenský Krajský národný výbor (ďalej SSKNV) II., odbor kádrovej a personálnej politiky, 1971 – 1990, k. 1. Zásady kádrovej a personálnej práce Stredoslovenského krajského národného výboru v Banskej Bystrici.

64 Pre zaujímavosť, z 3 946 členov v 243 základných organizáciách KSS v sledovanej oblasti zostalo v strane po pohovoroch 3 106 členov. Rozsiahle kádrové zmeny však boli prevádzané v riadiacich funkciách. ŠA Banská Bystrica, f. SSKV KSS 1971 – 1990, k. 5. Podkladový materiál pre delegátov stredoslovenskej krajskej konferencie KSS v Banskej Bystrici – Banská Bystrica, apríl 1971.

65 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Uvoľnenie pracovníkov, ktorí boli vylúčení z KSČ, zo zamestnania na PF v B. Bystrici a ich reagencia na toto opatrenie.

Návrh dekana J. Matejíčka napokon Závodný výbor Revolučného odborového hnutia pri PF 24. mája 1973 jednomyselne schválil.⁶⁶ Matejíčkovo rozhodnutie bolo predzvesťou novej éry PF, ktorá výrazne negatívne zasiahla do kvalitatívneho obsadenia jednotlivých katedrií. Zvýšený záujem na posilňovaní stranícko-politickej výchovy, zdôrazňovaní „poučenia z krízového vývoja“, ako aj tzv. rýchlokvasný kariérny postup niektorých pracovníkov PF na základe straníckej poslušnosti sa stali charakteristickými rysmi fakulty v období 70. rokov.⁶⁷

Vylúčenie z PF sa týkalo súhrne 11 osôb. Po oznámení verdiktu vedenia sa medzi postihnutými vystupňovala atmosféra strachu z vlastnej budúcnosti. Niektorým boli ponúknuté miesta v ekonomickom sektore. Ako poznamenal vylúčený asistent z Katedry ruského jazyka Sergej Makara, ich preradením na ekonomické pozície sa údajne malo dosiahnuť, že na postoch, na ktoré nemajú kvalifikáciu, narobia chyby v účtovníctve, čo povedie k zatknutiu a väzneniu. Rovnaký názor zdieľali V. Marčok i J. Alberty. Prepustení zamestnanci verili v zmenu, v zotrvanie na pracovisku v súvislosti s „amnestiou“ na základe plánovanej voľby nového prezidenta a vedenia straníckych orgánov KSČ. Július Krňan, docent na Katedre psychológie PF, videl v situácii ďalšie dve, zhodne nebezpečné hrozby: situáciu využije niekto zo zahraničiaci a bude sa snažiť vylúčených nalákať na spoluprácu alebo v ich radoch bude hľadať spolupracovníkov samotná ŠtB (k čomu napokon aj došlo). Krňan a iní prepustení zamestnanci PF svoje nádeje opierali o správy zahraničného rozhlasu, ktorý informoval o veľkých rozporoch vo vnútri KSČ a nevyhnutnosti obmien vo vedení.⁶⁸

Nádeje zamestnancov PF na zotrvanie v zamestnaní sa však zväčša nenaplnili. Stanislav Ondrejka (Katedra marxizmu-leninizmu) a Milan Jurčo (Katedra slovenského jazyka a literatúry) sa zamestnali v podniku KORT – š. p. (Komerčná organizácia pre rozvoj techniky), Vladimír Hlôška (Katedra ruského jazyka) pracoval ako kurič na plavárni, Sergej Makara (Katedra ruského jazyka) ako skladník na pile, resp. úradník na Majeri, Július Krňan (Katedra psychológie) ako mzdový účtovník v Drevone Radvaň. Niektorí zamestnanci PF, ktorým hrozilo prepustenie, sa na fakulte nakoniec udržali – medzi nimi napr. aj chemik Otto Tomeček,⁶⁹ ktorý sa v roku 1998 takmer stal druhým novodobým slovenským prezidentom (v hlasovaní poslancov Národnej rady Slovenskej republiky mu chýbali štyri hlasy).

Treba poznamenať, že informačné chápadlá ŠtB sa prirodzene neobmedzovali len na pedagogický zbor. Krajská správa ŠtB v Banskej Bystrici zaviedla 8. decembra 1972 osobitný zväzok „ŠKOLSTVO“, v ktorom sústreďovala poznatky o osobách „zameraných na propagáciu kapitalistického spôsobu života“. Sledovali sa osoby vylúčené za „oportunistickú činnosť“ v rokoch 1968 – 1969, študenti i pedagógovia pobývajúci na zahraničných študijných pobytoch a stážach, ich hypotetické styky so zahraničnými

66 KACHNIČ, ref. 14, s. 24.

67 KACHNIČ, ref. 14, s. 25 a n.

68 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Krňan Július a spol. – vylúčenie z KSČ na PF v B. Bystrici.

69 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Zápis o výpovedi Júliusa Albertyho z 3. 4. 1976.

rozviedkami a ideologickými centrami.⁷⁰ Diapazón záberu ŠtB zahŕňal každý jeden aspekt života v školstve. Spravodajstvo monitorovalo potenciálne žriedla nonkonformity, ktoré školská sféra ako intelektuálne prostredie vždy stelesňovala.

Vráťme sa však späť k J. Albertymu. Prepustenie zo zamestnania bolo v jeho prípade vyústením dlhšie trvajúceho procesu. Dňa 5. februára 1972 sa na porade Ústavu regionálneho výskumu pri PF, kde J. Alberty pracoval po preradení z Katedry histórie, otvorila otázka personálnych zmien na pracovisku. Riaditeľ ústavu Ján Salaj zadelil zamestnancom úlohu vypracovať sebahodnotenie ako prílohu ku kádrovému hodnoteniu. Zo záverov kádrových previerok mohla vzísť jedna z troch alternatív: ponechanie na pracovisku, odchod z pracoviska alebo zaradenie do pedagogickej praxe. Alberty počas porady, tušiac pripravované kádrové opatrenia, rozčúlene vyhlásil, že „*by bolo najlepšie nás vystrieľať a mali by sme pokoj aj my aj vy s nami*“ a že „*najlepšie urobili tí, čo emigrovali na západ*“.⁷¹

Albertymu, hoci jeho osud bol spečatený vopred, priťažili taktiež ďalšie skutočnosti. Jednu z vehementne vyčítaných stránok jeho aktivít v reformnom období mali predstavovať údajné väzby s „nepriateľským Západom“. Tie podľa interpretácie previerkových komisií dosvedčoval kontext umelo vytvorenej kauzy okolo publikovania Albertyho štúdie *Die Geschichte des slowakischen Volkes in den Geschichtslehrbüchern europäischen Länder* v ročenke *Internationales Jahrbuch für Geschichte und Geographie Unterricht*, vydávanej v západonemeckom Braunschweigu. Viac než samotný fakt publikovania článku v západnom vedeckom časopise J. Albertymu uškodila ironická diskusia s J. Miklešom, ktorú zachytili spravodajcovia ŠtB. Jej obsah bol iba nevinným vtipným dialógom, aj ten však dokázali orgány bezpečnosti prekrútiť a dezinterpretovať ako znevažovanie socialistického systému.⁷²

Okrem toho sa J. Albertymu v inkriminovanom roku 1973 vyčítalo, že „*prílišným liberalizmom ponechával priestor pravicovým silám na PF, čo spôsobili, že študenti, ako i časť profesorského kolektívu sa zapojili aktívne do protisocialistickej činnosti*“.⁷³ Protisocialistická činnosť mala spočívať vo vydávaní protisovietsky orientovaného študentského časopisu *ADAP* (čo J. Alberty objektívne nemohol ovplyvniť), ďalej v podpise „závadových rezolúcií“ a v celkovom nezvládnutí situácie v rokoch 1968/1969.

70 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Správa o rozhodnutí založenia objektového zväzku „ŠKOLSTVO“.

71 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Doc. Dr. Július Alberty, CSc., pracovník Ústavu regionálneho výskumu pri Pedagogickej fakulte v B. Bystrici – správa.

72 Alberty nedostal za príspevok vyplatený žiaden honorár. Mikleš Albertyho žartovne upokojil, aby sa neobával, pretože vydavateľ mu ich uschoval do banky, kde mu rastú úroky. Na to Alberty rovnako žartom odporoval a ako uviedol, peniaze v skutočnosti podporujú jedine rast kapitalistickej ekonomiky Nemeckej spolkovej republiky. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Správa o akvizícii medzinárodnej ročenky v knižnici PF.

73 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Návrh na prevedenie PVO formou aktívnych obranných opatrení v akcii „PROGRES 1976“.

Previerková komisia túto činnosť vyhodnotila ako „nesprávnu, ktorá spôsobila škody strane a spoločnosti“.⁷⁴

Pravicový oportunizmus sa v konečnom dôsledku nekládol za vinu len J. Albertymu, ale aj ďalším vylúčeným pracovníkom fakulty. Napríklad prodekana pre politicko-výchovnú prácu J. Lietavu normalizačné vedenie kritizovalo za to, že situáciu v roku 1968, podobne ako J. Alberty, nezvládol, nedokázal utíšiť študentské iniciatívy a zabrániť odchodu študentov a demonštrantov na Bradlo v máji 1968 (výletu sa zúčastnil aj pracovník Katedry marxizmu-leninizmu P. Martuliak), protestom na Námestí SNP a odchodu študentov do Prahy na pohreb Jana Palacha.⁷⁵

Alberty sa po prepustení z práce s problémami zamestnal ako pracovník Galérie SNP v Banskej Bystrici. ŠtB nedopriala J. Albertymu pokoj ani po jeho odstránení z vedúcej pozície do ústrania. V marci 1976 bol v rámci akcie „PROGRES 1976“ zaradený do rámca preventívno-výchovných opatrení a podrobený operatívne výsluchu. Orgány ŠtB zistili, že J. Alberty je po prepustení z PF stále „nevysporiadaný“ so svojím vylúčením z KSČ, na odbornú činnosť nezanevrel a prekážky v publikovaní považuje za šikanovanie. Alberty i vo svojom ťažkom sociálnom rozporení naďalej udržiaval styky s prepustenými Miklešom a Krňanom, s bývalým vedúcim konzultačného strediska Vysokej školy ekonomickej v Banskej Bystrici a inými osobami, ktorých ŠtB považovala za reprezentantov „pravícovo-oportunistických pozícií“. ŠtB, menovite náčelník 1. oddelenia krajskej správy ŠtB v Banskej Bystrici mjr. Blažej Samotný a dvaja operatívni pracovníci mjr. Anguš a nstržm. Kocian, vypočuli J. Albertyho podľa paragrafu 19 novoprijatého zákona č. 40/74 o Zbore národnej bezpečnosti.⁷⁶

Na záver bol J. Alberty poučený, aby sa vyhýbal opozičnej činnosti a aby sa nedostal do rozporu so zákonmi, za čo by mohol byť vystavený trestnoprávnemu konaniu. Materiál z výsluchu je zaujímavý najmä z pohľadu retrospektívnej reflexie J. Albertyho na udalosti z prelomu 60. a 70. rokov, ktorej už nedominovala „horúca hlava“. V čom jeho postoj zostával rovnaký, bolo pevné presvedčenie o skrivodlivosti a protiprávnosti, akej sa vedenie PF voči nemu dopustilo.⁷⁷

Výsluch v rámci akcie „PROGRES 1976“ nebol konečným cieľom ŠtB, ale iba čiastkovou metou v snahe vyťažiť čo najkomplexnejší obraz Albertyho aktuálnych názorov. Spätná reagentia bola pre ŠtB z hľadiska metód práce a rozpracovania personálneho profilu monitorovanej osoby podstatne dôležitejšia než tzv. preventívno-výchovné opatrenie samo osebe. Kontrola mala byť prevedená osvedčeným tajným spolupracovníkom

74 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Návrh na prevedenie PVO formou aktívnych obranných opatrení v akcii „PROGRES 1976“.

75 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Doc. Ing. Ján Lietava, CSc. – bývalý prodekan pre politickú prácu na PF Banská Bystrica – poznatky.

76 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Návrh na prevedenie PVO formou aktívnych obranných opatrení v akcii „PROGRES 1976“.

77 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Plán spravodajského výsluchu doc. ALBERTYHO Júliusa z B. B.

„PAVLOM“ č. 1670, tajným spolupracovníkom „STANOM“ č. 1730 a dôverníkom č. 7012.⁷⁸ Písomný výstup ich operatívnej sondáže sa v dostupných fondoch pravdepodobne nezachoval. Fondy Archívu ÚPN však zachovali bohatú dokumentáciu k druhej „čiernej ovci“ normalizačného režimu z banskobystrickej historickej komunity, ktorá padla do čereňa ŠtB a upísala sa jej k informátorskej spolupráci.

Normálny charakter znormalizovanej spoločnosti? Prípado Miloš Štilla

Historik Miloš Štilla prešiel na Pedagogickú fakultu v Banskej Bystrici až na samom sklonku roku 1968 zo Stredoslovenského vydavateľstva.⁷⁹ Podobne ako J. Alberty a iní upadol do nemilosti štruktúr normalizačného režimu, i keď dôvody jeho odstavenia sa od príbehu reformistov z PF trochu líšili.

Výbor ZO KSS v posudku z 9. júla 1970 odporučil M. Štillu ponechať v strane a na fakulte, čo potvrdil aj KV KSS. Podľa slov M. Štilla sa o tejto skutočnosti dozvedeli jeho osobní nepriatelia v Martine, ktorí si s ním chceli vybaviť účty a až na základe ich intervencie výbor ZO KSS vlastné rozhodnutie zrevidoval. Ingerenciu z Turca mu oznámil známy z KV KSS dvadsať minút pred previerkou.⁸⁰ „*Odstrčili ma, vyhodili ma na ulicu z Pedagogickej fakulty... Päť rokov som nesmel ísť do zahraničia, dosiaľ nesmiem publikovať, nesmiem robiť archívny výskum, nesmiem sa verejne angažovať, nesmiem chodiť na služobné cesty, nesmiem zastávať nijakú funkciu v spoločenských organizáciách, nesmiem to, nesmiem ono, nesmiem, nesmiem...*“ uvádzal M. Štilla v liste Viliamovi Plevzovi z roku 1979.⁸¹

Štilla zachovával k udalostiam roku 1968 pomerne indiferentný postoj. Aj Štillom nadriadený, vedúci Ústavu pre regionálny výskum Ján Salaj konštatoval v kádrovom posudku z októbra 1972 viaceru sugestívne vyznievajúcich charakteristík, ktoré však apriórne zásadnými prehrškami neboli. V skratke išlo o nasledovné pseudovýčitky: M. Štilla po roku 1969 nikdy nevystúpil za proces očisty, bol vylúčený z KSC, z Katedry histórie PF preradený na Ústav regionálneho výskumu a zmluvu dostal vždy len na dobu určitú.⁸² Prehrskom, ktorý podľa M. Štilla najviac zavážil v procese jeho vyhodnenia z akademického prostredia, mal byť text o gymnáziu v Kláštore pod Znievom, kde „*uráža miestnych funkcionárov OV a funkcionárov vôbec*“.⁸³

78 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, zväzky kontrarozviedneho rozpracovania BB – KR a. č. 51 708, r. č. 672. Návrh na prevedenie PVO formou aktívnych obranných opatrení v akcii „PROGRES 1976“.

79 Miloš Štilla vykonával funkciu vedúceho redaktora Stredoslovenského vydavateľstva, v ktorom bol po riaditeľovi Petrovi Benickom „mužom číslo dva“. Zodpovedalo tomu nielen jeho pracovné postavenie, ale na danú dobu aj slušné platové ohodnotenie. ŠA Banská Bystrica, f. SSKNV I., odbor školstva a kultúry, 1968, k. 69. Zoznam zamestnancov SSI vydavateľstva k 28. 5. 1966.

80 Zbierka Viliama Plevzu, ŠTILLA, Miloš. *Svedectvo o mojej vernosti politike KSC a bratským vzťahom a spojeníctvu so Sovietskym zväzom /Materiál k posúdeniu mojej žiadosti o prijatie za člena KSC/. Máj 1976. Za poskytnutie dokumentu ďakujem kolegovi Martinovi Mockovi.*

81 Zbierka Viliama Plevzu, List M. Štillu V. Plevzovi z 30. 1. 1979. Za poskytnutie dokumentu ďakujem kolegovi Martinovi Mockovi.

82 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Kádrový posudok Jána Salaja na Miloša Štilla zo 4. 10. 1972.

83 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Kádrový posudok Jána Salaja na Miloša Štilla zo 4. 10. 1972.

Štátna bezpečnosť v ňom však v zásade nevidela zarytého odporcu socializmu či ortodoxného stúpenca niektorej zo súperiacich línií KSS/KSČ. Štillu si fakticky okamžite po odchode z fakulty zaradila na listinu perspektívnych spolupracovníkov. Komunistická tajná polícia si sama uvedomovala, že ľudí ako on potrebuje – osoby známe monitorovaného prostredia, s kontaktmi (i priateľskými) na podobne postihnuté a sledované osoby. V prvotnej fáze plánov ŠtB s M. Štilom sa rátalo s jeho prioritným nasadením na sledovanie J. Albertyho, ale aj J. Krňana, S. Makaru a V. Marčoka. Medzi Štillove úlohy malo patriť tiež preverovanie činnosti kultúrnych pracovníkov, ktorí boli stigmatizovaní nálepkou niekdajšej „negatívnej činnosti“, ako napríklad M. Jurčo alebo Augustín Matovčík.⁸⁴

Štilla musel akademickú sféru nútene opustiť už roku 1972.⁸⁵ ŠtB získala o jeho osobe dôkladné poznatky z dôverného zdroja vo februári 1973. Ku svojmu novému zamestnaniu v Štátnej vedeckej knižnici (ŠVK) nemal žiaden vzťah, ako bývalého historika a redaktora ho ubíjajúca monotónna práca nebavila (najskôr bol zaradený na oddelenie teórie a metodiky, od roku 1974 na oddelenie bibliografie, kde vyhotovoval bibliografické záznamy). O interné veci a život v ŠVK však prejavoval živý záujem. Podľa správy ŠtB sa zaujímal hlavne o interpersonálne vzťahy a výšku plátov jednotlivých zamestnancov. V dlhodobej perspektíve sa napriek ranám z nedávnej minulosti javil ako veľký obhajca a priaznivec Sovietskeho zväzu (jeho otec bol členom Interhempa).⁸⁶ Osobnostne teda Štátnej bezpečnosti pre účely spravodajskej spolupráce plne vyhovoval.

Štilla bol do ŠVK prijatý v roku 1973 na priamy príkaz OV KSS, čomu sa vtedajší riaditeľ Ján Mičovský bránil. Neskôr, po vynútenom odchode J. Mičovského z riadiaceho postu dňa 31. decembra 1973, sa stal osobným poradcom neskúseného nového riaditeľa ŠVK Milana Kamenského. Ako skúsený redaktor s citom pre slovo M. Kamenskému písal prejavy, ale súčasne, cítiac sa odborne na vyššom stupienku než M. Kamenský, riaditeľovi predkladal návrhy na reorganizáciu knižnice, pričom v nových štruktúrach sa staval do pozície vedúceho oddelenia kabinetu regionality. Štillove návrhy však nebolo v danom čase reálne uskutočniť a navyše nemali podporu Ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky. Štillovo úsilie za Kamenského vedenia smerovalo k tomu, aby vstúpil do povedomia ako obhajca nových pomerov, a tak si vykriesnil cestu k povýšeniu a finančnému zabezpečeniu. Vďaka svojej prílišnej angažovanosti si v kolektíve ŠVK získal prezývku „generálny riaditeľ“ a pre povýšenecké správanie nebol obľúbený.⁸⁷

Štátnej bezpečnosti neprekážali Štillove negatívne charakterové črty, ani pomerne silný, protičesky zameraný nacionalizmus. Dôležité pre ňu boli styky a kontakty na takmer všetky osoby z oblasti kultúry a školstva v Banskej Bystrici.⁸⁸ Snahy o získanie

84 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Návrh na získanie ku spolupráci.

85 KACHNIČ, ref. 14, s. 24.

86 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Záznam o Milošovi Štillovi z 12. 2. 1973.

87 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. ŠTILLA Miloš – politické postoje, styky, postavenie v zamestnaní – poznatky.

88 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162.

M. Štillu pre spoluprácu so ŠtB sa objavili už v januári 1974, hoci na margo aktuálnej situácie sa M. Štilla spolupracovníkovi bezpečnosti bez škrupúl vyjadril slovami, že „všetko stojí za h...o“.⁸⁹

Dňa 12. februára 1974 bol na M. Štillu zavedený zväzok kandidáta tajnej spolupráce (KTS) č. 6162. Cieľom sústreďovania poznatkov bolo získať dostatočný prehľad o osobe pripravovanej za KTS, o jej schopnostiach a možnostiach spravodajského využívania Štátnou bezpečnosťou pre kontrolu a rozpracovanie nepriateľských osôb z radov inteligencie na kultúrnom úseku, ako aj pre problematiku vysokých škôl. Štilla pri prvotných verbovacích rozhovoroch odmietal kontakt so stranícky postihnutými osobami, čím sa chcel uchrániť od zbytočných neprijemností. Tým sa pre ŠtB stával neatraktívnym. V dôsledku zlyhaní verbovky ŠtB dočasne M. Štillu vyradila zo zoznamu potenciálnych KTS a jeho zväzok zaradila na dobu 10 rokov do archívu Štatisticko-evidenčného odboru (ŠEO) Správy ŠtB Banská Bystrica.⁹⁰

Situácia sa zmenila roku 1980. Keďže ŠtB pozorovaním zistila, že M. Štilla začal obnovovať svoje styky s proskribovanými osobami z kultúrnej sféry, opäť sa dostal do ohniska jej záujmu, pričom tentokrát prejavil ochotu spolupracovať.⁹¹ ŠtB sa s M. Štillom skontovala 4. októbra 1979. V rozhovore s pracovníkom ŠtB najskôr hovorili o všeobecných veciach, postojoch k politike, rodinných problémoch a využívaní voľného času. Pracovníkovi bezpečnosti nechal číslo, na ktorom ho môže zastihnúť.⁹²

Opakované stretnutie sa uskutočnilo 22. októbra 1979. Štilla pôsobil dojmom potenciálne využiteľnej osoby a pre orgány ŠtB bol aj „politicky na výške“ (mimoriadne pozitívne ohodnotil napríklad zásah proti disidentom Petrovi Uhlovi a Václavovi Havlovi).⁹³ Príprava na spoluprácu prebiehala v nepravidielných, ale zato frekventovaných intervaloch aj naďalej. Náčelník 1. oddelenia banskobystrickej ŠtB mjr. Blažej Samotný sa 15. apríla 1980 s M. Štillom stretol opäť a skonštatoval, že „ide o osobu vysoko odborne vzdelanú s dobrým politickým prehľadom“. Samotný z hľadiska perspektívnej spolupráce s orgánmi ŠtB vyzdvihol Štillove väzby na osoby z radov „pravice a antisocialistických síl“, medzi ktorých boli zaradovaní J. Alberty, S. Makara, A. Maťovčík, J. Krňan a ďalší, ktorých má možnosť kontrolovať. Sám M. Štilla prejavil ochotu ŠtB informovať o činnosti zmieňovaných osôb, hoci ich občiansko-pracovné perzekúcie považoval za unáhlené a nespravodlivé. Na základe svojich zistení B. Samotný navrhol dokončiť u M. Štillu verbovku do polovice júna 1980 a následne s ním podpísať *Memorandum o spolupráci*.⁹⁴ ŠtB tak v konečnom dôsledku privrela oči nad Štillovými nacionalistic-

---

ŠTILLA Miloš – politické postoje, styky, postavenie v zamestnaní – poznatky.

89 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. ŠTILLA Miloš – charakteristika jeho osoby.

90 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Dôvodová správa o uložení zväzku KTS č. 6162 do archívu ŠEO Správy ŠtB B. B.

91 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Návrh na obnovenie zväzku KTS „LACO“.

92 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Záznam zo styku s osobou ŠTILLA Miloš.

93 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Záznam zo styku s osobou ŠTILLA Miloš.

94 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162.

kými názormi i niektorými vyjadreniami na adresu poaugustovej politiky normalizačného vedenia PF voči skupine prepustených akademických pracovníkov.⁹⁵ Navyše, podľa posledných kádrových posudkov bola väčšina Štillových neduhov, kritizovaných v predošlom období, eliminovaná. Ako uviedla vedúca oddelenia bibliografie ŠVK Helena Pažurová v posudku z 12. mája 1977, M. Štilla „*je pohotový v ústnom a písomnom prejave, v kolektíve družný a spoločenský. V jeho správaní sa však občas vyskytujú momenty nedostatočnej kritičnosti a sklony k hyperbolizácii pri posudzovaní niektorých javov*“.⁹⁶

Dňa 23. mája 1980 M. Štilla po vyše polročnej príprave podpísal Memorandum o spolupráci so Štátnou bezpečnosťou. Zistené informácie mal podávať minimálne raz mesačne. Podobne, ako pri ďalších podpísaných nováčikoch, M. Štilla nielen preveroval, ale zároveň bol sám preventívne preverovaný v otázkach jeho spoľahlivosti. Previerku pravdivosti ním podávaných agentúrnych poznatkov prevádzali pramene TA-133 a TA-211. ŠtB súčasne nasadila na M. Štillu tajného spolupracovníka, ktorý preveroval konštantnosť jeho postojov k domácej a medzinárodnej situácii.⁹⁷

Viazací akt ŠtB s M. Štillom pod krycím menom „ZNIEVSKY“ bol uzatvorený 10. júna 1980. Viazací akt previedol náčelník 1. oddelenia 2. odboru B. Samotný (rovnnáka osoba, ktorá viedla spomínaný Albertyho výsluch). Štilla sa počas viazacieho aktu správal pokojne, vyjadril vysoký obdiv k vtedajšiemu politickému vedeniu a práci orgánov ministerstva vnútra, ktoré „*bdejú nad nepravímkami socializmu*“. Medzi osobami, s ktorými prichádzal do styku, spomenul v prvom rade J. Albertyho, ktorý, podľa M. Štillu, vynaložil veľké úsilie pre nadobudnutie odbornej kvalifikácie, ale jeho pracovné zaradenie a príjem tomu nezodpovedajú. Ďalej spomenul S. Makaru, ktorý pracoval v Stredoslovenských stavbách a napriek bývalej akademickej kariére dokáže vykonávať aj manuálnu prácu. Štilla sa vyjadril tiež na margo svojich stykov s proskribovaným historikom Jánom Mlynárikom. S J. Mlynárikom sa poznal z pôsobenia v Slovenskej historickej spoločnosti v Banskej Bystrici. V Štillovej pamäti utkvel ako človek arogantný voči ostatným kolegom, útočil proti spojenectvu so Sovietskym zväzom, pričom ČSSR sa mala podľa J. Mlynárika uberať vlastnou cestou.⁹⁸

Štilla vystupoval v rozhovore s pracovníkmi ŠtB veľmi aktivisticky a budil dojem ideologicky presvedčeného kandidáta. Na predostretú ponuku spolupráce uviedol, „*že nemá žiadne zábrany, ba naopak sympatie k našej práci a berie si to ako povinnosť občana socialistického štátu*“. Následne dostal na podpis *Prehlásenie o spolupráci*, ktoré signoval bez najmenších námietok a zvolil si vyššie uvedené krycie meno „ZNIEVSKY“. Samotný Štillu oboznámil so základnými zásadami konšpirácie. Ako heslo na

---

Záznam z kontrolného styku so ŠTILLOM M.

95 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Výpis zo správ od TS „PAVEL“.

96 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Služobno-politická charakteristika Miloša Štillu (vypracovala Helena Pažurová, vedúca oddelenia bibliografie ŠVK).

97 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Memorandum – Spolupracovník „ZNIEVSKY“.

98 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Správa o získaní k spolupráci.

skontaktovanie sa s orgánmi bezpečnosti bola dohodnutá veta „*Volá Kováčik, chcem si od Vás vypožičať materiál ku skúške.*“ Heslo sa používalo ako krytie pri volaní do práce alebo na byt.⁹⁹

Orgány ŠtB zadelili M. Štillovi ako prvú úlohu preveriť a získať poznatky k činnosti J. Albertyho, V. Marčoka a S. Makaru.¹⁰⁰ Takisto ho nasadili na sledovanie manželky tzv. objektu, s ktorou pracoval v ŠVK. Mal sledovať styky na osoby vylúčené z KSČ, zisťovať pracovný režim záujmovej osoby, ako často sa zdržuje na pracovisku manželky, s kým sa tam stretáva, sondovať a analyzovať jej činnosť (vrátane preverovania skutočnosti, či u manželky nemá uložené zakázané materiály), s ktorými osobami z obdobia rokov 1968 – 1969 udržuje styk a zároveň si mal pripraviť pôdu pre budúce zoznámenie sa s monitorovaným objektom.¹⁰¹

Spolupráca s M. Štillom bola pre ŠtB, zdá sa, pomerne produktívna. Správa ŠtB z 29. septembra 1981 konštatuje, že za 15 mesiacov od podpísania spolupráce sa uskutočnilo 11 schôdzok, na ktorých podal 7 ústnych správ. „*Kontrolnou schôdzkou som zistil, že ide o perspektívneho spolupracovníka, schopného a ochotného plniť naše požiadavky – úlohy k osobám uvedeným v cielei viazania...*“ hodnotilo hlásenie z kontrolnej schôdzky orgánov bezpečnosti s M. Štillom.¹⁰²

Na sklonku roku 1981 však v Štillovom živote nastal dôležitý obrat. K 1. decembru 1981 po nezhodách s riaditeľom ŠVK M. Kamenským zmenil povolanie a nastúpil do Vlastivedného múzea.¹⁰³ Štilla po prepustení zo ŠVK zanevrel na politické hašterenie a angažovanie a chcel sa ďalej venovať iba práci a rodine. Náčelník 1. oddelenia krajskej správy ŠtB v Banskej Bystrici npor. Ján Vanovčan tak po vzájomnej dohode navrhol ukončiť spoluprácu a podpísať prehlásenie o mlčanlivosti.¹⁰⁴

Za čas svojho pôsobenia v službách ŠtB sa M. Štilla nepriučil formám a metódam spravodajskej techniky a do kontaktu prišiel iba s troma jej pracovníkmi. Dvierka smerom k tajnej polícii si však úplne neuzatvoril. V prípade budúcej potreby bezpečnosti nevyľúčil príležitostné konzultácie; definitívne uzavrel iba pravidelný styk s orgánmi ŠtB so zámerom jeho agentúrneho vyťažovania.¹⁰⁵

Nezodpovedanou otázkou zostáva Štillova vnútorná motivácia – prečo sa vlastne stal agentom ŠtB a prečo ju v roku 1982 rýchlo opustil? Môžeme len uvažovať, či kľú-

99 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Správa o získaní k spolupráci.

100 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Správa o získaní k spolupráci.

101 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Zameranie pre TS „ZNIEVSKY“ r. č. 6162 do akcie „HISTORIK“ ZPS r. č. 11504.

102 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Záznam z kontrolnej schôdzky s TS „ZNIEVSKY“ r. č. zväzku 6162.

103 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Záznam zo schôdzky s TS „ZNIEVSKY“ reg. č. 6162 z 22. 12. 1981.

104 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Záznam zo schôdzky s TS „ZNIEVSKY“ reg. č. 6162 z 23. 4. 1982.

105 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, agentúrne spisy BB – A, a. č. 9811, reg. č. 6162. Dôvodová správa o uložení zväzku TS „ZNIEVSKY“ reg. číslo 6162 do archívu VŠEO Správy ŠtB Banská Bystrica.

čovú rolu zohralo znechutenie z donášania na súčasných i bývalých kolegov z odboru, nepodporenie M. Štilla zo strany OV, resp. KV KSS v konflikte s M. Kamenským alebo s tým súvisiace uvedenie si tristného faktu, že práca pre ŠtB automaticky neznamená garanciu povýšenia v zamestnaní a slušnejšieho materiálneho zabezpečenia. Odpoveď na túto otázku sa už nedozvieme. Pramene o tejto vnútornej motivácii mlčia a M. Štilla už nie je medzi živými. Zomrel 4. augusta 2010 vo veku nedožitých 81 rokov.

„Oni boli schopní ťa zničiť aj s rodinou...“ Dilemy človeka socialistickej spoločnosti a diskusie o aktéroch komunistickej éry

Každá zmena spoločensko-politických pomerov so sebou do verejného diskurzu o dávnejších či nedávnych udalostiach vždy prináša nové, resp. dobou inovované príbehy. V kontexte snahy nového režimu vymedziť sa voči svojmu predchodcovi je to prirodzené. V porevolučnej narácii sa z niekdajších popredných osobností porazeného režimu stávajú odsúdeniahodní kolaboranti, z prenasledovaných a zaznávaných zasa hrdinovia. Pomerne radikálne metamorfózy spoločenskej (ne)akceptácie určitých osôb otvárajú viac rovín než len formálne naivnú otázku, kto bol z pohľadu dneška vlastne tým „dobrým“ či „zlým“. Prítomnosť týchto rovín iba potvrdzuje skutočnosť, že existujú výskumné kategórie, na ktoré história nedokáže dať objektívne a definitívne odpovede. V spojitosti s komunistickým režimom a jeho mechanizmami sa rovnako pootvára otázka, kto vlastne bol v skutočnosti obeťou, odbojárom, disidentom či oponentom.

Platí to i pri analýze profesijného a morálneho postoja a zástoja historikov v súvislosti s dilemou, ktorú naznačil Karol Fremal: prispôbiť výklad dejín trendom doby alebo zostať nezávislým, hoc za cenu spadnutia do rokliny disentu?¹⁰⁶ V spojitosti so slovenskou historickou obcou v období normalizácie (či presnejšie v 70. a 80. rokoch) sa zvykne hovoriť, že v slovenskom prostredí žiaden organizovanejší disent v podstate nejestvoval. Ako výnimka sú medzi historikmi uvádzaní len dvaja „osamelí vlci“, J. Mlynárik a Jozef Jablonický.¹⁰⁷ Práve J. Jablonický, ktorý na rozdiel od prvého menovaného v onom období dlhodobo žil a tvoril na Slovensku, je dnes v historiografickom diskurze už temer metaforizovaný do podoby symbolu tvrdošijného, obetavého a nekompromisného zápasu za „historickú pravdu“. V danom čase bolo vzopretie sa znormalizovanému stranícko-byrokratickému aparátu a jeho tézam nesporne odvážnym činom. Pri rekonštrukcii osudov historikov sa však málokedy prihliada na sprievodné aspekty toho, prečo vlastne obaja skončili v nemilosti režimu. Išlo naozaj len o ideologické príčiny alebo skôr o vzťahové a konkurenčné problémy? Prípadne ich kombináciu?

Pri takto položenej otázke možno medzi životnými osudmi J. Jablonického a osudmi historikov (a ďalších zamestnancov) z bansko-bystrickej Pedagogickej fakulty objaviť

---

106 LACKO, ref. 23, s. 114.

107 MARUŠIAK, Juraj. Režim normalizácie (1969 – 1989) a jeho charakteristiky v kontexte „kauzy Jablonický“. In KMEŤ, Norbert - SYRNÝ, Marek a kol. *Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*. Bratislava : Ústav politických vied SAV; Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2013, s. 362. ISBN 978-80-89514-21-2. Ku všeobecnejším kontextom problematiky pozri tiež KMEŤ, Norbert. Slovenská opozícia za normalizácie. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie. Česká a slovenská spoločnosť v čase normalizácie*. Bratislava : VEDA; Technická univerzita v Liberci, 2003, s. 185-207. ISBN 80-224-0747-X.

prinajmenšom nepriame paralely. Rehabilitovaný pedagóg P. Kachnič v príspevku z roku 1991 zhodnotil činnosť PF a jej prvého vedenia ako „*obranu demokracie, humanizmu a tolerancie ako tradície čl. školy proti necitlivému, až nevráživému triednemu a straníckemu prístupu, proti ideologickej a politickej totalite v duchu stalinského projektu budovania tzv. socialistickej spoločnosti*“.¹⁰⁸ Kachničova interpretácia svojou prezentistickou tóninou zapadala do porevolučnej celospoločenskej atmosféry. Realita však bola podstatne zložitejšia.

Presadzovať demokratické hodnoty v zmysle, ako o nich písal P. Kachnič po novembri 1989, by pre vedenie PF ani v atmosfére druhej polovice 60. rokov nebolo politicky neprípustné. Napokon, aj J. Alberty poznamenal, že v daných spoločenských podmienkach sa obrodný proces mohol realizovať jedine na báze KSČ, pretože „*ona bola jediným a zároveň mocenským činiteľom v štáte a spoločnosti*“.¹⁰⁹ V konečnom dôsledku, kľúčové iniciatívy, vďaka ktorým vládol v tomto období na fakulte uvoľnenejší duch, vychádzali zvnútra ZO KSS pri PF, teda zvnútra integrálnej súčasti mocenského hegemonu. Práve v prostredí straníckych štruktúr pri PI/PF sa zrodil a vrstvil konflikt s okresnými a krajskými organizáciami strany, ktoré v analyzovanom období v otázkach reformy československého socializmu konzervovali prevažne rigidné stanoviská. Po okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy, nastúpenej normalizácii a kádrových previerkach bolo z ich hľadiska prirodzené, že v záujme posilnenia vlastnej mocenskej integrity sa snažili svojich kritikov z radov akademickej obce umlčať a potrestať. V kontexte doby by skôr zarazilo, keby voči reformne orientovanému dekanovi, prodekanom, vedúcim katedier a zamestnancom PF nevyvodili žiadne dôsledky. Fakulta ako „kontrarevolučné hniezdo“ stála spomedzi všetkých potenciálnych centier nekonformnosti voči normalizačnému režimu v meste a kraji na najvyšších priečkach.

Dve protichodné cesty, akými sa v 70. a 80. rokoch uberali J. Alberty a M. Štilla, bývalí kolegovia z historickej obce, reprezentujú modelové príklady chodníčkov, po ktorých popri apatickej, resp. zhovievavej majorite kráčali dve sociálne skupiny slovenskej spoločnosti. Alberty považoval prepustenie z fakulty za poníženie a krivdu, s ktorou sa vnútorne vyrovnával len veľmi ťažko. Za jeho odstavením z vedecko-pedagogického života nestáli iba ideologické dôvody v zmysle *Poučenia z krízového vývoja*.¹¹⁰ Sekundárne malo Albertyho vyhodenie z práce prinajmenšom dva ďalšie motívy – exemplárny (ako výstraha pre ďalších hypoteticky nelojálnych zamestnancov PF voči novým pomerom) a mocensko-demonštratívny (ako neklamný znak toho, ktorá línia si upevnila pozíciu v regionálnych štruktúrach KSS). Alberty v ťažkej životnej skúške preukázal pevný charakter, keď opakovane osvedčil nezlomnosť v morálnych postojoch, vrátane výsluchov v úradovni ŠtB. Tým si v očiach bezpečnostných a straníckych štruktúr vyslúžil povesť „nenapraviteľného heretika“, ktorého opätovné zaradenie do výchovno-vzdelávacieho procesu nepripadá do úvahy.

108 KACHNIČ, ref. 14, s. 6.

109 ALBERTY, Július. Predslov. In ŠTILLA, Miloš (ed.). *Na prelome času. Zborník rehabilitovaných učiteľov*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 2. ISBN 80-85162-29-6.

110 Bližšie pozri *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Bratislava : Pravda, 1985, 56 s.

Osud M. Štilla predstavuje navonok štandardný príbeh „pokrivenej chrbtovej kosti“. Bez akéhokoľvek úsilia relativizovať Štillovo donášanie na bývalých kolegov a priateľov sa pri hodnotení jeho činnosti rysuje zaujímavá heuristická dimenzia, ktorá stojí za hlbšiu komparatívnu analýzu aj v širších regionálnych alebo celoštátnych súvislostiach. Ide o otázku, do akej miery ovplyvnilo preradenie z vcelku dobrej platenej pozície odborného asistenta na vysokej škole do pozície odborného zamestnanca v knižnici ochotu dotyčného príležitostne kumulovať kapitál (či už finančný alebo politický) konfidentskými službami pre ŠtB. Odchod z fakulty do ŠVK pre M. Štilla jednoznačne znamenal nezanedbateľný škrt v rodinnom rozpočte, čo mohlo popri iných benefitoch nemateriálneho charakteru predstavovať jeden z motívov podpísania spolupráce s komunistickou tajnou políciou. Ozajstné dôvody nám, pravda, dokumenty ani samotný aktér udalostí už neodhalia.

Keď uvážime Štillovo angažovanie v službách ŠtB, je paradoxné, že po roku 1990, keď prvý ponovembrový dekan PF prof. Ján Findra vydal podnet na fakultné lustračné previerky, obišiel M. Štilla ako bývalý agent ŠtB na počudovanie bez ujmy. Ba čo viac, bol rehabilitovaný, stal sa riaditeľom Vedecko-výskumného ústavu regionalistiky, prodekanom PF, resp. Fakulty humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela a následne prvým dekanom samostatnej Fakulty humanitných vied.¹¹¹

Na univerzitnú pôdu sa vrátil i J. Alberty. Stál pri znovuzaložení Katedry histórie, kde po uznaní inaugurácie z januára 1970 nastúpil ako profesor. Až do definitívneho odchodu do dôchodku v roku 2001 aktívne prednášal a usiloval sa o rozvoj pracoviska. Jeho celoživotné dielo bolo ocenené viacerými medailami, ďakovnými listami, Cenou rektora, čestným doktorátom Ostravskej univerzity a napokon titulom emeritného profesora Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.¹¹² Ani takéto forma satisfakcie však jemu ani slovenskej historiografii nevrátia naspäť jedno stratené najzrelejšie obdobie života plodného autora, ktoré pre zákaz publikačnej činnosti nemohol využiť podľa svojich predstáv.

„DIE GESCHICHTE DER HISTORIKER“. KARRIERE HOCHS UND TIEFS
DER HISTORIKER AUS DER PÄDAGOGISCHE HOCHSCHULE IN BANSKÁ
BYSTRICA IM KONTEXT DER LIBERALISIERUNG UND NORMALISIERUNG
NACH DEM WARSCHAUER PAKT-INVASION DER TSCHECHOSLOWAKEI

ANTON HRUBOŇ

In der Geschichte jede Institution kann man die Ereignisse finden, die nicht verdienen, vergessen zu werden. Der Jahr 1968 und seine Auswirkungen stark beeinflusst alle Aspekte öffentliches Leben einschließlich der akademischen Welt. Pädagogische Hochschule (direkter Vorgänger

---

111 FREMAL, Karol. Za doc. PhDr. Milošom Štillom, CSc. (27. november 1929 – 4. august 2010). In *Universitas Matthiae Belii. Spravodajca Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*, 2010, roč. 17, č. 1, s. 9. ISSN 1339-6749.

112 ALBERTY, ref. 8, s. 222 a n.

der Matej-Bel-Universität) in Banská Bystrica war keine Ausnahme. Dynamische Prozesse und Phänomene, typisch für einen kurzen Zeitraum der Liberalisierung des kommunistischen Regimes, von zwanzig Jahren der Normalisierung gefolgt, hat großen Einfluss auf die Fakultät Mitarbeiter.

Die Studie zeigt, wie die globale Wandel beeinflusst der Berufliche Zukunft der Historiker aus der Fakultät in den 70ern und 80ern auf dem Beispiel der Dekan Július Alberty und Miloš Štilla. Ihre Geschichten darstellen zwei Wege der sozialistischen Gesellschaft: der Weg der Verfolgungsjagd von neuen Machthaber und der Weg der aktiven Zusammenarbeit mit der Regime und mit der Staatssicherheit.

PhDr. Anton Hruboň, PhD.

Katedra európskych kultúrnych štúdií

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

email: anton.hrubon@umb.sk, hrubon@gmail.com

ŠTÚDIE

HOSPODÁRENIE MESTSKEJ KOMORY V BRATISLAVE NA ZÁKLADE ROZBORU KOMORNÝCH KNÍH MESTA BRATISLAVY Z ROKOV 1434 – 1528

PETER SEDLÁČEK

SEDLÁČEK, Peter. The economic activity of the City Chamber in Bratislava on the basis of analysis of the chamber books of the city of Bratislava from the period 1434 – 1528. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 411-443, Bratislava.

The study aims to research and explain the income and expenditure of the Bratislava City Chamber in the 15th century especially from the financial point of view. The main source material is the 79 selected chamber account books (Kammerbuch) kept in the Archives of the City of Bratislava, Capital of Slovakia. The year of origin of the chamber books also limited the researched period, which begins in 1434 the year of the first surviving book and ends in 1528, two years after the Battle of Mohács. The introduction gives an account of the City Chamber and of the chamber books as source materials, while the two main parts analyse the individual items of income and expenditure recorded in the chamber books.

Key words: 15th century. Economy. Cabinet book. Currency.

Charakteristika mestskej komory ako úradu

Komorné knihy tvorili výstupný účtovný materiál mestskej komory, hospodársko-finančného úradu mesta. Zachytávali obdobie zväčša jedného fiškálneho roku, ktorý sa začínal na sviatok svätého Juraja (24. apríla), keď boli zároveň aj každoročné mestské voľby. Komorné knihy od svojich počiatkov minimálne do konca stredoveku mali až na nepatrné odchýlky takmer totožnú formu a štýl zápisov. Tieto účtovné knihy sa začali viesť v roku 1434 (respektíve 1439) a s malými hiátmi sa zachovali takmer až do konca novoveku.

Mestská komora v 15. storočí netvorila jediný a ani hlavný finančný úrad Bratislavy. Komorník ako hlavný predstavený úradu komory totiž nezaznamenával všetky príjmy a výdavky mesta, ale len tie, ktoré on sám prijal či odovzdal. Významnejšiu časť celkových mestských príjmov tvorili skôr príjmy richtára, mešťanostu, tridsiatkárov, výbercov daní a správcov pokladnice, z ktorých sa potom len istá časť posunula ďalej komorníkovi. Z toho dôvodu účty komorníka podávajú len približný obraz celkového mestského rozpočtu, prípadne príjmov, avšak naopak, podávajú zaujímavý pohľad na hospodárenie mesta z hľadiska výdavkov.¹

---

1 ORTVAY, Tivadar. *Geschichte der Stadt Pressburg* 3. Pressburg: 1894, s. 17-173. Ako prvý na význam komorných kníh poukázal vo svojej štúdii V. Segeš. Pozri: SEGEŠ, Vladimír. Stredoveké komorné knihy mesta Bratislavy ako prameň dejín každodennosti. In *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2005, s. 130-136. ISBN 80-969122-1-6.

Na základe predošlých zistení treba ujasniť, akým typom finančného úradu komora vlastne bola. V záverečnom vyúčtovaní v prvej komornej knihe K1 sa komorník Michal Grantner a komorný pisár Juraj Zipser uvádzajú ako *Stat Amplewt a Baumeister*, teda „mestskí úradníci a vedúci stavby“.² Ak sa to postaví do svetla približného zloženia výdavkov komorných kníh, možno potom mestskú komoru označiť za finančný úrad, ktorý mal z hľadiska výdavkov na starosti stavebnú činnosť (nákup stavebného materiálu, vyplácanie mzdy robotníkom na stavbách), nákup remeselníckych surovín a výrobkov pre mestské potreby, nákup potravín a samozrejme vyplácanie mzdy mestským zamestnancom a najatým žoldnierom. Treba však upozorniť, že nešlo o výplatu mestským funkcionárom, ako bol richtár, mešťanosta či komorník. Podľa Ortwaya komorník tiež dostával plat, no ten nebol zaznamenávaný do komorných kníh. Zrejme teda išlo o iné účtovné materiály.³ Napokon nemožno úplne vylúčiť ani vyplácanie istej mzdy mešťanostovi či richtárovi. Ak bola teda mestská komora zameraná na zabezpečenie a evidovanie hospodárskych a materiálnych výdavkov, z ktorých treba vylúčiť výdavky čisto finančného charakteru (pôžičky, priame platby), vyplýva z toho, že ani z hľadiska príjmov nemohla zahŕňať celú túto časť rozpočtu mesta. Toto zistenie navyše nastoľuje ďalšiu otázku: Ktorý mestský úrad alebo funkcionár mal teda na starosti mestské financie ako celok? Z viacerých informácií a zistení sa dá vyvodiť, že mohlo ísť o správcov hlavnejestskej pokladnice alebo o richtára, či dokonca mešťanostu.

Pri záverečných vyúčtovaniach komorníkov na konci svojho funkčného obdobia a pri podrobnej analýze príjmov sa potvrdilo, že okrem komory existovala aj iná mestská pokladnica. Medzi príjmami komory sa občas vyskytujú aj sumy prijaté od iných mestských funkcionárov, ako napríklad od mešťanostu, členovestskej rady alebo od správcov hlavnejestskej pokladnice. Museli teda jestvovať aj také zdroje financií, ktoré mali pod správou iní úradníci majúci z nich príjem, a tie potom odvádzali mešťanostovi, členom rady alebo správcom hlavnejestskej pokladnice. Až z týchto príjmov sa podľa potreby odvádzala časť komorníkovi do komory. Napríklad v roku 1459 prijal komorník od mešťanostu v siedmich dávkach 201 zlatých.⁴ Od mestskej rady dostal komorník v roku 1462 v prepočte vyše 71 zlatých.⁵

Ani príjmy z daní, tridsiatkov, mýta či prevozu odvádzané do mestskej komory a zaznamenávané v komorných knihách nepredstavovali absolútny príjem z daných zdrojov. Komorník tak dostával len časť príjmov z tridsiatkov alebo z prevozu a mostného, ktorá sa najprv odviedla do mestskej pokladnice.⁶ O akú časť približne išlo, možno dedukovať

2 ...mich(e)l Grantlein vnd Jorigen Spitalschaffer; seinem schreiber; als sy der Stat Amplewt vnd pawmaister sint gewes(e)n... MV SR, Archív hlavného mesta SR Bratislavy, komorné knihy, K1, 13v. (ďalej AMB, K a príslušné číslo knihy)

3 Ortway pri mzdách komorníka čerpá z neznámeho prameňa, ktorý sa dnes už zrejme nezachoval. ORTVAY, ref. 1, s. 196, pozn. 1-5.

4 It(e)m Am Sambstag nach Tiburcii hab ich Taman Ruspekch dy zeit kamer(er) der stat presp(ur)g enphan-g(e)n von her(e)n Ludweig Chunigsfelder dy zeit purg(er)maist(er) XXX fl au(r)i darumb er von mir ein quittung hatt vmb XXX fl au(r)i. AMB, K27, s. 31.

5 It(e)m so hab ich emphan-gen von mein her(re)n auf dem rathaus LXVI lb XX d vnd VI fl auri... AMB, K29, s. 37.

6 Am Sambstag noch Elyzabeth hab ich vlr(eich) kromer emphan-g(e)n von der pruk aus der lad vnd ains tails auch von dem vrfar VIIIJ lb d wienn. AMB, K2, s. 2.

napríklad zo záznamov medzi májom a októbrom roku 1442. Z 56 dávok z mostného a mýta v dvoch prípadoch komorník prijal z mýta z Vodnej veže jednu tretinu.⁷ Za veľmi dôležitý treba považovať údaj z prvej knihy K1, kde sa doslovne v rámci príjmov uvádzajú z mestskej pokladnice (*Statlad*) prijaté peniaze zo starej dane. Znamená to, že príjem z tejto dane išiel najprv do mestskej pokladnice. Až z neho sa potom časť odvieďa do komory.⁸

O tom, že z daní nešiel celý výber do komory, svedčí aj zlomok účtov výbercu daní z roku 1443. Podľa tohto zlomku *gaber* Hans Stamphaher vybral na daniach v prepočte 839,83 zlatých. No v komorných knihách z toho roku odovzdal do komory z daní dokopy len 365,84 zlatých.⁹ Z toho vyplýva, že do komory z príjmov len jedného výbercu daní (zvyčajne ich bolo viac) odišla sotva polovica vyzbieranej sumy. Niektoré listiny podávajú dôkaz o tom, že do komory nešli ani úplne všetky príjmy z tridsiatkov. Napríklad vo februári roku 1452 prijali správcovia mestskej pokladnice od tridsiatkárov v Bratislave do mestskej pokladnice v jednom prípade 46 zlatých.¹⁰

Na druhej strane, pri výdavkoch v komorných knihách nie sú zaznamenané vysoké platby, ktoré museli Bratislavčania často odvádzať panovníkom vo forme nenávratných pôžičiek.¹¹ Okrem toho v niektorých prípadoch sa v záverečných vyúčtovaniach pri celkových príjmoch uvádzajú navyše prijaté sumy bez udania zdroja, prípadne už výsledná suma príjmov je vyššia ako všetky príjmy uvádzané v časti príjmov.¹² Naznačuje to, že veľa predpokladaných iných zdrojov príjmov sa v účtoch komorných kníh skrátka nezaznačovalo.

Pokiaľ ide o samotnú hlavnú mestskú pokladnicu (*Statlad*, niekedy *Gemein*), jej správu mali na starosti správcovia, nazývaní *Ladeherren* alebo *Lademaister*.¹³ Tí podľa potreby z peňazí v nej uložených vydávali komorníkovi finančné prostriedky, s ktorými mohol disponovať. To, že sa financie z pokladnice nevyskytovali v príjmoch každej komornej knihy znamená, že táto hlavná mestská pokladnica fungovala pravdepodobne len ako zábezpeka alebo rezerva pre komorníka v situáciách, keď už nemal dosť hotovosti na vykonávanie reálnych operácií z iných zdrojov. Títo správcovia boli zvyčajne vždy dvaja, aby sa mohli navzájom lepšie kontrolovať a aby nedochádzalo k zneužitiu moci, ktorá im logicky z tejto funkcie vyplývala.

7 *It(em) eodem die hab ich enphang(e)n ein drittail gelt, vom wasser thurn, V B 7 d wien(er)*. AMB, K4, s. 17.

8 *Item am phincztag noch der heilig(e)n drey künig tag, hab wir enphang(e)n aus der Statlad der Alt(e)n gob von den Erb(er)n herr(e)n Jost laspot vnd linhart langwiser ladherr(e)n VIJ fl au(r)i...* AMB, K1, 2v.

9 LEHOTSKÁ, D., et al. *Archív mesta Bratislavy – Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností*. Praha : Archívna správa Ministerstva vnútra, 1956, č. 1916; AMB, K5, s. 29; K6, s. 21; K7, s. 7.

10 *Ich Jorig weinwacht(er) Gesworn(er) des Rats vnd Ich matern von Brun(n).. paid Ladmaist(er)... enphang(e)n haben In der Stat Lad(e)n...* AMB, Inventár, ref. 9, č. 2716. Ďalej pozri listinu č. 2710.

11 Napríklad AMB, Inventár, ref. 10, č. 1682, 1697, 1728, 1840,

12 V knihe K2 sa v záverečnom vyúčtovaní uvádza, že komorník prijal ešte 38 zlatých bez toho, žeby bol uvedený pôvod týchto peňazí. AMB, K2, s. 788. Ďalej v knihe K1 podľa záverečného vyúčtovania komorník prijal v prepočte 1957,89 zlatých, no po samotnom zrátaní príjmov nám vyšla suma len 668, 28 zlatých.

13 Napr. AMB, K1, s. 1r, 2r, 3r.

Ak pri vyúčtovaní komorníka vznikol deficit, správcovia pokladnice (prípadne aj iní zodpovední funkcionári) jeho vyrovnanie prevzali na seba. Neznamená to, že toto dorovnanie vykonali z vlastných súkromných zdrojov. Toto vykrytie deficitu sa vykonalo z mestskej pokladnice spravovanej oddelene od komornej pokladnice.¹⁴

Rozpočet mestskej komory – príjmy a výdavky

Vychádzajúc zo spomínaných zistení o existencii hlavnej mestskej pokladnice možno tvrdiť, že na podklade komorných kníh sa dá zostaviť len celkový rozpočet mestskej komory, nie celého mesta. Výdavky komory sa azda môžu bližšie k absolútnym, celkovým výdavkom mesta, ale o príjmoch komory to tvrdiť nemožno. Podľa komorných kníh možno príjmy a výdavky rozdeliť do nasledujúcich základných kategórií:

Príjmy:

- Daňové poplatky odovzdávané výbercami daní (pravidelné aj mimoriadne)
- *Kaufrecht* – poplatok za právo obchodovať
- *Burgerrecht* – poplatok za meštianske právo
- Príjmy z predaja soli
- Výčap a predaj vína a piva
- Výber mýta, mostný poplatok a prevozné
- Zisky z tridsiatku prenajatého mestu panovníkom (nie vždy)
- Príjmy z mincovne (zriedka)
- Pôžičky od iných mešťanov
- Zisky z prenájmu budov a miest na predávanie na námestiach
- Zisky z trhu (od roku 1514)
- Poplatky od okolitých obcí (Vajnory, Šamorín, Svätý Jur)
- Poplatky od rôznych cechov – krajčírov a nožiarov (zriedka)
- Platby Židov (nie vždy)
- Zisky z kúpeľov (od roku 1515)
- Zisky z nevestinca (zriedka)
- Predaj rýb, koní, člnov, lodí a podobne

Výdavky:

- Rozličné úradné výdavky (*Allerlay Amzigist Ausgeben*). Najrozmanitejší druh výdavkov. Sem patrilo všetko, čo sa nedalo zaradiť do niektorej z nasledujúcich kategórií.
- Pohostenia návštevníkov mesta a dary (*Stadtehrung*)
- Cestovné výdavky mestských vyslancov (*Stadtzehrung*)
- Staré dlhy a služby (*Dienst und Alde geltschuld*)
- Platy mestským zamestnancom (*Wochensold*)
- Platy za prácu robotníkom (aj deťom) a remeselníkom vykonanú pre mesto
- Výdavky na panovníka (kuchyňa, potraviny, dobytok, kone)
- Plat mestským poslom (*Statpoten*) a vyzvedačom (*Kundschafter*)

---

14 ORTVAY, ref. 1, s. 140 – 143.

- Výdavky vojenského a obranného charakteru: plat žoldnierom (*Soldnern*), puškárskym majstrom (*Puxenmeistern*), strážcom na bránach a vežiach (*Wachtern, Tarhutern, Torstern*)
- Rôzne

Kvôli jednoduchej orientácii sú sumárne príjmy a výdavky komory vypočítané podľa fiškálnych rokov spriehľadnené pomocou tabuliek a grafov. Tabuľka predstavujúca príjmy a výdavky jednotlivých fiškálnych rokov spolu s menami komorníkov a následný graf údaje o všeobecných príjmoch a výdavkoch podávajú ešte názornejšie. Všetky sumy uvádzané v tabuľkách a grafe sú v uhorských zlatých, na ktoré boli jednotne prevedené kvôli ľahšej predstavivosti. Zlatý ako základná mena na porovnávanie bola vybraná z dôvodu jeho stability a nemenej hodnoty. V tom prípade je v už prevedených sumách zohľadnená aj prípadná inflácia odzrkadľujúca sa v meniacom sa kurze denára voči zlatému. Výsledné tabuľky a graf by tak mali predstavovať rovnocenné pomery bez nutnosti ďalšieho zohľadňovania inflácie v priebehu rokov.

Príjmy a výdavky podľa fiškálnych rokov

Sumáré príjmov a výdavkov podľa jednotlivých kníh by neposkytovali správny obraz o približnom rozpočte samotného mesta a nebolo by možné urobiť si reálnu predstavu o rozpočte celého fiškálneho roka bratislavskej komory. Nasledujúca tabuľka č. 1 preto zohľadňuje celý fiškálny rok, čím poskytuje oveľa objektívnejší pohľad na hospodárenie komory. Tento systém však prináša aj úskalia. V dôsledku mnohých hiátov v prvých desaťročiach vedenia komorných kníh nebolo možné zostaviť všetky fiškálne roky z celého tohto obdobia. Z rokov, kde niektoré knihy chýbajú, sa v tom prípade nemohol doplniť celý rok, aj keď časť roku ďalšie knihy pokrývajú. Medzi rokmi 1434 – 1528 sa podarilo zrekonštruovať 57 úplných fiškálnych rokov. Nasledujúce grafy sú síce časovo ochudobnené, ale zato s dostatočnou výpovednou hodnotou.

Z tabuľky č. 1 vidno, že záverečné vyúčtovanie sa 26-krát skončilo v pluse a 31-krát v mínuse. Priemerný prebytok po ročnom zúčtovaní činil 54,2 zlatých a priemerná strata 55 zlatých. V priemere bol zostatok a strata takmer rovnaká. Priemerné celkové ročné príjmy tvorili 2 279,5 zlatých oproti priemerným celkovým ročným výdavkom v hodnote 2 282,8 zlatých, čo vzhľadom na veľké sumy tvorí medzi nimi len zanedbateľný rozdiel. Spriemerované všetky ročné rozpočty komory predstavujú deficit len mínus 3,26 zlatých. Z tohto pohľadu by sa mohlo zdať, že hospodárenie komorníka bolo veľmi svedomité, ba priam ukázkové. Napriek tomu nemožno podľahnúť tomuto zdanlivému obrazu. Zo skoršieho tvrdenia, že komora nepredstavovala hlavný hospodársky úrad mesta vyplýva, že financie komory boli vždy podľa aktuálnej potreby dopĺňané hotovosťou potrebnou na vykrytie výdavkov komorníka. Preto aj pri očividnom celkovom kolísaní výdavkov v priebehu rokov sú príjmy a výdavky vo vzájomnom porovnaní každoročne takmer rovnaké.

Taktiež je badateľná značná nesúrodosť a nejednotnosť pri vedení komorných kníh v prvých 30 rokoch, konkrétne medzi rokmi 1434 – 1467. Zdá sa, že spočiatku fiškálny rok nepredstavoval neskoršie rozpätie od Juraja (24. apríla) do Juraja. Komorné knihy nepokrývali tento fiškálny rok celý, niekedy bol rozdelený medzi dve, ba až tri knihy. Až

od fiškálneho roku 1467/1468 možno sledovať ustálenú tendenciu pokrývania celého fiškálneho roka jednou komornou knihou a jeho koniec, respektíve začiatok, sa už napevno stanovil na sviatok sv. Juraja, teda na 24. apríla.

Tabuľku okrem príjmov, výdavkov a rozdielu medzi nimi dopĺňa menoslov mestských komorníkov, ktorí mali v skúmanom období na starosti mestskú komoru. Je pozoruhodné, že v niektorých rokoch zastávali úrad komorníka aj dve osoby. Pravdepodobne k tomu mohlo dôjsť v čase rastu povinností alebo aj kvôli lepšej kontrole úradu komory. Vidno tiež, že žiadny komorník neostal vo svojej funkcii dlhšie ako dva po sebe nasledujúce fiškálne roky.

Tab. č. 1:

Príjmy a výdavky podľa fiškálnych rokov v zlatých

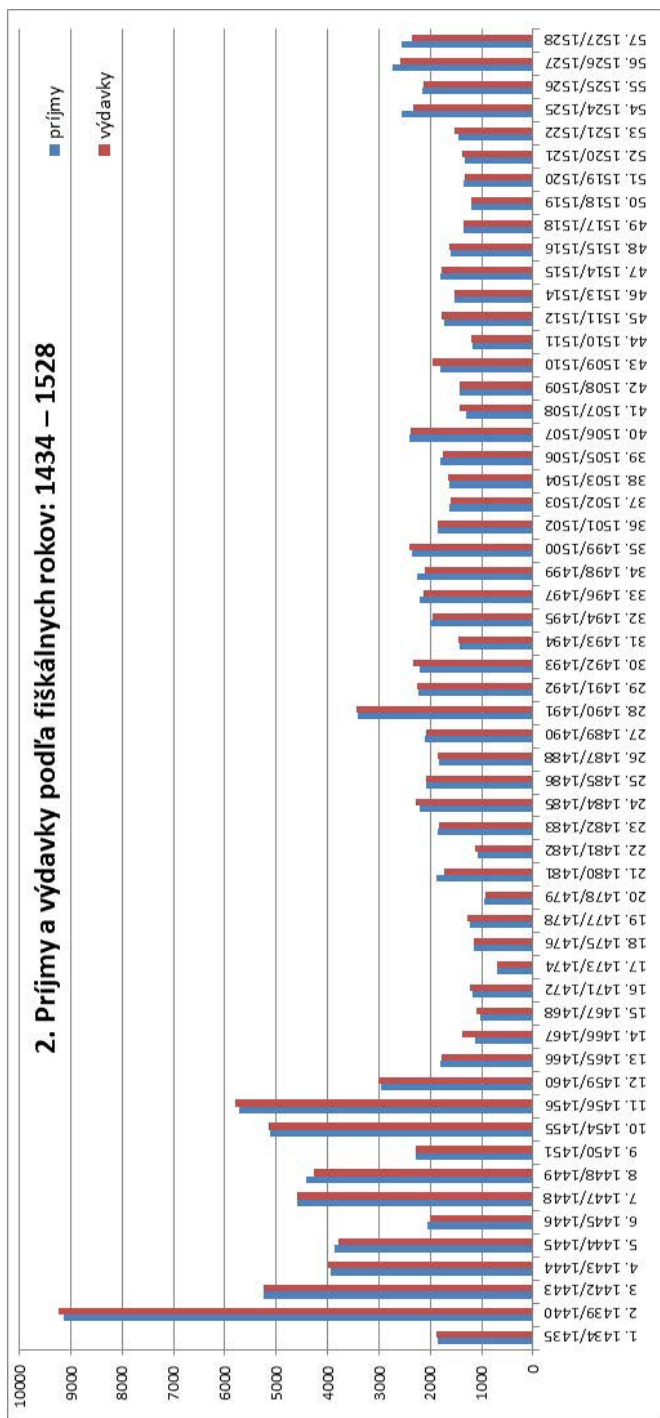
Č.	Obdobie	Komorné knihy	Príjmy (zl.)	Výdavky (zl.)	Rozdiel	Komorník
1.	1434/35	K1	1854,3	1887,8	-33,5	Mikuláš Grantner
2.	1439/40	K2	9131,3	9240,6	-109,3	Mikuláš Ubelfael, Ulrich Wimperger
3.	1442/43	K4+K5	5243,9	5255	-11,1	Juraj Weinwachter
4.	1443/44	K6+K7	3950,8	3993,2	-42,4	Wolfgang Boduscher, Filip Kuegersauf
5.	1444/45	K8+K9	3858,8	3782,2	+76,6	Filip Kuegersauf, Juraj Meindel
6.	1445/46	K10+K11	2045,5	2019,4	+26,1	Juraj Meindel
7.	1447/48	K12+K13	4590,8	4588,3	+2,5	Erhart Schilher
8.	1448/49	K14	4414,7	4274	+140,7	Erhart Schilher
9.	1450/51	K15+K16	2288,9	2272,4	+16,5	Juraj Meindel, Juraj Weinwachter
10.	1454/55	K21+K22a+K22b	5108,1	5149,3	-41,2	Andrej Weniger
11.	1456	K23+K24	5723,7	5791,3	-67,6	Juraj Meindel, Andrej Weniger
12.	1459/60	K28	2959,5	3003,4	-43,9	Thoman Ruspekch, Juraj Weinwachter
13.	1465/66	K32	1794,2	1786,4	+7,8	Hans Ambser
14.	1466/67	K33+K34	1117,3	1378,8	-261,5	Mert Harrer
15.	1467/68	K35	1018,2	1103	-84,8	Hans Gresel, Mert Harrer
16.	1471/72	K37	1172,3	1229,8	-57,5	Hans Reich
17.	1473/1474	K38	713,9	704,9	+9	Michal Zäch

18.	1475/1476	K39	1143,6	1145,3	-1,7	Hans Reich
19.	1477/1478	K40	1228,2	1290,3	-62,1	Michal Zäch, Juraj Wagner
20.	1478/1479	K41	944,6	926,8	+17,8	Michal Zäch, Juraj Wagner
21.	1480/1481	K42	1889	1719,8	+169,2	Peter Wagner
22.	1481/1482	K43	1066,6	1128,4	-61,8	Mikuláš von Frauenmarkt
23.	1482/1483	K44	1867,8	1835,8	+32	Mikuláš von Frauenmarkt
24.	1484/1485	K45	2206,9	2287,9	-81	Mert Rosentaler
25.	1485/1486	K46	2074,4	2086,5	-12,1	Michal Pistinger, Michal Smid
26.	1487/1488	K47	1827,8	1844,4	-16,6	Mathias Payr, Štefan Rieder
27.	1489/1490	K48	2104,7	2088,5	+16,2	Pavol Perkusich
28.	1490/1491	K49	3421,8	3431	-9,2	Pavol Ochs, Wolf Windberger
29.	1491/1492	K50	2245,3	2249,1	-3,8	Thoman Wildfeuer
30.	1492/1493	K51	2219,8	2323,3	-103,5	Thoman Wildfeuer
31.	1493/1494	K52	1435,2	1445,9	-10,7	Thoman Wildfeuer (?)
32.	1494/1495	K53	1995,5	1963,9	+31,6	Thoman Uibersberger
33.	1496/1497	K54	2195,8	2122,7	+73,1	Thoman Zeller
34.	1498/1499	K55	2256,6	2116	+140,6	Hans Swertfeger
35.	1499/1500	K56	2348,6	2399,8	-51,2	Hans Swertfeger
36.	1501/1502	K57	1860,7	1863,4	-2,7	Pankrác Rutnstock
37.	1502/1503	K58	1622,4	1607,7	+14,7	Pankrác Rutnstock
38.	1503/1504	K59	1633,1	1659,6	-26,5	Juraj Ecker Rymer
39.	1505/1506	K60	1798,2	1766,5	+31,7	Mert Mettenpeck
40.	1506/1507	K61	2417,5	2389,2	+27,8	Jakub Korbler
41.	1507/1508	K62	1313,9	1420	-106,1	Jakub Korbler
42.	1508/1509	K63	1437,6	1438,1	-0,5	Juraj Stockinger
43.	1509/1510	K64	1796,5	1948,6	-151,5	Juraj Stockinger
44.	1510/11	K65	1184,4	1200,8	-16,4	Wolfgang Schüss
45.	1511/12	K66	1726,6	1782,5	-55,9	Juraj Stockinger

46.	1513/14	K67	1542,6	1541,3	+1,3	Hans Kayser
47.	1514/15	K68	1798,4	1785	+13,4	Waltin Preyss
48.	1515/16	K69	1612,8	1621,7	-8,9	Wolfgang Ruthen- stock
49.	1517/18	K70	1366,5	1361,6	+4,9	Sebastian Eysenreich
50.	1518/19	K71	1211,8	1202,7	+9,1	Wolfgang Ruthen- stock
51.	1519/20	K72	1358	1333	+25	Wolfgang Ruthen- stock
52.	1520/21	K73	1334,5	1373,3	-38,8	Michal Klee
53.	1521/22	K74	1461,2	1537,4	-76,2	Michal Klee
54.	1524/25	K75	2559	2335,4	+223,6	Krištof Kirchmaier
55.	1525/26	K76	2150,3	2135	+15,3	Krištof Kirchmaier
56.	1526/27	K77	2734,2	2585,4	+148,8	Augustin Mayer
57.	1527/28	K78	2553,8	2364,9	+188,9	Augustin Mayer

Tabuľka č. 2 obsahuje položky, ktoré medzi príjmami možno považovať za najdôležitejšie jednak z hľadiska početnosti ich výskytu v jednotlivých fiškálnych rokoch a tiež z hľadiska veľkosti v zlatých v pomere k celkovým príjmom za každý rok. Ide o dane, príjmy z tridsiatkov, príjmy z mýta a prevozu, ďalej peniaze prijaté od správcov pokladnice alebo iných mestských funkcionárov, poplatky prijaté od Židov a nakoniec príjmy z práva obchodovať a poplatkov za získanie meštianskeho práva.

Po predbežnej analýze z tabuľky vyplynulo dôležité zistenie potvrdzujúce, že do komory neplynuli všetky príjmy mesta. Po sčítaní percentuálnych podielov príjmov z daní, tridsiatkov a mýta v konkrétnom fiškálnom roku vyjde takmer vždy približne rovnaké číslo pohybujúce sa v rozmedzí 70 – 90 %. Aj keď v rámci každého tohto typu príjmu jeho absolútna výška a percentuálny podiel na celkových príjmoch a vzájomný pomer týchto príjmov kolíše, napriek tomu sa tieto tri druhy príjmov dopĺňajú. Napríklad v roku 1454/1455 tvoril príjem z daní 9 % z celkových príjmov, príjem z tridsiatkov 76 % a príjem z mýta 1 %, čo dohromady činí 86 % z celkových príjmov. Naproti tomu v roku 1503/1504 sa dane podieľali 78 % na celkových príjmoch a mýto len 8 %, čo však dokopy tvorí tiež 86 %. Príjmy z tridsiatkov v tom čase neboli. Podobných príkladov by sa dalo uviesť viac. Všeobecne v rokoch, keď komora prijala peniaze z tridsiatkov, boli sumy vybrané z daní nižšie ako v rokoch, keď príjmy z tridsiatkov neplynuli do komory. Čiže, ak bolo málo príjmov z tridsiatkov, bol zase veľký príjem z daní, a opačne. Výška mýta sa pohybovala zväčša na rovnakej úrovni, ale tiež možno badať, že v rokoch nižších súm vybraných z daní boli príjmy z mýta o niečo vyššie.

Analýza príjmov

Tab. č. 2:

Výška vybraných príjmov v zlatých a ich podiel na celkových príjmoch v percentách

Rok	Dane		Tridsiatok		Mýto, most a prevoz		M. pokladnica, iní funkcionári		Poplatok Židov		Burgerrecht a kaufrecht	
	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%
1434/35	246,8	37					263,4	39			14,6	2
1439/40	973,1	11	252,7	3	403,4	4					15,5	0
1442/43	974,4	19	819,6	16	635,8	12			85	2	13,7	0
1443/44	584,6	15	1419	36	778,2	20					2,5	0
1444/45	876,6	23	1922	50	746,4	19					8,9	0
1445/46	741,6	38	796,5	41	264,3	13					4	0
1447/48	785	18	2740	64	108,7	2			68	2	23,6	1
1448/49	863,1	20	3092	70	75,6	2			72,5	2	16,7	0
1450/51	199,7	9	1294	60	205,4	9					1,9	0
1454/55	461	9	3892	76	56,3	1			110,8	2	45,6	1
1456	318,4	6	4184	73	75	1	930	16			8,4	0
1459/60	1362	46	429,9	15	8,6	0	958,3	34			12,7	0
1465/66	1005	56	34,5	2	5,4	0	371,5	21	48,6	3		
1466/67	278,4	25					550,7	50				
1467/68	571,6	56	10,3	1					50	5		
1471/72	976,6	81							35	3	2,3	0
1473/74	282	41					262,3	38			3,2	0
1475/76	704,4	63					308,7	27	24	2	2	0
1477/78	686	60			292,8	26	37,8	3			9	1
1478/79	471,9	50			351,7	37			50	5	3,3	0
1480/81	1339	70			93,1	5	341,7	18	51	3	11,9	1
1481/82	306,7	29			337,9	32			7,2	1	6	0
1482/83					498,2	27	837,4	45			2,3	0
1484/85			165	8	455,1	21	647,9	29	56	3	3,1	0
1485/86	629	30	123	6	803	39					3,8	0
1487/88	421,1	23	28	1	467,4	26	787,2	43	65,3	4	3,4	0
1489/90	1810	86			191,3	9			42	2	1,3	0
1490/91	2684	78			25,2	1			267,7	8	4,5	0

1491/92	1185	59	28	1	101,6	6			46	2	4,3	0
1492/93	973,3	44	940	42	137,6	6					1,3	0
1493/94	828,2	58			249	17			62,6	4	7,4	0
1494/95	1571	78			256,9	13			50	3	1,8	0
1496/97	950,6	44	391,5	18	248,8	11			50	2	6,8	0
1498/99	1069	49	324,7	15	223,4	10			50	2	2	0
1499/00	931,3	40	225,8	10	157,2	7			50	2		
1501/02	1526	82	60	3	136,4	8			76,4	4		
1502/03	1288	79			172,7	11			80,1	5		
1503/04	1269	78			124	8			70,3	4	8,1	0
1505/06	1433	80			116,7	6			64,4	4		
1506/07	1786	74			123,9	5			134,2	6	4	0
1507/08	895,7	68			76,8	6			47,9	4	0,8	0
1508/09	1033	72			112,4	8			62,7	4		
1509/10	1274	71			122,1	7			50	3		
1510/11	732,4	62			100,9	9			64,8	5	2,7	0
1511/12	1187	69			144	8			71,4	4		
1513/14	1134	73			97,4	6			75,1	5	3,5	0
1514/15	1170	65			129,5	7			50	3	1,1	0
1515/16	1154	72			145,6	9			70,3	4	6,6	0
1517/18	907,1	67			102,3	8			57,2	4	7,6	1
1518/19	869,4	72			135,7	11			58,8	5		
1519/20	989	73			107	8						
1520/21	882	66			228	17			50	4		
1521/22	1053	72			208,7	14			58,5	4		
1524/25	1169	46			350	14			63	2		
1525/26	1219	57			273,1	13			66,1	3		
1526/27	1715	63			391	14					12	0
1527/28	1700	67			251,1	10					4	0
Priemery	989,9	52,7	1053	27,8	233,4	11,4	524,7	30,3	65,3	3,5	7,3	0,2
	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	
	Dane	Tridsiatok	Mýto, most a prevoz	Mestská pokladnica, iní funkcionári	Poplatok Židov	Burgerrecht a kaufrecht						

I keď sa táto previazanosť neukazuje pri všetkých rokoch, pri väčšine platí. Možno tak konštatovať, že aj toto potvrdzuje predpoklad o tom, že v jednotlivých fiškálnych rokoch do komory neplynuli všetky vybrané príjmy mesta. Vzájomný pomer príjmov z týchto troch oblastí sa komorníci snažili meniť a dopĺňať z mestskej pokladnice tak, aby ich konečný súčet bol približne rovnaký. Tabuľka č. 3 sprehľadňuje typy príjmov zoradené od najziskovejších po najmenej výnosné.

Tab. č.: 3

Typ príjmov	Podiel v % na celkových príjmoch	Priemerná výška v zl.
dane	52,7	989,9
mestská pokladnica, iní mešťania či funkcionári	30,3	524,7
tridsiatok	27,8	1053,3
most a prevoz	11,4	233,4
Židia	3,5	65,3
burgerrecht a kaufrecht	0,2	7,2

Dane

V dlhodobom priemere viac ako polovicu príjmov mestskej komory tvorili dane, čím boli pre ňu tiež najväčším zdrojom ziskov. V prvých desaťročiach ich výška kolísala, čo treba dať do súvisu s príjmami z tridsiatkov. Kým komora dostávala zisky z tridsiatkov, príjmy z daní sa im prispôbovali. To trvalo zhruba do roku 1500. Začiatkom 16. storočia príjmy z daní tvorili približne 60 – 80 % všetkých príjmov, čím ich v tomto období možno považovať za najväčší finančný zdroj komory. Približne do konca 80. rokov 15. storočia ich výška značne kolísala. Počínajúc rokom 1490 sa výška daní prijatých komorou ustálila a pohybovala sa medzi 1000 – 1200 zlatými ročne. Až na menšie odchýlky v niektorých rokoch bola táto výška dosť stabilná. Najviac sa z daní do komory odvieďlo v roku 1490/1491 – išlo o sumu 2684 zlatých a v tom roku predstavovala 78 % celkových príjmov. Naopak, najnižšia suma je zaznamenaná v roku 1450/1451, a to necelých 200 zlatých, čo bolo len 9 % celkových príjmov.

Dane plynuli do komory takmer každý rok, len vo fiškálnych rokoch 1482/1483 a 1484/1485 sa dane medzi príjmami neuvádzajú. Je však veľmi nepravdepodobné, že by sa v týchto dvoch rokoch dane vôbec nevybrali, čo tiež môže potvrdzovať hypotézu o tom, že do mestskej komory plynula len časť z príjmov mesta (nevynímajúc dane). Škoda, že práve v rokoch 1452/1453, z ktorých sa zachovala daňová kniha s vybranými daňami za celé mesto, sa komorné knihy nezachovali. Mohlo by sa tak porovnaním zistiť, či naozaj všetky vybrané dane išli do komory, alebo nie.

V prvých desaťročiach vedenia komorných kníh vyberali dane spravidla 4, niekedy 6 výbercovia daní (*gaber*).¹⁵ V neskorších rokoch sa ich počet zvyšoval, no napriek

15 AMB, K5, s. 21-33.

tomu kolísal. Roku 1480 nájdeme v komorných knihách príjmy až od 24 *gaberov*, v roku 1500 ich bolo 18 a v roku 1526 už len 12.¹⁶ Zdá sa, že po raste počtov *gaberov* do 80. rokov 15. storočia sa ich počet od konca 15. storočia postupne znižoval. V niektorých prípadoch sa výbercovia daní označujú ako *Steuerherren*.¹⁷ Pravdepodobne išlo o skupinu rovnakých ľudí s rovnakou náplňou vyberania daní ako u *gaberov*.

Je však možné, že *gaber* vyberali dávky, teda nie dane v pravom zmysle slova, a *Steuerherren* dane, ale pre toto tvrdenie sme nenašli žiaden dôkaz. Každý *gaber* si viedol svoju vlastnú knihu vybraných daní a dávok, *gabbuch*. Žiaľ, ani jedna sa nezachovala.¹⁸

Okrem najčastejšieho typu daní, uvádzaného pod názvom *gab* (dávka, poplatok, v dnešnom význame dar), sú známe aj iné druhy daní. Roku 1482/1483 sa objavuje daň z vína (*Hoffzynnns von wein*), respektíve daň z pivnice (*Zins vom keller*), ktorú platili niektorí obyvatelia Rače. Každý z platcov pri platbe z vína zaplatil rovnako 120 denárov.¹⁹ Tí, čo platili daň z pivnice, odvádzali rôzne poplatky.²⁰ V tomto prípade však ide skôr o poplatky za prenájmy výčapného práva. V jednom prípade (na Vianoce roku 1467) sa objavuje tiež daňový predpis, označený ako *anslag*. Nachádzal sa v ňom zoznam daňovníkov spolu s výškou dane, ktorú mali zaplatiť.²¹

Tridsiatok

Tridsiatok (*tricesima*) predstavoval pohraničné clo vo výške jednej tridsiatiny (od roku 1405 3,33 %) z hodnoty tovaru dovážaného do Uhorska alebo vyvázaného z neho. Bol povinný rovnako pre domácich aj zahraničných obchodníkov. Tridsiatok patril pôvodne výlučne do kráľovského monopolu. O jeho vyberanie sa starali kráľovi podriadení vyberači, tridsiatkári či tricezimátori (*tricesimator*, *Dreißigsteinnehmer*), ktorí stáli na čele tridsiatkových staníc.

Vláda Žigmunda Luxemburského bola poznačená sústavným nedostatkom financií, preto sa snažil potrebné peniaze získať napríklad aj tým, že tridsiatkové stanice v Bratislave a Šoproni dal v roku 1402 za 16 000 zlatých do zálohu rakúskemu vojvodovi Albrechtovi. Napokon, v roku 1440 dala kráľovná Alžbeta bratislavskú tridsiatkovú stanicu za vysokú pôžičku 7 333 zlatých do zálohu samotnej Bratislave. Ďalej v roku 1454 dostali Bratislavčania tamjšiu stanicu do prenájmu na 12 rokov za každoročne panovníkovi vyplácanú sumu 4 000 zlatých. To znamenalo, že všetky príjmy z vyzbieraných tridsiatkov namiesto do kráľovskej pokladnice plynuli do pokladnice mesta. Zároveň miesta hlavných tridsiatkárov už neobsadzovali kráľovi ľudia, ale zväčša členovia bratislavskej mestskej rady a významní členovia patriciátu. Takisto ako ostatní mestskí funkcionári aj títo boli do funkcie volení každoročne.²²

16 AMB, K42, s. 33-85; K56, s. 11-36; K77, s. 9-29.

17 AMB, K37, s. 32; K42, s. 93.

18 AMB, K3, s. 11.

19 AMB, K43, s. 13.

20 AMB, K38, s. 5.

21 AMB, K35, s. 37.

22 ORTVAY, Tivadar. *Geschichte der Stadt Preßburg* 2/3. Preßburg, 1900, s. 68-69.

V komorných (účtovných) knihách mesta Bratislavy sú menovite uvádzaní mestskí hlavní tridsiatkári z obdobia medzi rokmi 1440 – 1461 a potom až z rokov 1485 – 1486. No fakticky mala Bratislava tridsiatkovú stanicu v prenájme až do roku 1518. Okrem stanice v Bratislave dostávala mestská rada občas do prenájmu tridsiatky aj z iných staníc z bližšieho či vzdialenejšieho okolia. Boli to napríklad stanice v Rusovciach (spolu s filiálkami v Jarovciach a Zurndorfe v prenájme v rokoch 1450 – 1458), Budíne (1450 – 1458), Neusiedli am See (1451), Šoproni, Újvári, Skalici, Senci a Stupave (1453 – 1460).²³

O ziskoch z tridsiatkov si bratislavská kancelária starostlivo viedla písomné záznamy. Z 15. storočia existujú tri knihy (z rokov 1457, 1458 a 1496) o sumách vyzbieraných z tridsiatkov, ktoré platili domáci aj zahraniční obchodníci prechádzajúci mestom. Z nich možno zistiť bohaté informácie o menách kupcov, o tom, z ktorých miest najčastejšie prichádzali, aký tovar najviac prevažoval a tiež hodnotu jednotlivých tovarov.

Vyzbierané peniaze odovzdával hlavný bratislavský tridsiatkár buď hlavnému mestskému komorníkovi, alebo členom mestskej rady, ktorí mali na starosti mestskú pokladnicu. Budovu, kde sídlil hlavný tridsiatkový úrad, si mesto muselo prenajímať a samo financovalo aj jej celý chod a správu. Išlo napríklad o plat a ošatenie zamestnancov stanice, ako bol tridsiatkový pisár (nazývaný *Gegenchreiber*), šafárka či iný služobný personál (sluhovia, poslovovia). Takisto sa mesto staralo o zásobovanie stanice potravinami, kuchynskými potrebami a iným nutným materiálom ako drevo na kúrenie, pomôcky na písanie do kancelárie, materiál a zásoby pre kone, prípadne potreby na zabezpečenie poštových služieb. Podobne fungovali aj stanice v ostatných mestách, ktoré mala Bratislava v prenájme.²⁴

Z 57 zrekonštruovaných rokov sa príjmy z tridsiatkov do komory dostali 22-krát. Príjmy z nich plynuli komorníkovi najmä v rokoch 1440 – 1468, teda v rokoch, keď mala Bratislava tridsiatkové stanice v prenájme. Ďalšie obdobie prenájmov tridsiatkových staníc, a teda aj ziskov z nich mala komora v rokoch 1484 – 1502. V týchto rokoch však zisky z nich nešli do komory každoročne. Ich výška značne kolísala, od 10 zlatých ročne až po sumy presahujúce 4 000 zlatých za rok. Toto kolísanie možno vysvetliť práve tým, že do mestskej komory neplynuli príjmy zo všetkých vyzbieraných tridsiatkov za daný rok.

Medzi rokmi 1447 – 1449 vyzbieral hlavný tridsiatkár v Bratislave dovedna až 5 508 zlatých.²⁵ V komorných knihách sa za dané obdobie spolu uvádza príjem z tridsiatkov vo výške 5 831,5 zlatých.²⁶ Z toho vidno, že v tomto prípade boli celkové príjmy z tridsiatkov a príjmy z tridsiatkov v mestskej komore takmer totožné. V druhom prípade, v roku 1451, prijala mestská komora z tridsiatkov v Bratislave len 563,4 zlatých, pričom celkové príjmy z tridsiatkov v tom roku činili až 3969 zlatých.²⁷ Z toho možno usúdiť, že aspoň pokiaľ ide o príjmy z tridsiatkov, neplynuli všetky do komory, ale ani do mestskej pokladnice.

23 ORTVAY, ref. 22, s. 70-80.

24 ORTVAY, ref. 22, s. 89-99.

25 ORTVAY, ref. 22, s. 85.

26 AMB, K12-K14. Je celkom možné, že sme pri prepočte mohli urobiť chybu, no maximálne v odchýlke 100 – 200 zlatých.

27 AMB, K16-K18; ORTVAY, ref. 22, s. 85.

Tridsiatky sa na celkových príjmoch podieľali priemerne necelými 28 % a priemer-nou sumou 1053 zlatých. Komora dostala najviac z tridsiatkov v roku 1456, a to sumu 4184 zlatých. Najmenej, len 10 zlatých, o niekoľko rokov neskôr, v roku 1467/1468.

Mýto, most a prevoz

Do tejto kategórie patria príjmy, ktoré získavala komora z mýta, z mostného poplatku a z prevozu. Pod mýtom možno rozumieť „suchý“ poplatok za prevážaný tovar. Poplatok za most (alebo mostné) predstavoval poplatok za prechod cez most, ktorý stál na Dunaji, čo však nebolo vždy. Napokon poplatok za prevoz, alebo prevozný, sa platil pri prekro-čení Dunaja a použití prevozu. Nie v každom skúmanom roku sú zachované príjmy zo všetkých troch kategórií. Most sa spomína medzi príjmami 7-krát, mýto 8-krát a prevoz medzi príjmami nájdeme zapísaný 46-krát. Celkovo sa za obdobie 57 zrekonštruovaných rokov objavujú tieto príjmy 51-krát. Len v rokoch 1434/1435 a potom v desaťročí 1466 – 1476 nie sú doložené žiadne príjmy z týchto troch typov.

Príjmy z mostného poplatku sa objavujú v rokoch 1439 – 1442 a neskôr až z rokov 1481 – 1490.²⁸ Nepriamo sa dá z toho vydedukovať, že práve v týchto obdobiach musel na Dunaji stáť most, za ktorého použitie sa vyberal poplatok.

Príjmy z týchto troch kategórií sa na celkových príjmoch komory podieľali priemer- ne len 11 %. Najviac mestský komorník prijal z mostného a prevozu v roku 1485/1486, a to 803 zlatých s podielom 39 % na tohoročných celkových príjmoch, najmenej prišlo do komory v roku 1465/1466, len 5,4 zlatých.

Príjmy z mestskej pokladnice alebo od iných funkcionárov

V skúmaných rokoch sa záznamy o príjmoch z mestskej pokladnice alebo od iných funkcionárov vyskytujú len 12-krát. Prvý záznam je z roku 1434/1435, potom sa zápisy vyskytujú nesúvisle medzi rokmi 1456 – 1488. Od toho obdobia až do roku 1527/1528 sa tieto príjmy v záznamoch nevyskytujú.

Okrem príjmov od správcov mestskej pokladnice sa medzi týmito poplatkami vysky- tujú aj sumy prijaté od iných mestských funkcionárov, medzi ktorými bol richtár, mešťá- nosta alebo členovia mestskej rady, tí však boli uvádzaní kolektívne ako mestská rada.²⁹

Príjmy z pokladnice tvorili z celkových príjmov 30 %, čo po daniach predstavova- lo druhý najväčší priemerný príjem. Je zaujímavé, že aj keď priemerne išlo o príjem 524,7 zlatých, čo predstavuje len polovicu priemerných príjmov tridsiatkov, vidno, že podielovo boli príjmy z mestskej pokladnice o 3 % vyššie. Príjmy kolísali od necelých 38 zlatých v roku 1477/1478 po najvyšší príjem 958 zlatých v roku 1459/1460.

Poplatok Židov

Poplatok Židov sa v skúmaných rokoch nachádza 40-krát. Výška týchto poplatkov bola v porovnaní s ostatnými príjmami relatívne stabilná a veľmi sa nehýbala. O stabilite svedčí aj to, že v deviatich prípadoch bol tento poplatok vo výške 50 zlatých. Priemerne komora prijala od Židov 65 zlatých, čo predstavovalo v priemere len 3,5 percenta na cel-

28 AMB, K2-K4, K43-K48.

29 AMB, K32, s. 5, 15; K31, s. 29.

kových príjmoch. Najmenej, 7,2 zlatých, odovzdali Židia do komory v roku 1481/1482, najviac zase o desať rokov neskôr, a to 267,7 zlatých.

Je možné, že ani splátky Židov, ktoré sa inak vyberali pravidelne, nešli všetky do komory. To potvrdzuje aj ich nerovnaká výška. Len v niektorých prípadoch (pri sume 50 zlatých) je možný predpoklad ich celkového odvedenia do komory.

Zaujímavý je fakt, že po roku 1526 (prinajmenšom do roku 1530) sa tento poplatok Židov už v komore nevyskytuje. Môže to súvisieť práve s moháčskou porážkou a odchodom Židov krátko po nej z Bratislavy.

Pôžičky

Ďalšou kategóriou príjmov, ktorá však bola už menej častá, predstavovali rôzne pôžičky od mešťanov alebo aj členov mestskej rady, či funkcionárov. Pri pôžičkách od členov mestskej rady alebo iných funkcionárov je však niekedy problematické určiť, či išlo o pôžičku (či už ako funkcionára, alebo súkromnej osoby), alebo o nenávratný príspevok do komory. Tieto pôžičky sa označovali termínom *anlehen* alebo *darlehen*. Oba termíny majú takmer rovnaký význam s tým, že pri *anlehen* ide skôr o nútenú pôžičku.

Zaujímavý údaj o pôžičkách pochádza z roku 1440. Vtedy komorník vybral 1134,5 zlatých ako nútenú pôžičku od 196 mešťanov, z toho bolo 9 žien. Mešťania sú menovite uvádzaní v dvoch skupinách podľa toho, či sú z vnútorného mesta, alebo vonkajšieho. Z nich sa 36 ešte zvlášť skladalo na najatie 114 žoldnierov.³⁰

Iné príklady pôžičiek od ďalších osôb sú napríklad z roku 1464 alebo 1466/1467.³¹ Pri pôžičke z roku 1464 sa ukazuje nepriamy dôkaz o úradnej nadriadenosti mešťanostu nad komorníkom. Mešťanosta vtedy prikázal komorníkovi, aby sumu 1000 zlatých požičanú od majstra Ambróza z Ostrihomu zapísal do príjmov komory a do výdavkov komornej knihy nasledujúceho roka. To znamená, že sa automaticky rátalo so splatením danej pôžičky.³² Takisto pri preberaní pôžičiek v roku 1484/1485 komorníkom bol prítomný richtár, mešťanosta a aj mestský pisár.³³ Pôžičky od mešťanostu sú doložené napríklad v roku 1481/1482.³⁴

Burgerrecht a kaufrecht

Ak sa v niektorých záznamoch pri prijatiach za mešťanov uvádza poplatok od mešťanostu, neznamená to, že by mešťanosta nadobúdal meštianske právo. V týchto prípadoch len komorníkovi vydával peniaze z mestskej pokladnice, ktoré pochádzali práve z príjmov z *burgerrechtu*.³⁵

Príjmy z burgerrechtu sa za 57 skúmaných rokov objavujú 27-krát, príjmy z kaufrechtu 8-krát a o oboch typoch zároveň máme údaje 7-krát. Tieto príjmy dosahovali najnižšie zisky zo všetkých relatívne pravidelných príjmov, v priemere len 7,2 zlatých, čo bolo sotva 0,2 %. Priemerný poplatok za prijatie za mešťana činil približne 1 zlatý. Do

30 AMB, K2, s. 37-44.

31 AMB, K33, s. 45.

32 AMB, K31, s. 43.

33 AMB, K45, s. 35.

34 AMB, K43, s. 55.

35 AMB, K4, s. 25.

roku 1528 vrátane zaplatilo tento poplatok 122 mešťanov, z toho do roku 1477 to bolo 26 mešťanov, medzi rokmi 1477 – 1500 až 57 mešťanov a medzi rokmi 1501 – 1528 Bratislava prijala 39 mešťanov. Je pritom pozoruhodné, že v roku 1526/1527 zaplatilo poplatok až 10 nových mešťanov, no 10 rokov predtým sa novým mešťanom v Bratislave nestal nikto.³⁶ Zo spomínaných desiatich nových mešťanov dvaja boli z Budína, pri ostatných sa pôvod neudával. Rok nato pribudli už len 3 mešťania. Počet novoprijatých mešťanov začína opäť stúpať okolo roku 1530. Možno to dať časovo do súvisu s moháčskou katastrofou, keď sa obyvatelia Uhorska začali pomaly presúvať pred hroziacim osmanským nebezpečenstvom smerom na sever.

Prenájmy

Ďalšou skupinou príjmov boli zisky napríklad z predaja a výčapu piva, z predaja a výčapu vína alebo z predaja soli. Príjmy z predaja a výčapu vína sa uvádzajú v 28 fiškálnych rokoch, z predaja a výčapu piva 35-krát a predaja soli 22-krát. Príjmy z vína boli značne rozkolísané: v roku 1439/1440 komorník prijal až 4000 zlatých z vína, naproti tomu v roku 1480/1481 len 12,8 zlatých.³⁷ Príjmy z piva sa pohybovali na priemernej výške približne 30 zlatých, príjmy zo soli priemerne dosahovali výšku 100 zlatých.

Občas možno naraziť na príjmy z predajných miest na námestiach, krámkov (*kramen*, *kramlein*), ktoré si prenajímali miestni drobní obchodníci ako mäsiar, nožiar, brusič, brašnář, remenár, kožušník, ba v jednom prípade je dokonca menovite uvádzaná predavačka pálenky Cordula.³⁸ Prenájom týchto predajných miest stál približne len 0,3 – 0,4 zlatých ročne.

Zriedkavo sa tiež vyskytujú príjmy z trhov.³⁹ V jednom prípade sa spomína poplatok za mlyn s kónským pohonom, keď komorník vybral 1,2 zlatých.⁴⁰ Začiatkom 16. storočia sa začínajú objavovať príjmy pravdepodobne zo zdaneného výčapu vína z tzv. Zeleného domu, nazývaného *Grünstübel Haus*, ktorý stál na dnešnom Hlavnom námestí.⁴¹

Kúpele

Z roku 1423 pochádza písomná zmienka o tzv. veľkých či dolných kúpeľoch (*Untern Badstuben*). Stáli v meste na Dlhej ulici v blízkosti Rybárskej brány. Spočiatku nepatrili mestu, ich majiteľom boli Ventúrovci a od roku 1447 boli vo vlastníctve rodiny Scharachovcov.⁴² Od roku 1519 už zrejme boli vo vlastníctve mesta, pretože vtedy začínajú z nich plynúť mestu menšie zisky. Ich suma sa pohybovala od 0,3 do 0,4 zlatých týždenne.⁴³

Horné kúpele sa nachádzali na dnešnej Baštovej ulici. Do polovice 15. storočia patrili rádu klarisiek sídliačemu v kláštore na Klariskej ulici. Rehoľnícky kúpele predali,

---

36 AMB, K77, s. 45.

37 AMB, K2, s. 13 a nasl.; K42, s. 17-19.

38 AMB, K60, s. 73; ďalej pozri napr. AMB, K54, s. 46; K55, s. 73; K72, s. 53.

39 AMB, K68, s. 75; K69, s. 51..

40 AMB, K45, s. 40.

41 AMB, K78, s. 44.

42 SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 81.

43 AMB, K72, s. 51.

takže ich vlastnil istý Gašpar a jeho syn Martin, od ktorého ich odkúpila bohatá rodina Flinsovcov.⁴⁴ Od roku 1515 sa začínajú objavovať v účtoch príjmy z prenájmu horných kúpeľov, ktoré boli o niečo vyššie ako príjmy z dolných kúpeľov a dosahovali 0,4 – 0,5 zlatých týždenne.⁴⁵

Nevestinec

Zvláštnosťou stredovekého nevestinca v Bratislave bola jeho správa samotným mestom. To znamená, že prostitúcia tu bola regulovaná a pod dohľadom mestskej rady. Zisky z nevestinca tiež plynuli do mestskej pokladnice. Mestský nevestinec stál v 15. storočí na Krásnoveskej ulici, podľa zaniknutej osady Krásna Ves (*Schöndorf, Széplak*). V komorných knihách sa najčastejšie spomína pod názvom ženský dom, ženský dvor či biely hrad (*Frawenhaus, Frauenhof, Weissenburg*). Vnútorňý chod nevestinca zabezpečovala správkyňa, ktorá sa v prameňoch označuje pani gazdiná či pani majstrová (*frau wirtin, frau meisterin*).⁴⁶ Tá odvádzala zisky z nevestinca mestu.

Do komory sa dostávali zisky z nevestinca s prestávkami len do roku 1473/1474, potom je už len jeden záznam príjmov z nevestinca, a to z roku 1493/1494. Neznamená to, že nevestinec už nebol pod správou mesta, pravdepodobne však príjmy z neho už nešli do komory, ale do mestskej pokladnice. Roku 1466/1467 dostávala komora od majstrovej z nevestinca 42 denárov týždenne (0,14 zlatých) dohromady za 16 týždňov a v roku 1473/1474 prijímala 50 denárov za týždeň (0,16 zlatých) za obdobie 6 týždňov.⁴⁷ V roku 1473/1474 je známa už len celková suma odvedená z nevestinca za neurčené obdobie – činila 2,9 zlatých.

Poplatky z obcí

V istom období plynuli do komory aj príjmy z niektorých obcí. Napríklad v roku 1465/1466 zaplatil richtár zo Šamorína komorníkovi 6 zlatých ako ročný poplatok.⁴⁸ Roku 1473 zase Šamorinčania zaplatili 18,5 zlatých, „*ktoré majú ročne platiť*“.⁴⁹

Od 16. storočia sa objavujú príjmy z Vajnora a z Kaplnky sv. Kataríny. Tu išlo väčšinou o zdanený výčap vína.⁵⁰

Rôzne

Do poslednej kategórie rôzne sú zaradené druhy najnižších príjmov, prípadne takých, ktoré sú veľmi zriedkavé. Možno sem zaradiť napríklad daň (*hofzins*), ktorú občas zo svojej pokladnice platili strihači súkna. Pohybovala sa okolo 9 zlatých.⁵¹ V jednom prípade takúto daň zo svojej pokladnice platili aj nožiari.⁵²

44 SEGEŠ, ref. 42, s. 82.

45 AMB, K71, s. 49; K70, s. 59.

46 SEGEŠ, ref. 42, s. 83-85.

47 AMB, K33, s. 1; K38, s. 35; K52, s. 43.

48 AMB, K32, s. 3; K33, s. 49.

49 „*die sy sind garlich schuldig zw dienen...*“, AMB, K38, s. 7.

50 AMB, K76, s. 35-37; K78, s. 42.

51 AMB, K43, s. 45; K44, s. 37 a iné.

52 AMB, K52, s. 41.

Analýza výdavkov

Tab. č.: 4

Výška vybraných výdavkov v zlatých a ich podiel na celkových príjmoch v percentách

Rok	Úradné výdavky		Zamestnanci		Práca remeselníkov		Cesty vyslancov		Pohostenia		Poslovia		Služby a staré dlhy	
	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%
1434/35			527,3	28	326,3	17	227,8	12	88,5	5	17,8	1		
1439/40	1472,9	15	2706,6	28	756,3	8	337,5	3	46,7	3	176	2	2457,5	26
1442/43	1327,3	26	1057	21	247	5	78,3	2	133,6	3	56,2	1	1936,3	38
1443/44	334,3	9	1047,7	27	557,9	14	311,9	8	12,8	0	40,3	1	1053,2	27
1444/45	601,6	16	1128,1	30	318,4	8	230,5	6	116,6	3	111,6	3	984,4	26
1445/46	304,3	15	619,4	30	38,9	2	250,5	12	33,4	2	88,3	4	676,7	33
1447/48	1006,6	22	1216,8	27	16,8	0	570,7	13	197,4	4	95,5	2	1348,5	29
1448/49	555,6	13	1307,4	31	52	1	200,7	5	100,9	2	88,5	2	1721,6	40
1450/51	634,8	24	801,7	31			218,9	8	186,7	7	38,4	2	372,6	14
1454/55	1378,8	27	958,8	19	10,9	0	559,9	11	249,9	5	44,1	1	226,4	4
1456	921,4	17	700,3	4			445,2	8	231,5	4	38,3	1	1271,1	23
1459/60	541,2	18	1118,2	37	47,4	2	211,1	7	77,9	3	89,7	3	733,4	24
1465/66	243,7	14	396,8	22	33,2	2	196,5	11	33,5	2	48,9	3	208,5	12
1466/67	149,1	11	186,5	14	4,3	0	109,5	7	26,1	2	23,1	2	440,3	32
1467/68	109,3	11	105,6	10			242,1	24			15	1	449,7	44
1471/72	131,9	3	74	6			62	5	71,4	6	9,7	1	331,6	28
1473/74	199,1	27	73	10	50,4	7	30,9	4	45,8	6	26,8	4	235,6	33
1475/76	169,5	27	148,7	17			73,4	8	43,8	5	6,8	1	33,5	4
1477/78	237,4	18	308,4	24	102,7	8	54,6	4	141	11	3,9	0	334,6	26
1478/79	84	10	272,5	32	58,2	7	46,3	5	32,2	4	2,4	0	227	27
1480/81	163,6	10	900,6	52	272,5	16	23,5	1	11,9	1	7,9	0	135,7	8
1481/82	110,5	10	516,2	46	39,7	4	41,7	4	62,3	6	17	1	32,4	3
1482/83	123,8	7	378,5	20	470	25	20,8	1	70	4	12,2	1	276,5	15
1484/85	107,5	7	759,1	33	111,8	5	33,9	1	19,2	1	3,9	0	586,7	26
1485/86	111,4	5	725,6	35	109,3	5	128	6	102,4	5	11,4	1	479,8	23
1487/88	143,3	8	564,1	30	146,7	8	104,1	5	26,1	1	3,9	0	553,6	30
1489/90	123,7	6	430,6	21	202,3	10	111,3	5	47,3	2	1,4	0	367,3	18
1490/91	138,4	4	1948,7	58	117,9	3	123,9	4	51,6	2	3,5	0	308,5	9

1491/92	108,6	5	1108,4	52	41	2	192	9	85,4	4	24,5	1	290	13
1492/93	77,3	4	345,6	15	243,7	11	213,8	9	21,5	1	20,2	1	991	43
1493/94	43,8	3	377,2	28	267,2	10	93,6	7	37,2	3	19,5	1	326,3	24
1494/95	65,9	3	381,2	19	189,1	10	95	5	29,8	2	11,1	1	319	16
1496/97	146,4	7	334,6	16	665,7	33	81,4	4	8,5	0	4,5	0		
1498/99	160,3	7	359,2	17	630	29	360,5	17	49,7	2	10,9	0	176,6	8
1499/00	120	5	467,1	20	625,4	26	100,1	4	30,1	1	12,6	1	271,3	11
1501/02	144	7	359,1	19	130	7	123,3	6	15,2	1	24,3	1	324	17
1502/03	241,1	11	346,5	15	192,4	8	285,4	13	226,9	10	8,3	0	288,3	13
1503/04	95,5	6	288	18	235,4	14	98,6	6	17,3	1	64	4	750,3	46
1505/06	337,5	20	464,6	27	268,2	15	281,4	16	10,5	1	12	1	229,7	13
1506/07	288,1	12	891,7	37	316,4	13	151,6	6	27,1	1	33,3	2	122,2	5
1507/08	110,9	8	297,3	22	177,3	13	184,6	14	17,9	1	1,2	0	237	18
1508/09	120,4	9	305,4	22	295,1	21	106,6	8	35,7	2	1,9	0	189,9	13
1509/10	168	9	335	17	318,5	16	683,5	35	21	1	10,2	1	242,5	12
1510/11	169,8	14	266,6	22	177,6	15	116,7	10	16	1	4,2	0	372,4	31
1511/12	156,9	9	291	16	703,1	39	172,2	10	12,6	1	2	0	362,6	20
1513/14	181,3	12	250,7	16	313,2	20	80,4	5	51,8	3	2,7	0	258,5	17
1514/15	193,6	11	332,3	19	378,2	21	49,3	3	198	11	1	0	276,6	15
1515/16	181,5	11	371,1	23	234	14	193	12	17,9	1			238	15
1517/18	168,6	13	275,3	20	219,1	16	62	5	17,4	1	2,6	0	344,9	25
1518/19	162,1	14	288,1	24	283,7	24	162,2	14	8,8	1	2,5	0	235,3	20
1519/20	169,6	13	405,8	31	298,3	22	109,7	8	29,8	2	0,9	0	241	18
1520/21	237,9	17	452,9	33	241,8	18	43,2	3	93,3	7	2,3	0	189,4	14
1521/22	185	12	397,3	26	422,8	27	110,8	7	138,8	9	1,3	0	186,4	12
1524/25	255,1	11	486,8	21	366,5	16	295,3	13	51,6	2	0,6	0	181,9	8
1525/26	253,8	12	492,6	23	493,2	23	394,4	19	147,8	7	1,5	0	188,4	9
1526/27	243,4	9	458	18	494,3	19	26,8	1	213,5	8	3,3	0	176,8	7
1527/28	214,7	9	345,6	15	354,5	15	207	9	239,9	10	3,5	0	179,4	7
	293,3	12	574,6	25	262,8	13	177,5	8	73,8	4	24,5	1	472,2	20
	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	zl.	%	
	Úradné výdavky		Zamestnancí		Práca remeselníkov		Cesty vyslancov		Pohostenia		Poslovnia		Služby a staré dlhy	

Medzi ďalšie rôzne príjmy patrili zisky z predaja rozličného tovaru. Išlo napríklad o predaj rýb z mestských priekop alebo predaj dreva.⁵³ Ďalej komorník dostal v roku 1473/1474 za predaj loďky 9 zlatých, v roku 1485/1486 za predaj člna 7 zlatých a v roku 1493/1494 za predaj dvoch člnov 6 zlatých.⁵⁴ Roku 1442 komorník získal z predaja súkna 1042,5 zlatých a v roku 1444 rovnako z predaja súkna 288 zlatých.⁵⁵ Komorník mal občas aj zisky z predaja koní, napríklad v roku 1485/1486 za predaj koňa získal 4 zlaté.⁵⁶ Roku 1450 zase dostal z predaja tarasnice 10 zlatých a z jedného centu pušného prachu 12 zlatých.⁵⁷

Tabuľka č. 4 zahŕňa sedem položiek, ktoré medzi výdavkami možno považovať za najdôležitejšie jednak z hľadiska početnosti ich výskytu v jednotlivých fiškálnych rokoch a tiež z hľadiska veľkosti sumy v zlatých v pomere k celkovým výdavkom za každý rok. Ide o úradné výdavky, výplaty zamestnancom, prácu remeselníkov pre potreby mesta, cesty mestských vyslancov, pohostenia návšteví mesta, výplaty mestským poslom a napokon položku služieb a starých dlhov.

Celkovo možno od konca 15. storočia pozorovať ustálenie výšky niektorých výdavkov (úradné výdavky, plat zamestnancom, remeselnícka práca, plat poslom). To zrejme súviselo s ustálením a zjednotením fungovania mestskej komory. Nemožno ani vylúčiť vplyv vonkajších politických udalostí, keď došlo k miernemu upokojeniu politického ovzdušia v krajine.

Nasledujúca tabuľka podáva jasný prehľad typov výdavkov od najväčších po najmenšie:

Tab. č. 5:

Typ výdavkov	Podiel v % na celkových výdavkoch	Priemerná výška v zl.
zamestnanci	24,5	574,6
služby a staré dlhy	19,9	472,2
práca remeselníkov	13	262,8
úradné výdavky	11,8	293,3
cesty	8,2	177,5
pohostenia	3,5	73,8
poslovia	0,9	24,5

Úradné výdavky

Do tejto skupiny dost' široko pomenovaných výdavkov sú jednoducho zahrnuté také typy výdavkov, ktoré nemožno zaradiť do zvyšných kategórií výdavkov. Súborne

53 AMB, K46, s. 57; K58, s. 75; K53, s. 34.

54 AMB, K38, s. 17; K46, s. 47; K52, s. 45.

55 AMB, K4, s. 23; K7, s. 32.

56 AMB, K46, s. 45.

57 AMB, K15, s. 12.

by sa dali nazvať tiež výdavkami stavebného a materiálneho charakteru, pretože najčastejšie sa v nich nachádzajú údaje o oprave a stavbe opevnenia či o iných stavebných prácach v meste. Ide teda prevažne o nákupy stavebného materiálu, ale popritom aj rôzneho materiálu na zabezpečenie chodu úradov v radnici (kancelárske potreby), o vyplácanie robotníkov a iných pomocníkov na stavbách (nie remeselníkov) či o akúkoľvek stavebnú a pracovnú činnosť, ktorá mestskú radu niečo stála.⁵⁸ Okrem toho tu zriedka možno nájsť aj iné, ozaj veľmi rôznorodé údaje, ktoré nesúvisia so stavebnou činnosťou, ale nedajú sa ani jednoznačne zaradiť do inej kategórie.

Zo 79 skúmaných kníh len v prvej komornej knihe z roku 1434/1435 nejestvuje kategória úradných výdavkov. Súvisí to pravdepodobne s tým, že v tom čase forma zápisov do komorných ešte nebola ustálená. Priemerná výška úradných výdavkov bola 293 zlatých a na celkových výdavkoch sa podieľali priemerne 12 %.

Odras vonkajšej politickej situácie vidno aj z týchto úradných výdavkov. Napríklad v komorných knihách z polovice 15. storočia, keď len výdavky na opevnenie v tomto období tvorili približne 2/3 až 1/2 úradných výdavkov. Celkovo tvoria úradné výdavky z týchto rokov približne 20 % celkových výdavkov komorníka, no v neskorších rokoch tento podiel klesol na asi 10 – 15 %. V polovici 15. storočia dosahovali sumu aj vyše 1 000 zlatých, v neskorších desaťročiach sa ich výška ustálila na 100 – 200 zlatých. Na toto zníženie rozhodne vplývalo postupné upokojenie politických pomerov v krajine, na rozdiel od tých v turbulentnej polovici 15. storočia.

Mestskí zamestnanci

Výplaty miezd mestským zamestnancom tvorili najväčšiu kategóriu výdavkov mestskej komory. Do tejto kategórie patria okrem „civilných“ zamestnancov aj platy mestských strážnikov, puškárskych majstrov a najatých žoldnierov, ktorí na celkovú výšku týchto výdavkov značne vplývali. Okrem nich sem ďalej patrili mestský pisár, komorný pisár, komorný sluha, právny zástupca, trhový richtár, lesníci, lodníci, rečník, správca pivnice, krčmár, kat, trubač na radničnej veži, hodinár, strážcovia mosta a mestský kapitán. Treba upozorniť, že nie všetci z týchto zamestnancov figurovali na „výplatnom zozname“ komorníka po celé 15. a na začiatku 16. storočia. Opäť sa ukazuje, že v 40. a 50. rokoch výška týchto výdavkov značne kolísala a k upokojeniu došlo až koncom 15. storočia.

Priemerná výška týchto výdavkoch sa pohybovala na úrovni 575 zlatých ročne s percentuálnym podielom na celkových výdavkoch 24,5 %. Najviac výdavkov na platy zamestnancov, vyše 2700 zlatých, išlo v roku 1439/1440. Najväčšie zastúpenie v celkových výdavkoch však mali v roku 1490/1491, keď tvorili až 58 % celkových výdavkov komory. V oboch prípadoch mali významný podiel v rámci tejto položky práve najatí žoldnieri. Roku 1439/1440 činili mzdy pre žoldnierov 1300 zlatých. Roku 1490/1491 predstavoval celkový objem platov zamestnancov 1900 zlatých, pričom až 1500 zlatých išlo na žoldnierov.

---

58 Ako zaujímavosť možno uviesť údaj o mzde robotníkov, ktorí pracovali na údržbe opevnenia. Roku 1502/1503 dostávali nádenníci muži 20 denárov denne a ženy 13 denárov denne. AMB, K58, s. 177.

Tabuľky č. 6 a 7 porovnávajú mzdy niektorých mestských zamestnancov v polovici 15. storočia a okolo roku 1500, pričom sú usporiadané podľa výšky odmeny zamestnanca vzostupne.

Tab. č. 6:
Platy v polovici 15. storočia

Zamestnanec	Plat v denároch/týždeň
mestský fyzikus	25
rečník	40
strážnik	60 – 80
povozník a furman	84 – 250
kat	90
lesník	100
žoldnier (pešiak)	100
žoldnier (vyzvedač)	100
žoldnier (jazdec)	100 – 240
žoldniersky kapitán	100 – 240
puškársky majster	100 – 420
tesársky tovariš	150
murár	150
právny zástupca	150 – 260
trhový richtár	180
mestský trubač	180
murársky majster	180
tesársky majster	210
mestský kapitán	240 – 300
mestský pišár	540

* Údaje čerpané z K14 a K 28.

Náklady na žoldnierov tvorili významnú časť výdavkov v rámci mestských zamestnancov. Žoldnieri však neboli najatí nepretržite. Súvislé obdobie ich najímania mestom môžeme pozorovať medzi rokmi 1439 – 1463. To súvisí s už spomínaným obdobím politickej nestability a častých nepokojov v Uhorsku, ktoré sa Bratislavy aj neraz priamo týkali. V týchto rokoch len vojenské platy žoldnierov, strážcov a puškárskych majstrov predstavovali 20 % všetkých výdavkov mesta (okrem výdavkov na opevnenie). V 60. rokoch sa žoldnieri najímali už len sporadicky a v 70. rokoch ich nájdeme len ojedinele. Od roku 1480 do roku 1491 sa opäť začalo s pravidelným najímaním žoldnierov. Je to obdobie Korvínových výbojov do Rakúska a Čiech. Napokon v rokoch 1492 – 1526, keď bol vnútorný poriadok v krajine relatívne stabilný, nenachádzame v službách mesta žiadnych žoldnierov. Až po bitke pri Moháči si od roku 1527 mesto začalo opäť najímať žoldnierov. Tabuľka č. 9 podáva vývoj platu žoldnierskeho pešiaka počas skúmaného obdobia.

Tab. č. 7:
Platy okolo roku 1500

Zamestnanec	Plat v denároch/týždeň
hodinár	20
lesník	60
trhový richtár	60
komorný pisár	75
komorný sluha	90
rečník	90
mestský kapitán	90
povozník	120
lodník	126
kat	150
trubač/hlásnik	240
mestský pisár	240

* Udaje čerpané z K 57.

Práca remeselníkov

Výdavky na prácu remeselníkov zachytávajú peniaze vyplatené remeselníkom za všetky výrobky, ktoré vyrobili pre mesto, alebo za prácu vykonanú pre potreby mesta – nešlo o ich mzdu. Najviac výrobkov sa týkalo stavebnej činnosti či už na hradbách, alebo inde v meste. Boli medzi nimi tesári, murári, kamenári, zámočník, kováč, sedlár, debnár, kolesár, lodný tesár, remenár, povrazník, sklár, maliar, tehlár, dláždič a iní.

V prvej polovici 15. storočia výška výdavkov na prácu remeselníkov nebola rovnaká. Tieto výdavky sa neobjavujú vo všetkých rokoch prvých desaťročí, navyše v piatich skúmaných rokoch sa ani záznamy o vyplácaní remeselníkov nezachovali. Od 16. storočia sa táto suma ustáľuje na približne 200 – 500 zlatých. Priemerná výška výdavkov na remeselnícku prácu bola niečo vyše 260 zlatých ročne. Podielovo sa tento priemer pohyboval okolo 13 %. Nominálne najviac výdavkov na remeselnícku prácu, vyše 750 zlatých, išlo v roku 1439/1440. Najviac výdavkov na remeselníkov v pomere k celkovým výdavkom, konkrétne 39 %, zase vydal komorník v roku 1511/1512.

Cesty mestských vyslancov

Každý člen mestskej rady alebo funkcionár (richtár, mešťanosta), ktorý z politických dôvodov vykonal nejakú diplomatickú „služobnú“ cestu, bol aj s celým sprievodom automaticky zaopatrený z mestskej komory finančnou hotovosťou aj proviantom. Na základe toho sa možno dozvedieť, kedy, kam a za kým, ktorý z mestských prisázných cestoval. Množstvo vykonaných ciest vyslancami dokladá aj prieskum z komorných kníh z rokov 1439 – 1457 (z piatich rokov tohto obdobia sa však komorné knihy nezachovali). Počas preskúmaných 13 rokov vykonalí mestskí funkcionári 370 služobných ciest. To

znamená, že takmer každých 13 dní sa uskutočnila jedna takáto cesta. Vyslanci najčastejšie navštevovali krajiniských hodnostárov, reprezentantov iných okolitých miest alebo chodili na rokovania snemov.

Tab. č. 8:

Rok	Plat pešiaka v denároch/týždeň
1434 – (1438)	1050
nov. 1439	126
dec. 1439 – apr. 1441	140
máj 1442 – 1458	100
1459 – 1460	120
1460 – 1467 (1471)	90
1471 – 1492	120
1529	120

Výdavky na cesty sa objavujú vo všetkých skúmaných rokoch. Ich priemerná výška sa pohybovala na úrovni necelých 180 zlatých a priemerný podiel na celkových výdavkoch 8,2 %. Ich objem sa po celý čas líšil bez výraznejšieho ustálenia. Komorník najviac vynaložil na cesty vyslancov 683,5 zlatých v roku 1509/1510, čo s 35 % predstavovalo aj najväčší podiel na celkových výdavkoch.⁵⁹

Čo všetko sa dá zo záznamov o cestách dozvedieť, ilustruje nasledujúci príklad. Vo februári 1446 richtár Štefan Ranes a prisázní Peter Jungettel, Benedikt Charher, Mikuláš Wolf odcestovali v sprievode žoldnierov na 3 vozoch do Stoličného Belehradu na rokovanie o uzavretí mieru. Boli preč 3 týždne a jeden deň a na cestu dostali 38,3 zlatých.⁶⁰ Nasledujúca tabuľka č. 10 obsahuje údaje o všetkom materiáli a proviante, ktorý im komorník zabezpečil na cestu.

Pohostenia

Mestská komora obdarovala (potravinami alebo predmetmi) a patrične pohostila jedlom každého hosťa Bratislavy vo významnejšom postavení na vlastné trovy. Medzi tých, ktorým sa takáto pocta dostala, patrili:

- panovníci (domáci aj cudzí) so sprievodom,
- členovia kráľovského dvora (taverník, pokladník a i.),
- cirkevní hodnostári (arcibiskupi, biskupi),
- významní šľachtici, župani.

Takéto pohostenia a uctenia si návštevy mali niekoľko dôvodov. Mohlo ísť o:

- upevnenie moci a sféry vplyvu, politickú príslušnosť (hostia → mesto),
- zachovanie náklonnosti dôležitých osôb (mesto → hostia),
- konanie dôležitých rokovaní a stretnutí.

59 Vyslanci vtedy vykonali najmenej dve cesty za 250 zlatých do Prahy za kráľom Vladislavom II. AMB, K64, s. 81–102.

60 AMB, K11, s. 89-91. Pravdepodobne išlo o uzavretie mieru medzi súperiacimi magnátmi Uhorska.

Tab. č. 9:

Cesta mestských vyslancov do Stoličného Belehradu v roku 1446

Potravina/predmet	Suma v de- nároch	Potravina/predmet	Suma v dená- roch
2 lóty škorice	16	9 súdkov (prázdnych)	90
2 lóty čerstvého zázvoru	16	10 lakt'ov činovate na obrusy a ute- ráky	200
2 lóty muškátu	16	2 lakte plátna kuchárovi na zásteru	16
4 lóty šafranu	200	3 vedrá	21
1 kg čierneho korenia	-	1 panvica	10
2 l olivového leja	72	1 kuchynské sito	5
3 bečky soli	24	drevené lyžice	7
1 plátenné vrecko	9	2 mešteký na korenie	5
1 štvrtinka čerstvého zázvoru	50	1 vrecko na korenie	3
1 lb mandlí	26	17 pint octu	102
chlieb	49	4 lb sviečok	32
100 zemlí	100	3 zámky	-
100 haringov	200	laná na zviazanie	-
3 kusy pečeného a vare- ného mäsa	76	1 drevený mažiar a kladivo?	14
6 lb kolomaže	48	2 povrazy na voz na dosky	4
povraz na dosky	-	2 fakle	90
2 veľké prikrývky a 1 malá prikrývka na zakry- tie voza	31	1 pár červených číziem Wolfgangovi (povozníkovi)	84
Celková suma: 12,9 zlatých (2 714 denárov)			

Významných uhorských hodnostárov a funkcionárov mohla mestská rada obdara-
vať nielen vtedy, keď pricestovali osobne do mesta. Dary mohla za danou osobou aj
poslať. Takisto sa medzi položku obdarovania mohli dostať aj požiadavky od panov-
níkov či iných významných šľachticov na zaslanie proviantu a rôzneho materiálu na
vojenskú výpravu.

Nasledujúci príklad v tabuľke ilustruje, čo všetko zhiňalo podobné pohostenie. Keď
v júni roku 1440 navštívila Bratislavu kráľovná Alžbeta,⁶¹ na večeru so svojim sprievod-
dom dostala, prípadne na celú prípravu večere sa použilo:

61 AMB, K2, s. 603-604.

Tab. č. 10:
Pohostenie pre kráľovnú Alžbetu a jej sprievod pri návšteve Bratislavy v roku 1440

Potravina	Suma v denároch	Potravina	Suma v denároch
3 veľké kapry	210	1 vôle	630
pečené a malé ryby	264	1 vôle	525
2 000 rakov	200	3 teliatka	225
1 hrniec masti	195	24 sliepok	240
2 hrnce masti	268	56 kureniec	210
kapusta a petržlen	120	jačmenná kaša	40
2 lb vajec	-	2 prasiatka	44
cibuľa a cesnak	60	jablká	40
1 kôš čerešní	60	mlieko a smotana	83
9 štvrtiek syra	216	jahody „mladej kráľovnej a starej a iným ľuďom“	24
6 kusov syra	60	krupica a pšenica	60
4 žajdlíky soli	42	1 kôš čerešní	70
31 malých a veľkých hrncov	234	400 bochníkov	600
1 lb mäťového chleba	240	4 fľaše vína „na jedlo a šláfrunk“	252
200 žemlí	100	štvrtka a 2 pinty octu	180
300 žemlí	225	tretinik vína	-
32 chlebov	96	2 fúry dreva	120
Celková suma: 27,5 zlatých (5 773 denárov)			

Pohostenia sa okrem roku 1467/1468 zachovali v celom sledovanom období. Ich finančná náročnosť značne variovala. Najviac, takmer 250 zlatých, komora minula na pohostenie hostí mesta v roku 1454/1455. V rokoch 1514/1515 a 1477/1478 sa hostiny najviac podieľali na celkových výdavkoch, a to 11 %. Priemerne sa výška výdavkov na pohostenie pohybovala na úrovni vyše 70 zlatých a na celkových výdavkoch sa podieľala v priemere len 3,5 %.

V súvislosti s pohosteniami sa žiada uviesť krátku porovnávaciu tabuľku cien základných potravín približne v polovici 15. storočia. Z tabuľky č. 12 si možno urobiť predstavu nielen o skladbe potravín využívaných súdobými obyvateľmi Bratislavy, ale aj o cenových reláciách jednotlivých druhov potravín.

Tab. č. 11:
Porovnanie cien vybraných potravín v polovici 15. storočia

Korenie	Cena (1 lôt)	Zverina	Cena (1 ks)	Ryby	Cena (1 ks)	Rôzne	Cena (1 lb)
čierne korenie	2,3 d	jarabica	8 d	haring	2,5 – 3 d	hrozienka	14 d
zázvor kuchynský	5-6 d	kapún	10 d	mieň	3– 8 d, 42 d	figy	12 d
muškátový orech	6-10 d	sliepka	12-16 d	hrúz	21 – 28 d	mandle	28 d
škoricca	7-10 d	kohút	16-20 d	šťuka	10 – 60 d	ryža	32 d
klinčeky	7-11 d	bažant	19-42 d	veľký zubáč	50 d	hrach	1 pinta – 4 d
šafan	56-60 d	tetrov	21 d	kapor	14 – 120 d		
cukor	6 d	zajac	32 d	sumec	90 – 120 d		
		prasiatko	21 d	tukk (?)	270 – 600 d		
		ja hňa / baranča	60 d	vyza	1 lb mäsa - 12 d		

Poslovia a vyzvedači

Komorník v tejto položke vyplácal mzdy poslom, ktorých mestská rada, prípadne iní funkcionári vyslali s listom alebo správou za inou osobou. Za každú cestu bol každý posol finančne odmeňovaný. Na výšku sumy vplývali viaceré faktory, ako vzdialenosť cieľového mesta, sociálne postavenie osoby, za ktorou posol išiel, dĺžka času stráveného na ceste mimo mesta a napokon aj účel posolstva. Napríklad, ak išiel posol dvakrát do rovnakého mesta, ale zakaždým za spoločensky inak postavenou osobou, dostal na cestu odlišnú sumu peňazí. Rovnako ak navštívil opakovane po sebe rovnaké mesto, ale strávil na cestách odlišný čas, čakala ho za každú cestu iná suma.

V tejto kategórii sa okrem platov poslom nachádzali aj odmeny pre vyzvedačov, ktorých mesto vysielalo na výzvedy do okolia v prípade nebezpečenstva. Ako vyzvedačov mestská rada okrem žoldnierov vysielala aj rôznych nádenníkov, sluhov, obchodníkov či dokonca aj ženy.

Vďaka prieskumu niekoľkých rokov záznamov v komorných knihách sa podarilo zistiť, v akom geografickom rádiu operovali poslovia. Okruh ich pôsobenia zahŕňal územie na Záhorí od Skalice po Trnavu, cez celý Žitný ostrov ku Komárnu a dnešnej Budapešti, odtiaľ k Stoličnému Belehradu cez Győr a Šopron a v Rakúsku hneď od Viedenského Nového Mesta k Viedni a späť na Záhorie. Dalo by sa povedať, že poslovia a vyzvedači operovali v pomyselnom kruhu s približným polomerom cca 200 kilometrov od Bratislavy. Cesty do väčších vzdialeností boli skôr výnimkou.

Od roku 1439 približne do polovice 60. rokov môžeme podľa tabuľky sledovať oveľa vyššie výdavky na poslov než v neskorších desaťročiach. Opäť to súvisí s politickou situáciou. Boje o trón, prítomnosť husitských a neskoršie bratríckych posádok na našom území či politické súperenie o moc medzi uhorskými magnátmi nútili Bratislavu často vysielat' poslov a špiónov. To možno názorne dokumentovať na fiškálnom roku 1439/1440, keď výdavky na poslov a zvedov dosiahli 176 zlatých, čo bolo najviac za všetky roky. V tomto roku vykonali mestskí poslovia 340 ciest, čo je takmer jedna cesta denne. Len medzi novembrom a decembrom 1439 to bolo 90 posolských ciest a z nich 41 malo výzvedný charakter.

Od 70. rokov výdavky na poslov aj počet ich vyslaní značne klesli, až napokon v prvej tretine 16. storočia sa pohybovali na najnižších hodnotách, a to 1 až 2 zlatých. Priemerne sa výdavky na poslov pohybovali vo výške necelých 25 zlatých a na celkových výdavkoch sa podieľali sotva 1 %. Okrem roku 1515/1516 sa výdavky na poslov a vyzvedačov objavujú vo všetkých skúmaných rokoch.

Rozsah služobných ciest možno dobre ilustrovať na činnosti azda najvýznamnejšieho posla, ktorého mesto v stredoveku zamestnávalo. Ide o Andreja Zobela, ktorý figuroval v bratislavských mestských službách medzi rokmi 1443 – 1460.⁶² Ten vykonal za celú svoju 18-ročnú službu v meste približne 200 – 240 posolských ciest. Nasledujúca tabuľka č. 13 ukazuje, ktoré mestá a koľkokrát navštívil. Zároveň naznačuje, s ktorými mestami mala stredoveká Bratislava najčastejšie kontakty.

Tab. č. 12

Cieľové mesto vyslania Andreja Zobela	Počet ciest (1443 – 1460)
Viedeň	41
rôzne miesta na Žitnom ostrove	22
Budín	20
Ostrihom	14
Trnava	11
Komárno	9
Viedenské Nové Mesto	9
Altenburg	7
Ráb (Győr)	7
Šamorín	5
Kittsee	4
Marchegg, Stoličný Belehrad, Varadín	3
Botenburg, Bruck an der Leitha, Červený Kameň	2

62 Viac pozri SEDLÁČEK, Peter. Mestský posol Andrej Zobel v bratislavských službách v polovici 15. storočia. In *Woch*, 2013, roč. 1, č. 1, s. 78-90.

Okrem toho po jednom raze Andrej Zobel navštívil: Awwser (asi Kvetoslavov), Branč, Devín, Ebersdorf, Friesach, Hainburg, Hlohovec, Katzenstain (nelokalizovaný), Štvrtok na Ostrove, Pezinok, Rusovce, Sedmohradsko, Skalicu, Tar an Sneidern (neurčené, niekde na Žitnom ostrove), Thomaschhoff (neurčené).

Služby a staré dlhy

Záznamy o službách v tejto položke obsahujú údaje o služobných úkonoch pre mesto (napríklad od cirkevných predstaviteľov – kňazov alebo mníchov). Staré dlhy sú sumy, ktoré mal komorník vyplatiť na rôznych výdavky v predchádzajúcej komornej knihe, ale nemal vtedy ešte (alebo už) finančné prostriedky. Okrem toho sa tam uvádzajú aj splatené pôžičky z predchádzajúcich rokov. V podstate ide o vracanie peňazí iným funkcionárom za ich zúčtovacie obdobie (richtár, mešťanosta a pod), ktoré nejakým spôsobom prešli cez komoru.

Medzi rokmi 1440 – 1460 možno podľa tabuľky pozorovať vyššie výdavky na služby a staré dlhy ako v neskorších rokoch. Najvyššiu sumu, a to 2 457,5 zlatých, komorník vyplatil v roku 1439/1440, najnižšiu v roku 1481/1482, len 32,5 zlatých. Na celkových výdavkoch sa staré dlhy a služby podieľali najvyšším podielom 46 % v roku 1503/1504. Len z dvoch rokov, konkrétne 1434/1435 a 1496/1497, nemáme údaje o službách a dlhoch. Priemerne dosahovali výšku 472 zlatých s priemerným podielom 20 % na celkových výdavkoch.

Rôzne

Do kategórie rôzne sme zaradili položky, ktoré sa objavujú príliš zriedkavo alebo svojou veľkosťou sú v celkových výdavkoch komorníka insignifikantné. Išlo napríklad o kúpu rôznych stavebných surovín (drevo, tehly, kamene, vápno, piesok).⁶³ Zriedka sa vyskytli prípady nákupu pušného prachu a liadku⁶⁴, pomerne často komorník nakupoval ovos či seno pre mestskú stajňu.⁶⁵ Pre radnicu sa kupovali sviečky.⁶⁶ Zaujímavou položkou boli výdavky na rovnošaty (*hoffgewant*, *hoffkleyd*) pre mestských zamestnancov a funkcionárov. Jestvuje záznam, že z vysokých funkcionárov ich dostával pravidelne mešťanosta. Napríklad v rokoch 1478/1479 a 1481/1482 dostal mešťanosta v oboch prípadoch 6 zlatých na rovnošatu.⁶⁷ V druhom spomínanom roku dostal rovnošatu aj tesársky majster, ale len za 1,4 zlatých.⁶⁸ Roku 1494/1495 sa spomínajú ďalší zamestnanci, ktorí dostali súkna na rovnošatu. Ide o komorníka, hlásnika, puškárskeho majstra či lesníkov. ⁶⁹ Roku 1507/1508 zase mešťanosta rozdelil medzi mestských zamestnancov 5 lakt'ov hnedého súkna za 5 zlatých.⁷⁰ Roku 1517/1518 sa v zázname venovanom

63 AMB, K1, s. 104r, 122r, 124r, 125r.

64 AMB, K41, s. 248; K42, s. 271.

65 AMB, K53, s. 121.

66 AMB, K52, s. 149.

67 AMB, K41, s. 259; K43, s. 253.

68 AMB, K43, s. 253.

69 AMB, K53, s. 319.

70 AMB, K62, s. 221.

výdavkom na rovnošatu menujú komorný pisár, komorný sluha, kat, povozníci, lesníci a rečník, z ktorých každý dostal na rovnošatu 1 zlatý.⁷¹

Záver

Hoci našim pôvodným zámerom bola snaha o analýzu celkového hospodárenia Bratislavy v 15. storočí, z viacerých dôvodov (ktoré uvádzame nižšie) nebolo možné tento cieľ úplne splniť. V záujme zachovať rozumný rozsah textu sme vynechali spracovanie niektorých kníh hospodárskeho charakteru (tridsiatkové registre, špitálne knihy) aj z hľadiska ich príliš čiastkového záberu na celkovom hospodárení mesta. Štúdiu sme sa snažili podať ako jeden súrodý celok postavený práve na komorných knihách.

Za dôležitý poznatok možno označiť zistenie, že mestská komora nepredstavovala hlavný, a už vôbec nie jediný úrad s pokladnicou a peňažnými prostriedkami na riadenie mestských financií. Zároveň komorné knihy ako výstupný účtovný produkt komory nezaznamenávali absolútne všetky príjmy a výdavky mesta. Sumy prijaté komorou z daní, tridsiatkov či mýta tak nepredstavovali celkové príjmy z týchto druhov zdrojov. V konečnom dôsledku tak možno mestskú komoru charakterizovať ako finančno-hospodársky úrad, ktorý zabezpečoval takmer všetky výdavky stavebného, materiálneho a potravinového charakteru spolu s vyplácaním miezd mestským zamestnancom a úradníkom okrem tých výdavkov, ktoré boli čisto peňažnej povahy (napríklad vysoké pôžičky a platby panovníkom). Príjmy komory slúžili len na dopĺňanie a vyrovnávanie jej výdavkov. Dôležité je aj zistenie, že niektorí funkcionári (richtár, mešťanosta) mali tiež svoje vlastné, dnes už nezachované, registre na evidovanie výdavkov a príjmov vyplývajúce zo svojej funkcie.

Potvrdila sa existenciu mestskej pokladnice, ktorú možno označiť za hlavnú pokladnicu a do ktorej plynula pravdepodobne väčšina mestských príjmov. Až z nej sa následne v prípade potreby posúvala časť vyzbieraných príjmov do komory. Žiaľ, nezachoval sa žiadny register správcov tejto pokladnice, na ktorých základe by sme mohli aspoň sčasti nazrieť do finančných operácií týchto funkcionárov. Preto z dôvodu absencie kruciólnych prameňov hospodárskej povahy stredovekej Bratislavy sme dospeli k záveru, že podať úplný obraz hospodárenia celého mesta nebude, žiaľ, možné ani v budúcnosti.

Analýzou grafov a tabuliek sprehl'adňujúcich kategórie najvýznamnejších príjmov a výdavkov sme zistili, že na výdavky veľkou mierou vplývala politická situácia v Uhorsku. V obdobiach relatívnej stability a mieru boli výdavky nižšie ako v časoch nepokojov, vojen či slabej ústrednej moci. Z výdavkov sa potom zvyšovali najmä tie vojenského a obranného charakteru (oprava a údržba opevnenia, najímanie žoldnierov). Napríklad v rokoch 1440 – 1456 panovalo v Uhorsku časté bezvládie: panovníci súperili o moc, správcovia krajiny bojovali za vlastné mocenské záujmy a často aj proti sebe a mladý Ladislav V. nemal žiadnu reálnu moc, keďže bol len bábkou v rukách svojich tútorov. Netreba zabúdať ani na prítomnosť husitských a posthusitských posádok na území dnešného Slovenska. Napríklad rok 1439/1440, ktorý je rokom s najväčšími výdavkami, bol ovplyvnený práve sporom o trón medzi Alžbetou a Vladislavom I. po smrti Albrechta

---

71 AMB, K70, s. 113.

Habsburského.⁷² V tom roku len výdavky na žoldnierov stáli komoru vyše 1 200 zlatých a rôzne pôžičky a podpora Alžbety zo strany mestskej rady vyšli mesto tiež na vyše 1 000 zlatých.

Počas vlády Mateja Korvína sa v dôsledku ustálenia pomerov v krajine uvedené výdavky znížili. Hoci kráľ Matej viedol veľa výbojných vojen, Bratislava už v priamom ohrození nebola. Mierne zvýšenie možno zaznamenať po Korvínovej smrti, keď sa ústredná moc v Uhorsku opäť rozdrobila. Vladislav II. Jagelovský musel súperiť o trón so svojím bratom Jánom Albrechtom a Maximiliánom Habsburským. Oslabenie panovníckej moci využili Osmani a začali znovu viac ohrozovať uhorské hranice.⁷³ A tak môžeme sledovať, ako sa v roku 1490/1491 výdavky opäť trochu zvýšili – z celkových výdavkov približne 3 400 zlatých len na nájom a zabezpečenie žoldnierov šlo 1 500 zlatých.

Keďže začiatok 16. storočia bol pokojnejší aj výdavky boli nižšie. Napokon rok-dva pred Moháčom sa výdavky postupne začali zvyšovať. Oproti predchádzajúcim rokom 1492 – 1526, keď v záznamoch komorných účtov nemáme žiadne zmienky o najatých žoldnieroch, sa s opätovným najímaním žoldnierov začalo práve po bitke pri Moháči. Vo fiškálnom roku 1526/1527 výdavky na žoldnierov dosahovali už 433 zlatých, čo predstavovalo 17 % celkových výdavkov. V nasledujúcom fiškálnom roku 1527/1528 to bolo o niečo menej, 322 zlatých, čo tvorilo 14 % celkových výdavkov. Vidno, že porážka pri Moháči roku 1526 sa negatívne zapísala do výdavkov mestskej komory opätovným rastom výdavkov najmä na obranu a na opätovné najímanie žoldnierov.

Najväčšie príjmy plynuli komore z daní (priemerne vyše 50 %) a potom z tridsiatkov; z tridsiatkov však len v čase, keď ich mala Bratislava v prenájme. Ďalšie významné príjmy tvorili príjmy od mestských funkcionárov (richtár, mešťanosta, pokladníci), z prevozu a mýta. Percentuálny podiel súčtu príjmov z daní, tridsiatkov a mýta na celkových príjmoch v konkrétnom fiškálnom roku sa pohyboval takmer vždy v rozmedzí 70 – 90 %. Všeobecne v rokoch, keď komora prijala peniaze z tridsiatkov, boli sumy vybrané z daní nižšie ako v rokoch, keď príjmy z tridsiatkov neplynuli do komory. Čiže, ak bolo málo príjmov z tridsiatkov, bol zase veľký príjem z daní a opačne. Výška mýta sa pohybovala zväčša na rovnakej úrovni, ale tiež možno badať, že v rokoch nižších súm vybraných z daní boli príjmy z mýta o niečo vyššie.

Medzi najväčšie výdavky možno zaradiť výdavky na platy mestským zamestnancom, služby a staré dlhy, remeselnícku prácu, cesty a pohostenia. Význačnú časť výdavkov tvorili tiež výdavky stavebného a materiálneho charakteru, označované ako „rozličné úradné výdavky“.

Keďže sme tému hospodárenia nevyčerpali úplne, stále sa nám ponúkajú možnosti jej obohatenia. Prameňov k (nielen) hospodárskym dejinám Bratislavy je neúrekom a hoci sa asi nepodarí podať úplný obraz hospodárenia, dá sa k nemu aspoň priblížiť.

72 LEHOTSKÁ, Darina – HORVÁTH, Vladimír. *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1982, s. 55-56.

73 LEHOTSKÁ – HORVÁTH, ref. 72, s. 58.

DIE WIRTSCHAFTSFÜHRUNG DER STADTKAMMER IN BRATISLAVA
AUF GRUND DER ANALYSE DER KAMMERBÜCHER DER STADT BRATISLAVA
AUS DEN JAHREN 1434-1528

PETER SEDLÁČEK

Als wichtige Erkenntnis kann die Feststellung gekennzeichnet werden, dass die Stadtkammer nicht das einzige, schon überhaupt nicht das einzige Amt mit Kasse und Geldmitteln für die Regelung der Stadtfinanzen dargestellt hat. Gleichzeitig haben die Kammerbücher als Ausgangsbuchhaltungsprodukt der Kammer absolut nicht alle Einkommen und Ausgaben der Stadt erfasst. Die von der Kammer aus Steuern, Zoll oder Maut entgegengenommenen Summen stellten somit nicht das Gesamteinkommen aus dieser Art der Quelle dar. Letzen Endes kann die Stadtkammer als Finanzamt charakterisiert werden, welches fast alle Ausgaben baulichen, materiellen und Lebensmittelcharakters zusammen mit der Auszahlung der Löhne an die Standangestellten und Beamten außer den Ausgaben gewährleistet hat, welche ausschließlich Geldcharakters waren (zum Beispiel hohe Darlehen und Zahlungen an die Herrscher). Die Einkommen der Kammer dienten nur zur Ergänzung und zum Ausgleich ihrer Ausgaben. Wichtig ist auch die Erkenntnis, dass einige Funktionäre (Gemeindevorsteher, Oberbürgermeister) auch ihr eigenes, heute nicht mehr erhaltenes Register zur Erfassung der sich aus ihrer Funktion ergebenden Ausgaben und Einkommen hatten.

Die Existenz einer Stadtkasse, welche als Hauptkasse gekennzeichnet werden kann und in welche wahrscheinlich die Mehrheit der Städteinkommen eingeflossen ist, hat sich bestätigt. Erst aus dieser wurde bei Bedarf ein Teil der herausgenommenen Einkommen in die Kammer verschoben. Leider ist kein Register der Kassenverwalter erhalten geblieben, auf Grund dessen man heute mindestens teilweise in die Finanzoperationen dieser Funktionäre blicken könnte.

Die Analyse der, die Kategorien der bedeutendsten Einkommen und Ausgaben zusammenstellenden Tabellen hat die Erkenntnis gebracht, dass die Ausgaben in einem großen Maß von der politischen Situation in Österreich-Ungarn beeinflusst wurden. In Zeiten einer relativen Stabilität und des Friedens waren die Ausgaben kleiner als in Zeiten von Unruhen, Kriegen oder schwacher Zentralmacht. Von den Ausgaben erhöhten sich dann vor allem Ausgaben mit Kriegs- und Schutzcharakter (Reparatur und Wartung der Festungen, Einstellung von Söldnern). Das größte Einkommen kam der Kammer aus den Steuern (durchschnittlich über 50 %), aus dem Zoll, dem Einkommen von den Stadtfunktionären (Gemeindevorsteher, Oberbürgermeister, Kassierer), der Überfuhr und der Maut ein.

Zu den größten Ausgaben können die Ausgaben für Löhne der Angestellten, Dienste und alte Schulden, die Handwerksarbeit, Straßen und Gasthöfe gezählt werden. Einen wesentlichen Teil der Ausgaben bildeten auch die Ausgaben baulichen und materiellen Charakters, gekennzeichnet als „unterschiedliche Amtsausgaben“.

Mgr. Peter Sedláček, PhD.
Parlamentný archív
Námestie Alexandra Dubčeka 1, 812 80 Bratislava 1
e-mail: peter.sedlacek@nrsr.sk

ADEPTI MOCI A ÚSPECHU

ETABLOVANIE ELÍT
V MODERNÝCH DEJINÁCH

Jaroslava Rogul'ová • Maroš Hertel a kol.

TAJNÝ KNIŽNÝ OBCHOD PO VYPUKNUTÍ VEĽKEJ FRANCÚZSKEJ
REVOLÚCIE
SYMPTÓMY LATENTNÝCH DEJÍN KOMUNIKÁCIE

IVONA KOLLÁROVÁ

KOLLÁROVÁ, Ivona. The secret book trade after the outbreak of the Great French Revolution. Symptoms of the latent history of communication. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 445-470, Bratislava.

The study analyses the censorship legislation and censorship records from the period of the Great French Revolution with the aim of pointing to the existence of a latent world in the history of communications as a result of the action of disciplinizing pressure. It captures the investigation of the distribution of anonymous political pamphlets and the unsuccessful search of the whole of Hungary for the secret private printing press with the aim of eliminating the problematic anonymous texts that threatened the public peace. Analysis of the innovative censorship legislation and sources on the investigation and testimony of importers enable us to generalize about not only the adaptation of importing practices to the adjusted conditions, but also about the methods of exculpation in the detention of suspected goods. The study shows that the illegal book trade was an important part of the history of communications, which spread and reproduced untolerated ideas in spite of prohibitions.

Key words: Great French Revolution. Publishing of books. Book trade, Censorship. Disciplinization. Latence. 18th century. Kingdom of Hungary.

„Keď chcem napríklad v Bratislave zohnať jednu takúto [zakázanú – I. K.] knihu alebo hneď viaceré, tak napíšem na malý kúsok papiera: Gazette noire prosí Johann Friedel. Tento papierik pošle knihkupec do Viedne, stojí to štyri grajciare. Dostane odpoveď na svoju objednávku a tá opäť stojí štyri grajciare. Musím teda obetovať osem dní a osem grajciarov a kniha mi príde.“¹

Takouto bezproblémovou metódou sa podľa jozefínskeho spisovateľa Johanna Friedela získavali v Bratislave zakázané knihy. Jeho výrok podčiarkuje, že to čo v dejinách typografickej kultúry dnes vieme na základe prameňov skúmať a preukázať, je len špička ľadovca. Disciplinizačné tlaky vytvorili latentný, dozerajúcim očiam skrytý svet. Poznanie tohto sveta je s bežnou metodologickou výbavou náročné, takmer nemožné.²

1 FRIEDEL, Johann. *Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin*. 2. Theil. Leipzig und Wien, 1785, s. 247-248.

2 K modelom sociálnej disciplinizácie: ČIČAJ, Viliam. Disciplinizácia ako historický fenomén. In ČIČAJ, Viliam a kol. *Sociálna disciplinizácia a zrod modernej spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 9-24. ISBN 978-80-970648-4-6. Termín komunikácia v tejto štúdii používam v užšom vnímaní mediálnej – typografickej - komunikácie. Širšie vnímanie: ČIČAJ, Viliam. Formálna a obsahová premena

Pramene len zriedkavo ponúknu zmienky a indicie. Ukazujú, že svet, ktorý ani v cenzorských záznamoch nie je vidno na prvý pohľad, existoval. Mal svoje postupy, cesty a odberateľov.

Kontrola a zákazy sa dnes považujú za súčasť dejín mediálnej komunikácie a panuje zhoda i v tom, že cirkulácii nekonformného obsahu nezabránili, ale spôsobili vytváranie komunikačných kanálov skrytých pred okom dozorca, aby ju nastavili do neviditeľného módu. Tento prístup mení dejiny knižného obchodu a čítania na pokusy rekonštruovať jeho dosiaľ nedokonale poznanú, odvrátenú stranu.

Prvé kroky za hranice klasickej interpretácie dejín knižného obchodu boli urobené. Napríklad rozsiahly zachovaný archív tlačiarenskej spoločnosti *Société Typographique de Neuchâtel*, jedného z najväčších producentov a distribútorov zakázanej literatúry a pirátskych vydaní, vyvolal skúmanie ilegálnych praktík a nové prístupy k dejinám šírenia problematického obsahu. Archív *Société* odhaľuje okrem iného aj uhorských odberateľov.³ Ukazuje, že priestor *produkcia – rozširovanie – recepcia* je latentným priestorom vyzývajúcim preskúmať a pokúsiť sa pochopiť mechanizmy zachovania a rozširovania zakázaného obsahu v historicko-sociologickom rámci kultúrnej evolúcie.⁴

„Tajné tlačiarne“

Dnes obvyklá podoba titulného listu nevznikla z potreby verejnej prezentácie autora a producenta, ale ako dôsledok tlaku cenzúry v 16. storočí. Snaha autorov a tlačiarov o anonymitu je preukázateľná i nasledujúce štyri storočia. Dôvodom bol nielen problematický obsah, ale i dotlač. Obdobie 16. až prvej polovice 18. storočia je aj vďaka tomu tlaku obdobím „tajných“, „putovných“ tlačiarňí, či obdobím, keď sa tajná produkcia tlačila na území s menšou hrozbou perzekúcie, tajne dovážala a ilegálne rozširovala, s prípadnými disciplinizačnými konzekvenciami po prezradení.

Jozefinizmus priniesol na knižný trh liberálnejšie podmienky, rozvoj vydavateľskej činnosti a neprehliadnuteľné množstvo nových tlačiarňí. Vzostup anonymity interpretovali odporcovia liberalizácie ako beztriestné šírenie akéhokolvek obsahu so škodlivými účinkami na neustále sa zväčšujúci počet recipientov.⁵ Niektorí upozorňovali na to, že tlačiarňi majú akýsi systém varovania a ukrývania problematických kníh.⁶

---

komunikačnej praxe v novoveku. In *Historické štúdie* 49, 2015, s. 9-18. ISSN 978-80-224-1457-9.

- 3 Dostupné na internete: <<http://fbtee.uws.edu.au/stn/interface/>>. DARNTON, Robert. *Literaten im Untergrund. Lesen, Schreiben und Publizieren im vorrevolutionären Frankreich*. Frankfurt am Main : Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1988; GRANASZTÓI, Olga. *Franciai könyvek Magyar olvasói : A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770 – 1810*. Budapest : Universitas kiadó, 2009. ISBN 978-963-200-570-6; KRIŽANOVÁ, Petronela. *Príbeh zabudnutého kníhkupectva*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2016. V tlači.
- 4 Termín kultúrna evolúcia používam v zmysle vývoj, zmena, nie pokrok. Vychádzam zo socio-biologického a historicko-antropologického vnímania pojmu akceptovaného v humanitných vedách.
- 5 KOLLÁROVÁ, Ivona. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2013, s. 170-174. ISBN 978-80-85501-57-5.
- 6 Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (ďalej MNL – OL), C 60, cs. 71, 53960, f. 509-510. Anonym vyzýva magistrát, aby prehliadku tlačiarňi Webera a vypočutie jeho tovarišov vykonal tak, aby sa o nej nedozvedeli vopred.

Kontrolné tlaky opätovne vystupňovala Veľká francúzska revolúcia. V konzervatívnych kruhoch existovala obava, že rozširovaním čitateľstva sa rozširuje i nebezpečenstvo úpadku politického a morálneho systému, že sa nebezpečne rozširujú myšlienky rovnosti a sociálnej mobility a takto nastáva ohrozenie „verejného pokoja“. Táto atmosféra zúžila priestor pre povolený obsah a pretvorila cenzúrnú prax do novej podoby.

V rokoch 1791 – 1792 vyšlo v súvislosti s prípravou uhorského snemu a aktuálnou politickou situáciou niekoľko textov politického obsahu. Jozef Hajnóczy napísal a vydal okrem iných rozpravu *Dissertatio Politico-Publica de Regiae Potestatis in Hungaria Limitibus*. V tom istom čase opäť bez vydavateľských údajov vydal *De comitiis regni Hungariae, deque Organisatione eorundem Dissertatio Iuris publici Hungarici*. Roku 1792 vyšiel Hajnóczyho traktát *De diversis subsidiis dissertatio a tiež Oratio pro Leopoldo II.* od Jozefa Ignáca Martinoviča s impresom „Germania“. Spoločným menovateľom všetkých uvedených textov bola anonymita, neprítomné, neúplné alebo fingované vydavateľské údaje. Diela vyšli za neznámych aprobačných okolností. Roku 1792 boli postupne všetky zakázané a spustili vyšetrovanie. Samotný ex post zákaz by nebol ničím novým. Nový bol spôsob, ako chceli rozširovaniu textu zabrániť.⁷

Pred rokom 1792 sa objavovali sporadické správy o vyšetrovaní alebo naopak – hlásenie cenzora vyvolalo zákaz a prípadné lokálne vyšetrovanie. Roku 1792 sa to zmenilo od základov. Tento systém nemožno v dejinách uhorskej cenzúry s ničím porovnať. Po zákaze tlače nasledovalo vyšetrovanie, do ktorého boli zapojené všetky zložky disponujúce cenzorskými kompetenciami. Ako príklad môže poslúžiť leták *Oratio ad proceres*. Rozprava vyšla v roku 1790 s falošným impresom „Parisinis“. Až v apríli 1792, teda krátko po nástupe Františka II. na trón, bola zakázaná. Na základe tohto zákazu – opisujúceho text ako škodiaci verejnému dobru – miestodržiteľstvo inštruovalo magistráty, župy a všetkých lokálnych cenzorov prostredníctvom študijných riaditeľov o tom, že majú u všetkých kníhtlačiarov, kníhkupcov preveriť výskyt tejto tlače, zadržané exempláre skonfiškovať a vyšetriť tiež meno autora a tlačiaru. Mali zabezpečiť, aby sa predišlo podobným prípadom tlače a rozširovania (nešpecifikujú ako).⁸ Potom začali miestodržiteľstvu postupne chodiť hlásenia zo všetkých miest a stolíc monarchie o výsledkoch nariadeného pátrania. Magistráty a stolice zabezpečili vyšetrovanie vo svojom „obvode“ a jeho výsledok spísali v podobe hlásenia o tom, či zakázanú tlač našli a prípadne koľko exemplárov sa podarilo objaviť. Takto vzniklo dovtedy nevídané množstvo korešpondencie o jednej niekoľkostranovej brožúre. Výsledok však nebol mimoriadny. Len výnimočne sa podarilo niečo zistiť, či nájsť exempláre. Tak to bolo i v prípade *Oratio ad proceres*. V máji 1792 nahlásil bratislavský magistrát, že sa nepodarilo nič zistiť a priložil správu z vyšetrovania mestského kapitána Jána Gašpara Púchovského, podľa ktorej kníhtlačiar, kníhkupci, majiteľ čítárne a ani kníhviazači o pamflete nič nevedia, nikdy o ňom nepočuli, nepoznajú meno autora ani miesto tlače. Jediný kníhkupec

7 Politické pozadie vydávania rozpráv: WANGERMAN, Ernst. *Von Joseph II. zu den Jakobiner-Processen*. Wien etc. : Europa Verlag, 1966, s. 84, 100-102; KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol. *Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho*. Bratislava : Veda, 2008. ISBN 978-80-224-1034-2.

8 Zákaz a príkaz na vyšetrovanie: MNL – OL, C 60, cs. 79, 8915, f. 373-377.

a tlačiar Anton Löwe pripustil, že niekto u neho spomenutú tlač chcel kúpiť, pýtal sa na ňu.⁹ Podobné hlásenia prichádzali z ostatných miest a stolíc. V tom čase sa už ale rozširoval aj maďarský preklad pamfletu. Uhorská kancelária vydala v máji 1792 nový príkaz – hľadať autora pamfletu najmä v Uhorsku, hľadať autora prekladu a konfiškovať i maďarskú verziu. Magistrát Pät'kostolia nahlásil konfiškáciu 21 exemplárov *Oratio ad Proceres*. Miestny knihkupec Martin Vajdinger vypovedal, že si jeden exemplár nechal zviazať akýsi vojak. Nevie, ale myslí si, že knihy vytlačili v Bratislave.¹⁰ V tom čase už hľadali nielen spomenuté dve (a jeden preklad), ale aj ďalší Martinovičov pamflet *Oratio pro Leopoldo II*. Z aprílového hlásenia Púchovského vyplýva, že k predaju niekoľkých exemplárov sa priznali majiteľ čítárne Johann Gottfried Weissenthall, kníhkupci Andreas Schwaiger, Filip Ulrich Mahler a Johann Doll. Všetci oznámili, že výtlačky získali od Antona Löweho. Ten sa priznal k 100 exemplárom, pričom u neho našli 52. Vyhlásil, že ich získal od vienského kníhtlačiaru Johanna Martina Weimara, ktorý údajne získal na ich tlač imprimatur. Odpis tohto povolenia je priložený k spisu. Nikto neoznámil meno autora.

V auguste vykonal bratislavský mestský kapitán Púchovský ďalšie vyšetrovanie, pri ktorom sa našlo niekoľko exemplárov *Oratio pro Leopoldo II*. u Löweho. Opäť uviedol, že ich získal od Weimara. Kníhkupec Schwaiger tvrdil, že mal niekoľko exemplárov od vienského kníhkupca Christophu Petra Rehma, ale všetky predal neznámym odberateľom.¹¹ Trnavský knihkupec pri výsluchu vypovedal, že počul o tom, že kniha bola vytlačená v Bratislave.¹²

V prúde negatívnych hlásení sa občas objaví konfiškácia exemplára, či aspoň priznanie kníhkupca, že o pamflete niečo tuší. Úspešní boli peštianski radní v prípade kníhkupcov Kiliana a Stahela. V Komárne našli pamflety u ex-kapitána Jána Laczkovicsa (1754 – 1795). Prezradil ho človek poverený distribúciou.¹³ V tomto prípade viedlo vyšetrovanie k udaniu mena autora, resp. prekladateľa. Podozrenie padlo na Laczkovicsa a ten sa priznal. Podľa neho bolo dielo arobované, poznajú ho aj za hranicami Uhorska. Neobsahuje nič, čo by sa malo považovať za rebelantské (žiadne „gallica principia“) a je celkom v zhode s politikou, ktorú presadzovali Mária Terézia, Jozef II. a Leopold II. Všetko ostatné sú údaje len úklady proti jeho osobe.¹⁴ Miestodržiteľstvo stanovilo trest pre Laczkovicsa – mal dostať napomenutie peštianskeho magistrátu. Vyšetrowanie malo

9 MNL – OL, C 60, cs. 79, 12004, 411-413.

10 Maďarská verzia: [MARTINOVIČ, Jozef Ignác. *A Magyar-ország gyűlésiben egyben-gyűlt méltgs és tekintetes nemes rendekhez 1790. esztendőben tartattott beszéd.* [prel. J. Laczkovics]. [b. m.] : [b. t.], 1791. Vyšetrowanie: MNL – OL, C 60, cs. 79, 16516, f. 456. [HOFFMANN, Leopold Alois]. *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte.* Frankfurt und Leipzig [Wien] : [Weimar und Schladebach], 1792. MNL – OL, C 60, cs. 13709, f. 435. Zákaz s príkazom na konfiškáciu, na potrestanie autora a na zabránenie vydania druhej časti: MNL – OL, C 60, cs. 80, 13291, f. 85.

11 MNL – OL, C 60, cs. 80, 8630, f. 296-299; cs. 79, 17796, f. 480-482. Ďalšie hlásenia o konfiškácii: 23150, f. 652. Ďalšie indicie vedúce k Rehmovi: cs. 80, 10453, f. 325.

12 MNL – OL, C 60, cs. 80, 9294, f. 309.

13 MNL – OL, C 60, cs. 79, 19264, f. 52, cs. 82. Tri exempláre sa našli aj v Budíne: cs. 79, 20158, f. 549; 23575, f. 658 – 661. Ďalšie hlásenia o konfiškáciách v cs. 80 – 82.

14 MNL – OL, cs. 82, 2784, f. 52 – 53, 2248, f. 54.

ale pokračovať a viesť k odhaleniu, kde boli texty vytlačené.¹⁵ Pramene neodhaľujú, či sa to podarilo.

Zamlčané, resp. fingované miesto vydania bolo jedným z významných preventívnych opatrení autorov a vydavateľov. Malo zabezpečiť anonymitu a teda i beztretnosť. Hoci sú falošné impresá v podstate také staré ako samotné kníhtlačiarstvo, ich účel sa počas storočí menil, resp. menil sa pomer, v akom sa dôvody zatajania v produkcii vyskytovali. Len časť neúplných alebo fingovaných impres súvisí s potrebou zatajiť aktéra tlače ako niekoho, kto môže byť potrestaný za šírenie nebezpečného obsahu. Podstatná časť falošných impres súvisí s nelegálnou dotlačou. Aj tu nachádzame niečo, čo by mohli opatrne interpretovať ako zmenu „klímy“ v období Veľkej francúzskej revolúcie. V bibliografii zachytávajúcej uhorskú produkciu kníh a pamfletov s falošnými impresami môžeme vidieť práve spomenuté zmeny účelu ich použitia. Súpis identifikuje 33 tlačí s falošným impresom z rokov 1781 – 1790, teda z obdobia jozefínskej slobody tlače, pričom 10 je len z jediného roku 1790 a vyšli s súvislosťou s uhorským snemom a aktuálnymi spoločensko-politickými otázkami. Tento trend pokračoval aj v nasledujúcich rokoch. V rokoch 1791 – 1800 identifikuje bibliografia 23 tlačí s fingovaným impresom, z toho je podstatná časť politického zamerania (vrátane kritiky rímsko-katolíckej cirkvi). Na produkciu takéhoto množstva – viac ako 50 tlačí s falošným impresom – bolo v predchádzajúcom období potrebných viac ako 30 rokov, pričom dôvody použitia boli oveľa častejšie nepolitické – išlo o neoprávnenú dotlač. Ak sa vrátíme do 90. rokov, musíme opäť pripustiť, že toto je iba fragment reality. Podstatná časť týchto vydaní sa zachovala v jednom či dvoch exemplároch a pravdepodobne sú mnohé, ktoré sa ešte len podarí odhaliť, alebo sa nezachovali.¹⁶ Patria k nim aj Martinovičove traktáty. K najväčším producentom falošných či zamlčaných impres patrili Landererovské tlačiarne. Spolupracovali s Friedrichom von Trenck, Jánom Laczkovicsom, Jánom Molnárom a inými „problematickými“ autormi tohto obdobia. Časť produkcie renomovaných a prosperujúcich landererovských tlačiarň bola v tieni ilegality. Bol to čiastočne dôsledok neskôr preukázaných jakobín-ských inklinácií Michala Landerera.

Mediálne prostredie plné beztretnej anonymity vyvolalo mnohé legislatívne zmeny. Jedným z nich bolo nariadenie z 9. októbra 1792, podľa ktorého mali všetky mestské magistráty a stolice urobiť súpis tlačiarň, kníhkupcov a kníhviazačov v obvode svojej pôsobnosti.¹⁷ V nasledujúcom období – podobne ako v prípade vyšetrovania zakázaných brožúr – prichádzali zo všetkých končín Uhorska súpisy tlačiarov, kníhkupcov a kníhviazačov. Ak stolica či mestečko na svojom území žiadneho nemala, bola povinná to tiež oznámiť.¹⁸

Dňa 14. januára 1793 vyšlo ďalšie nariadenie. Odvolávalo sa na verejné dobro a verejný pokoj ohrozený škodlivými knihami zo súkromných tlačiarň, tlačiacich bez privilégiá a unikajúcich cenzúre. Takéto súkromné tlačiarne patrili pod kráľovskú jurisdikciu

15 MNL – OL, cs. 82, 2784, f. 56-57. Ďalšie vyšetrovanie: cs. 82, 12889, f. 150-154; cs. 82, 16572; f. 196-198; cs. 82, 19161, f. 264-266.

16 VIZKELETY-ECSEDY, Judit. *Titkos nyomdahegyű régi magyar könyvek 1539 – 1800*. Budapest : Borda Antikvárium, 1996, s. 91-156.

17 MNL – OL, C 60, cs. 208, 5450/12053, f. 232.

18 MNL – OL, C 60, cs. 208, 22615, 9. 10. 1792. Hlásenia v cs. 82-83.

a po zverejnení mandátu mali byť všetky zrušené. S tými, ktorí neposlúchnu a zároveň aj s tými, ktorí obchodujú s knihami pochádzajúcimi z týchto tlačiarň alebo ich distribuujú zadarmo, sa malo zaobchádzať podľa článku 45 z roku 1599. Podľa neho je tlač „starých“, teda nepovolených kalendárov zakázaná a trestá sa pokutou 1000 zlatých. Za tlač škodlivých kníh hrozilo súdne obvinenie a magistrát mohol nariadiť ukončiť činnosť tlačiarne. V nariadení vypísali tiež odmenu 200 zlatých pre tých, ktorí pomôžu takúto súkromnú tlačiareň odhaliť. Nariadenie zakazuje tiež nepovolenú výrobu písma a najmä jeho predaj nepriviligovaným tlačiarňam. Miestodržiteľstvo malo zabezpečiť rozšírenie nariadenia v kráľovstve a zariadiť, aby sa všetci tlačiarne preukázali privilégium, poslať informácie o knihách vytlačených bez cenzúry a preveriť existenciu súkromných tlačiarň. Tu sa prvýkrát v uhorskej legislatíve objavuje termín „súkromná“ (*privata*) tlačiareň s cieľom oddeliť tlačiarne s privilégium od tlačiarň pôsobiacich bez privilégia a tiež odhaliť akýsi hypotetický zdroj ilegálnej tlače.¹⁹

Miestodržiteľstvo malo na základe tohto nariadenia vytvoriť obežník pre všetky mestá a stolice. Vznikol až v júni 1793 a k atribútu súkromná pridali prívlastok „domestica“ a „secreta“. Pribudol teda význam *tajný*, pôsobiaci nielen bez oprávnenia, ale i utajene s predpokladanými nelegálnymi úmyslami.²⁰

Začalo sa niekoľkokomesačné prešetrovanie stavu kníhtlačiarstva v Uhorsku. V tom čase ešte miestodržiteľstvo nemalo súpis tlačiarov zo všetkých miest a stolíc, ktorý mal byť vykonaný podľa nariadenia z októbra 1792. V júli 1793 začali prichádzať prvé hlásenia o kníhtlačiaroch a ich oprávneniach. Trnavský magistrát predložil stanovisko o legitímnom pôsobení kníhtlačiara Václava Jelínka.²¹ Podobne postupovali ostatné mestá a stolice. Vymenovali tlačiarov na území mesta a potvrdili ich oprávnenie. Ak na ich území nepôsobil žiaden kníhtlačiari, tak uviedli, že nepôsobí ani „secreta“ ani „publica typographia“. Žiaden magistrát ani stoličné predstavenstvo neuviedlo, že by mali vedomosť o nelegálnej tlačiarňi, o niekom, kto nelegálne vyrába a obchoduje s písmom či s produktami nelegálnych kníhtlačiarň. Občas sa ukázalo, že niektorý tlačiar naozaj nedisponuje platným privilégium. Vedel však preukázať, od koho tlačiareň odkúpil. Magistrát ho podporil ako legálneho tlačiar, plniaceho si svoje povinnosti, ktorého služby využíva mestská komunita i samospráva.

Stolice a mestá mali vyšetriť aj výrobu a predaj písma pre tlačiarne. Ani v tomto ohľade neprinieslo nariadenie výsledky. Ukázalo sa, že jediný, kto v tom čase lial písmo, bol Ján Michal Landerer, čo však bola viac-menej známa okolnosť.²² Tajná výroba u neho alebo u iného výrobcu sa nepreukázala, nepreukázali sa ani náznaky predaja nelegálnemu, dovtedy neznámemu subjektu. Obežník tiež priamo nabádal k tomu, aby

19 MNL – OL, C 60, cs. 208, 2859/266, f. 206, 5. 2. 1793, f. 206.

20 MNL – OL, C 60, cs. 208, 16039, f. 235-238. V tom čase sa zrodil aj kompetenčný spor analyzovaný v štúdiu: KOLLÁROVÁ, Ivona. Sloboda tlače v uhorskom neskoroosvietenskom diskurze. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 3, s. 405-426. Miestodržiteľstvo sa zrejme s odkazom na rokovanie snemu a prípravu zákona o slobode tlače snažilo oddialiť prípravu obežníka, na čo reagovala uhorská kancelária. Text obežníka aj: MV SR, Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠABA): Kongregačné písomnosti, 1793, f. 6, č. 45.

21 MNL – OL, C 60, cs. 82, 18289, f. 210, 214. Ďalšie správy v cs. 83.

22 MNL – OL, C 60, cs. 82, 29326, f. 505-512.

za odmenu 200 zlatých sprostredkovali akékoľvek informácie o nelegálnej typografickej činnosti a predaji jej produktov. Ani táto motivácia nevedla k odhaleniu nelegálnej činnosti. Nevieme tiež, ako stoličné a mestské orgány k vyšetrovaniu pristupovali, aké úsilie vynaložili, aby eventuálne tajné kníhtlačiarske odhalili.

V tejto súvislosti sa ponúka otázka, ako vznikol, resp. či zregeneroval konštrukt tajnej nelegálnej tlačiarne, ktorý bol v tomto priestore neprítomný od čias protireformácie. V jeho pozadí mohli byť indície, stopy, konkrétne udania. „Tlačári tlačia tajne škodlivé knihy“ je fráza z mnohých nariadení tohto obdobia. Nehovorí však nič o v pravom zmysle ilegálnych tlačiarenských bunkách zameraných výhradne na politickú produkciu. „*O nejakej údajnej tajnej uhorskej kníhtlačiarni mi nič nie je známe,*“ vypovedal Jozef Hajnóczy pri vyšetrovaní Martinovičovho sprisahania.²³

Vyšetrovanie, resp. zasielanie správ trvalo do roku 1795 a prinieslo jediný, ale neželaný efekt. S informáciami o tlačiaroch a ich privilégiách začali chodiť aj stanoviská, „reprezentácie“ stolic o tom, že pôsobenie tlačiarň nepatrí do kráľovskej jurisdikcie.

To spustilo kompetenčný spor. Od júla 1793 do marca 1794 skoncipovalo nie menej ako 17 uhorských stolic sponchybnúce stanovisko k týmto nariadeniam. Okrem iných sa do tohto odporu zapojili Abovská, Gemerská, Hontianska, Nitrianska, Zvolenská, Novohradská, Zemplínska a Spišská stolica a neskôr aj ďalšie. Podstatou tohto sporu bol výklad zákonného článku z roku 1599. Stolice poukázali na jeho nevhodnú aplikáciu a dezinterpretáciu. Podľa nich nie je v zákonníku ani zmienka o tom, že by bolo zakázané vlastníť tlačiareň bez privilégia hocijakej súkromnej osobe. Podľa argumentácie stolic môže takýto zákaz vzniknúť len ako konsenzus medzi kráľom a stavmi, nie je predmetom kráľovského práva. Kráľ môže od stavov požadovať, aby stanovili všeobecné hranice slobody tlače, pričom stavy sú výkonným orgánom slobody tlače. Zároveň neexistuje zákon umožňujúci usvedčiť a potrestať príslušníka šľachtického stavu za to, že vlastní súkromnú tlačiareň a tlačil v nej, kupoval alebo predával zakázané knihy. Tento spor sa niesol v duchu osvietenenských ideí, v kontexte reformného snemu 1790 – 1791, prípravy novej ústavy a liberálnych obsahov, ktoré v nej môžeme nájsť. Je potrebné vnímať ho aj v kontexte uhorského konštitucionalizmu a jeho vývoja.²⁴

Vyhlasenia stolic o tom, že neexistuje zákon umožňujúci trestať príslušníka šľachty za vlastníctvo tlačiarne, tlač a predaj nepovoleného textu vytvára priestor na úvahy o tom, či práve v kruhoch reformne orientovanej uhorskej šľachty organizujúcej odpor proti obežníku nemáme pripustiť nepotvrdenú existenciu takejto tlačiarne.

Legislatívny tlak

Jozefínske obdobie sa vyznačovalo relatívnou voľnosťou knižného obchodu. Začiatkom 90. rokov sa však zmena spoločenskej klímy začala prejavovať zmenou pravidiel dovozu a predaja kníh vo veľkej časti Európy.²⁵

23 BENDA, Kálmán. *A magyar jakobinusok iratai. II.* Budapest : Akadémiai kiadó, 1952, s. 106. Preklad podľa: KOWALSKÁ – KANTEK, ref. 7, s. 183.

24 KOLLÁROVÁ, ref. 20, s. 415-421. V rokoch 1794 – 1795 vzniklo niekoľko podobných stanovísk ďalších uhorských stolic.

25 HAEFS, Wilhelm. *Zensur und Bücherpolizei : Zur Kommunikationskontrolle im Alten Reich und in Frankreich im 18. Jahrhundert.* In HAUG, Christine – MAYER, Franziska – SCHRÖDER, Winfried

Prvé nariadenie cisára Leopolda II. prišlo v septembri 1790. Na prvý pohľad vytváralo kontinuitu s jozefínskym systémom: cenzori sa mali pridržať inštrukcie z roku 1782, pokiaľ nebude pripravený nový zákon a dbať, aby sa v krajine nešírili nactiutľhačské a škodlivé knihy. Nariadenie zdôrazňovalo, že za zakázané treba považovať všetko, čo ohrozuje zachovanie všeobecného pokoja, čo plodí bludy, rozkoly a neposlušnosť občanov voči panovníkovi, knihy navodzujúce náboženskú ľahostajnosť a urážajúce duchovných. Inštrukcia hovorí nielen o „*knihách*“, ale aj o „*knížkách*“ (*libelli*), čo je predovšetkým upozornenie na brožúry a pamflety.²⁶ Reakcia na protikatolícke ovzdušie uplynulého desaťročia a strach z revolúcie sú viditeľné najmä v zdôrazňovaní zachovania verejného pokoja a mieru. To bol len začiatok. O rok neskôr prišla inštrukcia o revízii kníh povolených počas vlády Jozefa II. Boli vytvorené zvláštne pravidlá cenzúry maďarských novín. Cenzori mali dbať, aby sa v nich nevyskytli informácie o revolúcii.²⁷

V apríli 1792 vošla do platnosti vyhláška 8948. Stanovila povinnosti jednotlivých revízorov a ich nadriadených, pričom vychádzala zo systému, ktorý sa vytvoril v 80. rokoch. Lokálnymi revízormi boli profesori akadémie a riaditelia gymnázií. Knihy dovážané cez Viedeň alebo iné body mali byť zachytené na uhorských tridsiatkových stanicích a tu skontrolované lokálnym revízorom. Povolené publikácie mali vydať vlastníkom a zakázané vrátiť tam, odkiaľ boli odoslané. Kníhkupci mohli získať cenzorské povolenie už vo Viedni a týmto sa preukázať na uhorskom úrade. Knihy so stupňom povolenia *transeat* sa nesmeli ocitnúť na očiach verejnosti – v čítárňach, dražobných katalógoch. Každá kníhkupecká inzercia v novinách musela pred zverejnením prejsť cenzorskou kontrolou.²⁸

V súvislosti s týmto nariadením pripravila Uhorská kráľovská kancelária dokonca súpis uhorských revíznych bodov pre nemecké a francúzske colné stanice, aby boli informované o tom, kam majú byť zásielky nasmerované predtým ako dosiahnu miesto určenia.²⁹

V auguste 1792 vydali nariadenie o tom, že je potrebné zabrániť kníhkupcom v tom, aby do Uhorska dovážali knihy „*indirecta via*“ a „*per praevaricationem*“. Je to pravdepodobne odraz šírenia nežiaducich kníh v krajine. Všetci kníhkupci v kráľovstve boli na základe tohto nariadenia povinní predkladať revízorom súpisy kníh určených na predaj. Cenzori mali dozerať aj na miestach konania trhov, kde kníhkupci príležitostne ponúkali svoj sortiment. Cieľom zmienených súpisov bolo oddeliť povolené knihy od zakázaných a prinútiť kníhkupcov poslať tie nepovolené von z kráľovstva na svoje vlastné náklady. Lokálni revízori mali pri revízii súpisov aj právo zisťovať odkiaľ a koľko zakázaných kníh kníhkupci doviezli a tiež, či to bolo pred alebo po zverejnení zákazu.³⁰

(eds.). *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 52-53. ISBN 978-3-447-06478-1.

26 MNL - OL, C 60, cs. 208, 25387, f. 153, 13. 9. 1790.

27 MNL – OL, C 60, cs. 208, 16566, 6. 9. 1791.

28 MNL – OL, C 60, cs 208, 8948, f. 177-178, 179-180; ŠABA, Kongregačné písomnosti, 1792, f. 4, N. 50.

29 MNL – OL, C 60, cs. 208, 10826, f. 185-189.

30 MNL – OL, C 60, cs. 208, 20151, f. 195-196; 27811, f. 203-204. Ustanovenie o zasielaní zakázaných kníh späť dodávateľom bolo problematické. V marci 1795 informoval bratislavský študijný riaditeľ miestod-

Tieto nariadenia pravdepodobne nemali očakávaný efekt. V apríli 1793 vošla do platnosti vyhláška 4056 definujúca povinnosti tlačiarov, knihkupcov a všetkých obchodujúcich s knihami, ako aj dozorné opatrenia revízorov. Účelom bolo – ako sa to opakuje vo všetkých vyhláškach z tohto obdobia „*účinne a všetkými spôsobmi zabrániť rozširovaniu škodlivých kníh pre zachovanie pokoja a verejného dobra*“. Okrem povinnosti zostaviť súpisy predávaných kníh a dávať ho k dispozícii revízorom na porovnanie s katalógmi cenzurovaných a zakázaných kníh, mali knihkupci aj právo dostávať informácie o obsahu týchto – každých 15 dní aktualizovaných – súpisov. Pri priestupku sa nesmeli odvolať na nevedomosť o zákaze knihy. Ak chcel knihkupec predávať knihu, ktorá nebola v katalógu cenzurovaných kníh, mal predtým získať povolenie od revízora a v prípade potreby sa takýmto povolením preukázať. Pre tento účel bolo potrebné aktualizovať a pripraviť potrebné množstvá exemplárov katalógov pre jednotlivé revízoráty. Pri priestupku – teda predaji zakázaných alebo necenzurovaných kníh – mal byť predajca potrestaný konfiškáciou a trest mu mal určiť aj magistrát, „*pretože prostredníctvom predaja takýchto kníh dávajú príležitosť zlu, ktoré vzíde z ich rozširovania*“. To sa však malo diať iba pri prvom priestupku. Pri druhom priestupku hrozila strata cechového oprávnenia, teda zákaz činnosti a tiež taký trest, aký by vyplýval z priestupku proti kráľovským dekrétom, proti verejnému dobru a pokoji. Trest odobratia privilégia hrozil i tým, ktorí tlačili bez preventívnej cenzúry.

Tieto nariadenia sa týkali kníhtlačiarov, knihkupcov, knihviazačov a všetkých, ktorí obchodovali s knihami. Bolo však potrebné skontrolovať aj osoby importujúce knihy pre svoje vlastné použitie. Na margo tejto situácie treba pripomenúť, že Jozef II. sa od takejto kontroly dištancoval ako od ponížujúcej procedúry. Situácia sa zmenila. Knihy cudzincov prichádzajúcich do krajiny mali byť deponované a vrátené pri odchode. Súkromné osoby dovážajúce knihy rovnako nemohli prejsť hranicou bez kontroly. Stále platilo, že vzdelaní ľudia istých stavov môžu dovážať zakázané knihy pre svoje potreby, ale zároveň už bolo potrebné získať povolenie miestodržiteľstva na základe posúdenia cenzora. Ak miestodržiteľstvo vydalo povolenie, osoba s takýmto povolením musela ešte podpísať reverz o tom, že knihu nebude sprístupňovať iným osobám a z každého titulu má len jediný exemplár. Okrem toho mali revízori robiť každé tri mesiace výkaz o tom, komu a aké knihy povolili doviesť. Tridsiatkové stanice nesmeli vydať knihy vlastníkovi skôr ako na základe takéhoto povolenia, pričom revízor bol povinný preveriť, či zásielka naozaj obsahuje iba to, čo je špecifikované v povolení a či je to naozaj iba v jedinom exemplári. Ak táto podmienka nebola splnená, revízor mal právo všetko neobsiahnuté v povolení skonfiškovať. O tomto nariadení mali byť informované aj poštové úrady – nevydať nikomu nič bez predchádzajúcej prehliadky cenzora.

Vyhláška stanovila povinnosti revízorov, ale i miestodržiteľstva. To malo uhorskej kancelárii nahlásiť lokality, v ktorých pôsobia knihkupci, ale nie je tam žiaden revízor

---

žiteľstvo, že bratislavskí knihkupci Mahler, Löwe, Schwaiger a Doll odmietajú poslať približne 300 zadržaných kníh naspäť svojim lipským komisionárom. Urobili tak na základe spoločnej deklarácie, podľa ktorej majú knihkupci dohovor, že knihy vyžiadané od komisionárov sa naspäť neposielajú a ich zákaz v čase predaja je ich vlastné riziko. MNL – OL, C 60, cs. 89, 5483, f. 103-108; uhorská kancelária trvala na tom, aby knihy posielali späť. MNL – OL, C 60, cs. 89, 8539, f. 131.

a navrhnuť opatrenia: či ustanoviť ďalšieho lokálneho revízora, pridať lokalitu do kompetencie najbližšieho alebo nájsť iný vhodný spôsob podchytenia nepokrytých území.³¹

Miestodržiteľstvo upozornilo, že nariadenia začínajú byť nekompatibilné a nevykonateľné, a to najmä ustanovenia týkajúce sa dozoru nad dovozom súkromných osôb. Okrem iného sa domnievalo, že kompetencia udeliť súkromnej osobe povolenie na dovoz kníh má zostať u lokálneho revízora, nemala byť prenesená na miestodržiteľstvo. Upozorňujú, že príprava správ o tom, aké zakázané knihy povolili priviesť do kráľovstva a komu, bude priveľmi náročná a nesplní svoj účel. V kráľovstve je veľké množstvo kníh, na ktoré žiadne povolenie nevydali. Miestodržiteľstvo ďalej zastávalo názor, že počet lokálnych revízorov – profesorov na akadémiách, riaditeľov vo veľkých a menších gymnáziách – je dostatočný v pomere k počtu tlačiarň a kníhkupcov a nie je preto potrebné ustanoviť ďalších. Vyjadrili sa tiež, že vyhláška v mnohom opakuje iné platné nariadenia a nepovažuje preto za potrebné ju publikovať.³²

Miestodržiteľstvo nakoniec predsa len pripravilo návrh intimátu opakujúce mnohé body z predchádzajúcich nariadení.³³ To, čo môžeme označiť za nové, je napríklad zameranie niektorých častí na poštu a poštové vozy. Vyhláška odkazovala na nariadenie z roku 1792 – knihy dovezené poštovými vozmi nevydať vlastníkom skôr ako na základe preukázania písomného povolenia, ktoré adresát dostane len na základe revízie balíkov prostredníctvom revízorátu a zistenia, či naozaj obsahujú tie knihy, na ktoré bolo vydané povolenie a či sú naozaj v jedinom exemplári. Poštové úrady mali byť inštruované, že nemajú knihy vydávať len na základe povolenia, ale všetko najskôr odovzdať na revíziu tridsiatkovým stanicám a revízorom.³⁴ Toto nariadenie vyšlo v apríli 1793 a v súvislosti s ním vydali špeciálne nariadenie pre poštové vozy – nariadenie predpisujúce prehliadky poštových vozov a upravujúce postup revízora pri nakladaní s knižnými zásielkami tak, aby sa zakázané knihy nedostali do kráľovstva.³⁵ Pošta sa v cenzorskej legislatíve pred rokom 1790 nevyskytuje a to pravdepodobne najmä preto, že kníhkupci ju využívali minimálne, slúžila najmä na individuálne zasielanie periodickej literatúry.

Výsledkom tohto legislatívneho tlaku bol nárast povinností revízorov. Okrem tých, ktorí pôsobili v centrách, sa v aktách vyskytujú i správy lokálnych revízorov z menších miest, čo bolo v 80. rokoch viac-menej výnimočné. Nárast povinností cenzorov v typografických a kníhkupeckých centrách a v blízkosti tridsiatkových staníc bol pravdepodobne značný. Dokazuje to aj list bratislavského lokálneho revízora Karola Hadalyho. Vo svojej žiadosti o zvýšenie platu opisuje svoje povinnosti. Do jeho kompetencie patria tri čítarne, štyri tlačiarne, riadni kníhkupci, ako aj tzv. hraničný sklad. Vysvetlil, že kníh-

31 MNL – OL, C 60, cs. 208, 12503 f. 216-219. Táto vyhláška v podobe inštrukcie pre cenzorov a kníhkupcov: cs. 208, 28068, f. 292-296, študijným riaditeľom, budínskemu revízorovi a peštianskemu lokálnemu revízorovi: f. 286-291, poštovej prefektúre: f. 285. Nariadenie o odoberaní kníh cudzincom vyšlo vo februári 1793: cs. 208. 5458.

32 MNL – OL, C 60, 5450/12053, f. 224-230. Vyhláška sa zmieňovala aj o zákaze tajných tlačiarň.

33 Návrh intimátu miestodržiteľstva zostaveného na základe tejto vyhlášky: MNL – OL, cs. 208, 10811 A. 3245. 794., f. 317-318, B. 3248 f.319-22.

34 MNL – OL, C 60, cs. 208, 12503, f. 216-219.

35 MNL – OL, C 60, cs. 208, 14897, f. 233, 6. 5. 1793; inštrukcia pre cenzorov a kníhkupcov: 28068, f. 292-296; inštrukcia pre poštové prefektúry: f. 285.

kupci, hoci si môžu vybrať medzi revíziou vo Viedni a v Bratislave, najmä pre menšiu námahu a náklady volia Bratislavu. Knihy musí často vziať do úschovy kvôli tomu, že ešte nemá k dispozícii aktuálny 15-dňový súpis cenzurovaných kníh. Je to spravidla 50 – 100 kníh. V súvislosti s tým mu vznikajú povinnosti a práca zaberajúca nemalý čas – zápisnice o prevzatí, komunikácia s vlastníkmi a nadriadenými.

Okrem riadnych knihkupcov, ktorí zásobujú knihami „*polovicu Uhorska*“, je tu množstvo knihviazačov a iných obchodníkov zaoberajúcich sa dovozom kníh. Aj tie musia prejsť cez (bratislavskú) tridsiatkovú stanicu a musia byť revidované. K jeho povinnostiam treba pripočítať i revíziu kníh prevážaných pocestnými. Hadaly tvrdí, že spravidla nemá deň bez revízneho prípadu a často sa za jeden deň zbehnú šesť či sedem takýchto akcií.³⁶

Hadalyho list hovorí o tom, že nastolený legislatívny tlak ruka v ruke s narastajúcim knižným obchodom neúmerne zvýšil jeho cenzorskú záťaž. Nehovorí nič o tom, či väčšie množstvo práce vyvolané byrokratickými kontrolnými procedúrami naozaj pôsobilo ako účinnejší filter šírenia nežiaducich myšlienok. Kontrola poštových vozov ukazuje, že tento dovtedy cenzúrou celkom nepovšimnutý spôsob dovozu zasiahli obavy z rozširovania nebezpečných kníh. Relatívne slobodný dovoz kníh súkromných osôb nahradila náročná povoľovacia procedúra na miestodržiteľskej rade. Tieto a podobné nariadenia pravdepodobne reagovali na konkrétne prípady súkromného dovozu nežiaducich kníh a periodík. Možno reagovali na udania a sťažnosti, ktoré neboli v tomto období až tak zriedkavé a niekoľkokrát spustili, spravidla takmer bezvýsledné, vyšetrovanie.

Michael Wögebauer upozorňuje na to, že cenzúra a početné zákazy vytvárali na konci 18. storočia systémový konflikt. Knižný obchod nebol iba systémom zabezpečujúcim obeh istého tovaru, ale ekonomickým systémom živiacim čoraz početnejšiu skupinu ľudí – knihkupcov, kolportérov, profesionalizujúcich sa spisovateľov. Aj preto nebol celkom dobre možné zastaviť prúd nežiadúcej lektúry. Prispôbil sa podmienkam a fungoval v „neviditeľnom“ systéme.³⁷

Knihkupci a latentný obeh

Roku 1790 vyšli v *Berlinischen Monatschrift* články teoretika štátneho práva Karla Clauera požadujúce všeobecnú platnosť *Deklarácie práv človeka*. Clauer opustil v roku 1791 Berlín a presunul sa do Štrasburgu. Tu napísal dva anonymné letáky, ktorými varoval pred vojnou proti revolučnému Francúzsku a vyzval obyvateľstvo nemeckých štátov na vzburu proti ich vlastným despotom. Prvý leták *Kreuzzug gegen die Franken* vyšiel 18. júna 1791. Mal mnoho dotlačí a bol preložený do niekoľkých jazykov.³⁸

36 MNL – OL, C 60, cs. 88, 3891, f. 23-24. Hadalyho tvrdenia nie sú celkom v súlade s výpoveďami knihkupcov o tom, že uprednostňujú cenzúru vo Viedni. V septembri prideliť na výkon cenzúry kníh dovážaných cez Viedeň do Uhorska koncipistu a cenzora Karola Eschericsa: cs. 85, 24765, f. 564-566.

37 WÖGERBAUER, Michael. Geheime Wege nach Leipzig ? Die Entstehung der Berufsschriftstellerei in den Böhmischen Ländern und die österreichische Zensur. In HAUG, Christine – MAYER, Franziska – SCHRÖDER, Winfried (eds.). *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 187. ISBN 978-3-447-06478-1.

38 GRAB, Walter. Revolutionsfreunde in Preussen im Zeitalter der Französischen Revolution. In BÜSCH, Otto – NEUGEBAUER-WÖLK, Monike (eds.). *Preussen und die Revolutionäre Herausforderungen seit 1789*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1991, s. 119-144, tu s. 120. ISBN 978-3-11-012684-6. Grab

Na jeseň 1791 bola nemecká verzia letáku v Habsburskej monarchii zakázaná.³⁹ Vyšetrovanie uhorských jakobínov ukazuje, že leták bol v monarchii pravdepodobne dobre známy a rozšírený napriek zákazu, početným vyšetrovaniam a konfiškáciám. Menej známy bol však jeho anonymný autor. Jozef Ignác Martinovič vo svojich hláseniach šéfovi tajnej polície Franzovi Gotthardimu okrem iného opisuje, že leták videl.⁴⁰ Podáva však nesprávne informácie o autorstve. Ferdinand, knieža z Braunschweigu vraj daroval 1000 zlatých Johannovi Heinrichovi Campemu, teda inému obdivovateľovi revolúcie, za napísanie *Kreuzzug*. Už sa nedozvieme, či Martinovič Gotthardiho vedome zavádzal, alebo sa autorstvo pamfletu naozaj pripisovalo problematickému publicistovi Campemu.⁴¹

V novembri 1791 nariadila uhorská kancelária prehliadky v kníhkupectvách s cieľom nájsť a skonfiškovať zakázané knihy a tiež výtlačky pamfletu.⁴² Vyšetrovanie prinieslo výsledky. *Kreuzzug* sa našiel v niekoľkých kníhkupectvách v Bratislave a Pešti. Uhorská kancelária nariadila miestodržiteľstvu, ako má postupovať – vyšetrovať všetkých peštianskych a budínskych kníhkupcov súčasne, aby zatiaľ čo jedného kníhkupca preverujú, neboli problematické knihy schované v inom kníhkupectve. Vyšetrovanie malo viesť aj k zisteniam, či kníhkupci nedisponujú súkromnou tlačiarňou a tiež akými cestami sa dostali k prohibítám.⁴³ V júli 1792 musel vypovedať peštiansky kníhkupec Johann Lindauer. Vyhlásil, že mal v predchádzajúcom roku približne 20 exemplárov. Dostal ich od svojho brata, kníhkupca v Mníchove. Na otázku, či z týchto exemplárov poslal iným kníhkupcom, ak áno, ktorým a koľko, odpovedal, že poslal 12 kusov Filipovi Ulrichovi Mahlerovi do Bratislavy a 8 predal, pričom si nespomína, komu. Na otázku, či poznal obsah kníh, či boli dovezené s vedomím revizorátu a ak áno, ktorý revizorát ich revidoval, odpovedal, že o obsahu nevedel nič a knihy boli revidované vo Viedni. Táto Lindauerova výpoveď neobsahovala celú pravdu. Vyšlo najavo, že nielen spomenutý Mahler, ale i ďalší bratislavskí kníhkupci Anton Löwe a Andreas Schwaiger mali a predali niekoľko exemplárov. Vyšetrit' to mali úradníci Bratislavskej stolice.⁴⁴ Schwaiger totiž vypovedal, že dostal od Lindauera 12 exemplárov, (teda rovnako ako Mahler) a všetky boli v čase priznania predané. Toto priznanie však prišlo až pri druhom vyšetrovaní – pri prvom Schwaiger nebol prítomný a jeho zamestnanec oznámil, že o knihe nič nevie. Podobný scenár nastal i v Löweho kníhkupectve. V čase jeho neprítomnosti sa o obchod staral sluha. Tento u neho už nepracuje a Löwe údajne nemal celkom presné informácie, či brožúru predával alebo nie. Pri druhej výpovedi sa však „rozpamätal“, že pred

---

sa zmieňuje o preklade do maďarčiny, ale tento preklad, resp. jeho vydanie nie je v literatúre a prameňoch preukázateľné.

39 MNL – OL, cs. 78, 6908, f. 362-363.

40 BENDA, Kálmán. *A magyar jakobinusok iratai. I.* Budapest : Akadémiai kiadó, 1957, s. 492-493; KOWALSKÁ – KANTEK, ref. 7, s. 143.

41 BENDA, ref. 40, s. 662-664, 783-784.

42 MNL – OL, C 60, cs. 208, 27811, f. 199-201.

43 MNL – OL, C 60, cs. 78, 22262, f. 177-179. Problematické knihy sa našli predovšetkým v kníhkupectve Kilian a Stahel: cs. 79, 19264, f. 524. Pamflet tu ako „*Die Züge gegen die Franken*“ cenzor pripísal Friedrichovi von Trenck. V náleze aj Martinovičove *Oratio ad proceses* a menej známy traktát o cenzúre. [MARTINOVIČ, Jozef Ignác]. *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur.* [b. m.] : [b. t.], [b. r.].

44 MNL – OL, C 60, cs. 81, 25333, f. 181-186.

šiestimi mesiacmi mu Lindauer poslal 12 exemplárov, ktoré hneď predali. Mená kupcov neregistrujú, ale údajne si dva alebo tri exempláre kúpil nejaký dôstojník. O vyšetrovaní informoval miestodržiteľstvo bratislavský podžupan Michal Beňovský. Okrem toho, že kníhkupcov vypočul, prezrel aj ich sklady, ale nenašiel údajne nič.

Podstatné však bolo, že sa ukázalo, že Lindauer klamal a vyhýbavo sa k veci postavili pri prvom vyšetrovaní všetci z vypočúvaných. Výpovede kníhkupcov neboli kompatibilné a ukazovali, že sa v Pešti i Bratislave predali násobky toho, čo priznal Lindauer. Pamflet išiel pravdepodobne dobre na odbyt, resp. sa kníhkupcom podarilo pred úradníkmi zatajiť ešte nepredané výtlačky. Keď chceli Lindauera znovu vypočuť, ukázalo sa, že odišiel do Temešváru.⁴⁵ Ale možno sa iba snažil získať čas. Vo februári 1793 potom pri výpovedi na otázku, či kníhkupcom Löwemu a Schwaigerovi poslal po 12 exemplárov, odpovedal, že podľa účtov kníhkupectva naozaj poslal spomenutým kníhkupcom po 12 exemplárov, ale bolo to v čase, keď zákaz ešte nebol zverejnený. To ho však nezabavovalo viny. Podozrivú knihu mal cenzor zdržať a komunikovať o nej s nadriadenými. Na otázku, či poslal výtlačky iným kníhkupcom, odpovedal, že mu o tom nie je nič známe. Na otázku koľko exemplárov teda mal, vypovedal, že výtlačky vymenil na Veľkonočnom veľtrhu v Lipsku so svojim bratom, mníchovským kníhkupcom za iné knihy. Neeviduje údajne presný počet exemplárov a táto výmena nie je zaznamenaná v účtoch. Na otázku, kto ich pri dovoze revidoval, zopakoval, že titul prešiel cenzúrou vo Viedni. Ukazuje sa, že Lindauer pod tlakom okolností zmenil vo výpovedi nielen počet exemplárov. Predtým uvedený Mahler sa z transakcie vytratil. Miestodržiteľstvo prikázalo peštianskemu magistrátu vyšetriť, kto *Kreuzzug* revidoval.⁴⁶ Lindauer poslal vyhlásenie, že sa nemôže preukázať osvedčením o cenzúre, lebo vo Viedni nie je obvyklé takéto doklad vydávať, čo doložil i pripojeným vyhlásením iného viedenského kníhkupca Christoha Petra Rehma.⁴⁷ Na základe Lindauerovho tvrdenia, že sa nevie preukázať potvrdením o revízii tlače vo Viedni, vydala uhorska kancelária nariadenie, že kníhkupci si majú takéto potvrdenie o revízii vyžiadať a priložiť ho k balíkom na uhorskom tridsiatkovom úrade, aj preto, aby sa nemohlo stať, že popri knihách revidovaných vo Viedni sa budú snažiť doviesť i knihy nerevidované.⁴⁸

Dňa 29. augusta 1794 vypovedal Jozef Hajnóczy, že „*Kreuzzug sa nachádzal už v mnohých rukách, obzvlášť sa dal získať u zosnulého kníhkupca Strohmayera*“.⁴⁹ Ukazuje sa teda, že pamflet bol v Uhorsku známy a do jeho predaja bolo zapojených viac subjektov.

U Ignáca Strohmayera sa dal kúpiť nielen *Kreuzzug*. V tom čase mal kníhkupectvá v Pešti, Budíne a Košiciach. Stroh Mayer poslal v lete 1792 cenzorovi Schafrathovi na kontrolu súpis kníh. Schafrath odovzdal tento súpis Riethallerovi. Potom Stroh Mayer údajne poslal k Riethallerovi svojho sluhu, aby urgoval povolenie. Keď mu oznámili,

45 MNL – OL, C 60, cs. 81, 28102, f. 191-196, cs. 84, 1239.

46 MNL – OL, C 60, cs. 84, 4542, f. 13-17.

47 MNL – OL, C 60, cs. 84, 10326, f. 19-27. Distribúciu pamfletu mali vyšetriť aj v Temešvári a Temešvárskej stolici: cs. 84, 21763, f. 28-30; 27080, f. 37; 29918, f. 33-36; cs. 86, 1280, f. 393-396, cs. 86, 4148, f. 485.

48 MNL – OL, C 60, cs. 208, 21571, f. 261-262.

49 BENDA, ref. 23, s. 106; KOWALSKÁ – KANTEK, ref. 7, s. 183.

že má počkat dva dni, pýtal si vraj súpis späť s odôvodnením, že ho nedá vytlačiť. Cenzor stihol označiť zakázané knihy a žiadal, aby ich peštiansky magistrát skonfiškoval. Ukázalo sa, že Strohmayer ich medzičasom previezol do Košíc. Na naliehanie cenzora pripustil, že je pripravený poslať ich pri najbližšej príležitosti, ktorou mal byť peštiansky trh, zase naspäť. Strohmayer tiež tvrdil, že zo všetkých svojich kníhkupectiev už odstránil zakázané knihy a na otázku, ako sa knihy dostali do kráľovstva odpovedal, že všetko čo dovezie ukáže cenzorovi a že nepozná a ani nemá dôvod používať „*tajné cesty*“.⁵⁰

Približne o rok neskôr urobil košický lokálny cenzor Móric Sahlhausen prehliadku v Strohmayerovom košickom kníhkupectve. Zostavil zoznamy zakázaných a podozrivých kníh a tiež tých, ktoré podľa neho obsahovali „*gallicae revolutionis principia*“. Strohmayera mal vypočuť magistrát s cieľom zistiť, ako sa tieto knihy dostali do kráľovstva.⁵¹ Toto bol obvyklý scenár – nález, súpis, hlásenie a vyžiadanie stanoviska kníhkupectva. Ten sa spravidla bránil tým, že knihy cenzor videl alebo v čase importu ešte neboli zakázané. Bola to len čiastočná pravda. Cenzori pri hľadaní aktuálnych politických pamfletov označovali za zakázané aj knihy vydané v 80. rokoch alebo ešte staršie, ktoré pred rokom 1790 nevyvolali nijakú pozornosť, boli povolené bez obmedzenia alebo mali stupeň povolenia *toleratur*. To bol aj prípad Strohmayerových kníhkupectiev. Ukazuje sa nielen to, že kníhkupec robil presuny medzi pobočkami s cieľom vyhnúť sa problémom, ale aj zmena uhlu pohľadu cenzora, relatívnosť pojmov škodlivé, neškodné, zakázané, povolené vzhľadom na aktuálnu spoločensko-politickú klímu.

Návštevy cenzorov v kníhkupectvách a čítárňach prinášali výsledky nielen v podobe zoznamov zakázaných kníh. Ukazujú nám aspoň časť obrany kníhkupectiev pred kontrolným tlakom. Na jeseň 1793 vykonal takéto kontrolné a pravdepodobne neohlásené návštevy cenzor Hadaly a spísal o nich podrobnú správu. Kníhkupci mu údajne súpisy ponuky ukázali veľmi váhavo s odôvodnením, že sa to ani nedá urobiť, lebo prijímajú stále nové a museli by „*poprehadzovať celý obchod*“. Kníhkupec Johann Doll žiaden súpis neposkytol a pod rôznymi zámienkami jeho zaslanie odďaľoval. V kníhkupectve tlačiar Šimona Petra Webera našiel Weberom vytlačené a zakázané dielo *Babuk, oder Der Volks-Verleumder* od Michala Piringera a tiež zakázané a hľadané *Grosse Wahrheiten und Beweise*. Spolu našiel 272 zakázaných kníh. V porovnaní s výsledkami iných prehliadok to bolo veľmi veľké množstvo.

Hadaly ďalej hlásil, že u Löweho našiel ešte v apríli 27 kusov rozpravy Jozefa Benčíka *Dissertatio statistica de nationali Hungarorum industria*. Zakázanú brožúru *Intoleranz des katholischen Klerus*, ktorej autorstvo sa pripisuje Jánovi Molnárovi alebo Jozefovi Hajnóczymu, našiel aj u Mahlera. Löwe Hadalymu oznámil, že ju má od budúceho tlačiar Landerera alebo peštianskeho kníhkupectva Lindauera. Mahler ju údajne získal od Lindauera.

Hadaly vizitoval i čítárne, kde si tiež vyžiadaval súpisy. Weissenthall sa údajne snažil „*všetkými spôsobmi očistiť čítareň od podozrivých kníh*“. Takto pravdepodobne komentoval fakt, že kontrola nepriniesla výsledok. V správe tiež dodáva, že čítárne kontroloval

50 MNL – OL, C 60, cs. 81, 15322, f. 42-46; 24782, f. 48, 25524, f. 50-55. V súpise zakázaných a podozrivých kníh hlavne diela Karla Friedrich Bahrdta, Johanna Jacoba Hessa a i.

51 MNL – OL, C 60, cs. 82, 29931, f. 539-544.

opakovane a knihy, ktoré zhabal, musel vrátiť vlastníkom, lebo v prekladoch boli povolené. Hadalyho správa vyvolala ďalšie vyšetrovanie. Bratislavský magistrát mal vypočuť Mahlera vo veci distribúcie exemplárov *Intoleranz*.⁵² Pretože Mahlerove a Löweho informácie o zdroji smerovali do budínskej landererovskej tlačiarne, mal vypovedať jej faktor Michal Landerer, či bol brožúra u neho vytlačená a kto ju revidoval. Budínsky magistrát nezistil nič. Michal Landerer, faktor tlačiarne v čase, keď mala byť brožúra vytlačená, bol údajne v Bratislave. Aktuálny faktor tlačiarne Ján Tomencsek o tejto veci vraj nevedel nič.⁵³ Miestodržiteľstvo sa prirodzene s takouto odpoveďou neuspokojilo a prikázalo bratislavskému magistrátu, aby získalo od Michala Landerera stanovisko. Bratislavský magistrát nahlásil konfiškáciu 62 nezviazaných exemplárov nachádzajúcich sa u Mahlera a tiež stanovisko Michala Landerera. Landerer oznámil, že 300 exemplárov dostal od neznámeho človeka zadarmo. V máji 1792 v čase korunovácie Františka II. z nich predal 200 kusov po 45 gráciarov v Budíne a Pešti, 50 kusov poslal Löwemu a rovnaký počet Mahlerovi. Okrem toho tvrdil, že výpoveď o dare od neznámeho človeka je nedôveryhodná, pretože uvedené počty nesúhlasia s tým, čo sa našlo u Löweho a Mahlera – 56 a 80 kusov.⁵⁴

Iné stopy viedli k Lindauerovi. Pri vyšetrovaní sa snažil peštiansky magistrát presvedčiť, že žiadne exempláre nemá. Mal 150 kusov, ktoré vraj v čase posledného snemu kúpil od neznámeho obchodníka – nezisťoval, kto to je a ani ako sa volá. Časť z nich rozpredal Mahlerovi, Dollovi, Schwaigerovi a Löwemu a ostatné predal sám. O cenzúre textu nič nevedel.⁵⁵

Ako to teda naozaj bolo? *Intoleranz* je ukázkovým príkladom dokonalého utajenia: autorstva, tlače i distribúcie. Vyšla dokonca s dvoma falošnými impresami: „*In protestantischen Deutschlande*“ a „*im Stein am Anger ... mit bischöflichen Lettern*“. Podľa Judit Vizkelety-Eesedy však obe verzie vznikli v peštianskej landererovskej tlačiarňi. Vyšetrovanie ukázalo iba to, že zakázanú brožúru predávali takmer vo všetkých kníhkupectvách. Landererove a Lindauerove vyhlásenia o dare, resp. kúpe od neznámej osoby naznačujú, že kníhkupci si z vyšetrovania radných ťažkú hlavu nerobili a na priznanie pravdy pravdepodobne ani nepomýšľali.

Niečo o metodike zatajovania problematického dovozu sa dozvedáme z iného podozrenia, ktoré padlo na kníhkupca Mahlera. V rámci prehliadok čítární objavil bratislavský cenzor Mathias Riethaller okrem iného zakázanú drámu *Van der Noot*. Rozpráva príbeh o povstaní proti Jozefovi II. roku 1789 v Belgicku. Jeho hlavný hrdina Hendrik Karl Nicolaas van der Noot (1731 alebo 1750 – 1827) bol bojovníkom proti jozefínskym reformám. Netreba podčiarkovať, že akékoľvek zmienky o odboji, nepokoji či povstaní boli v tomto období nežiaduce. Kniha sa našla v peštianskej čítárni Johanna Gleix-

52 [PIRINGER, Michael]. *Babuk, oder Volks-Verleumder in den angeblichen grossen Wahrheiten und Beweisen...* Pressburg : Weber, 1792; [BENČÍK, Jozef]. *Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum*. Viennae : [b. t.], 1792; [MOLNÁR, Ján]. *Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten ... Gedruckt im protestantischen Deutschlande*. [Pest] : [Landerer], 1792; VIZKELETY-ECSEDY, ref. 16, s. 154; MNL – OL, C 60, cs. 82, 25109, f. 356-360.

53 MNL – OL, C 60, cs. 86, 1060, f. 384-386.

54 MNL – OL, C 60, cs. 82, 30207, f. 547-548; 27473, f. 432-434, cs. 86, 3232, f. 454.

55 MNL – OL, C 60, cs. 86, 768, f. 530; 6789, f. 532-533.

nera. Gleixner tvrdil, že knihu získal od Mahlera a ten sa vyjadril, že knihu priviezol z lipského veľtrhu v čase, keď ešte nebola uvedená v katalógu zakázaných kníh, takže bez problémov podstúpila revíziu a neskôr ju poslal Gleixnerovi do Pešti spolu s inými knihami.⁵⁶ K Mahlerovmu stanovisku sa musel vyjadriť bratislavský lokálny cenzor Karol Hadaly, pretože podľa pravidiel mu takáto kniha mala byť podozrivá – mal ju zadržať, spísať stanovisko, poslať nadriadenému a čakať na pokyny. Karol Hadaly v liste študijnému riaditeľovi osvetľuje, že *Van der Noot* ani iné knihy od Mahlera na revíziu nikdy nedostal. Ako keby sa snažil odvrátiť od seba obvinenie z nedôslednosti alebo nevhodného postupu – osvetľoval, že v predchádzajúcich rokoch cenzuroval viaceré knihy, ktoré priviezol Mahler z Lipska, pričom už ich názvy hovorili za všetko a nemal žiaden dôvod nezadržať taký titul ako *Van der Noot*. Okrem toho poukázal na nekonzistentnosť Mahlerových vyhlásení. Mahler údajne pred magistrátom vyhlásil, že knihy priviezol z lipského Veľkonočného veľtrhu. Budínsky revízor ich v Gleixnerovej čítarni objavil v júni. Ale podľa Hadalyho revízneho denníka knihy expedoval 1. júla. Toto stanovisko mu potvrdil tridsiatkový úrad. Mahler dostal mierny trest – magistrát ho mal napomenúť a vystríhať pred ďalším rozširovaním zakázaných kníh. Aj tento prípad nám však ukazuje, že kníhkupci vo svojich vyhláseniach úrady vedome zavádzali.⁵⁷

Nemôžeme samozrejme vylúčiť, ale zatiaľ ani ničím podložiť domnienku, že do systému tajného obehu boli nejakým spôsobom zapojení i cenzori. Uvedený príklad ukazuje, že knihy sa na revízoráte mohli zdržať aj niekoľko mesiacov – knihy dovezené z Veľkonočného veľtrhu expedovali z revízorátu 1. júla. Predovšetkým doba od zadržania po napísanie stanoviska mohla poskytnúť kníhkupcovi či vlastníkovi priestor na „vyjednávanie“ s cenzorom alebo inými kompetentnými osobami.

Na jeseň 1795 nariadila uhorská kancelária vyšetriť, ako je možné, že medzi knihami dovezenými pre bratislavského kníhkupca Andreasa Schwaigera z Lipska je aj zakázaná kniha Thomasa Paineho v nemeckom preklade *Gesunder Menschen Verstand*. Knihu teda pravdepodobne zachytili a cenzurovali vo Viedni. Miestodržiteľstvo požiadalo Schwaigera o stanovisko.⁵⁸ Schwaiger vysvetlil, že ide len o nedorozumenie, ktorého sa dopustil jeho korešpondent. Zamenil totiž balíky, resp. adresy na nich. Kniha mala správne púťovať k akémusi profesorovi do Regensburgu. Na potvrdenie svojho vyhlásenia pripojil list zmieneného komisionára Jacobäera vysvetľujúceho, že Schwaigerov balík odišiel do Regensburgu a prosí ho, aby balík poslal späť a on uvedie všetko na pravú mieru. Z listu zároveň vyplýva, že spolu s Paineho knihou putoval cez viedenského kníhkupca Dolla tiež skonfiškovaný *Berlinsche Monatschrift*.⁵⁹

Je otázne, či naozaj išlo len o zámenu a nie zakrývaci t'ah, ktorý Schwaiger vymyslel, aby sa ochránil pred obvinením z dovozu takej problematickej knihy, ako bolo Paineho revolučné, politicko-filozofické dielo, zakázané v roku 1794. Roku 1795 už platila prísnejšia legislatíva. Nebol to Schwaigerov prvý problém s cenzúrou, takže podľa platného nariadenia mu hrozilo i odobratie kníhkupeckej živnosti. Schwaiger mal dobrý dôvod

56 MNL – OL, C 60, es. 79, 5957, f. 359-360.

57 MNL – OL, C 60, es. 79, 8229, f. 367-371.

58 MNL – OL, C 60, es. 89, 20480, f. 283-290.

59 MNL – OL, C 60, es. 89, 24022, 318-320, 336; 27006, f. 352-353.

vymyslieť príbeh o zámene a doložiť ho listom, ktorý mohol komisionár poslať dodatočne na požiadanie.

Skutočnosť, že napriek mnohým opatreniam koluje v spoločnosti nezanedbateľné množstvo nevhodných kníh a brožúr, opisuje v liste miestodržiteľstvu dekan Filozofickej fakulty Budínskej univerzity Ľudovít Mitterpacher. Podľa neho sa Ján Laczkovics v knihe *A keresztény valásban magát oktatatni ember* posmešne a neslušne vyjadruje o kresťanských mystériách. Mitterpacher si kladie otázku, ako sa takéto knihy dostávajú do Pešti, ako to, že sú verejne prístupné na verejných trhoch alebo v čítárňach. Žiada opatrenia proti „tajnému dovozu“ kníh do Uhorska.⁶⁰

Na rozširovanie tejto brožúry upozornil i kardinál Jozef Baťán. Podnety oboch vyvolali bezvýsledné vyšetrovanie. Mitterpacherova domnienka, že išlo o dovoz, bola nesprávna. Brožúra s impresom „*Jerusalem*“ pravdepodobne vyšla opäť v peštianskej landererovskej tlačiarňi. Keď pri tejto príležitosti vypovedali faktori niekoľkých tlačiarňí, faktor landererovskej tlačiarne v Pešti Gabriel Rác sa vyjadril, že nevie, kde knihu vytlačili.⁶¹

Poštové vozy, elitní odberatelia, študenti a sprostredkovatelia

Vojak, dobrodruh a radikálny osvietenec barón Friedrich von Trenck sa do uhorských dejín zapísal najmä sériou pamfletov vydaných v rokoch 1790 – 1791. Vydával ich bez impresa a za viac-menej ilegálnych okolností – bez aprobácie. Vyvolal nielen rozruch, ale aj svoje internovanie a nakoniec vyhodenie z krajiny. V apríli 1792 prišiel do Hamburgu a tu pokračoval vo svojich publicistických aktivitách – začal vydávať politický mesačník *Monathschrift*.

Monathschrift priniesol zmes Trenckových publikovaných i nových textov, politických aj beletrizovaných, poéziu nevynímajúc. Je tu veľa článkov týkajúcich sa Uhorska, jeho vnútornej politiky. *Monathschrift* vydával s cieľom dostať ho do Uhorska, ale pravdepodobne ho rozširoval aj do iných končín sveta. V poslednom čísle sa zmieňuje o prenasledovaní a zákaze periodika. Hoci boli údajne jeho prvé zošity koncipované zdržanlivo, vo Viedni boli zakázané. Trenck využil skutočnosť, že v Hamburgu bola miernejšia cenzúra ako v iných nemeckých teritóriách. V dôsledku toho sa tu však koncentrovali radikálni osvieteneci osvojujúci si jakobínske idey. Trenckova radikalizácia však po vypuknutí revolúcie nezostala nepovšimnutá, hoci sa sám od jakobínov dištancoval. *Monathschrift* bol zakázaný. Jeho vydávanie skončilo a od roku 1793 ho mala nahradiť *Proserpina* s falošným impresom „*Mainz und Altona*“. V skutočnosti ju však vydával hamburský tlačiar Johann Peter Treder, čo úrady čoskoro odhalili. Mala len dve čísla. Trenck na jar 1793 odišiel do Paríža.⁶²

60 [LACSKOVICS, János]. *A' keresztény vallásban magát oktatatni vágyódó utazó ember*. Jerusalemben [Pest]: [Landerer], [1791]; VIZKELETY-ECSEDY, ref. 16, s. 150; MNL – OL, C 60, cs. 82, 15490.

61 MNL – OL, C 60, cs. 78, 18964, f. 262-273.

62 KOLLÁROVÁ, Ivona. Vydavateľské aktivity Friedricha von Trenck v podmienkach uhorskej cenzúry. In *Studia Bibliographica Posoniensia 2015*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2015, s. 95-102. ISBN 978-80-89303-47-2; GRAB, Walter. *Friedrich von der Trenck. Hochstapler und Freiheitsmartyrer und andere Studien zur Revolutions- und Literaturgeschichte*. Kronberg im Taunus: Scriptor, 1977, s. 41-52; *Monathschrift*, 12. Heft, s. 1131.

Jeho neurčité zmienky o problémoch s cenzúrou osvetľujú záznamy uhorských úradov. V septembri 1792 zachytil cenzor Mathias Riethaller na tridsiatkovej stanici zásielku obsahujúcu dva zväzky, z ktorých jeden bol určený podžupanovi Gemerskej stolice Štefanovi Mariássymu, druhý Michalovi Landererovi. V oboch sa nachádzali prvé štyri čísla *Monathschrift*. V balíku určenom Landererovi bol okrem toho Trenckov *Gedicht bey der Uebersicht seines Schicksals*, zveršovaný príbeh zážitkov z Uhorska v satirickom tóne.⁶³ Cenzor považoval obsah zásielky za urážlivý a požiadal o stanovisko miestodržiteľstva. O nejaký čas zachytil Riethaller znovu zásielku s dvoma zväzkami. Opäť obsahovala *Monathschrift*, tentokrát určený podžupanovi Peštianskej stolice Jurajovi Laczkovicsovi. Druhý zväzok bol určený Landererovi. Začiatkom októbra Riethaller do tretice zaistil podobnú zásielku: jeden zväzok bol určený pre podžupana Laczkovicsa, druhý pre Landerera. Zásielka obsahovala 5. a 6. číslo mesačníka. Miestodržiteľstvo rozhodlo, že Laczkovicsovi môžu zásielku odovzdať na základe nariadenia o povolení dovozu zakázaných kníh vzdelaným a diskretným osobám a Landererovu zásielku mali skonfiškovať. O nálezoch informovalo videnskú dvorskú kanceláriu, pričom upozornilo na niekoľko okolností: každá zásielka obsahovala viac exemplárov z každého diela a dalo sa predpokladať, že neboli určené len pre súkromné použitie, ale aj na distribúciu ďalším osobám. Texty neboli dosiaľ riadne cenzurované. Niektoré balíky prišli z Viedne do Budína rozbalené a so strhnutými pečatami videnskej colnice. Toto povolenie hovorí o štyroch, nie o troch balíkoch. Vzniklo podozrenie, že Landererov spolupracovník vo Viedni nejakým spôsobom manipuloval so zásielkou na jej ceste z Viedne do Budína. Hoci si dnes na základe týchto informácií nevieme celkom presne predstaviť, čo sa vlastne udialo, stačilo to na spustenie rozsiahleho vyšetrovania všetkých zainteresovaných.

Z vyšetrovania vyplynulo, že hoci boli balíky určené rôznym osobám, colné povolenie bolo vystavené na Landerera, ktorý zabezpečoval dovoz pre všetkých. Balíky boli dovezené z Viedne do Budína. Tu ich vyložili z poštového voza, odovzdali tridsiatkovej stanici a opečiatkovali. Na tejto tridsiatkovej stanici bola zaregistrovaná aj oprava, resp. falšovanie (*correctio*) povolenia a poškodenie pečate (pravdepodobne získanej vo Viedni). Zdalo sa teda, že to uskutočnil Landererov komisionár, ktorý zároveň zatajil štvrtý balík obsiahnutý v colnom povolení. Napriek vyšetrovaniu sa nepodarilo odhaliť a preukázať to najdôležitejšie – kto manipuloval so zásielkou, kto zariadil, aby bolo povolenie vystavené na Landererovo meno a čo presne v tejto veci podnikol Landerer. Po niekoľkých týždňoch urgovania Landerer v obsiahlom liste zaslanom budínskemu magistrátu odpovedal na otázky súvisiace s kauzou. Tvrdil, že podžupan a osoby zastávajúce verejné funkcie majú legálnu možnosť čítať čokoľvek, a preto poveril svojho splnomocnenca, aby pre nich vykonal túto službu legálnou cestou – prostredníctvom kráľovskej pošty a tridsiatkovej stanice. Landerer odmietol všetky obvinenia z nelegálneho počínania a zaútočil na cenzora. Riethaller balíky bez jeho vedomia proti platnej inštrukcii odniesol z pošty na tridsiatkový úrad, aby ich nakoniec skonfiškoval, pričom porušil jeho práva. Jediné cenzor môže odpovedať na otázku, či medzi balíkmi našiel list alebo nejaké poverenie. Ak ho našiel, len on vie, kým boli napísané a prečo ich neodovzdal miestodržiteľstvu spolu s balíkmi. Nakoniec zdôrazňuje, že svojimi aktivitami pri-

63 TRENCK, Friedrich. *Gedicht bey der Uebersicht seines Schicksals*, ... Altona : [b. m.], 1792.

spieva k prosperite mesta, podozrenia sú neopodstatnené, udanie nespravodlivé a cenzor si zanedbal svoje povinnosti.

Pretože z Landererovho stanoviska nevyplývalo nič podstatné, miestodržiteľstvo navrhlo, aby sa v ďalšom vyšetrovaní zamerali na poštový voz. Bolo potrebné zistiť predovšetkým okolnosti transportu balíkov cez Viedeň.

Keď v januári 1793 začal Trenck namiesto *Monathschrift* vydávať mesačník *Proserpina*, Uhorská dvorská kancelária ho okamžite zakázala.

Trenckove diela do Uhorska tajne dovážal lipský kníhkupec Gräff a tu ich predával po šesť zlatých za exemplár. Všetci revízori mali bdieť, aby sa knihy nedostali do Uhorska poštovými vozmi alebo iným spôsobom, pričom bolo potrebné sledovať aj cesty z Moravy a import z Francúzska. Zodpovednosť mal i prezident Uhorskej komory a riaditeľ expedície poštových vozov. Cena šesť zlatých naznačuje, že Trenck až tak nepreháňal, keď o sebe tvrdil, že je obľúbený autor a jeho vydania sa predávajú so ziskom. Môžeme tiež pripustiť, že cenu navyšoval chýr o jeho osobe a samotné zákazy, ktoré robili knihy vyhľadávanými. V júli hlásil Riethaller miestodržiteľstvu, že nemá žiadne indície o ďalšom dovoze ani poštovými vozmi, ani inými cestami. Budínsky lokálny cenzor Leopold Schafrath poslal miestodržiteľstvu podobnú správu. A rovnako sa vyjadril košický študijný riaditeľ.

Záznamy lokálnych cenzorov však ukazujú, že jeho knihy boli napriek zákazom v ponuke kníhkupectiev.⁶⁴

Trenck sa vo svojej autobiografii zmieňuje o priateľstve s Jozefom II. a Leopoldom II. a o priateľstvách s príslušníkmi uhorských elit. Preukázateľná je jeho korešpondencia s jakobínom Jánom Laczkovicom (1754 – 1795). Do maďarčiny preložil *Der macedonische Held*. Na jeseň 1791 Laczkovic pravdepodobne pomáhal Trenckovi s oslobodením a so získaním penzie. Knižné zásielky ukazujú na jeho kontakty s peštianskymi podžupanmi Jurajom Laczkovicom a Jozefom Szilym i s podžupanom Gemerskej stolice Štefanom Mariássym,⁶⁵ hoci sa pri vyšetrovaní priznali iba k povrchnej známosti, z ktorej vyplynula Trenckova aktivita v zasielaní výtlačkov. Rovnako sa k nemu nehlásili ani príslušníci landererovského klanu pôsobiaci v tom čase v Pešti, Bratislave a Košiciach, ale ich aktivity pri vydávaní a distribúcií jeho textov boli rozsiahle.

Môžeme pripustiť, že súkromné kontakty s vysokopostavenými osobami si Trenck v Uhorsku vybudoval aj preto, aby ich mohol použiť ako prostredníkov na predaj svojich textov. Nikdy sa netajil tým, že písanie je pre neho spôsob obživy, pretože jeho penzia nestačí na to, aby uživil svoju veľkú rodinu. Hoci na distribúciu svojich textov používal najmä súkromné cesty, kľúčovú rolu tu zrejme hrali i styky s tlačiarňami, ktorí dali do tlače jeho diela s rizikom hroziacich problémov. Vyšetrovanie a zasielanie viacerých výtlačkov jedného diela či čísla časopisu otvára otázku, aký podiel mali podžupan na distribúcií textov vo svojom okolí. Musíme pripustiť, že viac ako priateľstvo viedla Trencka snaha využiť istú mieru imunity vysokopostavených osôb na príjem a rozširovanie problematického časopisu.⁶⁶

64 KOLLÁROVÁ, ref. 62, s. 96-100.

65 ZSIGMOND, Gyula. Őnéletrajz. In *Trenck Frigyes báró. Emlékezetes élettörténete*. Budapest : Európa, 1989, s. 377. ISBN 963-07-4992-0; BENDA, ref. 23, s. 98; GRAB, ref. 62, s. 31.

66 O úlohe šľachty využívajúcej politickú imunitu v ilegálnej distribúcii: HAUGH, Christine. Topographie

Michal Landerer vytlačil vo svojej budínskej tlačiarni s falošným impresom dva zväzky jeho zobraňovaných spisov a pravdepodobne i ďalšie texty. V súvislosti s ním treba pripomenúť, že bol po odhalení Martinovičovho sprisahania odsúdený ako jakobín na sťatie mečom a stratu majetku. Trest mu neskôr zmiernili na väzenie.

Roku 1806 nahlásil kremnický advokát miestodržiteľskej rade, že v „*Landererovských novinách*“ sa našli vložené súkromné listy. Landerovské noviny nemohli byť nič iné ako v úvode spomenuté *Pressburger Zeitung* vydávané Landerovcami niekoľko desaťročí. Žiadne ďalšie fakty okolo tejto zásielky nepoznáme. Listy odovzdali poštovému úradu a Landerer mal na magistráte vypovedať, prečo používa na zasielanie listov tento nelegálny spôsob.⁶⁷ V jemných náznakoch sa tu objavuje niečo, čo síce nevieme celkom dobre preukázať, čo ale pred nás stavia otázku, možno hypotézu, že na jednej strane bola pošta sprostredkovateľom nelegálnych zásielok periodík, na druhej strane v časoch napoleonských vojen, prísnej kontroly zásielok mohli cenzurované a povolené výtlačky novin slúžiť ako prostriedok pašovania iného problematického obsahu. Len ďalší výskum túto hypotézu poprie alebo potvrdí.

Ešte v 80. rokoch 18. storočia bolo meno vysokopostavenej osoby pri dovoze problematických kníh dokladom nedotknuteľnosti (podľa nariadenia z 24. februára 1783 bol dovoz zakázaných kníh pre urodzených a vzdelaných ľudí povolený). Trenckove kauzy a nové nariadenia ukazujú, že v 90. rokoch to už nemuselo platiť. Keď frankfurtský kníhkupec Friedrich David Esslinger poslal grófovi Mikulášovi Forgáčovi niekoľko francúzskych kníh, bratislavská cenzúra ich zadržala a jednu skonfiškovala ako zakázanú. Forgáč vo svojom liste – žiadosti o vrátenie – deklaruje, že je vzdelaným a poslušným poddaným, knihy sú určené pre jeho zbierku a ich vlastníctvo majú chápať predovšetkým ako záujem o literatúru a nie ako prejav preferovania nevhodným ideí.⁶⁸

V novembri 1795 zadržal Karol Hadaly zásielku viedenského kníhkupca Josepha Stahela. Bola určená do Banskej Štiavnice banskému praktikantovi grófa Pálffyho. Obsahovala tri čísla historicko-politického časopisu *Minerva* z júla, augusta a septembra 1795. Cenzor považoval časopis za podozrivý a vrátiť ho chcel až potom, ako si bude istý, že ho neobjaví v aktualizácii indexu. V balíku bol aj exemplár zakázanej knihy *Kurze Geschichte der ewangelisch-lutherischen Kirche in Ungarn* s povolením pre štiavnického senátora Pavla Sietzenthalera vydanom viedenským dvorským revízorom Karolom Eschericsom s vedomím uhorskej kancelárie. Hadaly knihu zhabal aj napriek tomu s odôvodnením, že v Uhorsku je zakázaná. Podľa neho sa takto – zaobstarávaním kníh vo Viedni, nie v Budíne, s cieľom obísť cenzúru – nielen obchádza účinnosť platných nariadení, ale aj berie zisk uhorským kníhkupcom. Preto majú adresáti požiadať miestodržiteľstvo o povolenie.⁶⁹

---

des literarischen Untergrunds im Europa des 18. Jahrhunderts: Produktion, Distribution und Konsumtion von „verbotenen Lesestoffen“. In HAUGH, Christine – MAYER, Franziska – SCHRÖDER, Winfried (eds.). *Geheimliteratur und Geheimbuchhandel in Europa im 18. Jahrhundert*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 24. ISBN 978-3-447-06478-1.

67 Archív mesta Bratislava, Nariadenia miestodržiteľskej rady, F 4 č. 77, 450. 6. apríl 1806.

68 MNL – OL, C 60, cs. 81, 22613, 166-167. Zakázaná kniha: LAVICOMTERIE DE SAINT-SAMSON, Louis. *Les crimes des rois de France, depuis Clovis jusqu'à Louis XVI*. Paris : bureau des „Révolutions de Paris“, 1792.

69 [TEKUŠ, Ján Michal]. *Kurze Geschichte der ewangelisch-lutherischen Kirche in Ungarn*. Göttingen :

V týchto kauzách sa do popredia dostávajú nielen elitní odberatelia, ale i fakt, že namiesto jednoduchého princípu dovozca – odberateľ sa systém komplikuje ďalšími prvkami, ktoré v predchádzajúcom období v aktách takmer nevystupujú. Sú to študenti a rôzni sprostredkovatelia problematického importu.

Roku 1797 miestodržiteľstvo nariadilo superintendentom vizitácie v študentských ubytovniach, odobratie nevhodných kníh a vyšetrovanie zdrojov ich akvizície. Ako dôvod uviedli, že „*študujúca mládež si zvykne častejšie získavať pod rukou zakázané knihy a čítať ich*“. Takto sa eliminujú účinky dobrej výchovy a vzdelania.⁷⁰ Dôvodom pravdepodobne nebola len éterická, dejiny typografického média sprevádzajúca metafora jedu plynúceho z čítania škodlivých kníh, ale konkrétne podnety.

Akýsi študent Banyás z Banskej Bystrice vracajúci sa zo zahraničia si v novembri 1794 chcel doviezť niekoľko kníh, medzi nimi Schillerove *Kleinere prosaische Schriften* a druhé vydanie knihy *Über die heimliche Sünden der Jugend* od Christiana Gotthilfa Salzmann a o pohlavnej výchove mládeže. Obe knihy boli zakázané. V tej istej správe informuje študijný riaditeľ miestodržiteľstvo, že medzi knihami iného študenta teológie Františka Borzu z panstva Néma v Komárňanskej stolici vracajúceho sa zo Saska našiel Kantove dielo *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* a Campeho *Schleswigisches* (predtým *Braunschweigisches*) *Journal* z roku 1792. Študent vyhlásil, že viedenská cenzúra mu knihy povolila. Fleischacker však oponoval: knihy sú zakázané, a preto potrebuje na dovoz povolenie.⁷¹

V júni 1795 zachytil a skonfiškoval bratislavský cenzor balík kníh kandidáta teológie Juraja Bartha vracajúceho sa cez Viedeň do dedinky Ács, kde mal nastúpiť do duchovného úradu. Medzi nimi bola i ôsma časť *Zbierky zaujímavých a všeobecne primerane zostavených cestopisov pre mládež*. Autor Joachim Heinrich Campe bol nadšencom revolúcie a toto presvedčenie bolo v jeho „cestopisoch pre mládež“ prítomné, čo si cenzori nemohli nevšimnúť a dielo zakázali ešte vo februári 1793.⁷² Barth tvrdil, že knihu kúpil vo Viedni od „*knihkupca Sommerera*“ (správne Rudolfa Sammera st.) a tu bolo aj cenzurované.

V tom istom hlásení je informácia, že medzi knihami chovanca bratislavského generálneho seminára – akéhosi Steinlechnera – cenzor našiel a skonfiškoval dva exempláre knihy *Zwölf Sibyllen Weissagungen*. Študent uviedol, že mu ich poslal viedenský kníhkupec Johann Georg Binz a ich tituly sú uvedené v jeho revidovanom kníhkupeckom katalógu, ktorý vyšiel vo *Wiener Zeitung*. Cenzor do treťice zadržal tri debny od viedenských kupcov Johanna Konrada Hippenmaiera (Hyppenmaiera) a Brüxnera určené peš-

Vandenhoek – Ruprecht, 1794. MNL – OL, C 60, cs. 90, 26014, f. 421-424. Knihu chcel doviezť aj kníhkupec Mahler: cs. 90, 6343, f. 276. V tejto správe opäť figuruje aj kníhkupec Stahel (cenzor zachytil knihu Petra Villaumeho *Über das Verhältniss der Religion zur Moral*, ktorú poslal prostredníctvom bratislavského obchodníka Slobodu istému Samuelovi Steinhübelovi, obchodníkovi s vínom v Prešove. Správa dokumentuje nálezy obscénnych kníh a obrázkov u Mahlera a na bratislavských trhoch.

70 Z nariadenia miestodržiteľstva superintendentovi pred dunajského dištriktu, 14. 11. 1797. Ústredná knižnica SAV, Fond Gymnázia v Banskej Bystrici, BB 395, B. *Intimata Regia ab anno 1792*, s. 2.

71 MNL – OL, C 60, cs. 89, 25782, f. 343-345.

72 CAMPE, Joachim Heinrich. *Sammlung interessanter und durchgängig zweckmässig abgefasster Reisebeschreibungen für die Jugend*. Braunschweig. 1786 – 1790. Rôzni vydavatelia. MNL – OL, C 60, cs. 82, 4217, f. 62. 7. február 1793: Uhorská kancelária miestodržiteľstvu: *ad Classem prohibitorum relata*.

tianskemu obchodníkovi Jánovi Samuelovi Liedemannovi. Balíky mali colné povolenie vystavené vo Viedni. Všimol si, že zakázané knihy boli priviazané k povoleným. Takto našiel siedmu a ôsmu časť už spomenutých Campeho cestopisov a tiež niekoľko čísel recenzného časopisu *Neues Theologisches Journal* z roku 1794.⁷³

Táto informácia sa stala podnetom k dôslednému vyšetrovaniu nielen v Bratislave, ale i vo Viedni. Vypočuli všetkých zainteresovaných obchodníkov, pričom na základe potvrdení o platbách vyšlo najavo, že do týchto transakcií bola zapojená ďalšia bratislavská obchodná spoločnosť – Jungovi dedičia a Klement – i niekoľko ďalších sprostredkovateľov. Hyppenmaier, veľkoobchodník na Haarmarkte, vypovedal, že spolu so svojim spoločníkom neuskutočňujú žiadne obchody s knihami. Ale keď tieto knihy dostali od svojich priateľov, aby sprostredkovali ich ďalšiu expedíciu, dali ich riadne zrevidovať, zaplatili poplatok a podľa pokynov odosielateľa poslali adresátovi. Sami nevedeli, čo je v balíkoch. Viedenský revízny úrad knihy nerevidoval, ale poslal ich na miesto určenia, do Bratislavy. Od zásielky určenej pre peštianskeho obchodníka Liedemanna sa však úplne dištancovali. Nemajú vraj o nej žiaden záznam v špedičných knihách a iných spisoch. Jediná zásielka, ktorú vedia na základe svojej dokumentácie preukázať, je debna kníh, ktorá prišla 27. marca 1794 od Abrahama Matthiasa Leviho z Fürthu. Levi iba sprostredkoval zasielanie pre Filipa Gauseho z Regensburgu a bola určená bratislavským obchodníkom Jungovi dedičia a Klement. Aj táto zásielka bola revidovaná až v Bratislave, preto nemôže vedieť, čo obsahovala. Domnieva sa, že tu niekto poslal niekomu niečo pod jeho menom. Preukázať by sa to malo na colnom úrade, kde mala byť uložená colná deklarácia (jedna ide s tovarom, jedna zostáva na úrade). Keď to preveria, ukáže sa, či Liedemann nezavádza.

Kníhkupec Johann Georg Binz vypovedal, že 30 exemplárov *Sibyllen Weissagungen* si nechal poslať z Norimbergu, boli revidované na revíznom úrade a inzeroval ich približne dvadsať až tridsaťkrát. Tvrdil tiež, že dva exempláre objednal bratislavský seminarista Steinlechner, ten to však vo svojej výpovedi poprel. Binz údajne knihu nepredával odkedy vedel, že je zakázaná.

Kníhkupec Rudolf Sammer st. vypovedal, že 6 alebo 8 exemplárov Campeho knihy si nechal priviesť z Reutlingenu približne pred tromi rokmi. Od cenzora Hoffingera dostal povolenie. Odkedy je kniha zakázaná, nič nepredal a nespomína si, že by ju predal teológovi menom Juraj Bartha.

Vyšetrovanie viedlo iba k príkazu nevytlačiť žiadnu prílohu novín s kníhkupeckou inzerciou bez toho, aby bolo zrevidovaná. V spleti transakcií, protichodných vyhlásení a dôkazov bol dôsledne preukázaný jedine fakt, že problematické knihy prenikli do kníhkupeckých ponúk, resp. že knihy zakázali až potom, ako sa bez zábran širili v krajine. To pomáhalo obchodníkom konštruovať alibi, či vytvárať akúsi dymovú clonu. K nej

73 *Sibyllen Weissagungen* vychádzali od 16. storočia s rôznymi obmenami. V Habsburskej monarchii bolo zakázané augsburské vydanie z roku 1750. Ďalšie vydanie, ktoré evidujú katalógy, je bez vydavateľských údajov, datované približne 1790. MNL – OL, C 60, cs. 89, 12625, f. 187-189. V správe Fleischackera sú Hyppenmaier a Brüxner označení ako „*librorum quaestores*“ rovnako ako Binz. Súpis viedenských kníhkupcov ich mená neuvádza. FRANK, Peter – FRIMMEL, Johannes. *Buchwesen in Wien 1750–1850. Kommentiertes Verzeichnis der Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*. Wiesbaden : Harrassowitz, 2008. ISBN 978-3-447-05659-5.

prispievalo i pozoruhodné množstvo prostredníkov z Nemecka, Viedne, Pešti a Bratislavy spojených s jedinou zásielkou, v ktorej boli problematické tituly nenápadne priviazané k neproblematickým.⁷⁴

Neprehľadnú situáciu komplikuje ďalšia okolnosť. O vrátenie skonfiškovanej zásielky Campeho cestopisov a časopisu *Neues theologisches Journal* požiadal v lete 1795 iný študent – Samuel Csáky zo Sedmohradska s odôvodnením, že knihy slúžia len pre jeho vlastné použitie a poslal mu ich priateľ. Na prvý pohľad nás to vracia k predchádzajúcej kauze, ale toto meno sa pri vyšetrovaní neobjavilo. Môžeme teda pripustiť, že ide o iný dovoz, ktorý môže, ale nemusí mať s prechádzajúcim niečo spoločné. Csáky požiadal o vrátenie tých istých zväzkov Campeho cestopisov a tie isté čísla časopisu, ako boli zachytené v spomenutej kauze. Rovnako ako v predchádzajúcom prípade boli problematické knihy pravdepodobne vedome priviazané k neproblematickým titulom tak, aby si ich cenzor na prvý pohľad nemohol všimnúť. Knihy pravdepodobne zachytili pri prechode hranice spolu s inými. Cenzor tiež zadržal zakázané racionalistické dielo Eucharisia Ferdinanda Christiana Oertela *Versuch einer philosophischen Bibelerklärung* a Kantove *Die Religion innerhalb der ganzen der blossen Vernunft* a *Neues Neues Magazin für Prediger* vydávaný osvieteným evanjelickým teológom Wilhelmom Abrahamom Tellerom (1734 – 1750), predstaviteľom racionalizmu, naturalizmu, resp. deistického naturalizmu. Zadržal aj ďalšie knihy so stupňom povolenia erga schaedam.⁷⁵

Výpovede paralelného sveta

„[Amry] *mi ale skoro zle spravil, keď z mojej truhlice s dvojitém dnom, kde sa nachádzali knihy, ... vôbec nič neuviedol v zozname na preclenie. ... Ak by prehliadku nevykonal môj dobrý priateľ, celá zásielka by sa považovala za pašovaný tovar.*“⁷⁶

Hlásenia, vyšetrovania a konfiškácie sú špičkou ľadovca neviditeľného sveta tajného knižného obchodu. To, čo sa vďaka pozornosti kontrolného systému „vynorilo“, je bázou pre uvažovanie o tom, čo sa kontrolné orgány nemali dozvedieť.

Komplikovaná spoločensko-politická klíma v období Veľkej francúzskej revolúcie oživila víziu tajnej tlačiarenskej bunky zameranej na produkciu politických, jakobínskych naladených textov. Nikdy sa ju však nepodarilo odhaliť a vyšetrovanie nevedlo k žiadnym indiciám, hoci anonymné udania boli v tomto období časté a podporované i príslušbom odmeny zakotvanej v nariadení. K podozreniam o existencii ilegálnej typografie

74 MNL – OL, C 60, cs. 89, 26386 f. 1-26. Ďalšie vyšetrovanie sa malo zamerať predovšetkým na Brūxnera a Hippenmaiera. Vypočúť mali peštianskeho obchodníka Liedemanna a preverovať tiež okolnosti získania viedenského colného potvrdenia. Hoci je tu Liedemann označený ako „*bibliopola*“, na predaj kníh sa nešpecializoval, bol obchodníkom a špeditérom.

75 MNL – OL, C 60, cs. 90, 25468, f. 389-397. Iné vyšetrovanie importu Campeho cestopisov sa odohralo v máji – júni 1795 v Pešti: cs. 89, 11955, f. 181-185. Stopy viedli k Lindauerovi, ktorý vypovedal, že knihu doviezol z Lipska, v čase, keď ešte nebola zakázaná a keď ešte neplatili terajšie predpisy. Predával ju aj debrecínsky knihkupec Štefan Fodor, pôsobiaci ako distribútor (*bibliopega*) bratislavského tlačiarja Jána Michala Landerera: cs. 83, 23831, f. 173-176, 29907, f. 200.

76 Z listu viedenského obchodníka Christiana Heinricha Coitha halskému knihkupcovi Gebauerovi. 15. október 1777. BULKOVÁ, Petronela. Komunikačné siete v poslednej tretine 18. storočia. Korešpondencia Johanna Scholtza a Johanna Jacoba Gebauera. In *Studia Bibliographica Posoniensia 2014*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2014, s. 148. ISBN 978-80-89303-0723.

viedlo pravdepodobne množstvo anonymných textov so zatajenými vydavateľskými údajmi, pričom autorov a producentov vo väčšine prípadov napriek úsiliu neodhalili.

Zosilnel tlak na importujúcich kníhkupcov a súkromných dovozcov. Ovplyvnilo to ich konanie? Preventívne opatrenia pri dovoze neboli ničím novým, v 90. rokoch sa však v rámci vyšetrovania opakujú isté fakty, resp. výpovede kníhkupcov. Môžeme z nich abstrahovať niečo ako taktiku a spôsoby exkulpácie či odvrátenia podozrenia z nelegálneho dovozu:

- kníhkupec vypovedal, že zakázanú knihu v ponuke nemal, nemá a nič o nej nevie (neskôr sa preukáže ako nepravdivé)
- nepravdivé výpovede o počte exemplárov v obchode
- kníhkupec nemôže vypovedať, lebo je údajne odcestovaný
- nevie sa vyjadriť, lebo v inkriminovanom čase bol mimo obchodu, ktorý mal na starosti zriadenec a ten už u neho nepracuje
- knihu dal cenzurovať vo Viedni (ale nevie to preukázať)
- odvolanie sa na dovoz (spravidla z Lipska) v čase, keď kniha ešte nebola zakázaná
- konštrukt zámeny zásielok – problematická zásielka bola určená niekomu inému („bavorskému profesorovi“)
- presúvanie kníh medzi pobočkami, kníhkupectvami
- manipulácie so zásielkou na poštových vozoch
- privádzanie hárkov so zakázaným alebo problematickým obsahom do konvolutov s inými, neproblematickými knihami
- veľké množstvo prostredníkov spôsobujúce neprehľadnosť a nepreukázateľnosť
- poukázanie na (neoprávnené) konanie cenzora.

Len zriedkavo máme k dispozícii zápisnicu z výsluchu. Kníhkupci a tlačiarci spravidla poslali magistrátu písomné stanovisko. Mali teda čas na prípravu, premyslenie, konzultáciu, ovplyvňovanie „svojich“ ľudí na magistrátoch uskutočňujúcich vyšetrovanie na podnet miestodržiteľstva. Úvodný citát upozorňuje na to, že dovozcovia mali zrejme kontakty na kontrolných bodoch a nemuseli to byť len cenzori.

Záznamy neukázali, ako bola do tajného transportu zapojená lodná doprava, ktorej služby využívali obchodníci a pravdepodobne aj kníhkupci, napríklad pri preprave tovaru na peštianske trhy.

Mikropohľad do cenzorských prameňov istého obdobia možno vnímať v širšom kontexte tradície „zneviediteľňovania“ problematických textov. Do tohto kontextu patrí rukopisné publikovanie obchádzajúce aprobačné riziká i riziká verejného predaja, využívanie nenápadných lacných formátov tlače a tiež anonymita autora či prekladateľa, zatajovanie vydavateľského pozadia a kryptografické počínanie.⁷⁷

Analýza korešpondencie, nevydaných rukopisov a iných ego-dokumentov odhaľuje súkromné, neverejné prejavy a myšlienky. Takto možno vidieť napríklad zmýšľanie časti intelektuálnych elít v období neskorého osvietenstva. Odhaľuje spochybňovanie etablovanej náboženskej náuky, sympatie k cirkevnému reformizmu, deizmus, recepciu modernej európskej filozofie (Voltaire, Rousseau, Kant a i.) a obdiv k Veľkej francúzskej revolúcii.⁷⁸

77 HAUGH, ref. 66, s. 22-27.

78 Pozri napríklad: TINKOVÁ, Daniela: *Jakobíni v sutane. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec*

Skutočnosť, že diela Voltaira, Rousseaua, Holbacha či Kanta boli napriek zákazu prítomné v komunikácii, ukazujú iné ego-dokumenty – pamätníky (tzv. štambuchy). Cirkulovali v súkromných kruhoch a nepodliehali cenzúre. Citáty z dobových filozofických a literárnych diel v ich venovaniach ukazujú záujem o modernú filozofiu a môžu byť prameňom pri výskume rozptylu nežiaducich ideí v období po revolúcii či svetonázorových orientácií odlišujúcich sa od štandardnej a schválenej kresťanskej tradície (deizmus, naturalizmus, ateizmus).⁷⁹ Ján Kollár sa vo svojich pamätiach zmieňuje o zemanovi Matejovi Zmeškalovi, ktorý „*bol takzvaný naturalista, čiže voľnomyšlienkar a v jeho knižnici boli napospol protináboženské knihy, ... opatroval väčšinu spisov Voltairových, Rousseauových, Baylových atď.*“ Osvetľuje, ako sa jeho zásluhou „*oboznamoval so všetkými ateistami, naturalistami, deistami a bohvie ešte s akými istami*“.⁸⁰ Rukopisné poznámky právnika a etnológa Jána Čaploviča ukazujú na záujem a prehľad politicko-filozofických textov, ktorých veľká časť patrila do segmentu „*damnatur*“.⁸¹

Diela Kanta a Campeho sú dominantné v mikropohľade na cenzorské pramene analyzované v tejto štúdií. Na základe tohto zistenia však nemožno ani predbežne formulovať závery o čitateľských preferenciách. Je to len jeden z pohľadov na lektúry časti politických a intelektuálnych elít. Je to iba časť pravdy o nežiaducej lektúre širších vrstiev obyvateľstva, ktorou boli aj banálne romány, erotická literatúra a obscénne obrázky.

Konstrukt nebezpečného čítania a metafory o jeho škodlivých účinkoch sú trvalou súčasťou dejín čítania. Cenzúra dnes nevnímame len ako mocenský a dozorný akt, ale ako formatívnu a produktívnu súčasť spoločenskej komunikácie. Manifestná forma minulej reality je sprevádzaná trvalou a neoddeliteľnou latenciou. Anonymita mediálneho prostredia, nejasné správy o tajných zásielkach, strach z tajnej tlačiarne a privátne prejavy náklonnosti k zakázaným filozofom sú viditeľnými efektmi tejto latencie. Nekonformné myšlienky si napriek zavrhnutiu a vytesňovaniu zo spoločenského vedomia našli spôsob prežitia.⁸² V tomto priestore boli pamfletisti, profesionalizujúci sa spisovatelia, tlačiar, knihkupci a ich odberatelia prvkami systému neustále zdokonaľujúcim svoju imunitu a adaptabilitu voči atakom „vonkajších nepriateľov“. Boli prvkami sveta, v ktorom sa netolerované obsahy rozširujú a reprodukovujú napriek zákazu a zavrhnutiu alebo vďaka nemu.

* Táto štúdia bola podporená grantom Agentúry pre podporu výskumu a vývoja č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí.*

osvícenství na Moravě. Praha : Argo, 2011. ISBN 978-80-257-0441-7.

79 KOLLÁROVÁ, Ivona. Historická pamäť v pamätníkoch. In *Pamiatky a múzėa*, 2015, roč. 23, č. 4, s. 25-26. ISSN 1335-4353.

80 KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1997, s. 126.

81 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, J 4 Literarische Notaten von J. 1806 angefangen. Napríklad výpisky a poznámky zo zakázaných diel Daniela Jenišcha, Kanta, Voltaira a iných.

82 KHURANA, Thomas: Latenzzeit. Unvordenkliche Nachwirkung: Anmerkung zur Zeitlichkeit der Latenz. In DIEKMANN, Stephanie – KHURANA, Thomas (ed.). *Latenz. 40 Annäherungen in den Begriff*. Berlin, Kadmos, 1993, s. 142-147. ISBN 978-3-86599-039-8; BUTLEROVÁ, Judit: Zavrženo : jazyk cenzury. In PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael (ed.) *Nebezpečná literatúra? : Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno : Host, 2012, s. 83-102. ISBN 978-80-7294-859-8.

GEHEIMES BUCHGESCHÄFT NACH DEM AUSBRUCH DER GROSSEN
FRANZÖSISCHEN REVOLUTION
SYMPTOME DER LATENTEN GESCHICHTE DER KOMMUNIKATION

IVONA KOLLÁROVÁ

Die Disziplinierung und das Verbot werden heute als ein Bestandteil der Geschichte der Kommunikation betrachtet und eine Übereinstimmung herrscht auch darin, dass sie die Verbreitung des nicht tolerierten Inhaltes nicht verhindert haben, sie jedoch in einen unsichtbaren Modus einstellten. Diese Betrachtung ändert die Geschichte des Buchgeschäftes und des Lesens auf Versuche seine bisher unvollkommen gekannte, abgewandte Seite zu rekonstruieren. Die Dränge der Disziplinierung haben eine latente, den bewachenden Augen verborgene Welt erschaffen. Die Quellen bieten selten Erwähnungen und Indizien an, auf Grund deren diese enthüllt werden könnte. Teilweise ermöglichen es die, die Untersuchungen anonymer politischer Streitschriften meistens aus der Feder Österreich-Ungarischer Jakobiner festhaltenden Zensoren Akten, und auch erfolglose ganz-Österreich-Ungarische Fahndungen nach der geheimen privaten Druckerei, welche aus der medialen Umgebung die problematischen anonymen und die „öffentliche Ruhe“ gefährdenden Texte beseitigen sollten. Die Analyse der innovierten Zensoren-Legislative nach der Ausbreitung der Revolution weist nicht nur darauf hin, wie der Import der unerwünschten Buchhändler-Ware verhindert werden konnte, jedoch implizit auch auf die Vorgehenseisen, welche die Buchhändler für diese Zwecke eingesetzt haben. Aus den Untersuchungen und den Aussagen der Buchhändler können Verallgemeinerungen über die Praxis des illegalen Imports und über die Anpassung der Importtaktik an die eingestellten Bedingungen, sowie über die Art und Weise der Ablenkung der Aufmerksamkeit und der Exkulpation bei der Zurückhaltung der verdächtigen Ware gemacht werden. Es stellt sich heraus, dass der geheime Buchhandel eine wichtige Sphäre der Geschichte der Kommunikation darstellt, in der sich nicht tolerierte Ideen trotz Gesetze verbreiten und reproduzieren.

doc. Mgr. Ivona Kollárová, PhD.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: Ivona.Kollarova@savba.sk

JAN ANTONÍN BAŤA – OSUD VEĽKOPODNIKATEĽA V POVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

ALEXANDRA LETKOVÁ

LETKOVÁ, Alexandra. Jan Antonín Baťa – The Fate of a Businessman in post-war Czechoslovakia. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 471-492, Bratislava.

In modern Slovak and Czech history, we are exceptionally confronted with retribution trial proceedings, which are so topical in the 21st century, as in the case of Jan Antonín Baťa. The media in recent years have brought much, often contradictory, information about the fate of J. A. Baťa, who was convicted in 1947 by the National Court in Prague as a war criminal. The course of Baťa's retribution process has crossed the borders of Czechoslovakia and Europe as well. Until the end of his life, J. A. Baťa declared his innocence and considered the process against his person to be manipulated and purposeful. The story of his life is, however, much more complicated than his condemnation. He was the head of one of the largest concerns in Czechoslovakia and in the world. His life is full of magnificent ascents and equally great economic and human downfalls. For example, there is a stain on his reputation from a lawsuit between him and Maria Baťová, the widow of his step brother Tomáš Baťa, and Tomáš Baťa Jr.

Key words: Jan Antonín Baťa. Baťa Family History. History of Baťa Shoe Co. National Court in Prague. Retribution in Czechoslovakia. Lawsuits in the Baťa Family.

V moderných slovenských a českých dejinách sa len výnimočne stretávame s retribučnými procesmi, ktoré sú natoľko živé aj v 21. storočí, ako je tomu v prípade Jana Antonína Baťu. Médiá v posledných rokoch priniesli mnohé, a často protichodné informácie o osude J. A. Baťu, ktorý bol v roku 1947 odsúdený Národným súdom v Prahe ako vojnový zločinec. Zo žurnalistických správ vyplýva pomerne dosť nejasností nielen ohľadom Baťovho retribučného procesu, ale aj ohľadom jeho života vôbec. Zvedavosť verejnosti preto naďalej neutícha, ba s postupným pribúdaním súdnych rozhodnutí sa v súčasnosti zvyšuje záujem o jeho osobu z pohľadu historického aj právneho.

Priebeh Baťovho retribučného procesu v kontexte tuzemských aj zahraničných činiteľov a s prihliadnutím na jeho významné postavenie v hospodárskom živote v československých dejinách presiahol hranice Českej republiky i Slovenska. Baťa do konca svojho života proklamoval svoju nevinu a proces vedený proti svojej osobe považoval za zmanipulovaný a účelový. Príbeh jeho života je však ešte oveľa zložitejší než proces. Jeho život je plný veľkolepých vzostupov a rovnako veľkých ekonomických aj ľudských pádov. Škrvnu na jeho povesti zanechal napríklad aj spor medzi ním a Máriou Baťovou, vdovou po Tomášovi Baťovi, a Tomášom Baťom ml.

Ako vznikol koncern Baťa

Základy koncernu Baťa boli položené v roku 1894, keď pri jeho založení participovali traja súrodenci – Antonín, Anna a Tomáš Baťovci. Oficiálne bol 24. septembra 1894 Okresným hajtmanstvom v Uherském Hradišti vystavený živnostenský list na výkon obuvníckeho remesla v Zlíne len Antonínovi Baťovi. K 1. augustu 1900 potom došlo k zmene na verejnú obchodnú spoločnosť T. & A. Baťa. Verejnými spoločníkmi boli Tomáš Baťa a Antonín Baťa, majitelia obuvníckej živnosti v Zlíne. Obaja bratia boli oprávnení spoločnosť samostatne zastupovať. Zápisom z 28. októbra 1908 bolo vyznačené úmrtie Antonína Baťu a v júni 1916 bola udelená prokúra Jozefovi Blažkovi.¹

Inšpiráciu pre svoje podnikateľské aktivity Tomáš Baťa nachádzal najmä na cestách do USA. Dokonca aj prvá továrenská budova od Dominika Feya bola inšpirovaná tými americkými.² Po vypuknutí 1. svetovej vojny získal Tomáš Baťa kontrakt na dodávku vojenskej obuvi, čo napomohlo tomu, aby už v roku 1917 bol zlínsky závod najväčším obuvníckym podnikom v Rakúsko-Uhorsku (a neskôr aj v Československu). Negatívny vplyv na fungovanie závodu mala povojnová recesia, ktorá vyvrcholila v roku 1922. Vtedy Baťa spustil marketingovo úspešnú akciu „*Baťa drtí drahotu*“, ktorú spravidla zložilo zníženie cien obuvi o 50 % a dohoda so zamestnancami o znížení miezd na 40 %, čo Baťa refundoval znížením cien vo svojich obchodoch. V tomto smere je zaujímavé spomenúť, že na úspešnosti akcie sa podpísala aj dohoda s ministrom financií Aloisom Rašínom vo forme odpustenia daňového nedoplatku.³ Roku 1923 spoločnosť splatila svoje úvery a bola zahájená modernizácia a prestavba zlínskej továrne. O rok neskôr bol zavedený systém účasti na zisku a strate i pásová výroba. Roku 1931 sa spoločnosti podarilo dosiahnuť nezávislosť od bankového kapitálu, čo znamená, že svoju činnosť a investície bola schopná financovať z vlastných zdrojov.

Kým ešte v roku 1927 Tomáš Baťa odmietal založenie akciovej spoločnosti s tým, že sa nechce s nikým hádať, v apríli 1931 predsa len takúto spoločnosť založil, k čomu ministerstvo vnútra udelilo povolenie výmerom č. 28076/1931 z dňa 23. apríla 1931. Podnik prevzal podnikateľské aktivity dovtedy vedené pod firmou T. & A. Baťa v Zlíne, ďalej výrobu, sklad, predaj i opravu všetkých druhov obuvi, pančúch, krémov na obuv a iného s výrobou, predajom a obchodom s obuvou súvisiaceho drobného tovaru; garbiarne a obchod, vývoz, dovoz garbiarskych, obuvníckych a textilných surovín, ako aj prevádzku všetkých pomocných podnikov a s touto výrobou súvisiacich. Baťa a. s. bola zriadená na dobu neurčitú so sídlom v Zlíne, s oprávnením zriaďovať odštepne závody a sklady v Československu aj v zahraničí.⁴

1 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnícký průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), kartón (ďalej k.) 395, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 1018.

2 VALŮŠEK, David. *Od školy ke knihovně – Historie budovy Krajské knihovny Františka Bartoše ve Zlíně*. Zlín : Krajská knihovna Františka Bartoše příspěvková organizace Zlín, 2005, s. 84. ISBN 80-86886-10-7.

3 IVANOV, Miroslav. *Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*. 2. vyd. Vizovice : Lipa, 2000, s. 73. ISBN 80-86093-14-X.

4 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnícký průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 272, inv. č. 206.

Okrem Zlína sa v Československu budovali továrenské zariadenia, ale aj s nimi úzko súvisiace byty a občianska vybavenosť napríklad v Otrokoviciach (Baťov), Napajedlách, Sezimovom Ústí (Veľký Dvůr), Třebíči-Borovina, Bošanoch, Nových Zámkoch, Bati-zovciach (Svit) a v Liptovskom Svätom Mikuláši. Na zelenej lúke bola vybudovaná továreň v Šimonovanoch (Baťovany – dnes Partizánske).

Roku 1931 dal Tomáš Baťa pokyn švajčiarskemu advokátovi Dr. Georgovi Wettsteinovi k zriadeniu spoločnosti Leader.⁵ Spoločnosť Leader A. G. vznikla uznesením ustanovujúceho valného zhromaždenia v kancelárii Dr. G. Wettsteina 5. februára 1931. Sídлом spoločnosti bola Villa Gentiana-Aronastrasse vo švajčiarskom St. Moritz. Predmetom jej podnikania bolo financovanie a správa investícií a cenných papierov, ako aj súvisiacich bankových obchodov. Spoločnosť Leader A. G. je možné označiť za jednu z krycích spoločností, ktorá mala navodiť neexistenciu prepojenia s Baťou a. s. v Zlíne. Spoločnosť Leader A. G. participovala nielen na podnikaní s novými obchodnými spoločnosťami v zahraničí, ale bola priamo či nepriamo zúčastnená aj na celom rade ďalších kontrolných spoločností (ABEX, INCOS, Westhold, atď.).⁶

Pred rozbitím Československa bol zlínsky koncern druhým najväčším koncernom v tuzemsku – prvenstvo patrilo koncernu Živnostenskej banky.⁷ Koncern Baťa pritom pred 2. svetovou vojnou pozostával zo spoločnosti Baťa, a. s. a z ďalších koncernových spoločností. Tie zahraničné boli kapitálovo usporiadané tak, že v nich bola majoritným vlastníkom spoločnosť Leader A. G., St. Moritz a minoritným vlastníkom bol J. A. Baťa. V nadväznosti na štátoprávne premeny v jeseni 1938 začalo čoskoro dochádzať k zmenám, keď v krajinách okupovaných rišskonemeckou brannou získavala majoritu spoločnosť Baťa a. s. a došlo tiež k založeniu ďalších nových spoločností, ktoré sa vymykali z pôvodnej koncepcie koncernu.

Mnichovský diktát spôsobil koncernu Baťa 30 % stratu domáceho podnikania. Okrem toho podnik prišiel o niekoľko desiatok miliónov investovaných do podnikov a organizácií v obsadenom pohraničí. Dôsledkom diktátu bolo tiež spomalenie výroby v súvislosti s ukončením 35 % obchodov. Avšak už 24. septembra 1938 spoločnosť Baťa, a. s. kúpnyimi (dobovo nazývanými „trhovými“) zmluvami predala niekoľko nehnuteľností v nemeckom pohraničí svojmu zamestnancovi Bedřichovi Krönerovi. Zaujímavým je pritom fakt, že hoci Kröner padol na východnom fronte v auguste 1944, spoločnosť sa k svojmu majetku dostala späť po 2. svetovej vojne – predovšetkým vďaka tomu, že Krönerovi dedičia po dohode s Baťou a. s. neustále odkladali začiatok dedičského konania až do skončenia vojny.⁸

5 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 264, inv. č. 173.

6 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 342, inv. č. 775.

7 GEBHART, Jan - KUKLÍK, Jan. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XVa. 1938-1945*. Praha; Lito-myšl : Paseka, 2006, s. 127. ISBN 80-7185-582-0.

8 Po skončení vojny boli predmetné trhové zmluvy rozsudkom Krajského súdu v Mladej Boleslavi z dňa 2. novembra 1945, č. J. Ck I 545/45/2 vyhlásené za neplatné a vklad vlastníckeho práva pre B. Krönera bol vyhlásený za neplatný, čím došlo k obnoveniu pôvodného vlastníckeho práva pre spoločnosť Baťa a. s. Do veci sa však vložila finančná prokuratúra, ktorá namietala zmätočnosť rozsudku Krajského súdu v Mladej Boleslavi, keďže s poukazom na dekrét č. 108/1945 Zb. podliehal majetok B. Krönera kon-

Po štátoprávnych zmenách, ktoré sa udiali začiatkom októbra 1938 bola 11. októbra 1938 do obchodného registra vedeného Krajským súdom v Komárne zapísaná Spoločnosť pre výrobu a predaj obuvi s. r. o. Cikta (*Cipögyártási és kereskedelmi Tarsaság kor. fel. Cikta*), ktorá vznikla 10. októbra 1938. Konateľmi spoločnosti boli Eugen Pleško a Ján Mohács. Dňa 12. októbra 1938 bol Cikte vydaný živnostenský list a 13. októbra 1938 požiadala spoločnosť Baťa a. s. slovenské krajinské ministerstvo hospodárstva o stanovisko k možnému prevodu predajní na územiach, ktoré mali po Viedenskej arbitráži pripadnúť Maďarsku, zo spoločnosti Baťa na spoločnosť Cikta. Ministerstvo prevod predajní schválilo 15. októbra 1938. Na Ciktu tak prešli nielen jednotlivé predajne, ale aj tovareň v Nových Zámkoch. Obdobne si zástupcovia spoločnosti Baťa 25. októbra 1938 dohodli prevody predajní v budúcom zámore na Podkarpatskej Rusi na ministerstve obchodu pre Podkarpatskú Rus a na krajinskom úrade v Užhorode.⁹

Na zmenu pomerov na území Slovenska počas vojnových rokov Baťa a. s. reagovala v novembri 1939 zmenou názvu a sídla spoločnosti Svit účastinná spoločnosť na Baťa slovenská účastinná spoločnosť Šimonovany.¹⁰ Baťovany ako časť Šimonovian boli najvýznamnejším podnikom z koncernu Baťa na Slovensku. V období prvej Československej republiky bolo okolie Šimonovian prevažne poľnohospodárske s pomerne vysokou nezamestnanosťou. Jediným významnejším podnikom bol Salzberger veľkostatok s liehovarom. Práve ten J. A. Baťa odkúpil už v roku 1933. O päť rokov neskôr, v lete 1938 začala výstavba prvej továrenskej haly. Vzápätí po začiatku výstavby došlo k rozbitiu Československa a k vzniku samostatného Slovenského štátu. To koncernu Baťa čiastočne skomplikovalo situáciu, keďže Baťa už na slovenskom území pôsobil ako zahraničný investor. Ako pragmatický podnikateľ však so slovenskou vládou podpísal obojstranne výhodné dohody (Baťa poskytol slovenskej vláde pôžičku a ona jemu slobodu v podnikaní). Tak zabezpečil závozom v Baťovanoch prosperitu na dlhé vojnové roky. Od konca roku 1939 prebiehala výstavba továrne i priláhlych obytných a spoločenských častí novozaloženého sídla. Infraštruktúra, priemysel a výroba zaznamenávali na území

fiškácii. Závod tvrdil, že ku dňu podania žaloby, t. j. 14. októbra 1945, dekrét ešte nebol účinný, a preto na tento prípad sa nevzťahoval. Zlínsky závod potom vstúpil do priamej komunikácie s Fondom národnej obnovy, pričom sa domnievame, že záležitosť bola uspokojivo vybavená, keďže neexistujú žiadne doklady o vedení ďalšieho právneho sporu zo strany žalobcu pre zmätočnosť voči rozsudku Krajského súdu v Mladej Boleslavi zo dňa 2. novembra 1945, č. j. Ck I 545/45/2. (Štátny okresný archív Zlín - Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 13, inv. č. 23.

9 Štátny okresný archív Zlín - Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 1901, inv. č. 6.

10 Dňa 24. februára 1936 vznikla spoločnosť Svit úč. spol. Batizovce. Následne 4. novembra 1939 došlo k zmene názvu a sídla na Baťa slov. úč. spol. Šimonovany. Vo vojnovom období bol jedným z vedúcich funkcionárov závodu dr. Martin Mičura, prvý prezident slovenského Najvyššieho súdu. Pod Baťa slov. úč. spol. spadala výroba obuvi a tehelňa v Baťovanoch; garbiarne, papieriň a gumárenské dielne v Bošanoch; krematórium v Liptovskom Sv. Mikuláši; výroba celofánu, vápna, sódy, pančúch, výroba pletenej bielizne a výroba hodvábu v Batizovciach; výroba sulfit-extraktov v Harmanci; ťažba hnedého uhlia v Obyciach; ťažba mramoru a spracovanie v obci Tuhár a taktiež lesný veľkostatok, píla, stoláreň a kúpele v Bojniciach. Na Slovensku potom existovali ešte spoločnosti Zdravie spol. s r.o., Baťov podporný spolok na Slovensku, Kotva slov. účast. spol. a Darina úč. Spol. (Štátny okresný archív Zlín - Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/10 (= Právní oddělení/znárodnění), k. neuvedené, inv. č. 16.

Slovenska rast. Obuvnícky priemysel prezentovaný práve závodmi v Baťovanoch mal pre hospodárstvo kľúčový význam¹¹ a Baťovany patrili k najväčším novopostaveným závodom – mali nemalý podiel na priemyselnom raste a na zvýšení objemu výroby, ktorý v celkovej hodnote stúpol približne o 63 % (v rozmedzí rokov 1937 – 1943).¹²

Činnosť koncernu počas vojny však nie je vhodné a ani možné zovšeobecňovať. Pri komisionálnej prehliadke v marci 1947 sa napríklad zistilo, že počas 2. svetovej vojny zlínsky závod vyrábala okrem iných súčiastok aj otočné guľometné veže pre lietadlá, vrtule vzdušných torpéd a lietadlá BÜ 181.¹³ Po roku 1945 si závod ponechal práve dokumentáciu na výrobu lietadiel, ktoré sa ďalej vyrábali pod označením Z-181. Miera nemeckého vplyvu na vedenie koncernu však pritom bola po vojne uvádzaná takpovediac s ohľadom na aktuálnu potrebu a účelnosť: zatiaľ čo v USA,¹⁴ v Juhoslávii a v Holandsku sa zdôrazňovalo prevzatie vedenia a dozoru nad Baťa a. s. nacistami, v Brazílii a v reštitučných sporoch v Nemecku bola participácia nacistov vo vedení závodu zmierňovaná až bagatelizovaná.¹⁵

Jan Antonín – zabudnutý kráľ obuvníkov

Baťove závody, baťovky, baťove ceny atď. sú dodnes známymi a používanými pojmami. S firmou Baťa je predovšetkým spojené meno obuvníka a priemyselníka Tomáša Baťa. Tomášov nasledovník a brat Jan Antonín Baťa nie je ani z osobného, ani z profesijného hľadiska dostatočne známy, preto jeho životu venujeme na tomto mieste len niekoľko slov.

Jan Antonín Baťa sa narodil 7. marca 1898¹⁶ v Uherském Hradišti, v druhom manželstve obuvníka Antonína Baťa. Pochádzal z početnej rodiny, mal štyroch vlastných súrodencov a troch nevlastných. Jeho pôvodné meno bolo Jan Karel Baťa. Zmenil si ho po smrti svojho otca a na jeho pamiatku prijal meno Antonín.

Na naliehanie svojho nevlastného brata Tomáša študoval na meštianskej škole v Zlíne a po ukončení štúdiu pracoval ako obuvnícky učeň v Baťových závodoch. Ako vyučený obuvnícky tovariš sprevádzal Tomáša na zahraničných cestách, v Nemecku dokonca strávil určitý čas v obuvníckych továrňach. Roku 1919 navštívili spolu USA,

11 Najprosperujúcejšími boli vo vojnovom slovenskom štáte strojársky a z nich najmä zbrojársky závod v Považskej Bystrici a v Dubnici nad Váhom. Významné postavenie mali taktiež chemické závody a výroba výbušnín v bratislavskom podniku Dynamit Nobel. Strojárstvo zamestnávalo takmer 30 % pracujúceho obyvateľstva. Pre lepšiu ilustráciu uvádzame, že napr. závody v Dubnici nad Váhom dosiahli najvyššiu zamestnanosť v novembri 1944, keď počet zamestnancov činil 17 005 (čo predstavovalo viac než trojnásobok počtu stáleho domáceho obyvateľstva. BYSTRICKÝ, Valerián. *Dubnica nad Váhom*. Bratislava : SAV Slovak Academic Press, 1993, s. 84-85. ISBN 80-85665-09-3.

12 HRADSKÁ, Katarína et al. *Slovensko v 20. storočí*, štvrtý zväzok. Bratislava : SAV Veda, 2015, s. 247. ISBN 978-80-224-1351-0.

13 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnícký průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 371, inv. č. 925.

14 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnícký průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 346, inv. č. 797.

15 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnícký průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 1901, inv. č. 6.

16 Podľa rodného a krstného listu sa uvádza ako dátum narodenia 11. marec 1898. Rodina J. A. Baťa však tvrdí, že správny dátum narodenia je 7. marec a 11. marca bol pokrstený v kostole.

kde plánovali začať v meste Lynn (Massachusetts) s podpornou výrobou pre Zlín. Jan Antonín bol poverený vedením americkej filiálky, no už v septembri 1920 po sporoch (zachované v súkromnej korešpondencii) s bratom firmu opustil. Tomáš Baťa bol nespokojný s napredovaním americkej pobočky a zároveň s tým, ako ju brat viedol. Jan Antonín sa preto zamestnal ako robotník v amerických obuvníckych závodoch. Z prvej polovice 20. rokov sa zachovalo o ňom len nepatrné množstvo záznamov. S určitosťou však vieme, že napokon sa bratia zmierili a Jan Antonín bol opätovne zamestnaný v rodinnej firme Baťovcov. Roku 1927 však firmu znovu opustil.¹⁷

Roku 1931 prišlo k už spomenutej zmene právnej subjektivity Baťových závodov a vznikla spoločnosť Baťa a. s.¹⁸, v ktorej pôsobil ako člen správnej rady J. A. Baťa spolu s Dominikom Čiperom, Rudolfom Gerbecom a predsedom Tomášom Baťom. Následná tragická smrť T. Baťu v roku 1932 znamenala veľký zlom v profesionálnom živote J. A. Baťu. Po smrti T. Baťu boli totiž nájdené dve listiny: kúpna zmluva z mája 1931 (uložená v obálke s popisom „Jan Baťa“), na základe ktorej predal Tomáš Baťa všetky svoje akcie J. A. Baťovi¹⁹ a závet, ktorý potvrdzoval túto kúpnu zmluvu a dlžnú sumu z predaja (50 miliónov korún československých), ako aj zvyšnú pozostalosť odkázal svojim dedičom (uložená v obálke s názvom „posledná vôľa“).

Jan Antonín Baťa sa tak v júli 1932 stal predsedom správnej rady Baťa a. s. Nasledujúce roky strávil na zahraničných cestách expandovaním a propagáciou značky Baťa v Európe, USA, južnej Amerike, Afrike a Ázii. Roku 1938 bol J. A. Baťovi udelený čestný doktorát technických vied za zásluhy o rozvoj technických vied na Vysokej škole

-
- 17 KUSLOVÁ, Hana. Představení osobnosti J. A. Bati. In *Jan Antonín Baťa – život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Bati*. Zborník z medzinárodnej konferencie. Zlín : Vyd. Statutární město Zlín, 2007, s. 3-9. ISBN 978-80-239-9247-2.
- 18 Vzhľadom na skutočnosť, ako už bolo naznačené, že konkurencia mohla blokovať vstup firmy Baťa na ďalšie trhy, ale tiež s ohľadom na zabezpečenie budúcnosti podnikov, založil Tomáš Baťa v roku 1931 vo Švajčiarsku holdingovú spoločnosť Leader AG, cez ktorú boli kontrolované Baťove firmy na celom svete. Rok 1931 bol napokon prelomovým rokom: došlo k vytvoreniu holdingu Leader a v máji 1931 sa zmenila dovtedajšia verejná obchodná spoločnosť T. & A. Baťa na Baťa, akciová spoločnosť. V tomto roku pracovalo pre koncern v Československu 29 500 zamestnancov, ktorí vyrobili 35 124 000 párov obuvi, čo tvorilo skoro 78 % celkovej produkcie obuvi v Československu. (IVANOV, ref. 3, s. 118-119).
- 19 Doslovný prepis listu: „10. května 1931. Já podepsaný Tomáš Baťa prodávám Vám J. A. Baťovi a Vy kupujete ode mne všechny akcie Baťa a. s. Zlín a také všechny akcie společnosti „Tisk“ a také účasti na libšvátských podnikách. Z cizozemských společností Vám prodávám tyto akcie nebo účasti: Baťa Schuh A. G. Zurich nominální hodnota 450.000 frs. Bata maatsschappij Amsterdam 51.000 hfl, Bave Maatsschappij Amsterdam 20 000 hfl, Bata Cipele i kože Zagreb 2,100.000 dinarů, Baťa Craco 100.00 zlotých, Baťa Bucharest 3,000.000 Lei. Bata Alexandria 2.250 m. Bata Copengagen 400.000 dkr. Bata Strassbourgh 600.000 frs. Bata Stockholm 40.000 skr. Bata Deutche Schuh A. G. Berlin 110.000 RM. Bata Vídeň 20.000 Sch. Bata Shoe anf Leather Lynn 15.000 \$. Bata Shoe New York 400.000 \$. Prodávám Vám dále také akcie tuzemských společností: Bapoz spol. s r. o. 400:000 Kč. Pariz a s. 500.000 Kč. Atlas Insurance Company 3,000.000 Kč. Busi Třebič 10,000.000 Kč. Budišovský Třebič 10,000.000 Kč. Z těchto hodnot je vyloučen nemovitý majetek Loučka a Lazy, taktéž můj obytný dům ve Zlíně. Kromě těchto jmenovaných hodnot Vám prodávám všechn svůj majetek, i když zde není jmenován za částku 50,000.000 padesát miliónů Kč v československé měně. Tuto kupní cenu ste povinen zaplatiti hotově do jednoho roku po převzatí společností a platiti 5 procent úroky ročne. Tomáš Baťa v.r. Dále je z prodaného majetku vyloučen dluh asi 4,300,000, který máme proti městu, to jest o tuto částku se zvyšuje kupní cena a J. A. Baťa je povinen zaplatiti tuto částku městu Zlínu. Tomáš Baťa v. r.“ (Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 342, inv. č. 792, s. 3.

technickej Dr. Eduarda Beneša v Brne (čestný doktorát mu bol po odsúdení Národným súdom odobraný).²⁰

Oslobodenie Československa a cesta k znárodneniu

Dňa 2. mája 1945 bol Zlín oslobodený od nacistickej okupácie Červenou armádou. Po krátkom období bezvládia nastal čas spravodlivej odplaty, resp. národnej očisty, tentokrát pod taktovkou víťazov. Už 7. mája 1945 boli prepustení dovtedajší riaditelia Baťovho podniku a bolo dosadené nové revolučné vedenie podniku. Riaditelia Dominik Čipera a Hugo Vavrečka boli dokonca za svoju účasť v protektorátnych, resp. druhorepublikových vláдах zatknutí a neskôr postavení pred Národný súd. Na podnik Baťa a. s. v Zlíne bola uvalená národná správa podľa dekrétov prezidenta republiky *O neplatnosti niektorých majetkovoprávnych rokovaní z doby neslobody a O národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov*.²¹ V Zlíne bol ustanovený revolučný národný výbor a jeho predsedom sa stal Josef Vávra-Stařík, ktorý bol skutočne kontroverznou a nedefinovateľnou osobnosťou – bojoval v partizánskom odboji na území Slovenska, bol údajným agentom ŠtB, svedkom v prípade s Miladou Horákovou a neskôr bol sám odsúdený a popravený masinériou justičného teroru za vraždu mjr. Augustina Schramma.²²

Mimoriadna národná správa v Baťa a. s. bola zriadená 6. júna 1945 na základe rozhodnutia ministra priemyslu Bohumila Laušmana a začala pôsobiť v ten istý deň, keď sa národným správcom stal JUDr. Ivan Holý. Riadna národná správa bola zriadená 8. januára 1946, keď boli národnými správcami ustanovení JUDr. I. Holý, Ing. Jaroslav Nehyba a štábný kapitán Jozef Trojan. Ustanovenie národnej správy pre firmu Baťa (a ostatné veľké priemyselné podniky ako napr. Škodove závody, Českomoravská Kolben Daněk (ČKD), Vítkovické banícke a hutnícke ťažiarstvo) pokladal Bohumil Laušman za nové obdobie hospodárskeho života v oslobodenej krajine a za obdobie revolučno-budovateľskej praxe, čím potvrdil, že národné správy boli predstupňom k znárodneniu.²³ Uvalenie národnej správy totiž znamenalo „koniec súkromno-kapitalistického chaotického hospodárenia v priemyselnej výrobe“²⁴.

Zároveň s vymenovaním národnej správy pre koncern Baťa začala vyšetrovacia komisia ONV v Zlíne pátrať, kde sú akcie tejto firmy a kto je ich vlastníkom. V priebehu vyšetrovania vyšlo najavo, že J. A. Baťa mal za vojny (fiktívne) previesť na každého z piatich členov správnej rady podniku, t. j. na Jozefa Hlavničku, Dominika Čiperu, Huga Vavrečku, Hynka Baťu a Františka Malotu po 7 % akcií. Ďalších 25% akcií mal J. A. Baťa previesť na Máriu Baťovú za rovnakých podmienok ako pri členoch správnej rady,

20 Viac k problematike [online]: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10170301873-brazilske-stopy-jana-antonina-bati/30729535063/2285-rozhovor-s-danou-lipovskou/> [cit. 25. novembra 2015]; <https://www.stream.cz/porady/bata-v-kostce> [cit. 2015-11-25].

21 ROUŠAR, Přemysl. *Dejiny národního podniku Svit*. Praha : Práce, 1967, s. 59 a nasl.

22 MALLOTA, Petr. *Josef Vávra-Stařík (1902–1953)* [online] dostupné na internete: <http://www.ustrcr.cz/cs/josef-vavra-starik> [cit. 2015-12-01].

23 KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo*. Praha : Auditorium, 2010. s. 148. ISBN 978-80-87284-12-4.

24 JECH, Karel - KAPLAN, Karel. *Dekréty prezidenta republiky 1940 – 1945*. Druhé vydanie. Brno : Doplněk, 2002, s. 223. ISBN 80-7285-012-1.

teda že po vojne dôjde k spätnému prevodu akcií na J. A. Baťa. K uvedenému prevodu akcií malo dôjsť kvôli nepriaznivej situácii na území Protektorátu a predovšetkým z obavy „ovládnutia“ Baťových závodov Nemcami, nakoľko J. A. Baťa (pred prevodom jediný akcionár a vlastník) bol v zámorí. Mária Baťová však verziu J. A. Baťu poprela. Vo svojom vysvetlení pred vyšetrovacou komisiou ONV v Zlíne 11. septembra 1945 tvrdila, že jej J. A. Baťa odovzdal akcie bez toho, aby sa zaviazala, že mu ich vráti. Taktiež odmietla skutočnosť, že by dala implicitný súhlas s kúpnu zmluvou z roku 1931 (resp. 1932), ktorou sa J. A. Baťa stal vlastníkom koncernu Baťa. Podľa vdovy po T. Baťovi bolo želaním jej zosnulého manžela, aby J. A. Baťa prenechal podnik Tomášovi Baťovi ml. hneď ako dosiahne prah plnoletosti. Odovzdaním 25 % akcií Márii Baťovej tak mal J. A. Baťa údajne plniť časť tohto želania Tomáša Baťu. Táto argumentácia sa stala tiež jednou z verzií, ktorú používala Mária Baťová a jej syn Tomáš pri právnych bitkách o jednotlivé podniky firmy Baťa po celom svete, ktoré sa rozbehli krátko po vojne, Československo nevyvíjajúc. Spor bol založený na tom, že Tomáš Baťa, ako bolo naznačené, mal uzavrieť v roku 1931 ústnu trhovú (kúpnu) zmluvu o predaji všetkých svojich akcií v Baťových podnikoch s Janom Antonínom Baťom. Túto neobvyklú formu volil Tomáš Baťa preto, že za prvej Československej republiky neboli ústne trhovú zmluvy zdanené. Sám J. A. Baťa bol podľa prítomných pri čítaní zvätku existencie uvedenej ústnej dohody veľmi prekvapený, no aj napriek tomu zmluvu (resp. písomné potvrdenie ústnej kúpnej zmluvy) podpísal a tým sa stal majiteľom všetkých akcií svojho brata. Či však skutočne k ústnej dohode v máji 1931 právoplatne došlo, alebo nie, je otázkou, na ktorú už pravdepodobne nenájdeme jednoznačnú odpoveď. Tak či onak vyšetrovaním ONV v Zlíne bolo zistené, že skutočným vlastníkom všetkých akcií firmy Baťa je J. A. Baťa a tvrdenie Márii Baťovej bolo odmietnuté ako nepodložené.²⁵

Národná správa bola len krôčikom od znárodnenia a Baťove závody ako priemyselný gigant sa znárodneniu v povojnových rokoch nemohli vyhnúť. Kým po 1. svetovej vojne sa hovorilo skôr o socializácii, resp. o zospoločenšteni, po 2. svetovej vojne sa stalo symbolom nového vývoja práve znárodnenie (nacionalizácia). Oba termíny vyjadrujú myšlienku štátnych zásahov do súkromného majetku v prospech celku, pričom socializáciu vnímame ako pojem širší (zahŕňajúci nielen prevzatie majetku, ale aj iné zásahy do súkromného podnikania) a menej spolitizovaný (znárodňovanie býva spájané najmä s nástupom KSČ k moci). Z pohľadu nadobúdateľov mohlo ísť o prevzatie štátom (etatizácia, zoštátnenie) miestnymi samosprávami (municipalizácia) alebo družstvami (združstevňovanie). Z pohľadu bývalých vlastníkov môže ísť o sankčnú alebo nesankčnú konfiškáciu (prevzatie bez náhrady) alebo vyvlastnenie (prevzatie za náhradu). V súlade s tradičnými prístupmi k ochrane vlastníctva pritom chápeme vyvlastnenie aj sankčnú konfiškáciu ako legitímne právne nástroje štátu. Prevzatie majetku bez adekvátnej náhrady, teda ako nesankčnú konfiškáciu, však považujeme za neprípustné rovnako ako znárodnenie bez vyplatenia zákonom určenej náhrady.

V povojnovom Československu dochádzalo k znárodneniu formou zoštátnenia. Znárodnené podniky boli postupne transformované do podoby národných podnikov

25 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 342, inv. č. 770, časový rozsah 1946, s. 1-19.

ako samostatných právnických osôb (hospodárili oddelene od štátu, takže štát neručil za ich záväzky, ale boli povinné odvádzať časť zisku do štátneho rozpočtu). Znárodnenie malo prebiehať zásadne za náhradu. Jej výška mala zodpovedať všeobecnej cene zisnenej podľa úradných cien ku dňu vyhlásenia dekrétu, resp. podľa úradného odhadu po odpočítaní pasív. O náhradách rozhodoval v správnom konaní príslušný minister v dohode s ministrom financií.²⁶ V praxi sa však predpokladalo, že náhrada bude poskytnutá zásadne v cenných papieroch, ktoré sa budú umorovať z prebytku výťažkov národných podnikov. Vychádzalo sa z predpokladu, že znárodnený priemysel si svoju cenu zaplatí sám. Ak mala byť vyplatená náhrada v hotovosti alebo v iných hodnotách, túto úhradu mal potom vykonať Fond znárodneného hospodárstva. Napriek tomu, že podľa dekrétu malo prísť k znárodneniu za náhradu, dnes vieme, že častokrát k jej vyplateniu neprišlo vôbec alebo len sčasti.

Prvotná idea znárodnenia sa často nesprávne pripisuje Košickému vládnemu programu. Samotný pojem „znárodnenie“ sa však v programe nenachádzal. Program stanovil, že vláda sa bude snažiť postaviť celý peňažný a úverový systém, kľúčové priemyselné podniky, poisťovníctvo, prírodné i energetické zdroje pod všeobecné štátne vedenie a do služieb opätovnej výstavby národného hospodárstva a znovuoživenia výroby a obchodu.²⁷ Znárodnenie ako také bolo skôr než Košickým vládnym programom ovplyvnené všeobecnou povojnovou sociálnou a hospodárskou situáciou v Československu, nevynímajúc povojnovú reparácie a konfiškácie nepriateľského majetku. Aj podľa Edvarda Beneša sa znárodnenie malo týkať najmä priemyslu a niektorých odvetví poľnohospodárstva, čím mal byť posilnený štátny sektor. Časť individuálneho vlastníctva tak mala prechádzať do vlastníctva kolektívneho. Beneš pri svojich úvahách o znárodnení vychádzal aj z kritiky veľkých priemyselných podnikov, ako bol napríklad koncern Baťa, ktoré prešli po okupácii Československa do nacistických rúk, a teda formálne boli nepriateľským majetkom.²⁸

Vydaním dekrétu č. 100/1945 Zb.²⁹ bol koncern Baťa znárodnený. Znárodnenie bolo realizované vyhláškou ministerstva priemyslu č. 442/1946, ktorou bol znárodnený všetok majetok firmy Baťa, vyhláškou ministerstva priemyslu č. 625/1946, ktorou boli znárodnené slovenské bane a Baťovany, a vyhláškou ministerstva priemyslu č. 49/1946, ktorou bola znárodnená celá firma Baťa a. s. Zlín: „*poněvadž jde o podnik pro výrobu usní, náhražek z usní, předmětů s usní s více než 400 zaměstnanci – o podnik průmyslu*

26 HORÁK, Ondřej. Státní zásahy do vlastnických vztahů po 2. světové válce. In VOJÁČEK, Ladislav et al. *Vývoj Soukromého práva na území Českých zemí*. Brno : MU, 2012, s. 397-401. ISBN 978-80-210-6006-7.

27 FEIERABEND, Karel Ladislav. *Politické vzpomínky III*, Brno : Atlantis, 1996, s. 270. ISBN 80-7108-125-6.

28 KUKLÍK, ref. 23, s. 108.

29 Znárodnenie malo prebiehať primárne na základe dekrétov č. 100–103/1945 Zb. Podľa týchto dekrétov mal byť nepriateľský majetok znárodnený bez náhrady (čo je v skutočnosti iba iný výraz pre konfiškáciu), a preto tieto ustanovenia znárodňovacích dekrétov vo vzťahu k nepriateľskému majetku môžeme označiť skôr ako konfiškačné opatrenia. GÁBRIŠ, Tomáš. Konfiškácie, znárodnenia a pozemkové reformy z pohľadu medzinárodného práva. In OSINA, Petr (ed.). *Dekrety prezidenta republiky 70 let poté : Teoretické aspekty, aplikační praxe, komparativní pohled*. Olomouc : Iuridicum Olomoucense, o.p.s., 2015, s. 32. ISBN 978-80-87382-67-7.

*kovodélného s více než 500 zaměstnanci – o podnik, který podle stavu v den 27. října 1945 má tovární zařízení pro výrobu pryžových obručí pro motorová vozidla a jízdní kola a pro výrobu syntetického kaučuku, – o podnik průmyslu pletářského s více než 400 zaměstnanci...*³⁰ Podnik bol teda znárodnený 27. októbra 1945 a od 1. januára 1949 fungoval ako Svít, národný podnik. Dodnes túto udalosť pripomína pamätná tabuľa na ôsmom poschodí v zlínskom mrakodrape.³¹

Povstaňte, súd prichádza!

Povojnové roky boli pre J. A. Baťu ako pre podnikateľa, ale aj človeka, obrovskou skúškou cti a zachovania si dobrého mena doma i vo svete. Ako sme už uviedli, hneď po vojne ho zasiahlo ustanovenie národnej správy nad Baťa a. s., ktoré predchádzalo znárodneniu, ďalej rodinné spory o vlastníctvo podnikov patriacich do koncernu Baťa s manželkou jeho brata M. Baťovou a jej synom, a v neposlednom rade musel čeliť obžalobe z kolaborácie pred retribučným Národným súdom. Po ukončení 2. svetovej vojny sa totiž v krajinách Európy postihnutých okupáciou či mocenskými zásahmi nacistického Nemecka (a teda aj v povojnovej Československej republike) začal proces súdnenia vojnových zločincov. Špecifickosť zločinov páchaných počas vojny nemala v histórii obdobu, a preto bolo potrebné náležite sa vysporiadať s páchatelmi týchto trestných činov. Toto povojnové súdnictvo prinieslo so sebou okrem dovtedy zákonmi nedefinovaných trestných činov aj nové a špecifické formy súdnych tribunálov. Proces súdnenia vojnových zločincov a kolaborantov bol pomenovaný retribuícia³² a retribučné súdy boli označované aj ako mimoriadne alebo ľudové.³³ Tak vznikol Národný súd v Prahe, na

30 IVANOV, ref. 3, s. 264.

31 Podnik teda nebol skonfiškovaný, ako mylne uvádzajú niektoré zdroje. To potvrdzuje aj vyjadrenie Ministerstva priemyslu zo 6. júna 1946, v ktorom je uvedené aj to, že „o náhradě za znárodnění podniky firmy Baťa a.s. ve Zlíně bude rozhodnuto podle § 7-11 dekretu č. 100/1945 Sb.“ (Bližšie pozri: ŠETINA, Jiří – ŠTIKAR, Michal. Znárodňování a konfiskace majetků v roce 1945. In *Jan Antonín Baťa – život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Bati*. Zborník z medzinárodnej konferencie. Zlín : Vyd. Statutární město Zlín, 2007, s. 103. ISBN: 978-80-239-9247-2.) Treba taktiež uviesť, že pri príprave znárodňovacích dekrétov bola otázka znárodnenia firmy Baťa niekoľkokrát prerokúvaná na zasadnutí vlády, najmä 25. septembra 1945: „Ministr H. Ripka vyslovil obavu, že znárodnění podniku firmy Baťa podle dekretu může znamenat ztrátu všech výhod z Baťových zahraničních podniků... Ministr V. Kopecký se domnívá, že právě v případě Baťových závodů musí být vláda důsledná, neboť jde přece o typicky velkokapitalistický podnik, o podnik českého Forda a byl by omyl, kdybychom se domnívali, že bychom přes Baťovi závody, vedené soukromokapitalistickým způsobem, měli vliv na zahraničí, naopak zahraniční podniky by získali vliv na nás... to byli právě Baťa a kruh kolem něho, kteří nám připravili vnitropolitický Mnichov.“ (JECH – KAPLAN, ref. 24, s. 567).

32 Slovo retribuícia pochádza z latinského slovesa retribuō, ktoré znamená dať späť, vrátiť alebo odplatiť. V tvare podstatného mena (*retribūtiō*) toto slovo označuje nápravu, odmenu alebo odplatu. Práve v treťom uvedenom význame tento termín vstúpil do moderných česko-slovenských dejín ako pojem označujúci stíhanie a odsúdenie zločincov, ktorých sa na českom a slovenskom národe dopustili nacisti a ich domáci pomáhači pred a počas druhej svetovej vojny. *Právníký slovník*. II. diel. P – Ž, heslo Retribuce. Praha 1978, s. 226. Počas 2. svetovej vojny boli pod zámenkou „vyššieho dobra“ a za podpory štátu a jeho politiky spáchané také zločiny, ktoré svojím rozsahom, technickou vyspelosťou a mierou deštrukcie prekonalí všetko zlo dovtedy spáchané. Preto niet divu, že víťazné mocnosti (resp. celý svet) nechceli ostať danému výrazu nič dlžné.

33 Pojmom „ľudové“ sa zdôrazňovala ich špecifickosť voči ostatným súdom, nakoľko v ľudovom súdnictve rozhodovali prevažne laici bez právneho vzdelania. Účasť laikov mala vyjadrovať skutočnosť, že sa

základe dek. č. 17/1945 Zb. *O Národnom súde*, ktorý mal povahu mimoriadneho osobitého súdu. Pod Národný súd spadali procesy s osobami, ktoré zastávali vysoké politické funkcie, resp. boli pred ním súdené osoby, ktoré mali vedúce postavenie v politickom živote, zastávali význačné postavenie na úradoch, význačné veliteľské funkcie alebo mali významné miesto v hospodárskom živote (ako tomu bolo aj v prípade J. A. Baťa) a mali byť svojim spoluobčanom vlasteneckým vzorom.

Pri hodnotení retribúcie a každého procesu pred retribučnými súdmi v českých krajinách nemožno opomenúť vplyv a význam 2. svetovej vojny na Československo. Nie všetky štáty, ktoré sa vojny zúčastnili, ňou boli rovnako postihnuté.³⁴ Vojna mala pre Československú republiku devastačný charakter, a to z pohľadu štátoprávneho, kultúrneho, národného, hospodárskeho aj sociologického. Strata štátneho územia, strata suverenity a rozbitie republiky boli na území Československa tragickou realitou ešte pred samotným vypuknutím 2. svetovej vojny. Územie Protektorátu bolo okupované, pod priamym vplyvom politiky Nemecka.³⁵ Retribúciu a zákonodarstvo s ňou súvisiace, postavené na pevných základoch legálnej spravodlivosti a zároveň spravodlivej odplaty, preto chápeme ako legitímne vyjadrenie satisfakcie obetí deštruktívnej a technicky vyspelej vojny Nemecka, po ktorej volalo nielen domáce obyvateľstvo, ale aj národy celého sveta.

V tejto súvislosti možno konštatovať, že J. A. Baťa bol nepochybne významným a celosvetovo preslávaným veľkopodnikateľom a vojna bola pre neho určite nielen ľudskou, osobnostnou, ale aj obchodnou výzvou, nakoľko politika národného socializmu a vedenie vojny v plnej miere ovplyvnili hospodársku politiku na území Protektorátu Čechy a Morava. V rokoch 1939 – 1945 sa preto musel rozhodnúť, či zachová vernosť rodnej vlasti (a štátu, ktorého bol občanom) alebo sa rozhodne ako veľkopodnikateľ profitovať z politiky Nemecka. Po vojne sa mienka verejnosti aj retribučného súdництва priklonila v Baťovom prípade skôr k druhej alternatíve.

Materiál o údajnej protištátnej činnosti J. A. Baťa bol zhromažďovaný už počas vojny (na základe takýchto informácií sa objavil na tzv. čiernej listine spojencov spolu so svojimi fabrikami). Ako príklad možno uviesť list adresovaný Tomášovi Baťovi ml. od Jana Udržala, ktorý ho informoval o konaní J. A. Baťa. V liste bola opísaná spolupráca

---

súdia nielen vojnové zločiny, ale napr. i politické konanie činiteľov slovenského štátu, ktorí napomáhali vojnovým zločinom, resp. politike nacistického Nemecka. Na druhej strane, laicizáciou súdництва sa zvýdvihol prvok morálneho očistenia národa zbavením sa zločincov. (Bližšie pozri: RAŠLA, Anton. *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdництва*. Bratislava : SAV, 1969, s. 20).

34 V prvom rade je potrebné zdôrazniť, že druhej svetovej vojny, ako globálneho vojenského konfliktu, sa zúčastnila väčšina štátov sveta. Zomrelo v nej viac než 60 miliónov ľudí, čím si „vybojovala“ prívlastok najzničujúceho vojenského konfliktu v dejinách ľudstva. Bola to vojna útočná, ktorá svojou technickou vyspelosťou, mierou deštrukcie, plánovaním, vojenskou stratégiou a rasovo namierenou politikou nemala obdobu.

35 Naproti tomu, vojnový slovenský štát bol satelitným štátom, ktorý mal na rozdiel od Protektorátu, v niektorých oblastiach aspoň akú-takú možnosť autonómie, resp. disponoval obmedzenou suverenitou do vnútra aj navonok. Už pred vypuknutím vojny mali nacisti na čele s Hitlerom podrobne naplánované obsadenie Rakúska a Československa (českých krajín) za účelom rozšírenia tzv. *Lebensraumu*, t. j. životného priestoru určeného pre hospodársky a demografický rozvoj nadradenej árijskej rasy (plán tzv. Hozsbachovho protokolu z dňa 5. novembra 1937). EČER, Bohuslav. *Norimberský soud*. Praha : Orbis, 1946, s. 155-156.

J. A. Baťu s Adolfom Hitlerom a ich plán presťahovania stredoeurópskych národov do južnej Ameriky spolu s mapou, na ktorej boli vyznačené hranice novej Československej republiky. Tento plán a aj mnohé ďalšie písomnosti boli zaslané československému veľvyslanectvu v USA a neskôr československej exilovej vláde v Londýne. S exilovou vládou taktiež spolupracovalo československé veľvyslanectvo v Brazílii, ktoré vypracovalo podrobnú správu o kazení dobrého mena Baťa a. s. a o protištátnej činnosti J. A. Baťu, predovšetkým o pláne presťahovania československých obyvateľov do južnej Ameriky. Tieň podozrenia na J. A. Baťu vrhali kvôli jeho úzkej spolupráci s nacistickým Nemeckom počas vojny aj zahraničné periodiká vo Veľkej Británii, USA a v južnej Amerike.

Dočasné trestné oznámenie na J. A. Baťu bolo Národnému prokurátorovi pri Národnom súde podané 17. júna 1946 ministerstvom vnútra v Prahe. Podľa trestného oznámenia sa mal Baťa nachádzať na tzv. čiernej listine spojencov (čiže na zozname osôb a firiem, s ktorými bol zakázaný osobný a obchodný kontakt kvôli ich stykom s nepriateľom) a bol podozrivý zo spolupráce s nacistickým Nemeckom, z rozbiejania zahraničného odboja tým, že rokoval s Nemcami o presťahovaní „československého národa“ do Patagónie v južnej Amerike a z rozbiejania zahraničného odboja tým, že zakazoval svojim zamestnancom v zahraničí vstupovať do československého zahraničného odboja.³⁶ Dočasné trestné oznámenie bolo vydané za účelom začatia trestného stíhania a získania dôkazov. Ministerstvo vnútra následne podalo vo veci J. A. Baťu ďalších päť trestných oznámení (ďalšie boli podané 12. a 30. decembra 1946, 23. a 29. januára 1947), ku ktorým boli pripojené ešte tri dodatky.³⁷

Obžalobu proti J. A. Baťovi³⁸ podal Národný prokurátor 22. marca 1947. V obžalobe podanej pred Národným súdom bol J. A. Baťa obžalovaný zo zločinu proti štátu podľa

36 Prozatímní trestní oznámení Ministerstva vnitra zaslané národnému prokurátorovi. Národný archív Praha, Fond Národného súdu, TNS 12/47, k. 162, zväzok 1, s. 1.

37 Dodatok z dňa 2. januára 1947 obsahoval výpoveď svedka J. Matulu o protištátnej činnosti J. A. Baťu, dodatok z dňa 24. januára 1947 obsahoval listinný dôkaz o spolupráci J. A. Baťu s nacistickým Nemeckom, dodatok z dňa 3. februára 1947 obsahoval správu vyšetrojúcej komisie ONV o výpovediach československých občanov žijúcich v južnej Amerike (Rio de Janeiro) Jarmily Stratilovej a Bedřicha Horáčka o protištátnej činnosti.

K uvedenej problematike je potrebné doplniť, že kmeňová hypotéza odporcov procesu s Baťom hovorí, že Baťov proces sa odohral len preto, aby bolo možné bezodplatne skonfiškovať jeho majetok. Baťove podniky pritom vzhľadom k svojej veľkosti tak či tak podliehali znárodneniu podľa dek. č. 100/1945 Zb. o znárodnení baní a niektorých priemyselných podnikov. Prípadná náhrada podľa uvedeného dekrétu by však bola pochopiteľne veľmi vysoká. Podľa uvedenej hypotézy jedinou možnosťou, ako sa vyplateniu náhrady vyhnúť, bolo odsúdiť majiteľa spoločnosti v retribučnom procese. Z právneho, resp. historickoprávneho hľadiska nie sú pre nás podobné úvahy zaujímavé, keďže neexistuje žiaden dôkaz o vykonštruovanom procese s vopred jasným koncom.

38 Dokument označený ako „obžaloba“ sa v spise J. A. Baťu vyskytol dvakrát. Prvá obžaloba bola podaná proti J. A. Baťovi 5. novembra 1945 vyšetrovacou komisiou ONV v Zlíne na základe ustanovenia § 4 Veľkého retribučného dekrétu za zločin proti štátu. Spolu s obžalobou boli predložené výpovede svedkov a články zo zahraničných periodík (predovšetkým z časopisu *Čechoslovák*, ktorý bol vydávaný v Londýne). Uvedený dokument však nemožno považovať z čisto právneho hľadiska za perfektnú obžalobu, keďže nespĺňala zákonné formálne požiadavky obžaloby. Z formálnej stránky tento dokument nemôžeme považovať za obžalobu, pretože:

- na základe dek. č. 17/1945 Zb. mal podávať obžalobu národný prokurátor,

- obžaloba mala obsahovať ako prílohu dôkazné prostriedky podporujúce tvrdenie v obžalobe, najmä

§ 1 Veľkého retribučného dekrétu³⁹ spáchaného podľa § 6 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n. a zo zločinu proti štátu podľa § 3 toho istého dekrétu.⁴⁰ J. A. Baťa bol teda obžalovaný zo zločinu vojenskej zrady (skutková podstata spadajúca pod zločiny proti štátu), ktorý bol definovaný v § 6 čl. 1 zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n. takto: „*Kdo za války opatruje nepriateľovi niejaký prospěch nebo způsobí škodu branné moci nebo vojenským podnikům republiky nebo jejího spojence...*“. J. A. Baťa sa mal daného trestného činu dopustiť tým, že počas vojny zásoboval Nemecko dodávkou gumy a iných materiálov a tým podporoval nemecké hospodárstvo.

Trestné činy propagácie a podpory fašistického a nacistického hnutia, schvaľovania a obhajoby nepriateľskej vlády či jednotlivých zločinov okupačnej moci boli upravené v § 3 ods. 1. Základnou trestnou sadzbou bolo 5 – 20 rokov odňatia slobody, pri kvalifikovanej skutkovej podstate bola dolná hranica trestu zvýšená na 10 rokov a za obzvlášť priťažujúcich okolností hrozilo doživotie, prípadne trest smrti. Tieto trestné činy boli páchané na verejných zhromaždeniach, ďalej aj prostredníctvom tlaču, rozhlasu, filmu, prípadne divadla. Páchanie uvedených trestných činov bližšie upravovala smernica ministra vnútra č. j. Z/II-31366-45 z dňa 16. januára 1946. Národné výbory a úrady národnej bezpečnosti mali povinnosť prehladávať všetku periodickú aj neperiodickú tlač, ktorá bola vydaná v ich obvode. Postihovať mohli spisovateľov, vydavateľov, nakladateľov a dokonca aj osoby, ktoré spomínanú tlač umožnili vydávať. Podobne sa zaobchádzalo aj s hercami, režisérmi, divadelníkmi a pod. J. A. Baťa sa mal dopustiť zločinu proti štátu podľa § 3 ods. 1 Veľkého retribučného dekrétu tým „*že konal v úmyslu, aby rozvrátil mravní, národní nebo státní vědomí...*“ prostredníctvom zákazu či odradzovania československých brancov pred vstupom do československého vojska, resp. zahraničného odboja. Ďalej tým, „*že propagoval nebo podporoval fašistické nebo nacistické hnutí, nebo v oné době tiskem... obhajoval nebo schvaloval nepřátelskou vládu na území republiky...*“, keď prostredníctvom spolupráce s Hermannom Göringom pripravoval plán na presťahovanie československých občanov do južnej Ameriky, a tiež prostredníctvom publikačnej činnosti s fašistickým motívom v tuzemskom periodiku.

Hlavné pojednávanie v prípade J. A. Baťa začalo 28. apríla 1947. Spolu prebehli štyri pojednávania (28., 29., 30. apríla a 2. mája 1947). Senát Národného súdu bol zložený z predsedu Jaroslava Šrámka a šiestich prísediacich (Jozef Nerad, Jaroslav Sýkora, Gustáv Hradil, František Spáčil, Jozef Hovadík, Adolf Mudroch – v posledný deň nahradený Jozefom Holečkom). Obhajobu viedli traja obhajcovia – Evžen Šaller, Alois Pražák, Miroslav Pokorný,⁴¹ ktorí prebrali obhajobu po z úradnej moci ustanovenom obhajcovi Rudolfovi Pacholíkovi. Konanie bolo vedené v neprítomnosti obžalovaného⁴² podľa návrhu národného prokurátora.⁴³ Jan Antonín Baťa bol v čase procesu v Brazílii,

výpovede svedkov, listinné dôkazy atď.,

- obžaloba mala tiež obsahovať návrhy na vykonanie dôkazov,

- v tomto prípade obžaloba časovo predbehla trestné oznámenie a jeho dodatky.

39 V znení zákona č. 22/1946 Zb. a zákona č. 245/1946 Zb.

40 V znení zákona č. 22/1946 Zb. a zákona č. 245/1946 Zb.

41 Archívny spis neobsahuje plné mená, preto v niektorých prípadoch uvádzame len iniciály.

42 Uskutočnené na základe § 11 ods. 2 dek. č. 17/1945 Zb.

43 Poradný protokol Národného súdu. Národný archív Praha, Fond Národného súdu, TNS 12/47, k. 162,

takže bol súdený v neprítomnosti. So svojimi obhajcami a so súdom však aktívne komunikoval prostredníctvom korešpondencie a o priebehu konania bol riadne informovaný.

V spise z hlavného pojednávania sa nachádza 17 protokolov o výpovedi svedkov, z toho piati vypovedali aj na hlavnom pojednávaní, ktorého sa zúčastnilo spolu 10 svedkov. Spolu hovoríme o 23 osobách. Uvádzame ich menovite z toho dôvodu, že mnohí z nich boli politicky aktívni počas vojny, resp. po nej: K. Aster (súkromný úradník), Vojta Beneš (poslanec Ústavodarného národného zhromaždenia), Karel Csesany (úradník ministerstva financií), Karel Červenka (československý vyslanec vo Washingtone), Dominik Čipera (riaditeľ firmy Baťa a. s.), Eberhard Dvořák (úradník v americkej filiálke Baťových závodov), Ladislav Karel Feierabend (minister financií v exilovej vláde), Jan Fierlinger (československý diplomat), Alois Gebauer (staviteľ v Zlíne), Jaroslav Hanka (bývalý zamestnanec firmy Baťa, redaktor), Karel Hudec (generálny konzul v New Yorku), Vladimír Ladislav Hurban (zamestnanec ministerstva zahraničných vecí), Jan Kabelík (profesor Masarykovej univerzity v Brne), Čeněk Kudláček (brigádny generál), Rudolf Nekola (šéfredaktor), Vladimír Nosek (chargé d'affaires v Brazílii), Ladislav Novotný (námestník generálneho riaditeľa v Baťových závodoch), František Peřina (úradník vo firme Kotva), Miroslav Schubert (člen legačnej rady ministerstva zahraničných vecí), Jiří Udržal (obchodník) s manželkou Adélou Udržalovou, Eduard Valenta (redaktor časopisu *Svobodné noviny a Dnešek*) a Karel Wagner (advokát).⁴⁴

Podľa svedeckých výpovedí, či už zaprotokolovaných, alebo vykonaných priamo na hlavnom pojednávaní, mal Baťa počas vojny zo zahraničia spolupracovať s nacistickým Nemeckom a s protektorátnou vládou. Obchodnými stykmi mal teda podporovať hospodárstvo Nemecka a tým aj expanziu národného socializmu. J. A. Baťa mal vlastniť doklady zaslané priamo H. Göringom, ktoré mu mali zaručovať osobnú bezpečnosť a slobodu pohybu. S Göringom (spomína sa aj Hitler) sa mal Baťa stretnúť v období medzi okupáciou Sudet v roku 1938 a marcom 1939 v Carinhall (sídlo H. Göringa), kde sa mal s nimi dohodnúť na obchodnej spolupráci, čoho dôkazom mali byť stroje dovážané do USA talianskymi loďami odchádzajúcimi z talianskych prístavov. Dohodnúť sa mali aj na dodávke surovej gumy do Nemecka.⁴⁵ Ďalej mal údajne pripravovať plán na presťahovanie československých občanov, resp. stredo európskych národov do Patagónie, za podpory H. Göringa. Väčšina svedeckých výpovedí však súhlasne tvrdila, že išlo skôr o fámy, výmysel, resp. aj keby taký plán existoval, nepovažovali ho za reálnu hrozbu, pretože z pohľadu sociologických a geografických činiteľov bol nereálny. Kolonizačné tendencie však skutočne existovali a tiež k tomu prislúchajúci výskum v roku 1939 (spolupracoval na ňom svedok Kabelík), ktorý pokračoval aj v roku 1940 priamo v Patagónii. Z výsledkov výskumu vyplývalo, že dané územie je vhodné, t. j. bolo možné ho kolonizovať a obhospodarovať. Plán kolonizácie Patagónie českým národom

zvázok 4, a Stenografický záznam hlavného pojednávania, Fond Národného súdu, Národný archív Praha, TNS 12/47, kartón č. 162, zvázok 5, s. 397-498.

44 Výsluchy svedkov uvedené v poradnom protokole Národného súdu Národný archív Praha, Fond Národného súdu, TNS 12/47, k. 162, zvázok 4 a v stenografických záznamoch hlavného pojednávania. Národný archív Praha, Fond Národného súdu TNS 12/47, k. 162, zvázok 5, s. 58-114, 397-498.

45 Tým mal naplniť skutkovú podstatu zločinu proti štátu, resp. zločinu vojenskej zrady (§ 1 dek. č. 16/1945 Zb. odkazujúci na § 6 čl. 1 zákona č. 50/1923 Zb. z. a n.).

bol publikovaný aj v miestnych periodikách v južnej Amerike, USA a Anglicku, spolu s mapami a konkrétnym vytýčením hraníc. Baťa tiež publikoval v rôznych tuzemských (Zlín) aj zahraničných periodikách, pričom jeho články mali mať pronacistický charakter a prostredníctvom nich mal schvaľovať politiku národného socializmu. Jeden zo svojich článkov napríklad zverejnil v časopise *Das Reich* (časopis vydávaný pod záštitou Josepha Goebbelsa), kde mal vyjadriť súhlas so vznikom Protektorátu.⁴⁶

Po roku 1939 mal podľa svedeckých výpovedí Baťa spolupracovať s USA, Anglickom, ale naďalej aj s nacistickým Nemeckom. S Nemeckom neprerušil obchodné styky ani vtedy, keď bol o to požiadaný československou exilovou vládou v Londýne a československými zastupiteľskými orgánmi v zahraničí. Opisovaným konaním sa dostalo jeho meno i meno jeho spoločnosti na čiernu listinu spojencov v Amerike aj v Anglicku. Američania ani Angličania však oficiálne nikdy nevysvetlili, prečo bolo Baťovo meno a Baťove závody zverejnené na čiernej listine – J. A. Baťa tvrdil, že tak učinili z konkurenčných dôvodov. Vo svedeckej výpovedi V. Noska je však naproti tomu uvedené, že oficiálne aj neoficiálne anglické aj americké zdroje poukazovali na to, že jeden zo svojich podnikov v južnej Amerike (v Cia Viacao) mal Baťa získať od Nemcov a ponechal si v ňom nemeckých zamestnancov. Ďalej sa poukazovalo na to, že Baťa bol počas vojny v stálom styku s nemeckou bankou v Brazílii, čo sa neskôr potvrdilo pri jej likvidácii. Navyše, do odboja sa odmietol zapojiť osobne aj finančne (prispievaním do fondu národného odboja). Mnohí zo svedkov tiež tvrdili, že Baťa zastával „obojaký postoj“, teda spolupracoval s Nemcami aj so spojencami za účelom sebeckého sledovania svojich cieľov, t. j. zachrany, resp. uchovania svojho majetku a pracovnej sily v podnikoch. Baťa si uvedomoval dôležitosť spolupráce s Nemeckom, čoho dôkazom malo byť napríklad tvrdenie svedka L. Novotného, že na pracovnej schôdzi svojim zamestnancom pripomínal, aby sa vzdali všetkých politických činností a zamerali sa len na obchodnú činnosť. Zdôrazňoval tiež Baťov priateľský vzťah s Nemeckom, keď po vojenskej intervencii Poľska vďaka spolupráci s nemeckým vedúcim Baťových závodov v Poľsku Mannkopfom neboli závody (počas vojny) zničené. Zrejme práve z týchto dôvodov bol za vojny J. A. Baťa v zahraničí (predovšetkým v USA a Anglicku) považovaný za kolaboranta, za osobu spolupracujúcu s nacistami a propagujúcu politiku národného socializmu.

Keďže meno „Baťa“ malo pred rokom 1939 „dobrý zvuk“ (ako ho označil svedok Červenka) podobne ako firma Škoda, a bolo spájané s Československom, podľa súdu J. A. Baťa počas vojny nekazil len dobré meno sám sebe a svojim firmám, ale zároveň aj Československej republike a celému „československému národu“. Od J. A. Baťu, ako vedúcej osobnosti československého priemyslu s kontaktmi po celom svete, pritom vraj predstavitelia československého odboja aj spojenci očakávali všestrannú podporu, bez ohľadu na možnú perzekúciu a stratu majetku na území Protektorátu a Nemecka. V rozpore s očakávaniami však Baťa mal dokonca brániť svojim zamestnancom prihlásiť sa do odboja pri sčítaní československého obyvateľstva v zahraničí v roku 1939 a 1940, a to tým, že formuláre, ktoré boli vydávané zastupiteľskými orgánmi v zahraničí, zamestnancom neboli vôbec doručené, resp. vyplnené formuláre neboli doručované späť

46 Konanie spadajúce pod skutkovú podstatu zločinu proti štátu podľa ods. 1 § 3 dek. č. 16/1945 Zb.

na konzulát. Po príchode do USA pritom J. A. Baťa dostal od emigračného úradu povolenie na pobyt len na jeden rok, rovnako ako aj jeho zamestnanci, čo znamenalo, že nevyplnené sčítacie formuláre mali ďalekosiahlejšie následky – J. A. Baťovi odmietli predĺžiť povolenie na pobyt, pričom povolenia pre jeho zamestnancov hodnotili individuálne, podľa ich (národného) správania. Najväčšie problémy s predĺžením pobytu pritom mali zamestnanci, ktorí mali tzv. protektorátne pasy. Podľa svedeckých výpovedí sa Baťa údajne vo svojich prejavoch k zamestnancom (1939 – 1940) v Belcampe vyjadroval negatívne a odmietavo k československému zahraničnému odboju. Taktiež vraj zakázal aj predaj pamätných medailí na podporu odboja vo svojich závodoch, dokonca údajne ukončil pracovný (služobný) pomer so zamestnancami, ktorí odboj podporovali, propagovali a boli jeho účastníkmi. Vo svojich prejavoch zamestnancom pripomínal ich prísahu vernosti Protektorátu a zároveň sa vyhrážal každému, kto tento sľub poruší, že bude nahlásený nemeckému zastupiteľstvu v USA. Niektoré svedecké výpovede však v tejto súvislosti naopak uvádzali Baťovo tvrdenie, že nemôže podporiť zahraničný odboj najmä kvôli ochrane svojich zamestnancov v Protektoráte (v Zlíne) a v Nemecku. Toto Baťove tvrdenie a možno povedať aj predstieraný vzťah ochrancu k zamestnancom však vyvracia tá skutočnosť, že Baťove závody boli v USA stíhané za nedodržiavanie pracovných predpisov a za zamestnávajú mladistvých, za čo im bola uložená pokuta 70 000 \$. Vo všeobecnosti možno uviesť, že Baťovi zamestnanci v Belcampe podľa svedeckých výpovedí žili vo veľmi skromných pomeroch (napr. tri rodiny žili spolu v jednom dome s jednou kuchyňou), takže nič nenasvedčovalo tomu, že by Baťa mal blízky vzťah k zamestnancom a že by ich považoval za niečo viac než pracovnú silu.⁴⁷

Potom, ako sa Baťa dostal na čiernu listinu, presťahoval sa do Brazílie, kde vlastnil rozsiahle pozemky (kúpil ich krátko po 15. marci 1939), na ktorých mali vyrásť nové obuvnícke závody. Po Baťovom odchode z USA sa stal vedúcim jeho amerických závodov František Muška,⁴⁸ ktorý údajne úzko spolupracoval s československým zahraničným odbojom a so zastupiteľskými orgánmi Československa v zahraničí. Pod jeho vedením sa postupne začalo očisťovať meno Baťových závodov (meno J. A. Baťa a závody v južnej Amerike však na čiernej listine zostali naďalej). Rovnako ako Baťa však aj on údajne bránil zamestnancom vstúpiť do československého odboja.

Retribučný rozsudok vo veci J. A. Baťa bol po vypočutí svedkov vyhlásený 2. mája 1947. Napokon bol napriek širšej obžalobe uznaný vinným len z jedného bodu obžaloby – zo zločinu proti štátu podľa § 4 dek. č. 16/1945 Zb.: „*Jan Antonín Baťa ako československý občan v dobe od druhej polovice roku 1939 (teda v dobe zvýšeného ohrozenia republiky⁴⁹) vedome poškodzoval záujmy Československa tým, že sa otvorene odmietol*

47 Tým mal naplniť skutkovú podstatu zločinu proti štátu podľa § 4 dek. č. 16/1945 Zb. Na tomto mieste je však vhodné spomenúť sociálne programy dlhodobu fungujúce v koncerne Baťa – hovoríme o vysoko rozvinutej sociálnej politike v rámci jednotlivých podnikov, ktorá zahŕňala zdravotnú starostlivosť, ubytovanie, stravovanie sociálne dávky, zabezpečenie a vytvorenie rekreačných areálov určených pre voľnočasové aktivity atď. Uvedený sociálny program, zvaný tiež batizmus (ktorý podporoval aj J. A. Baťa), mal sprevádzať zamestnanca až do konca života. IVANOV, ref. 3, s. 382 a nasl.

48 Štátny okresný archív Zlín - Klečůvka, Fond Obuvnícký průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 7, inv. č. 18, časový rozsah 1946 – 1947.

49 Doba zvýšeného ohrozenia republiky trvala od 21. mája 1938 (§ 18 dek. č. 16/1945 Zb.) do 31. decembra 1946 (vládne nariadenie č. 217/1946 Zb.).

*pripojiť k československému odbojovému hnutiu, bránil v tom svojim zamestnancom a konal tak, že sa so svojimi závodmi dostal na čiernu listinu spojencov.*⁵⁰

Národný súd toto rozhodnutie *odôvodnil* tým, že J. A. Baťa preukázateľne nenaplnil nádeje vkladané do neho odbojovým hnutím v zahraničí, ktoré od neho očakávalo morálnu aj finančnú výpomoc v národnooslobodzovacom boji proti nacizmu. Súd nadobudol presvedčenie, že Baťovi predovšetkým záležalo na jeho majetku. Z toho dôvodu udržoval kontakty s Anglickom, Amerikou a zároveň s Nemeckom (súd takéto Baťovo konanie nepovažoval za výslovne protištátne, no skonštatoval, že jeho osobu aj spoločnosť priviedlo na čiernu listinu), aj keď bol niekoľkokrát žiadaný, aby sa postavil výhradne na stranu spojencov. Súd nepovažoval za pravdivé Baťove tvrdenie, že na čiernu listinu sa dostal kvôli konkurenčnému boju, ale dal za pravdu svedkovi Csesanému a svedkovi Červenkovi, podľa ktorých by sa veľký a známy podnik (pravdepodobne mal svedok na mysli koncern), ako bol ten Baťov, mohol dostať na čiernu listinu iba v prípade preukázateľného hospodárskeho styku s nepriateľom. Súd poukázal aj na skutočnosť, že v prípade, ak by sa Baťa aktívne zapojil do odboja, jeho meno aj firmy by boli v čiernej listiny odstránené. Súd nepovažoval informáciu o údajnej tajnej finančnej pomoci, ktorú mala na Baťov príkaz poskytnúť francúzska, anglická a indická filiálka Baťových závodov (10 000 libier a 700 000 frankov), za relevantnú, nakoľko:

ad 1) Baťa preukázateľne a otvorene odmietol osobnú aj finančnú pomoc odboju;

ad 2) finančná podpora v akejkoľvek výške (pričom vyššie uvedenú sumu označil za „nijak ohromujúcu čiastku“ vzhľadom na Baťovo postavenie a majetok) by nezbavila tak významnú a známu osobnosť, akou Baťa nepochybne bol, povinnosti verejne a otvorene podporovať odboj. Súd nadobudol presvedčenie, že Baťa si bol plne vedomý svojich činov a ich významu.

Za vyššie uvedené trestný čin mu bol uložený trest ťažkého žalára vo výmere 15 rokov, sprísnený každoročne 15. marca temnou komôrkou (prvých 10 rokov trestu si mal Baťa odpykať vo zvláštnych nútených pracovných oddieloch) a k tomu trest straty občianskej čti po dobu výkonu trestu a prepadnutia majetku v prospech štátu.⁵¹ Uvedený trest si však nikdy neodpykal, keďže sa už do Československa nevrátil.

50 Rozsudok v trestnej veci J. A. Baťu pred Národným súdom v Prahe. Národný archív Praha, Fond Národného súdu, TNS 12/47, k. 162, zväzok 5, s. 500-506 (obojsstranné).

51 V súvislosti s úvahou o vykonštruovanom procese je potrebné spomenúť zastúpenie prísediacich sudcov, predovšetkým nominantov KSČ, ktorí mali v senáte väčšinu. Ako sme už uviedli, predsedom senátu pred Národným súdom v Baťovom procese bol JUDr. Šrámek, člen komunistickej strany. Jeden z členov senátu zastupujúci národných socialistov (Murdoch) sa však ospravedlnil posledný deň pojednávania, t. j. v deň vyhlásenia rozsudku (2. máj 1947) a na jeho miesto zasadol nominant komunistov (J. Holeček). Komunisti následne mali v senáte prevahu 4:3. Práve táto „politická prevaha“ bola považovaná za dôkaz politického pozadia procesu, t. j. záujmu KSČ na prepadnutí Baťovho majetku v prospech štátu. Čo sa týka obsadenia senátu, podľa dek. č. 17/1945 Zb. predsedu senátu mal menovať prezident republiky na návrh vlády a prísediaci mali byť menovaní vládou na návrh ministra spravodlivosti, zostavovaného na základe zoznamov zemských národných výborov. Prísediaci mali byť osvedčenými vlastencami (členovia domáceho a zahraničného odboja, obete perzekúcie a pod.). Z uvedeného vyplýva, že podľa litery zákona mali byť prísediacimi sudcami predovšetkým členovia domáceho a zahraničného odboja, obete perzekúcie, t. j. osoby trpiace za fašistického režimu a zároveň bojujúceho proti nemu (iba ľud bojujúci proti nepriateľovi mohol objektívne súdiť vojnových zločincov a kolaborantov). Samozrejme musíme uviesť, že politická príslušnosť určite ovplyvňovala prísediacich sudcov v senátoch. Do akej miery boli

Kvôli nedostatku dôkazov bol J. A. Baťa jednomyselne oslobodený spod obžaloby zo zvyšných dvoch zločinov. Podľa súdu teda obchodná spolupráca s Nemeckom a podporovanie nemeckého hospodárstva neboli dostatočne preukázané a nepriateľovi pri nich vznikol len všeobecný prospech, ktorý bol súčasťou vyššie uvedeného zločinu, za ktorý bol Baťa odsúdený. Súd nepovažoval za preukázané ani to, že sa uskutočnila dodávka surovej gumy z Brazílie nacistickému Nemecku. Taktiež podľa neho nebol dokázaný plán presťahovania československého národa do Patagónie, hoci J. A. Baťa nepopieral, že nad podobným plánom premýšľal, a dokonca ho vraj pripravoval so súhlasom Jana Masaryka. Baťa uvádzal, že ho k tomu priviedla situácia po roku 1940. Súd dôkazný materiál (fotokópie) týkajúci sa plánu presťahovania vyhodnotil ako propagačný materiál na presťahovanie českého národa, prípadne iných menších národov do južnej Ameriky, aby bol v Európe uvoľnený priestor pre nemeckú expanziu, pre úplné nemecké osídlenie. Išlo by o potvrdenie nacistickej ideologickej koncepcie, že Čechy a Morava tvoria nemecký životný priestor, tzv. *Lebensraum*, ktorý mal byť uznaný ako princíp medzinárodného práva, na ktorom sa mal vytvoriť „nový európsky poriadok“ (*Neue Ordnung*). V nemeckej ríšskej predstave sa tak malo zabrániť vojnám a malo zostať zachované právo národov na sebaurčenie. Baťa zároveň potvrdil, že o pláne presťahovania hovoril s H. Göringom, ktorému dal svoje slovo, že urobí všetko, čo bude presťahovaniu nápomocné. Súd však nezistil, že by plán niekedy postúpil zo štádia prípravy do štádia pokusu. Kvôli nedostatčnému množstvu dôkazov (napr. neexistoval dôkazný materiál o podobnom pláne na nemeckej strane) nemohol súd bezpečne zistiť vinu obžalovaného, a preto Baťu v súlade so základnou zásadou trestného práva procesného *in dubio pro reo* vyhlásil v tomto bode za nevinného, aj napriek silnému podozreniu. A napokon, spomínané články publikované v rôznych periodikách podľa súdu neobsahovali v žiadnom smere fašistické tendencie.⁵²

Sám J. A. Baťa sa k skutku, za ktorý bol odsúdený, priznal v otvorenom liste z 27. mája 1947 adresovanom členom Národného súdu. Jedným dychom však je potrebné dodať, že sa otvorene nepripojil k zahraničnému odboju, ako uviedol, zo strachu o svoju rodinu a fabriky na území Protektorátu, t. j. necítil sa byť vinným zo zločinu proti štátu. J. A. Baťa sa v danom liste vyjadril k svojmu odsúdeniu slovami: „*Odsúdili jste mne za podivnou vinu. Podle zpráv mých obhájců rozsudek říká toto: J. A. Baťa se odsuzuje, že se veřejně neprohlásil stoupencem zahraniční vlády za války. Kdo z vás, vážení soudcové*

---

prísediaci sudcovia ovplyvnení v retribučnom procese s Baťom nevieme, neexistujú relevantné dôkazy o ich zaujatosti. V archívnom spise však nachádzame hlasovanie o vine a treste, v ktorom je uvedené, že J. A. Baťa bol uznaný vinným pri pomere hlasov 5:2 (J. Holeček hlasoval „za“), tzn. že aj v prípade, ak by nenastala výmena prísediacich sudcov a pôvodný prísediaci sudca Murdoch by hlasoval „proti“, bol by J. A. Baťa uznaný vinným v pomere hlasov 4:3 (bez akéhokoľvek právneho rozdielu oproti skutočnému senátnemu hlasovaniu). Problém s pomerom hlasov mohol nastať iba v prípade, ak by bol J. A. Baťa odsúdený na trest smrti, pretože podľa ustanovenia ods. 3 § 13 dek. č. 17/1945 Zb. platilo pred Národným súdom, že obžalovanému nemôže byť uložený trest smrti za zločiny podľa dek. č. 16/1945 Zb. pokiaľ sa výrok o vine neopiera aspoň o päť hlasov. Samozrejme, uvedená paralela je len nadnesenou úvahou, pretože za zločin proti štátu podľa § 4 dek. č. 16/1945 Zb. nebolo možné uložiť trest smrti. Pre ucelenosť dodávame, že hlasovanie o zbavení viny z ostatných zločinov uvedených v obžalobe bolo jednomyselné.

52 Rozsudok v trestnej veci J. A. Baťu pred Národným súdom v Prahe. Národný archív Praha, Fond Národného súdu, TNS 12/47, k. 162, zväzok 5, s. 500-506 (obojustranné).

*z povolání i z lidu, se za války veřejně prohlásil za stoupence zahraniční vlády?*⁵³ Kriticky si musíme priznať, že na otázku odpoveď nepoznáme, avšak berúc do úvahy historické súvislosti a postavenie J. A. Baťu, chápeme rozhodnutie Národného súdu v Prahe z roku 1947, nakoľko od osobnosti, akou J. A. Baťa nepochybne bol, a osobitne v jej pozícii v zahraničí a bez bezprostrednej hrozby na živote a zdraví sa očakávala aktívna účasť na zahraničnom odboji, čím by preukázal svoju vernosť vlasti a „ukázal chrbát“ nacistom.⁵⁴ Na druhej strane sa môžeme zamyslieť nad situáciou, ktorá by nastala v podnikoch na československom území, ak by sa J. A. Baťa otvorene k odboju a exilovej vláde prihlásil. Je pravdepodobné, že by podniky, ich vedenie a v neposlednom rade aj zamestnanci utrpeli ujmu, či už finančnú, alebo nemajetkovú. Načrtnutú problematiku však necháme nezodpovedanú, nakoľko by išlo len o subjektívne hodnotenie autora.

Súdne spory v rodine Baťovcov

Rok 1947 neprinesol J. A. Baťovi iba odsúdenie za vojnový zločin, ale aj začiatok niekoľkoročného boja s Tomášom Baťom ml. o vlastníctvo zahraničných podnikov pod kontrolou rodiny Baťa. Podstatou týchto sporov bolo napadnutie platnosti kúpnej zmluvy, ktorou mal Tomáš Baťa predať, ako sme uviedli, J. A. Baťovi celý svoj majetok, vrátane spoločnosti Baťa a. s. O vlastníctvo niektorých zahraničných podnikov sa uchádzal dokonca aj znárodnený podnik Svit (pôvodne Baťa a. s.). Tomáš Baťa ml. a jeho matka Mária Baťová sa v týchto sporoch snažili preukázať, že ako zákonní dedičia Tomáša Baťu sú pravými a jedinými vlastníkmi zahraničných podnikov koncernu Baťa. Pred súdmi argumentovali tým, že posledným prianím Tomáša Baťu bolo, aby jeho nevlastný brat J. A. Baťa postúpil spoločnosť Baťa a. s. Tomášovi Baťovi ml., keď tento dosiahol plnoletosť a nadobudne určité skúsenosti. To mal J. A. Baťa podľa nich zrealizovať počas vojny, keď odovzdal 25 % akcií firmy Márii Baťovej. Iným argumentom žalobcov bola skutočnosť, že väčšina zahraničných podnikov bola vlastnená holdingovou spoločnosťou Leader A. G., ktorá nebola uvedená v kúpnej (pôvodne ústnej) zmluve z roku 1931. Tomáš Baťa ml. z toho teda vyvodil záver, že nebola predmetom tejto kúpnej zmluvy a teda spadá do dedičstva. Je však dôležité uviesť, že znenie kúpnej zmluvy obsahovalo dodatok „že touto zmluvou predáva aj všetok ostatný tu neuvedený maje-

53 Štátny okresný archív Zlín- Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 342, inv. č. 772, časový rozsah 1946 – 1947, s. 13.

54 Veľmi ťažko sa dnes posudzuje rozhodnutie súdu subsumovať takéto konanie, resp. nekonanie pod skutkovú podstatu uvedeného trestného činu. Podľa uvedeného § 4 mohol byť potrestaný každý československý občan, ktorý v zahraničí rozvracal hnutia smerujúce k oslobodeniu Československej republiky alebo inak vedome poškodzoval záujmy Československej republiky. Takáto všeobjímajúca definícia mohla zahrnúť takmer akékoľvek konanie, napriek tomu bol J. A. Baťa jediným odsúdeným pred Národným súdom podľa tohto značne vágneho paragrafu. Našou úlohou však momentálne nie je posudzovať kvalitu slovnej konštrukcie tohto ustanovenia, ale skôr sa zamyslieť, či konanie, za ktoré bol J. A. Baťa odsúdený, naplnilo skutkovú podstatu v takej miere, že jeho konanie muselo byť posudzované ako trestné. Pri stanovení stupňa protiprávnosti Baťovho konania súd prihliadal na jeho vysoké spoločenské postavenie a morálny záväzok voči domovine (taktiež je potrebné prihliadať na celkovú situáciu po vojne), ktorý si podľa súdu nespĺnil tak, ako sa očakávalo. Existuje síce mnoho tvrdení o tom, že J. A. Baťa bol jedným z najväčších podporovateľov zahraničného odboja, no dôkazy svedčia práve o opaku (v liste adresovanom súdu sa sám neodvolával na financovanie odboja, ktoré by bolo relevantným a silným dôkazom v konaní).

tok“, ktorý zahŕňal pravdepodobne aj uvedenú holdingovú spoločnosť. Existujú mnohé úvahy o tom, že J. A. Baťa mal v týchto sporoch sťaženej situáciu, nakoľko mu mali byť na príkaz československých politických špičiek zadržované úradné listiny, ktoré osvedčovali jeho vlastnícke právo. Dokonca sa vyskytujú aj špekulácie o tom, že pre KSČ bolo výhodnejšie podporiť v týchto majetkových ťahaniciach T. Baťu ml., ktorý mal mať s vládou Československa pevnejší a pozitívnejší vzťah. V každom prípade, vzťahy medzi Tomášom ml. a Janom Antonínom boli veľmi naštrbené. Na schôdzi československej vlády 25. septembra 1945 sa k tomu vyjadril aj minister B. Laušman: „*Tomáš Baťa konstatoval, že nemá nič spoločného s Janom Baťou, ktorého považuje nejen za kolaboranta, nýbrž priamo za zrádce. Dodal, že respektuje a bude respektovať všechna opatření, která vláda učiní ve věci Baťových závodů, a že počítá s jejich zestátněním.*“⁵⁵ Hodnovernosť Tomášovho vyjadrenia je prinajmenšom sporná. Objektívnym faktom však ostáva, že Tomáš Baťa ml. a ani jeho matka Mária nesvedčili pred Národným súdom v Janov Antonínov prospech (avšak ani v neprospech).

Prvý súdny proces o vlastníctvo koncernu sa začal v apríli 1947 v Zürichu vo Švajčiarsku. Mária Baťová a Tomáš Baťa ml. podali žalobu o vydanie majetkových hodnôt a na určenie neplatnosti kúpnej zmluvy z roku 1931. Súčasne sa začalo súdne konanie v New Yorku o vydanie tam uschovaných akcií firmy Leader A. G.⁵⁶ Spor o vlastníctvo akcií firmy Leader A. G. bol kľúčový pre ovládnutie celej tzv. západnej Baťovskej organizácie – vlastníctvo k akciám firmy Leader A. G. pritom bolo nakoniec prisúdené americkými súdmi Tomášovi Baťovi.⁵⁷ Sudca v uvedenom rozhodnutí z roku 1950 dospel k záveru, že podľa československého práva prešiel akýkoľvek majetok patriaci Tomášovi Baťovi v čase jeho smrti na Máriu Baťovú a Tomáša Baťu ml. ako na dedičov zo zákona. Zároveň sudca zhodnotil Janovo tvrdenie o ústnej kúpe ako vymyslené tvrdenie, ktoré je usvedčené z klamstva toľkými vedľajšími okolnosťami, že je ťažké, ako aj zbytočné všetky ich zaznamenať (sudca teda nesúhlasil s tvrdením vyšetrovacej komisie ONV v Zlíne, ktorá ústnu zmluvu uznala a J. A. Baťu považovala za vlastníka). Sudca nepomenul zohľadniť ani daňový aspekt majetkového prevodu majetku z rokov 1931 a 1932, keď namiesto 20 % dane bolo dosiahnuté len 2 % zdanenie. Sudca považoval za evidentné a nepochybné, že neexistuje dôkaz, prečo by T. Baťa mal svoju manželku a syna „zaopatriť tak nedôstojne a zachovať sa k Janovi s rozmarnou štedrosťou“ a že výpoveď J. A. Baťu o ústnom predaji je nepravdivá. Sudca v rozsudku napokon nepochybnil len ústnu zmluvu, ale aj samotný závet T. Baťu.⁵⁸ Švajčiarsky súd rozhodol rovnako a teda dal za pravdu žalobcom.

Okrem týchto dvoch hlavných sporov prebiehalo postupne niekoľko ďalších čiastkových sporov v 27 štátoch o vlastníctvo kapitálových podielov v jednotlivých miestnych továrňach Baťovskej organizácie. Niektoré spory vyhral Tomáš Baťa ml., v iných bol, naopak, úspešný J. A. Baťa. Definitívne rozhodnutie, ktoré by jednoznačne rozuzlilo „ta-

55 JECH - KAPLAN, ref. 23, s. 568.

56 IVANOV, ref. 3, s. 312 a nasl.

57 Štátny okresný archív Zlín - Klečůvka, Fond Obuvnický průmysl – Svit, s. p., Zlín, sign. I/2 (= Právní oddělení/znárodnění), k. 342, inv. č. 776, časový rozsah 1940, s. 1-10.

58 POSPÍŠIL, Jaroslav - POSPÍŠILOVÁ, Hana. *Rub a líc baťovských sporů*. 1. vyd. Zlín : Kniha Zlín, 2012, s. 96-97. ISBN 978-80-7473-037-5.

jomstvo“ kúpnej zmluvy z roku 1931 vo všetkých sporoch, však nikdy nepadlo. Bodku za súdnymi procesmi nakoniec dala dohoda medzi Tomášom ml. a Janom: „*Já, podepsaný J. A. Baťa... tímto se vzdávám ve váš prospěch všech nároků na celý akciový kapitál fy Baťa a. s. Zlín... a tímto odvolávám své námitky proti vašemu tvrzení, totiž že tyto akcie přešly zákonnou poslušností smrti Tomáše Bati dne 12. července 1932 na jeho zákonné dědice, jmenovitě na jeho jediného syna Tomáše J. Baťu ze 3/4 a jeho vdovu, zemřelou paní Marii T. Baťovou z 1/4 a prohlašuji, že nemám žádný zájem na jmenovaných akcích...*“⁵⁹ Na druhej strane, T. Baťa ml. sa zaviazal, že vezme späť všetky svoje žaloby, ktorými sa domáhal vlastníctva podnikov firmy v Brazílii. Vzátím žalôb späť sa stal T. Baťa ml. definitívnym vlastníkom celého Baťovského obuvníckeho impéria, s výnimkou územia Brazílie, kde zostal vlastníkom J. A. Baťa.

Záver

Proces s J. A. Baťom v poslednom období silne rezonuje v médiách v Českej republike aj na Slovensku, a to z dôvodu terajších pokusov o obnovu konania a o poskytnutie náhrady za prepadanú majetok J. A. Baťu. V spojitosti so „znovuzrozením“ kauzy Baťa je nutné upozorniť na fakt, že veľké množstvo českých historikov sa pozerá na J. A. Baťu ako na martýra, obeť politického procesu, ktorý má byť akýmsi momentom pre český národ. Podľa nášho názoru, tento takpovediac nekritický pohľad na vec s využitím často účelových tvrdení kazi dobré meno nielen Českej republiky, ale aj odkazu exilovej vlády v Londýne, (aj) vďaka ktorej bolo Československo považované po 2. svetovej vojne za víťaznú mocnosť. Na záver si v tejto súvislosti dovoľme pripomenúť základný prvok vzťahujúci sa k akémukoľvek hodnoteniu minulosti, Baťov prípad nevynímajúc, ktorý vyslovil Ústavný súd Českej republiky: „*to, co přichází z minulosti, musí sice i tváří v tvář přítomnosti v principu hodnotově obstát, toto hodnocení minulého nemůže však být soudem přítomnosti nad minulostí. Jinými slovy, řád minulosti nemůže být postaven před soud řádu přítomnosti, jenž je již poučen dalšími zkušenostmi, z těchto zkušeností čerpá a na mnohé jevy pohlíží a hodnotí je s časovým odstupem*“.⁶⁰ Pevne veríme, že sme objektívne predostreli všetky dostupné relevantné informácie o J. A. Baťovi (v súlade s jeho poslednými slovami pred smrťou 23. augusta 1965: „*Pravda vždy vyjde na povrch, jako olej na vodu.*“), na základe ktorých si každý dokáže vytvoriť svoj vlastný pohľad na jeho život a dielo, aj nad rámec našich záverov.

JAN ANTONÍN BAŤA – DAS SCHICKSAL DES GROSSUNTERNEHMERS IN DER TSCHECHOSLOWAKEI DER NACHKRIEGSZEIT

ALEXANDRA LETKOVÁ

Der Prozess mit Jan Antonín Baťa resoniert in letzter Zeit sehr stark in den Medien in der Tschechischen Republik und in der Slowakei, und zwar aus dem Grund der gegenwärtigen Versuche um eine Verfahrenserneuerung und die Ersatzleistung des verfallenen Eigentums von J. A. Baťa.

59 IVANOV, ref. 3, s. 329 a nasl.

60 Nález Ústavného súdu Českej republiky č. 55/1995 Zb.

Baťa geriet so erneut ins Bewusstsein der tschechischen und slowakischen Gesellschaft, wobei nur wenige das Schicksal des weniger bekannten Familienmitgliedes – Jan Antonín kennt, der neben dem Stiefbruder Tomáš und dessen Sohn Tomáš jr. sozusagen ins Vergessen geriet. Der Artikel beschäftigt sich im Einleitungsteil mit dem Konzern Baťa, dessen Entstehung und den Änderungen im 20. Jahrhundert. Der zweite Teil ist der Person Jan Antonín, vor allem seiner Karriere und seinem Know-how gewidmet, mit dem er die Expansion des Baťa Konzernes in die ganze Welt sichergestellt hat. Den Schwerpunkt bilden die letzten drei Teile des Beitrages, welche sich mit dem Schicksal der Firma Baťa während der Nachkriegszeit in der Tschechoslowakei beschäftigen, welches eng mit dem Leben von Jan Antonín verknüpft war. Die Nachkriegsjahre brachten der Familie tatsächlich wesentliche Änderungen im Business sowie in den Familienverhältnissen – die Baťa Werke wurden auf Grund deren Größe nationalisiert, Jan Antonín wurde in Abwesenheit vom Nationalgericht in Prag im Jahre 1947 verurteilt und in demselben Jahr begannen die langjährigen Streitigkeiten um das Eigentum der Auslandsbetriebe der Familie Baťa zwischen Jan Antonín und Tomáš jr.. Im Zusammenhang mit der „Wiederbelebung“ des Baťa-Prozesses muss auf den Fakt hingewiesen werden, dass eine Vielzahl tschechischer Historiker J. A. Baťa als Märtyrer, Opfer des politischen Prozesses betrachtet, was ein sogenannter Mahnruf für das tschechische Volk darstellen soll. Im Artikel bemühten wir uns deswegen nicht nur die Wirkung und das Leben von Jan Antonín zu bewerten, sondern auch Antworten auf kontroverse Fragen und Behauptungen zu finden, welche vor allem mit seiner Verurteilung vor dem Nationalgericht verbunden sind.

JUDr. Alexandra Letková, PhD.

Katedra Právnych dejín a právnej komparatistiky

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Šafárikovo námestie č. 6, 810 00, Bratislava I.

e-mail: alexandra.letkova@flaw.uniba.sk

GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV A ŽIDIA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

PETER BORZA

BORZA, Peter. The Greek Catholic Church and the Jews in Slovakia in 1939 – 1945. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 493-513, Bratislava.

Greek Catholics and Jews in the years 1939 – 1945 involuntarily found themselves in opposition to the wartime Slovak Republic facing unfair anti-Semitic and national politics. Both communities were affected by restrictive measures to different extents but for the Jews they had tragic consequences. Christian faith, disapproval of the anti-Semitic policy of the ruling regime, and especially the publicly declared attitude and concrete actions of the Bishop of Prešov Pavel Peter Gojdič led many Greek Catholics to render assistance to racially persecuted people. Despite the considerable lapse of time and the nature of research problems, combination of the preserved Church and State archival documents with the testimonies of the rescued and their descendants gathered by the oral history method, we succeeded in reconstructing the attitudes and activities of the Greek Catholic Church in favour of the Jews.

Keywords: Greek Catholic Church. Jews. Slovak state. Deportations. Rescue of the Jews.

Významné zmeny geopolitickej situácie v strednej Európe koncom tridsiatych rokov dvadsiateho storočia priniesli nové podmienky pre pôsobenie gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska. Tá sa musela vyrovnáť so zmenou hraníc aj politického systému a s nárastom slovenského nacionalizmu, ktorý vystupoval aj proti gréckokatolíckym cirkevným predstaviteľom, zvlášť proti biskupovi Pavlovi Petrovi Gojdičovi.

Gréckokatolícke obyvateľstvo sa podľa sčítaní v medzivojnovom období koncentrovalo prevažne v oblasti východného Slovenska a jeho národnostné zloženie nebolo jednofarbné. Gréckokatolícku cirkev tvorili veriaci slovenskej, rusínskej, maďarskej, rómskej a poľskej národnosti. Roku 1930 sčítanie obyvateľstva vykazovalo na území Slovenska 213 725 gréckokatolíkov, z toho 109 826 veriacich uviedlo slovenskú národnosť, 87 494 patrilo k „ruským národnostiam“ (sčítanie obyvateľstva uvádzalo iba ruskú alebo maloruskú národnosť, pričom obidve sa uvádzali spoločne; reálne išlo o Rusínov a Ukrajincov), maďarskú národnosť uviedlo 12 398 gréckokatolíkov, 1964 sa prihlásilo k rómskej národnosti a 1293 uviedlo poľskú národnosť.¹ V rámci Československej republiky (ČSR) boli gréckokatolíci organizovaní v dvoch správnych celkoch – v Prešovskej a Mukačevskej eparchii. Po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 sa situácia zmenila a na území Slovenska, najmä kvôli zmene hraníc, poklesol počet gréckokatolíkov, pričom zmeny zasiahli aj organizačné štruktúry gréckokatolíckej cirkvi. Podľa neoficiálnych výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1940 žilo na Slovensku 176 341

1 LETZ, Róbert. Postavenie Gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945 – 1968. In *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 2, s. 262-263. ISSN 0018-2575.

gréckokatolíkov, z ktorých bolo 115 060 slovenskej národnosti, 49 784 rusínskej národnosti, 9 265 ruskej národnosti, 197 ukrajinskej národnosti a 2 035 inej, prevažne rómskej národnosti.² Oficiálne výsledky sčítania však počet gréckokatolíkov zvýšili na 183 129 veriacich, pričom drvivá väčšina z nich žila na východe štátu.³

Prešovskú eparchiu v období trvania slovenského štátu tvorilo 154 farností, ako aj 47 farností Mukačevskej eparchie, pre ktoré Svätá stolica zriadila Apoštolskú administratúru so sídlom v Michalovciach a zverila ju do jurisdikcie administrátora Prešovskej eparchie biskupa Gojdiča.⁴

Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 tvorili Židia druhú najväčšiu národnostnú menšinu Slovenska s 2,9 % podielom medzi štátnymi príslušníkmi. Zaujímavosťou pri tomto obyvateľstve bolo, že hoci boli početní, ani v jednej obci na Slovensku netvorili väčšinu. Tradične sa koncentrovali v mestách, ale na východnom Slovensku boli početnejší na vidieku.⁵ V rámci územnosprávneho členenia boli Židia najpočetnejšie zastúpení v Šarišsko-zemplínskej župe, a to v okresoch Bardejov, Michalovce, Humenné, Medzilaborce, Prešov a Stropkov. Výsledky sčítania obyvateľstva pri porovnaní s cenami z minulosti vykazovali výrazný nárast osôb hlásiacich sa k židovskej národnosti. Spôsobilo to nové zadefinovanie židovskej národnosti, ktoré prinieslo povinnosť osobám izraelského vierovyznania, ako aj konvertitom zo židovskej viery na inú hlásiť sa k židovskej národnosti. Tieto pravidlá bránili slobodnej voľbe národnosti, čo viedlo k nárastu prihlásených – na Slovensku sa v roku 1940 k židovskej národnosti hlásilo 74 438 osôb, pričom len dva roky predtým sa ešte v rámci československého sčítania prihlásilo ani nie 29 000 Židov.⁶ Vyšší počet (89 000) vykazovali štátne orgány zodpovedné za riešenie židovskej otázky, ktoré pracovali s celkovým počtom osôb židovského pôvodu na Slovensku, a nielen s počtom slovenských občanov – Židov registrovaných v cenzu z roku 1940.⁷

Po vyhlásení autonómie Slovenska v roku 1938, a najmä po 14. marci 1939, sa pozornosť vládnych kruhov upriamila aj na národnostnú menšinu Rusínov, ktorej viditeľným reprezentantom bol prešovský biskup, ako aj mnohí iní gréckokatolícki duchovní. Biskup sa stal terčom nebývalých útokov zo strany štátneho aparátu, ale aj z radov vlastného duchovenstva. V auguste 1939 vzniklo memorandum gréckokatolíckych duchovných

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) 209, kartón (ďalej k.) 290. Gréckokatolícky ordinariát v Prešove a jeho pomer k SR a k slovenským záujmom, č. 47/III/ŠB/1941 zo dňa 18. januára 1941.

3 Náboženstvo prítomného obyvateľstva v roku 1940. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946, roč. 1, č. 1, s. 19.

4 *Schematizmus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et Administraturae apostolicae dioec. Munkačensis in Slovachia pro Anno Domini 1944*. Prešov : Typis Typographiae Andreae, 1944. 208 s.

5 TIŠLIAR, Pavol. *Národnostný kataster Slovenska v roku 1940*. Bratislava : SNA, 2011, s. 38. ISBN 978-80-970666-2-8.

6 ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribún EU, 2012, s. 184-186. ISBN 978-80-263-0264-3. Tiež ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infosat, 2009, s. 146-149. ISBN 978-80-89398-07-2.

7 NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Zvolen : Klemo, 2005, s. 48. ISBN 80-969242-3-0.

slovenskej národnosti, v ktorom duchovní vyjadrili nespokojnosť s postupom biskupa voči gréckokatolíkom Slovákom. Riaditeľ policajného riaditeľstva v Prešove označil memorandum za sťažnosť proti administrátorovi Prešovskej eparchie a za súčasť akcie na utvorenie slovenského biskupstva v Prešove.⁸

Kampaň za odstúpenie biskupa Gojdiča sa dotýkala tak priamo jeho osoby v podobe sledovania príslušníkmi ÚŠB⁹, ako aj sprostredkovane prostredníctvom reštriktívnych opatrení namierených proti gréckokatolíckym vzdelávacím inštitúciám a duchovenstvu s tým, že príčinou takéhoto postupu je jeho osoba.¹⁰ Dôležitou oblasťou bol aj jeho kritický postoj voči vládnucemu režimu na Slovensku. Vzhľadom na tieto okolnosti biskup abdikoval listom č. 51/1939 z 22. novembra 1939 adresovanom do Ríma, v ktorom požiadal pápeža o zverenie správy biskupstva do rúk osoby, ktorá má absolútnu dôveru slovenskej vlády. Predseda vlády Vojtech Tuka v odpovedi z 31. januára 1940 vyjadril uspokojenie s rozhodnutím biskupa zrieknuť sa biskupskej funkcie a v liste sa v mene vlády zaviazal vyplatiť mu penziu 45-tisíc korún ročne aj vtedy, ak by sa zdržiaval v zahraničí.¹¹

Vatikán vyše polroka skúmal pozadie rezignácie a zvažoval alternatívy riešenia, ale 19. júla 1940 bola vydaná menovacia bula, ktorou bol biskup Gojdič uvoľnený z postu apoštolského administrátora a zároveň povýšený za sídelného biskupa Prešovskej eparchie, čím mu Svätá stolica zreteľne vyjadrila podporu.¹² Napätie medzi predstaviteľmi režimu na Slovensku a gréckokatolíckmi sa aj v nasledujúcom období stupňovalo. Sčítanie obyvateľstva v roku 1940 vyvolalo ďalšie opatrenia namierené voči gréckokatolíkom rusínskej národnosti. Biskup Gojdič vypracoval v októbri pastiersky list¹³, ktorý na strane režimu vyvolal pobúrenie a protiopatrenia spojené so zákazom jeho čítania, ako aj tresty pre kňazov, ktorí tento zákaz porušili. Trestnému oznámeniu čelil aj samotný biskup Gojdič.¹⁴

Dôležitým nástrojom na presadzovanie záujmov režimu slovenského štátu bolo aj zadržovanie kongruy, ktorá bola akýmsi platom duchovných. Vyplácanie alebo nevy-

8 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. List prezídia policajného riaditeľstva v Prešove číslo 7.764/39 prez. zo dňa 22. decembra 1939.

9 SNA Bratislava, f. 209, k. 290. List Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky číslo 9690/1939 zo dňa 18. augusta 1939.

10 Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, fond Odbočka ÚŠB pri policajnom riaditeľstve v Prešove, inv. č. 1477, sign. Mat 30/3, k. 25. Ruská otázka 1927 – 1943.

11 KOLEKTÍV AUTOROV. *J. E. Pavel Gojdič ČSVV. K jeho dvadcaťročnému jubileju so dňa jep. Posvjaščenija*. Prešov : Nakladat. Družestva v Prjaševi, 1947, s. 104-105. Tiež PEKÁR, Martin - TOKÁROVÁ, Zuzana. K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých prameňov. In CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIV-ŇÁKOVÁ, Jana (eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 54. ISBN 978-80-555-0215-1.

12 Archív Gréckokatolíckeho arcibiskupstva (ďalej AGA) Prešov, f. Prezidiálne spisy (ďalej PS), inv. č. 75, sign. 24, rok 1940. Menovanie Gojdiča za definitívneho biskupa gr. kat. diecézy.

13 ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa-štátobezpečnostné (ďalej ŠŽ-ŠB), sign. 255. Sčítanie ľudu a činnosť gr. kat. biskupstva.

14 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. Pavel Gojdič, gr. kat. biskup v Prešove – trestné oznámenie č. 7624/40 prez. zo dňa 6. novembra 1940.

plácanie kongruy sa stávalo určitou formou nátlaku na biskupa alebo duchovných. Pre mnohých kňazov znamenalo nevyplácanie kongruy ohrozenie ich existenčných základov. Pozastavenie vyplácania kongruy malo poslúžiť ako prostriedok na presadenie štátnych záujmov pri obsadzovaní cirkevných funkcií jednotlivými duchovnými. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) v jednej zo svojich úprav z roku 1941 zadalo ohľadom gréckokatolíckej cirkvi niekoľko princípov, ako proti nej postupovať. Vyplácanie dotácií pre cirkevné inštitúcie a kongruálnych pôžitkov ministerstvo podmieňovalo splnením svojich požiadaviek. Táto zásada sa mala pripomínať pri každom dvojstrannom rokovaní. Išlo o zorganizovanie eparchie podľa národnostného princípu, zriadenie komisie pri Župnom úrade v Prešove, ktorú by tvorili zástupcovia župného a biskupského úradu. Výsledky sčítania obyvateľstva mali poslúžiť ako podklad na vykonanie týchto opatrení.¹⁵ Kongrua bola pozastavená kňazom Vasiľovi Hopkovi a Mironovi Podhajeckému.¹⁶ Nevyplatením alebo skôr oneskorením platu bol v roku 1941 postihnutý aj samotný prešovský biskup.¹⁷

Predstaviteľom gréckokatolíckej cirkvi sa darilo vzdorovať tlaku štátnych orgánov a úspešne zabrániť vzniku komisie, ktorú pri Župnom úrade v Prešove požadovalo MŠaNO.¹⁸ Vládnym uznesením z 30. septembra 1943 však bola zriadená vládna poradná komisia pre veci rusínske, gréckokatolícke a pravoslávne pod vedením ministra pravosúdia (spravodlivosti) Gejzu Fritza, ktorý pochádzal z Prešova a daná problematika mu bola dobre známa. Predsedom komisie sa stal minister pravosúdia a členmi župan Andrej Dudáš, poslanec Matej Huťka z Michaloviec, poslanec Michal Boňko z Vyšného Svidníka a profesor Ján Murín z Michaloviec. V stanovách komisie boli určené aj podmienky jej pôsobenia. Zvolával ju predseda a zasadnutia sa konali v priestoroch župného úradu v dôvernej atmosfére.

Vládne uznesenie zaviazalo jednotlivé ministerstvá, ústredné úrady a župné úrady, aby si pri riešení všetkých záležitostí Rusínov, gréckokatolíkov a pravoslávnych vyžiadali stanovisko poradnej komisie. Pri Župnom úrade v Prešove mal byť zároveň ako pomocný orgán komisie zriadený referát pre veci rusínske, gréckokatolícke a pravoslávne. Reálne fungovanie komisie a jej rozhodnutia však nie sú známe.¹⁹ A to iste aj dôsledkom zmien spôsobených nepriaznivým vývojom na východnom fronte. Záujem o riešenie rusínskej otázky, ktorá sa v značnej miere dotýkala gréckokatolíckej cirkvi, prestal byť horúcou témou a situácia sa navonok upokojila. Celkové vojnové pomery a postupné zhoršovanie hospodárskej situácie v štáte viedli k tomu, že v danej otázke až do pádu režimu neoficiálne panoval *status quo*. V zhoršených pomeroch sa biskup Gojdič spolu s duchovenstvom a veriacimi zamerával na preukazovanie životne dôležitej pomoci rasovo prenasledovaným Židom a neskôr aj vojnou postihnutým utečencom.

15 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. List číslo 43.681/41-V, zo dňa 28. mája 1941.

16 AGA Prešov, PS, sign. 59, rok 1941. V. Hopko – ustanovenie za gr. kat. biskupského tajomníka v Prešove. Zastavenie kongruálnych pôžitkov Dr. V. Hopkovi a M. Podhajeckému.

17 ŠA Prešov, f. ŠZŠ-ŠB, sign. 649. Oneskorenie platu pre biskupa Gojdiča.

18 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. List prezídia župného úradu Šariško-zemplínskej župy v Prešove číslo 1015/III-f/1941 ŠB, zo dňa 24. októbra 1941.

19 ŠA Bytča, f. Tatranská župa (ďalej TŽ), inv. č. 121, k. 47. Poradná komisia pre veci rusínske, gr. kat. a pravoslávne, zriadená pri Župnom úrade v Prešove.

Pomerne známe skutočnosti, že sa postavenie Židov v spoločnosti začalo po vyhlásení autonómie a neskôr po vzniku slovenského štátu dramaticky zhoršovať, nemôžu zatieniť skutočnosť predchádzajúceho pozitívneho prostredia ČSR. Jej politický systém poskytoval Židom jedny z najlepších podmienok na život s vysokou zárukou občianskych práv, čo viedlo k všestrannému rozvoju židovského obyvateľstva. Ich zapojenie do kultúrneho, hospodárskeho a spoločenského života prinášalo Slovensku výrazné hodnoty v duchovnom aj hmotnom meradle.²⁰ Realie medzivojnovnej Československej republiky dokumentujú všeobecne prijímaný názor historikov a etnológov, že obdobie rokov 1918 – 1928 možno pokladať za obdobie rozkvetu židovskej komunity. Demokratické pomery ČSR poskytovali dostatočný priestor na slobodné praktizovanie viery, vzdelávanie i spolkové aktivity. Židom sa otvoril priestor na pôsobenie v hospodárskom a spoločenskom živote, kde zaujímali popredné miesto.²¹ O to drastickejšie boli zmeny po vyhlásení autonómie v novembri 1938. Dôležitým momentom bolo aj zriadenie komisie na riešenie židovskej otázky na Slovensku počas zasadnutia vlády 23. januára 1939.²² Jej vytvorenie môžeme smelo vnímať ako prvý krok k nastoleniu problematiky židovskej otázky a legítimizovaniu ďalšieho postupu. Sériu vládnych nariadení po vzniku slovenského štátu viedla k vyčleneniu Židov na okraj spoločnosti a ako sociálna príťaž štátu bola následne odstránená násilným vystáňovaním z územia Slovenska.

Prešovu, a vlastne celému územiu Šariško-zemplínskej župy patrí vďaka jej pohlavárom smutné prvenstvo, keď župan Dudáš iniciatívne na jar 1941 nariadil Židom ako označenie nosiť trojcentimetrovú žltú pásku na ľavom ramene. Vyhláškou č. 144/1941 z 31. marca 1941 zaviedol ako prvý na Slovensku povinné označenie Židov, a tak o necelý polrok predbehol slovenskú vládu, ktorá túto povinnosť zaviedla v septembri 1941.²³ Židia v Prešove museli rešpektovať aj iné ponižujúce nariadenia, keď mali zakázané bývať na Hlinkovej ulici, ako aj v iných určených častiach mesta²⁴, navštevovať vybrané mestské parky a ulice.²⁵ Po prijatí Židovského kódexu sa ich práva ešte viac obmedzili.

20 BÜCHLER, J. Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 1. zväzok, A – K. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009. 255 s. ISBN 978-80-8060-220-8; BÜCHLER, J. Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 2. zväzok, L – R. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2010. 237 s. ISBN 978-80-8060-228-4; BÜCHLER, J. Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 3. zväzok, S – T. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012. 339 s. ISBN 978-80-8060-229-1.

21 BELEJ, Milan - HLAVINKA, Ján - LEVICKÝ, Juraj. *Dejiny židovskej komunity v Humennom*. Humenné : ADIN, 2013, s. 35-37, ISBN 978-80-89540-38-9. Tiež HLAVINKA, Ján. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : ÚPN, 2007, s. 33-34, ISBN 978-80-969296-8-9.

22 Vláda Slovenskej krajiny vytvorila 23. 1. 1939 komisiu na riešenie židovskej otázky na Slovensku. Jej členmi sa stali Karol Sidor, štátny minister, Mikuláš Pružinský, minister hospodárstva, Pavel Teplánsky, minister financií, Ferdinand Ďurčanský, minister dopravy a verejných prác a Július Virsík, advokát. In NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Židovská náboženská obec, 2001, s. 103, ISBN 80-968620-5-7.

23 HLAVINKA, Ján. Príprava a priebeh deportácií Židov na území Šariško-zemplínskej župy v roku 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 364, ISBN 978-80-89335-08-4.

24 Prešovskí Židia nesmú bývať na ulici Andreja Hlinku. In *Slovenská sloboda*, 22. 11. 1940, roč. 3, č. 267, s. 1.

25 Ďalšie zákazy prešovským židom. In *Slovenská sloboda*, 12. 3. 1941, roč. 4, č. 59, s. 3.

V Prešove pre nich, okrem všeobecných opatrení vyplývajúcich z kódexu²⁶, začal platiť aj zákaz zdržiavať sa po 21. hodine na uliciach.²⁷ Ťaživú atmosféru protižidovských nálad vnímal prešovský biskup Gojdič, viacerí kňazi a veriaci veľmi citlivo a snažili sa na to náležite reagovať. Dôležitú úlohu pritom zohrali včasné vyjadrenia prešovského biskupa, ako aj jeho osobný príklad statočnosti. Ako sa zhoršovalo postavenie židovskej komunity, pristúpili gréckokatolíci od slov k činom. Do pomoci židovským spoluobčanom sa spolu s biskupom zapojili kňazi, rehoľníci a veriaci.

Verejné angažovanie v prospech rasovo prenasledovaných Židov zo strany prešovského biskupa a duchovenstva začalo zverejnením pastierskeho listu o rasizme a medzinárodnej situácii. Jedinečnosť pastierskeho listu z 25. januára 1939 spočíva v dvoch aspektoch. Prvým je čas vydania a druhým samotný obsah listu. V podmienkach Slovenska oba výnimočné. Čas vydania sa zhoduje s okamihom, keď bolo riešenie židovskej otázky postavené do oficiálnej roviny ustanovením vládnej komisie 23. januára 1939. Došlo teda k viac ako symbolickej zhode, keď oficiálny dokument katolíckeho biskupa priamo odsudzuje rasové motívy rozdeľovania občanov Slovenska na ľudí prvej a druhej kategórie. List vyšiel len dva dni po zriadení komisie a jeho dôležitosť zdôrazňuje aj to, že ho autori jubilejnej publikácie²⁸ z roku 1947, spracovanej pri príležitosti 20. výročia Gojdičovej biskupskej služby, uviedli pod titulom *Lubi bližňaho* slovami: „*Keď sa najviac rozšírila epidémia nadčloveka, keď sa rozdeľovali rasy na prvoradé a druhoradé, keď boli aj takí ľudia, ktorí podľa tejto teórie nemali právo žiť, vtedy mohol biskup učiť túto náuku.*“²⁹ V momente radikalizácie spoločnosti, ešte pred rozsiahlymi zásahmi voči Židom, zaznel z prostredia gréckokatolíckej cirkvi varovný hlas. Došlo k tomu v čase, keď si ešte nikto nevedel predstaviť, ako tragicky celé riešenie židovskej otázky dopadne. List bol prvou verejnou aktivitou biskupa Gojdiča v prospech Židov a prvou verejnou aktivitou katolíckeho biskupa na Slovensku. Biskupi Katolíckej cirkvi na Slovensku sa k spôsobu riešenia židovskej otázky viackrát vyjadrovali až od roku 1940 a biskup Gojdič s obsahom pastierskych listov súhlasil. Vlastne jeho podpis nechýbal ani pod jedným z nich.³⁰

Obsah listu predstavuje druhú rovinu jedinečnosti. Biskup Gojdič po prvýkrát otvorene informoval duchovenstvo o nacistickej ideológii, ktorá je v priamom rozpore s učeními Cirkvi o láske k bližnému, rovnosti ľudí pred Bohom. Upriamil pozornosť na zločinnosť ideológie, ktorá pohŕda človekom pre jeho príslušnosť k inému národu alebo rase. Biskupov postoj korešpondoval so stanoviskom Svätej stolice, reprezentovanej pápežom Píom XI., ktorý v encyklike *Mit brennender Sorge*, určenej nemeckým kňazom, upozornil na nezlučiteľnosť kresťanského učenia s nacistickou ideológiou.³¹

26 Nariadenia pre Židov. In *Slovenská sloboda*, 13. 9. 1941, roč. 4, č. 208, s. 3.

27 Obmedzenie pohybu Židov. In *Slovenská sloboda*, 10. 9. 1941, roč. 4, č. 205, s. 3.

28 J. E. Pavel Gojdič ČSVV, ref. 11, s. 134.

29 AGA Prešove, PS, rok 1939, sign. 8. Pastiersky list o rasizme a medzinárodnej situácii č. 400/39, Prešov, 25. januára 1939.

30 LETZ, Róbert. *V hodine veľkej skúšky*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, s. 320-403. ISBN 978-80-7162-658-9.

31 S úzkostlivou starostlivosťou. O postavení Katolíckej cirkvi v Nemecku. In *Encyklika Pia XI*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1937, s. 35-70.

Biskupove postoje neunikli pozornosti duchovných a veriacich, ale je veľmi ťažké dokázať, nakoľko ich ovplyvnili pri rozhodovaní pomáhať prenasledovaným Židom. S určitosťou však môžeme tvrdiť, že okrem pastierskeho listu z roku 1939 biskup Gojdič ešte niekoľkokrát demonštroval svoj názor na riešenie židovskej otázky. Stávalo sa tak aj v rámci už spomínaných spoločných vyhlásení biskupov Slovenska, ale aj osobitným usmernením, v ktorom umožnil kňazom nielen využiť udelenie krstu na záchranu pred deportáciou, ale ich aj vyzýval k aktívnej pomoci na vlastné riziko. V úprave uviedol:

1. Udeľovanie sviatosti krstu [Židom] je možné iba na základe [ich] dobrovoľného rozhodnutia a ozajstného presvedčenia o pravdách kresťanskej viery;
2. Pokiaľ ide o záchranu života, je povolené vydať krstný list aj bez pokrstenia, ak je nádej, že to ľuďom pomôže;
3. V prípade potreby treba poskytnúť pomoc a ochranu.³²

Okrem uvedenej smernice sa vo viacerých svedectvách zachránených uvádza, že poskytnutá pomoc bola prejavovaná s podporou biskupa Gojdiča, a to nielen v roku 1942, ale aj v roku 1944, keď záchrancom bezprostredne hrozila smrť. Zachránený Andrej Filo vo svojom svedectve uviedol informáciu o rozhovore olšavického farára Michala Mašleja s biskupom Gojdičom, ktorý sa potreboval uistiť o správnosti rozhodnutia poskytnúť úkryt prenasledovaným Židom. Filo napísal: „*P. farár informoval p. biskupa, že sa obrátili na neho viacerí ešte nedeportovaní Židia s prosbou o poskytnutie úkrytu vo farnosti Olšavica. P. farár mal obavy, že poskytnutím úkrytu prenasledovaným ohrozí svojich farníkov. S touto otázkou ako etickým problémom sa obrátil na svojho nadriadeného biskupa, od ktorého dostal jednoznačnú odpoveď: pomoc prenasledovaným vyplýva z lásky k blížnemu, a preto je jeho povinnosťou podľa svojich možností pomáhať a poskytnúť úkryt deportáciou ohrozeným židom. P. farár tento pokyn p. biskupa plne prijal, o čom svedčí jeho konanie, za ktoré bol vyznamenaný.*“³³ Vo svedectve zachráneného Michala Lukáča-Spitzera môžeme čítať: „*Pán biskup vydal pokyn pre svoje farnosti, aby kňazi podľa možnosti pomáhali občanom prenasledovaným z rasových dôvodov vyhnúť sa transportom. To zachránilo život mnohým v rámci Prešovskej diecézy. Aj naša rodina túto pomoc intenzívne pocítovala.*“³⁴ Prešovský biskup Gojdič nezostal len pri slovných či písomných vyjadreniach, ale v rámci svojich možností sa aj osobne angažoval pri záchrane Židov.³⁵

Dostupné dokumenty a svedectvá zachránených nám čiastočne pomohli rekonštruovať konkrétne podoby pomoci zo strany prešovského biskupa v kritických rokoch 1939 – 1945. On sám by o tom pre svoju charakteristickú skromnosť nikdy nehovoril, ale neľudské podmienky vo väzení ho v roku 1956 prinútili napísať žiadosť o obnovenie procesu a prepustenie na slobodu. V žiadosti postupne opisuje nespravodlivý proces z roku 1951,

32 POTAŠ, Marián. *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov : USPO, 1999, s. 169. ISBN 80-88717-36-1.

33 Osobný archív autora (ďalej OAA), Svedectvo Andreja Fila zo dňa 20. decembra 2006.

34 OAA, Svedectvo Michala Lukáča-Spitzera zo dňa 6. decembra 2006.

35 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej ÁUPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti S-Štátnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB S-ŠtB) Košice, inv. č. V-745/2. Teodor Rojkovič.

kruté zaobchádzanie a vyvracia falošné obvinenia. V rámci toho sa zmieňuje o konkrétne prejavenej pomoci Židom v období trvania slovenského štátu. Vďaka tomuto dokumentu bolo možné identifikovať konkrétnych preživších zachránených prostredníctvom biskupa, ktorý sa zvlášť zaslúžil o záchranu detí v eparchiálnych inštitúciách.³⁶ Zaznamenané výpovede určili formy poskytovanej nezištnej pomoci. Na prvom mieste to bol ústretový prístup k prenasledovaným, podporovanie krstenia Židov a vydávania pravých aj nepravých krstných listov, vybavovanie prezidentských výnimiek, umiestňovanie detí v inštitúciách biskupstva a ukrývanie cenností.

Ústretový prístup sa prejavoval od začiatku protizidovských aktivít nielen vo verbálnej rovine, ale aj konkrétnou ochotou pomáhať prenasledovaným Židom, ako to aj uviedol v odvolaní z roku 1956 slovami: „*Ani jednému som neodoprel pomoc.*“ Ochotu pomáhať potvrdili aj zachránení. Členovia rodiny Spitzerovcov zhodne uviedli prívetivé správanie biskupa k ich otcovi Pavlovi Spitzerovi, ktorý za ním prišiel s prosbou o pomoc. Dcéra Marianna uviedla, že biskup otca prijal veľmi prívetivo a pre ich rodinu urobil všetko, čo bolo v jeho moci. Ďalší zo zachránených Juraj Lukáč-Spitzer vo svedectve upozornil na ústretový prístup gréckokatolíckeho biskupa a duchovenstva. S veľkou náklonnosťou k Židom sa viaže udalosť, keď príslušníci Hlinkovej gardy (HG) v meste chytili Židov a biskup Gojdič prechádzal ulicou s Pavlom Spitzerom, ktorý sa veľmi zľakol, ale biskup ho vzal pod pazuchu a bezpečne vyviedol z nebezpečenstva.³⁷ Dokonca písomné dokumenty cirkevnej a štátnej proveniencie podávajú informácie o aktívnom prístupe a verejnom deklarovaní podpory prenasledovaným. Kronika kláštora redemptoristov v Michalovciach uvádza v mesiaci august 1942 správu o návšteve biskupa Gojdiča: „*Večer o 6. hod. prišiel J. E. p. biskup Gojdič s direktorom bisk. kancelárie Kokincákom. Večer pri pobožnosti, ktorej sa zúčastnil i p. biskup, zišlo sa mnoho ľudí. Na prikanie p. biskupa prišli i novopokrstení Židia s p. dekanom. Po pobožnosti mal p. biskup pred cerkvou k novopokrsteným niekoľko povzbudzujúcich slov.*“³⁸ Stretnutie biskupa Gojdiča s pokrstenými Židmi v Michalovciach si všimli aj bezpečnostné orgány a informovali o tom ÚŠB, ktorá neskôr informáciu posunula na ministerstvo vnútra. Podľa nich bolo správanie biskupa a Židov nevhodné. Židia provokovali okázalými návštevami gréckokatolíckych bohoslužieb a biskup Gojdič spôsobil pohoršenie veriacich, keď počas obradov v kláštore redemptoristov bozkával Židov na čelo.³⁹ Ústretový prístup biskupa Gojdiča si prenasledovaní Židia veľmi cenili a pomoc zo strany gréckokatolíckej cirkvi hojne využívali. Prirodzene, vedomosť o ústretovosti biskupa a duchovenstva odstraňovala obavy z prezradenia a dodávala odvahu bojovať za život. Historik Ješajahu Andrej Jelínek na adresu biskupa Gojdiča napísal, že zaujal jasné stanovisko a vďačne pomáhal i chránil perzekvovaných Židov.⁴⁰

36 Ref. 34.

37 OAA, Svedectvo Marianny Zachovej, rod. Lukáčovej-Spitzerovej zo dňa 2. januára 2007; svedectvo Juraja Lukáča-Spitzera zo dňa 22. decembra 2006.

38 Archív redemptoristov (ďalej AR) Michalovce, f. Kronika Michalovského kláštora, zv. 1., s. 442.

39 NIŽAŇANSKÝ, ref. 7, s. 507-508.

40 JELÍNEK, Ješajahu Andrej. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : vydavateľstvo Jána Mlynárika, 2009, s. 334. ISBN 9788090413436.

Druhou oblasťou, v ktorej biskup osobne konal, bola podpora krstenia Židov a vydávania pravých aj nepravých krstných listov. Vydanie úpravy ohľadom postupu bolo dôležitým rozhodnutím, ale nie jediným, ktoré viedlo k záchrane nevinných životov. Biskup v túžbe zachrániť čo najviac životov osobne zasahoval v prospech mnohých krstov Židov, ba zatiaľ v jedinom známom prípade aj osobne krstil. Išlo o rodinu Grünovcov z Prešova. K záchrane ich životov prispel tak, že pokrstil Hermana a Amáliu Grünovcov s ich dcérou Margitou Harstenovou a vnučkou Juditou, ktorú zároveň umiestnil do internátu kláštora sestier Rádu sv. Bazila Veľkého v Prešove, kde sa niekoľko mesiacov zdržiavala.⁴¹ Okrem osobného udelenia krstu pomohol aj pri vydaní nepravých krstných listov rodine Ungárovcov, ktorá vlastnila malý obchodík v priestoroch biskupstva v Prešove.⁴² Dramaticky prebiehala záchrana rodiny Fleischerovcov zo Sabinova. Rodina bola v máji 1942 naložená do transportu, ale počas zastávky v Prešove došlo k jej vyňatiu z vlaku na priamy podnet biskupa Gojdiča, ktorý osobne pripravil a potvrdil dokument o krste Eriky – dcéry Zoltána Fleischera a Reginy, rod. Wildmannovej.⁴³

Kombináciou krstu, nadobudnutia prezidentských výnimiek a umiestnenia detí v inštitúciách biskupstva prostredníctvom biskupa bola zachránená aj viacčlenná rodina Spitzerovcov z Popradu. Iniciátorom bol Pavol Spitzer, ktorý vlastnil prosperujúci obchod v Poprade a jeho zamestnancom bol aj priateľ biskupa Gojdiča, jeho dlhoročný miništrant Vojtech Kolenka. Vďaka nemu bolo sprostredkované stretnutie s biskupom v Prešove, počas ktorého Pavol Spitzer požiadal o pomoc pri vybavení prezidentskej výnimky pre ich rodinu. Jeho dcéra Marianna opisala stretnutie s biskupom slovami: „*Na začiatku vojny bol môj otec Pavol Spitzer s pánom Kolenkom u pána biskupa Gojdiča, aby ho prosili o pomoc. Išlo o získanie takzvanej prezidentskej výnimky. Pán biskup ich vypočul a povedal môjmu otcovi, aby si sadol k písaciemu stroju a v jeho mene (pána biskupa) napísal žiadosť, lebo on tie podrobnosti tak nepozná. Povedal, že on síce nie je u Tisa dobre zapísaný, ale má kňaza, ktorý mu také záležitosti vybavuje (pán farár Krlička). Môjmu otcovi zostalo od strachu zle, ale žiadosť napísal. Pán Kolenka bol ako chlapec pravidelným miništrantom pána biskupa.*“⁴⁴ Prezidentskú výnimku sa napriek napätiu medzi biskupom a prezidentom podarilo zabezpečiť iste aj vďaka tomu, že členovia rodiny vlastnili krstné listy. Gejza Spitzer, Pavlov brat, ich s celou rodinou získal od biskupa Gojdiča.⁴⁵ Vďaka prezidentskej výnimke a krstným listom sa zachránilo osem členov rodiny Spitzerovcov, ako aj rodičia Pavlovej manželky Karol a Malvína Scheiberovci. Spolu desať ľudí.⁴⁶

Z rodiny Spitzerovcov umiestnil biskup Gojdič dve dievčatá do internátu kláštora sestier Rádu sv. Bazila Veľkého v Prešove a umožnil im študovať v gréckokatolíckom gymnáziu vedľa biskupskej rezidencie. Marianna a Zuzana zhodne potvrdili, že žili normálnym životom bez strachu a ohrozenia až do augusta 1944, keď sa vrátili k rodičom

41 OAA, Svedectvo Judity Knellerovej, rod. Harstenovej, zo dňa 5. decembra 2006.

42 OAA, Svedectvo Juliany Filovej, rod. Ungárovej, zo dňa 12. decembra 2006.

43 OAA, Prehlásenie Eriky Kleinovej, rod. Fleischerovej, zo dňa 18. marca 2007.

44 OAA, ZACHOVÁ, Marianna, Elektronická korešpondencia zo dňa 15. apríla 2013.

45 OAA, Svedectvo Juraja Lukáča-Spitzera zo dňa 22. decembra 2006.

46 OAA, ref. 33 a svedectvo Zuzany Mandlovej, rod. Lukáčovej-Spitzerovej, zo dňa 1. januára 2007.

a spoločne potom hľadali úkryt v horách. Počas štúdia na gymnáziu veľmi dobre zapadli medzi študentov a – ako to už v škole býva – zrodili sa celoživotné priateľstvá. Jedným z nich je aj do dnešných dní trvajúce priateľstvo so spolužiačkou Oľgou Mydlíkovou, ktorá podobne ako Zuzana vyštudovala medicínu, ale zároveň vstúpila do Rádu sv. Bazila Veľkého. Dnes rádová sestra Nikolaja vo svojich memoároch o štúdiu počas druhej svetovej vojny napísala: „V piatej triede k nám prišla Zuzka Lukáčová (Spitzerová), ktorá pochádzala zo židovskej rodiny. Po tom, čo sa dali pokrstiť, nechceli bývať v Poprade, preto Zuzka a jej sestra Mária (Marianna) prestúpili do školy v Prešove a bývali v internáte u sestier baziliánok. Jej rodičia mali obchod s potravinami v Poprade. So Zuzkou som sa skamarátila. Z dôverila sa mi o strašnej tragédii svojich známych a príbuzných, ktorých deportovali, alebo ktorí zahynuli v nacistických koncentračných táboroch. Zuzka bola veľmi talentovaná a dobre sa učila.“⁴⁷ Okrem internátu sestier sv. Bazila Veľkého slúžil ako miesto pobytu židovských detí aj sirotinec, ktorý mali na starosti sestry služobnice Nepoškvrnenej Panny Márie. Z dostupných prameňov môžeme s istotou uviesť meno len jedného zachráneného židovského dieťaťa, umiestneného v sirotinci od roku 1942 až do septembra 1944, i keď v sirotinci boli umiestnené aj iné židovské deti, podobne ako v internáte. Vyšetrowanie prípadov hromadných krstov vedené zo strany ÚŠB v roku 1942 zistilo, že v priestoroch gréckokatolíckeho sirotinca na Sládkovičovej ulici 23 sa na vyučovaní gréckokatolíckeho náboženstva a príprave na krst zúčastňovala sedemročná Viera a jej päťročná sestra Judita Gizela Neumannová. Obe boli dcérami lekára Eliáša Neumanna a Kataríny, rod. Reichardovej. Okrem nich tam boli aj deväťročná Viera Moškoviťová, dcéra súkromného úradníka Arnošta a Margity, rod. Blumbergerovej, ako aj sedemročná Viera Eva Nagyová, dcéra advokáta Eugena Nagya a Oľgy, rod. Amsterovej. Deti aj rodičia sa pripravovali na krst, ale kým deti pripravovali sestry, rodičom sa venoval prešovský farár Miron Petrašovič. Na otázku vyšetrowateľov, či sestry zo strany rodičov dostali finančné prostriedky, sestry odpovedali, že na výživu uvedených detí neprijali nijaké peniaze a rodičia im stravu prinášali z domu.⁴⁸ Osud týchto štyroch dievčat sa nepodarilo zistiť a s istotou nemožno potvrdiť ich záchranu. Napriek tomu sa prostredníctvom sirotinca zachránilo minimálne jedno židovské dieťa, ktorého meno sa v správe z vyšetrowania ÚŠB nenachádza, pretože v sirotinci žilo inkognito. Vďaka svedectvu zachránenej Eriky Kardošovej vieme o jej osude zachráneného dieťaťa. Pôvodne bývala s rodičmi na strednom Slovensku, ale otec bol deportovaný medzi prvými a mama s dcérou utiekli do Prešova, kde mali kontakty na biskupa Gojdiča. Ten desaťročnú Eriku umiestnil do sirotinca, ba istý čas navštevovala školu v ústave Sancta Maria na Konštantínovej ulici. Matka sa medzitým ukrývala v dvoch rodinách, pričom jednou z nich bola aj rodina Takáčovcov, príbuzných gréckokatolíckeho kňaza Petra Dudinského. Z rozprávania Eriky Kardošovej vyplýva, že biskup Gojdič každý deň navštevoval sirotinec a stretával sa so sestrami i deťmi. Keď vypuklo povstanie, situácia sa radikálne zhoršila, preto matka vzala dcéru zo sirotinca a utiekli spolu smerom na východ do Poše, kde sa dočkali príchodu Červenej armády.⁴⁹

47 MYDLÍKOVÁ, Oľga Nikolaja. *Príbeh môjho života*. Prešov : Rád sestier sv. Bazila Veľkého, 2011, s. 22. ISBN 978-80-970981-7-9.

48 ŠA Prešov, f. ŠŽ-ŠB 1940 – 1944, inv. č. 1117. Hromadné krštenie Židov.

49 OAA, Svedectvo Eriky Jesenskej, rod. Kardošovej, zo dňa 23. mája 2008.

Hlbokou ľudskosťou a hrdinskou obetavosťou zachránil skoro tri desiatky nám známych rasovo prenasledovaných osôb. Ide však len o zachránených z okolia Prešova a Spiša, v skutočnosti ich bolo iste viac. Stále nie sú známi zachránení z Michaloviec a Humenného, o ktorých sa zmienil vo svojom liste z väzenia. Z rôznych dôvodov sa to zatiaľ nepodarilo zistiť. Príčin je viacero, ale najvýznamnejšou bol nástup komunizmu po roku 1948 a s tým spojený aj antisemitizmus, ktorý bránil záchrancom a zachráneným, aby sa k sebe verejne prihlásili. Zároveň svedectvá, na základe ktorých sa aspoň čiastočne podarilo rekonštruovať podoby pomoci Židom zo strany biskupa Gojdiča, pochádzajú od zachránených, ktorí boli v rokoch 1939 – 1945 deťmi v rozmedzí od 4 do 15 rokov. Množstvo svedkov biskupových šľachetných činov dnes už nežije a písomné pramene z archívov sú zatiaľ veľmi skromné. Z týchto dôvodov je dnes známy počet zachránených zo strany prešovského biskupa obmedzený na 27 osôb židovského pôvodu.

Tab. č. 1

Zoznam identifikovaných Židov, o ktorých záchranu sa priamo pričínil biskup Gojdič⁵⁰

Poradové číslo	Meno a priezvisko	Bydlisko	Forma poskytnutej pomoci	Bližšie informácie
1	Pavol Spitzer	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Otec
2	Janka Spitzerová, rod. Sheiberová	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Matka
3	Zuzana Spitzerová	Poprad	Prezidentská výnimka, krst, ukrývanie	Dieťa
4	Marianna Spitzerová	Poprad	Prezidentská výnimka, krst, ukrývanie	Dieťa
5	Karol Sheiber	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Svokor Pavla Spitzera
6	Malvína Sheiberová, rod. Boskovicová	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Svokra Pavla Spitzera
7	Gejza Spitzer	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Otec
8	Cecília Spitzerová, rod. Paukerová	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Matka
9	Juraj Lukáč	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Syn
10	Míchal Lukáč	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Syn
11	Otto Wolf	Poprad	?	Lekárnik

⁵⁰ Tabuľka je zostavená na základe svedectiev a archívnych dokumentov citovaných v texte.

12	Goldmann	Poprad	?	
13	Goldmanová	Poprad	?	
14	Gutmann	Prešov	?	Lekár
15	Herman Grün	Prešov	Udelenie krstu	Otec
16	Amália Grünová	Prešov	Udelenie krstu	Matka
17	Margita Harstenová, rod. Grünová	Prešov	Udelenie krstu	Dcéra a matka
18	Judita Harstenová	Prešov	Udelenie krstu a ukrývanie	Dieťa
19	Ernest Ungár	Prešov	Nepravý krstný list	Otec
20	Edita Ungárová, rod. Trostlerová	Prešov	Nepravý krstný list	Matka
21	Juliana Ungárová	Prešov	Nepravý krstný list	Dieťa
22	Erika Kardošová	Prešov	Ukrývaná v sirotinci	Dieťa
23	Grossman	Prešov	?	Advokát
24	Hirschfeld	Prešov	?	Lekár
25	Zoltán Fleischer	Sabinov	Potvrdenie o krste dcéry	Otec
26	Regina Fleischerová, rod. Wildmannová	Sabinov	Potvrdenie o krste dcéry	Matka
27	Erika Fleischerová	Sabinov	Potvrdenie o krste	Dieťa

Inšpiratívny vplyv biskupa Gojdiča inicioval aj u gréckokatolíckeho duchovenstva a veriacich ochotu pomáhať prenasledovaným Židom. Viacerí kňazi poskytli pomoc prostredníctvom krstu, ukrývania cenností a najmä, riskujúc svoj život, aj ukrývaním jednotlivých prenasledovaných osôb alebo celých rodín. Niektorých z nich izraelská inštitúcia Jad Vashem, podobne ako biskupa Gojdiča v roku 2008, ocenila *in memoriam* vyznamenaním *Spravodlivý medzi národmi*.

Prvým z ocenených bol Peter Dudinský (1992), neskôr Michal Mašlej (1997) a napokon kňaz Jozef Borovský s manželkou Evou (2009). Poslední menovaní pred vypuknutím druhej svetovej vojny pôsobili na Podkarpatskej Rusi, ktorá pripadla Maďarsku, a tak aj pomoc Židom poskytovali na území susedného štátu, ale pochádzali zo Slovenska a po skončení vojny sa na Slovensko vrátili. Na ich príklade tiež možno vidieť isté podobnosti v pohnútkach a spôsoboch záchrany Židov v susedných krajinách. Z veriacich to boli Ján a Mária Hrončákovci (1994), Ján a Mária Krajňákovci (1996), Vojtech Kolenka (2008) a Ján a Anna Mackovjakovci (2012). Okrem tých, ktorí boli ocenení vyznamenaním *Spravodlivý medzi národmi*, poskytli pomoc aj ďalší gréckokatolícki kňazi a veriaci. Z rôznych dôvodov sa ocenenia nedočkali, ale o ich obetavosti sa zachovali niekedy len kusé, inokedy podrobné informácie prostredníctvom svedectiev alebo archívnych dokumentov.

Tab. č. 2

Zoznam identifikovaných duchovných z územia Slovenska, ktorí poskytovali pomoc rasovo prenasledovaným Židom⁵¹

Por. číslo	Meno a priezvisko	Miesto pôsobenia	Forma pomoci
1	biskup Pavel Peter Gojdič OSBM	Prešov	Krst, ukrývanie, zabezpečovanie výnimiek
2	Adalbert Babjak	Veľký Sulín	Krst
3	Jozef Borovský	Latorka, Podkarpatská Rus	Ukrývanie
4	Štefan Danielovič	Štefurov	Krst
5	Peter Dudinský	Hodermark (Ihľany)	Krst, ukrývanie
6	Eugen Dudinský	Litmanová	Ukrývanie
7	Ján Ďurkaň CSsR	Michalovce	Krst
8	Ján Fedorko	Michalovce	Krst
9	Emil Husár	Soboš	Krst
10	Mikuláš Kašpar	Prešov	Krst
11	Michal Kizák	Lastovce	Krst
12	Michal Knap	Maškovce	Krst
13	Ján Krlička	Helemanovce	Krst, ukrývanie, zabezpečovanie výnimiek
14	Irenej Mankovič	Šoma (Drienica)	Krst
15	Pavol Martyak	Bokša	Krst
16	Michal Mašlej	Olšavica	Krst, ukrývanie
17	Anton Minčík	Ortuťová	Nepravé krstné listy
18	Alexej Miroššay ml.	Nižné Repaše	Ukrývanie
19	Bazil Nevický	Šamudovce	Krst
20	Emil Petach	Cabov	Nepravé krstné listy
21	Miron Petrašovič	Prešov	Krst
22	Demeter Petrenko	Levoča	Krst
23	Teodor Prišľak	Krajná Bystrá	Krst
24	Štefan Puza	Zbeňňov	Krst
25	Štefan Sebastián Sabol OSBM	Medzilaborce	Krst
26	Augustín Schudich	Rafajovce	Krst
27	Ján Marián Sučko OSBM	Veľké Bukovce	Krst
28	Michal Szabat	Laškovce	Krst

51 Tabuľka je zostavená na základe svedectiev a archívnych dokumentov citovaných v texte.

29	Andrej Štilich	Stanča	Krst
30	Andrej Tóth	Hažín	Krst
31	Metod Dominik Trčka CSsR	Michalovce	Vybavovanie krstných listov
32	Konštantín Turkyňák	Telgárt	Krst
33	Július Zachariáš	Kojšov	Ukrývanie
34	Emil Zorvan	Čarno (Šarišské Čierne)	Krst, zabezpečovanie výnimiek
35	Jozef Zorvan	Klembarok (Klenov)	Krst
36	Andrej Židišín	Rešov	Ukrývanie

Gréckokatolícke duchovenstvo a veriaci využívali na záchranu Židov základné formy pomoci, definované na základe reštriktívnych opatrení zo strany režimu. Išlo o udeľovanie krstu alebo o vystavovanie nepravých krstných listov zo strany kresťanských duchovných, ukrývanie cenností, vybavovanie prezidentských výnimiek a poskytovanie úkrytu pred prenasledovateľmi.

V normatívnej definícii štátu sa z obsahu pojmu Žid vylučovali Židia pokrstení pred 30. októbrom 1918, čo vlastne možno interpretovať tak, že krsty po roku 1938 pokrstených Židov nijako nevylučovali spod platnosti vládneho nariadenia a štát ich naďalej považoval za Židov. Dané nariadenie podpísal prezident a šesť ministrov, čím 18. apríla 1939 vstúpilo do platnosti v slovenskom štáte.⁵² Napriek tomu bolo prijatie krstu alebo zabezpečenie si nepravého krstného listu dôležitým nástrojom na záchranu života. Prijatie krstu napomáhalo aj pri vybavovaní prezidentských výnimiek podľa § 255 vládneho nariadenia č. 198/1941, známeho ako Židovský kódex. Historik Eduard Nižňanský zaznamenal odporúčanie štátnej rady prezidentovi, aby výnimky udeľoval najmä konvertitom.⁵³ Význam prijatia krstu ešte vzrástol po začatí deportácií v roku 1942, keď ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. vyňal spod platnosti zákona pokrstené osoby, ktoré prijali krst najneskôr pred 14. marcom 1939, alebo žili v platnom manželstve s Nežidom, uzavretom pred 10. septembrom 1941. Dôležitým bolo aj ustanovenie zákona, ktoré rozširovalo platnosť vyňatia aj na manželku (manžela), na maloleté deti, prípadne ak išlo o pokrstené deti, tak na oboch rodičov.⁵⁴

Preto je prirodzené, že napriek rôznym obmedzeniam sa časť židovskej komunity usilovala o prijatie krstu alebo zabezpečenie dokladu o krste, a tým aj príslušnosti k niektorej kresťanskej cirkvi. To však nevylučovalo úprimný záujem o kresťanstvo, ako to bolo napríklad v prípade Tomáša Dezidera Munka.⁵⁵

52 Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach zo dňa 18. apríla 1938.

53 NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, ŽNO Bratislava, 2003, s. 13. ISBN 80-968662-2-2.

54 Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vysťahovaní Židov zo dňa 15. mája 1942.

55 PETRANSKÝ, Ivan A. *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka*. Prešov : VMV, 2008,

Izraelský historik slovenského pôvodu J. A. Jelínek v knihe *Dávidova hviezda pod Tatrami* zhodnotil prístup jednotlivých kresťanských cirkví k Židom žiadajúcim o krst. Rozlíšil dve skupiny kresťanov reprezentované konzervatívnym a liberálnym prúdom. Konzervatívnejší nedokázali prekročiť zaužívané pravidlá pri udeľovaní sviatosti krstu a vnímali ho aj ako príležitosť na rozšírenie kresťanstva. Krstu z ich strany predchádzala dôsledná príprava a skúmanie úprimnosti rozhodnutia prijať krst zo strany Židov. Liberálnejší kresťania si v kriticknej situácii viac uvedomovali humanistický aspekt krstu a špeciálne konfrontáciu krstu s rasovou teóriou. V krste videli možnosť záchranu života človeka nielen v rozmere večnosti, ale aj časnosti.

Obe skupiny boli zastúpené v menšej či väčšej miere vo všetkých kresťanských cirkvách pôsobiach na Slovensku. Jelínek zároveň generalizoval náklonnosť voči Židom medzi kresťanmi podľa toho, či boli prívržencami ľudáckeho režimu, alebo nie. Prívrženci režimu pohľadali židovským obyvateľstvom a správali sa k nemu nepriateľsky; tí, čo odmietali slovenský nacionálny socializmus, mali k Židom ústretový prístup a ochotne im poskytovali pomoc. Rímskokatolícka cirkev ako majoritná kresťanská cirkev na Slovensku zastávala voči vládnemu režimu prevažne pozitívne stanovisko a z jej prostredia vychádzalo viacero politikov HSLS.

Prívržencov režimu by sme však našli aj medzi gréckokatolíckymi, ktorí boli súčasťou Katolíckej cirkvi, evanjelikmi, reformovanými i pravoslávnyimi. Konzervatívni kňazi zastúpení v týchto cirkvách striktné zastávali cirkevné predpisy a v pokrstených Židoch videli plnoprávných kresťanov, ktorých potom chránili. Liberálnejší kňazi dávali prednosť záchrane života pred literou zákona a usilovali sa Židov chrániť krstom, a to aj povrchným, pričom netrvali na všetkých požiadavkách vyžadovaných cirkevnými predpismi.⁵⁶

Z analýzy archívnych dokumentov vychádza, že polovica pokrstených Židov pred 14. marcom 1939 bola z prostredia Rímskokatolíckej cirkvi, druhá prijala krst od ostatných kresťanských cirkví. Ak berieme do úvahy, že počet veriacich iných kresťanských cirkví bol menší ako v majoritnej rímskokatolíckej cirkvi, musíme konštatovať, že Židia mali v gréckokatolíckej, evanjelickej, reformovanej a pravoslávnej cirkvi pomerne otvorený prístup ku krstu. Zvlášť možno sledovať nárast počtu udelených krstov po vzniku slovenského štátu v Evanjelickej a Reformovanej cirkvi, kde niekoľkonásobne vzrástli.⁵⁷

Udeľovanie krstu ako nástroj na záchranu Židov využilo okrem biskupa Gojdiča aj viacero gréckokatolíckych kňazov. Dialo sa tak za rôznych okolností so súhlasom biskupa aj bez neho len s vedomím, že to podporuje. Viacero krstných listov bolo vzhľadom na ústavný zákon o vyst'ahovaní Židov antedatovaných alebo nepravých. Pri príprave na krst neboli vzhľadom na krátkosť času zachované cirkevné predpisy, ale aj tu sa prejavila biskupova prezieravosť. V povolení č. 2499/42 určenom farárovi Emilovi Husárovi v Soboši biskup Gojdič uviedol poznámku „*Servatis servandis*“⁵⁸, ktorou ho v tomto

s. 51-56. ISBN 978-80-7165-683-8.

56 JELÍNEK, ref. 40, s. 332-335.

57 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 864, spis 2. Výkaz stavu Židov na Slovensku k 1. januáru 1943.

58 Cirkevný právnik Antonín Ignác Hrdina konštatuje, že keď ide o individuálne prípady, v ktorých adresát právnej normy nie je – *servatis servandis* – povinný dispozičné právne normy zachovať, resp. keď mu

pripade krstu dvoch židovských detí oslobodil od povinnosti zachovať dispozičné právne normy. Zjednodušene by sme mohli povedať: Pozoruj, čo sa okolo teba deje, a ak si to vážnosť situácie vyžaduje, prispôsob svoje konanie situácii bez obavy, že budeš za porušenie cirkevnoprávnych noriem potrestaný. Kvôli zachovaniu života Židov biskup Gojdič dovolil niečo, čo by za normálnych okolností nebolo možné. Dal prednosť záchrane ich života, hoci nemal záruku, že raz budú kresťanstvo aj praktizovať.

Tab. č. 3

Počet pokrstených Židov na Slovensku k 1. januáru 1943⁵⁹

Cirkev	Počet pokrstených Židov na Slovensku k 1. 1. 1943	Z toho pokrstení pred 14. 3. 1939
Rímskokatolícka	2 812	1 342
Gréckokatolícka	886	360
Pravoslávna	186	142
Evanjelická a. v	2 926	389
Evanjelická reformovaná	1 098	360
Ostatní	94	67
Spolu	8 002	2 568

Okrem samotného udeľovania krstu boli zo strany gréckokatolíckych duchovných vydávané nepravé a antedatované krstné listy. Farár z Laškoviec Michal Szabat čelil obvineniu z vydávania nepravých krstných listov, čo bolo jednou z možností, ako si zabezpečiť potvrdenie o krste. Žandári v jeho prípade zistili, že vymazával z matriky narodených osoby, ktoré zomreli a na ich miesta vpisoval Židov. Falšovanie matriky robil pomocou rôznych chemických pomôcok. Na základe takto zhotovených záznamov vydával Židom krstné listy s príslušným starým dátumom. Vyšetrovaním zistili takýto postup v 36 prípadoch, na základe ktorých na neho podali trestné oznámenie štátnemu zastupiteľstvu v Michalovciach.⁶⁰

Svedectvo, že okrem falšovania aj antedatovanie krstu bolo v Gréckokatolíckej cirkvi možné, ilustruje príklad udelenia krstu Irenejom Mankovičom vo farnosti Šoma (dnes Drienica). Podľa svedectva jeho vnuka Ladislava Čisárika vydal jeho dedo niekoľko krstných listov s pozmeneným dátumom krstu. Treba tiež spomenúť, že farár Mankovič bol dôverným priateľom biskupa Gojdiča. K udalosti L. Čisárik napísal: „*Na faru prišiel ortodoxný Žid spolu so svojimi dvomi deťmi a požiadal o krst po ultimáte určenom na krst, aby sa zachránil. Ako chlapec som vypočul rozhovor, v ktorom po dohode s manželkou dedko Mankovič požiadal otca s deťmi, aby prišiel o dva dni. Na druhý deň zašiel*

ich nedodržanie nespôsobuje žiadne sankcie (ide o kvalifikované prípady pochybnosti, neznalosti, omylu a nepozornosti). V tejto súvislosti tiež možno kánonické právo aplikovať podľa epikie. HRDINA, Ignác Antonín. K vybraným aspektům zákonnosti v cirkvi. In *Revue pro církevní právo* [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostupné na internete: <http://spcp.prf.cuni.cz/1-10/hrdina10.htm>.

59 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 864, spis č. 2. Výkaz stavu Židov na Slovensku k 1. januáru 1943.

60 Falšované krstné listy. Namiesto mŕtvych vpisoval do matriky Židov. In *Slovenská sloboda*, 30. januára 1943, roč. 6, č. 24, s. 2.

*do Prešova a poradil sa s biskupom Gojdičom, ešte predtým večer hľadal spolu s manželkou miesto v matrike, kde by mohol dodatočne zapísať nových pokrstených. Manželka pripravila zmes atramentu, ktorý pripomínal starý vyblednutý atrament, ktorým potom urobili zápis do matriky a vypísali krstný list. Čo bolo ďalej s nimi, neviem.*⁶¹

Viacere nepravé krstné listy pochádzali aj z územia odstúpeného Maďarsku po Viedenskej arbitráži a primát medzi nimi mali krstné listy Pravoslávnej, Gréckokatolíckej a Reformovanej cirkvi.⁶²

Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov umožňovalo prezidentovi republiky udeliť výnimku pre kohokoľvek z moci tohto vládneho nariadenia na základe § 255, avšak správny poplatok za udelenie výnimky sa pohyboval v stanovenom rozmedzí 1 000 až 500 000 slovenských korún.⁶³ Historik Ivan Kamenec pokladá udelenie prezidentských, ako aj všetkých iných výnimiek do októbra 1942 za veľmi dôležité, keďže znamenali možnosť záchranu pred transportom a smrťou v koncentračnom tábore. V druhej etape deportácií, ktorú organizovali nacistické okupačné jednotky od jesene 1944, udelené výnimky už nezohrávali žiadnu úlohu, keďže ich nacisti nerešpektovali. Podľa jeho odhadu prezident Tiso do augusta 1944 udelil židovským osobám okolo tisíc výnimiek. Väčšina z nich bola vydaná pokrsteným Židom.⁶⁴

Medzi držiteľov prezidentských výnimiek patrili aj rodiny bratov Pavla a Gejzu Spitzerovcov, ktorým k ich získaniu významnou mierou prispel biskup Gojdič. Vyšetrenie oboch rodín prebiehalo od 19. mája 1942⁶⁵ a napokon sa obe rodiny vďaka udeleniu výnimiek zachránili. Podľa svedectva Michala Lukáča-Spitzera im bol určený poplatok za úradný výkon vo výške 200 000 Ks. Biskup Gojdič sa pri zabezpečení kladného stanoviska prezidenta k žiadosti bratov Spitzerovcov spoliehal na konexie kňaza Jána Krličku.⁶⁶

Dôležitou formou pomoci bolo aj ukrývanie cenností. Bezprostredne nevedlo k záchrane života, ale poskytovalo Židom možnosť disponovať svojím majetkom a využiť ho vo svoj prospech pri vhodnej príležitosti, čím si mohli zabezpečiť aj záchranu života. Išlo o situáciu, keď sa po zabavení majetku ocitli v zlej sociálnej situácii a predaj ukrytých cenností im umožnil získať prostriedky potrebné na nákup potravín alebo aj podplatenie úradníkov s cieľom získať rôzne potvrdenia. Cennosti židovských spoluobčanov ukrýval biskup Gojdič v priestoroch biskupskej kúrie, ale o ich pôvodných majiteľoch sa nezachovali bližšie informácie. Samotnú činnosť potvrdil biskup vo svojej žiadosti o milosť z komunistického väzenia v roku 1956 slovami: „...*ich peniaze a cenné zlaté*

61 OAA, Svedectvo Ladislava Čisárika zo dňa 4. septembra 2008.

62 ŠA Prešov, f. ŠZŽ-ŠB 1940 – 1944, inv. č. 942. Ústavný zákon o vystaňovaní Židov – prevádzanie.

63 Slovenský zákonník č. 198/1941 zo dňa 9. septembra 1941.

64 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 193. ISBN 80-7115-015-0. Podľa Ivana Kamenca bolo udelených približne 1000 prezidentských výnimiek, ktoré sa vzťahovali aj na rodinných príslušníkov, a tak sa mohlo odhadom zachrániť okolo 5 000 osôb. Daný odhad bol medzi historikmi prijatý ako relevantný údaj. Pozri tiež PEKÁR, Martin et al. *Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918 – 1945*. Prešov : vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 148. ISBN 978-80-555-0442-1.

65 ŠA Bytča, f. TŽ, inv. č. 87, k. 30. Spitzer Gejza, Spitzer Pavol, Poprad, oslobodenie podľa § 255, z. č. 198/41 Sl. z.

66 Ref. 33.

*veci všemožne skrýval, aby zachránil ich pred zhabaním“.*⁶⁷ Spomedzi gréckokatolíckych kňazov bol v súvislosti s ukrývaním židovského hnutelného majetku vyšetrovaný gréckokatolícky kňaz Irenej Mankovič z farnosti Šoma (dnešná Drienica). Farár Mankovič bol v hlásení Obvodného notárskeho úradu v Sabinove z 10. apríla 1942 charakterizovaný slovami: „[...] je štátne nespoľahlivý, otvorený Maďar a nadrzuje Židom, a od nich kupuje hnutelnosti“.⁶⁸

K ukrývaniu sa prenasledovaní Židia uchýlili už v roku 1942, ale v ešte väčšej miere po potlačení Slovenského národného povstania. Príchodom nemeckých okupačných jednotiek a obnovením deportácií prestali dovtedy preživších Židov chrániť rôzne výnimky. Najrozšírenejšou možnosťou záchranu bol útek a pobyt v úkrytoch na odľahlých miestach Slovenska. Vhodné podmienky boli vo farnostiach gréckokatolíckej cirkvi, ktoré sa nachádzajú v horských oblastiach severovýchodného Slovenska. Zvlášť priaznivé okolnosti boli v okolí miest Levoča, Stará Ľubovňa a Kežmarok, ktoré na rozdiel od oblastí okresov Bardejov, Svidník, Stropkov neboli v centre bojových operácií.⁶⁹

Úkryty boli vybudované v pivniciach domov, v stodolách alebo v hospodárskych budovách, ale aj v lesoch, kde sa dalo vydržať do príchodu zimy, prípadne aj potom. Rodina Spitzerovcov prežila v bunkri v lese štyri týždne do príchodu Červenej armády. Mnohokrát bol pobyt v úkryte spojený s fyzickým utrpením spôsobeným hladom, hladom alebo polohou tela. Skúsenosti zachránených však napriek utrpeniu vypovedajú o láskavosti svojich záchrancov, ktorých neraz porovnávali so zázračným anjelom z neba. Z gréckokatolíckych farností ako miesto úkrytu desiatok prenasledovaných Židov vyniká obec Oľšavica, kde sa v dvadsaťjeden domoch, vrátane gréckokatolíckej fary, zachránilo doteraz identifikovaných 55 Židov a 7 politicky prenasledovaných osôb.⁷⁰

Príčiny takéhoto ústretového postoja gréckokatolíkov k Židom môžeme hľadať v kresťanskej viere, vplyve prešovského biskupa a opozičnom postoji voči nacionalistickej politike slovenskej vlády. K daným motívom je nutné uviesť ešte aj sekundárny motív obohatenia sa, keďže v archívnych dokumentoch vytvorených štátnymi orgánmi na Slovensku a v dobovej tlači zaznievali obvinenia z obohacovania kňazov na úkor Židov.⁷¹

Tento motív je však diskutabilný vzhľadom na to, že súvisel s celkovou protizhídovskou propagandou a týkal sa len niekoľkých jednotlivcov, ktorí napriek vyšetrovaniu

67 Ref. 34.

68 ŠA Prešov, p. Prešov, f. Okresný úrad (ďalej OÚ) Sabinov, odd. PS 1942-1943, inv. č. 60-61, k. 8. Zisťovanie krstenia Židov a spolupráca s kňazmi.

69 PAŽUR, Štefan. Budovanie obrany na severovýchodnom Slovensku (máj – august 1944). In ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.). *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2003, s. 122-143. ISBN 80-969375-0-2.

70 SYRNÝ, Marek a kol. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, s. 532-538. ISBN 978-80-89514-30-4.

71 Falšované krstné listy. Namiesto mŕtvych vpisoval do matriky Židov. In *Slovenská sloboda*, 30. januára 1943, roč. 6, č. 24, s. 2. Tiež Oznamenie Okresného žandárskeho veliteľstva v Giraltovciach 6. 8. 1943 Okresnému žandárskemu veliteľstvu v Nitre o falšovaní 8 krstných listov farárom A. Minčíkom z Varhaňoviec. H. Weisová, ktorá mala žiť v Nitre, dostala tiež falošný krstný list. In NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority. Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku; Katedra všeobecných dejín FF UK, 2005, s. 79-80. ISBN 80-969242-3-0.

bezpečnostnými orgánmi neboli z obohacovania usvedčení. Najdôležitejším motívom bol pozitívny vplyv kresťanstva, formujúci myslenie, ale aj konanie veriacich. Vo svedectvách zachránených aj záchrancov sa práve odkaz na hlavné kresťanské prikázanie lásky k Bohu a bližnému objavuje najčastejšie. Biskup Gojdič povzbudzoval farára z Olšavice slovami o láske k bližnému, ktorá zaväzuje pomáhať.⁷² Podobne keď Zoltán Fleischer položil otázku svojim záchrancom z rodiny Krajiňákovcov o finančnom vyrovnaní za záchranu, ak prežijú vojnu. Odpoveď znela: „*Ak Pán Boh bude chcieť, zachráni vás aj nás. To je naša povinnosť.*“ Zoltánova dcéra Erika ich charakterizovala slovami: „*Boli to ľudia hlboko veriaci.*“⁷³

Kresťanská religiozita zohrávala dôležitú úlohu pri rozhodnutí pomôcť alebo pomoc bližnému odmietnuť. Dôležitý bol aj fakt, že ich záchrancovia vnímali v prvom rade ako bližných a až potom ako židovských spoluobčanov. Dialo sa to napriek masívnej propagande režimu na Slovensku. Kresťanská viera bola dôvodom ústretového postoja aj u záchrancov z ostatných kresťanských cirkví. Dokonca aj vtedy, keď za pomoc zachránení platili. Podľa výpovedí viacerých preživších peniaze pri rozhodovaní záchrancu nezohrávali najdôležitejšiu úlohu. Samotní záchrancovia ako najčastejší dôvod pomôcť uvádzali princípy humanity a kresťanskú vieru.⁷⁴

***

Vzájomné spolužitie gréckokatolíkov a Židov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 bolo podmienené geografickým rozmiestnením farností gréckokatolíckej cirkvi, ktoré sa nachádzali prevažne na východe Slovenska, kde zároveň žila tretina židovského obyvateľstva. Pri vyhľadávaní pomoci zo strany rasovo prenasledovaných osôb v gréckokatolíckej cirkvi zohral dôležitú úlohu opozičný postoj oficiálneho vedenia cirkvi a špecifické prejavy biskupa Pavla Petra Gojdiča voči režimu slovenského štátu v súvislosti s tzv. riešením židovskej otázky.

Formy preukázanej pomoci židovskému obyvateľstvu zo strany duchovenstva a veriacich neboli vopred dané, ale tvorili sa vzhľadom na reštriktívne opatrenia štátnych orgánov postupne. Okolnosti teda viedli k vytvoreniu viacerých možností pomoci. Išlo o udeľovanie krstu alebo vystavovanie nepravých krstných listov zo strany kresťanských duchovných; ukrývanie cenností; vybavovanie prezidentských výnimiek a poskytovanie úkrytu pred prenasledovateľmi.

Výsledky rozboru pramenného materiálu potvrdili dôležité a inšpiratívne pôsobenie prešovského biskupa Gojdiča na kňazov a veriacich, ktoré ich viedlo k pozitívnemu postoju voči rasovo prenasledovaným Židom. Primárnym motívom však bola kresťanská viera a z nej vyplývajúci humanizmus. Sekundárne bol motivujúci aj opozičný postoj voči režimu slovenského štátu a nemožno vylúčiť ani finančný prospech. Príklady preukázanej pomoci možno dokumentovať na konkrétnych osobách, ktoré poskytli

72 OAA, Svedectvo Andreja Fila zo dňa 20. decembra 2006.

73 OAA, Svedectvo Eriky Kleinovej, rod. Fleischerovej zo dňa 16. januára 1996.

74 KUBATOVÁ, Hana. *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské spoločnosti k židovské otázce, 1938-1945.* Praha : Academia, 2013, s. 173. ISBN 978-80-200-2230-1.

pomoc židovskému obyvateľstvu a ich konanie viedlo k záchrane života alebo vytvoreniu tejto možnosti.

Pozornosť si zaslúži problematika preukázanej pomoci gréckokatolíckych veriacich Židom v obci Oľšavica. Pod vedením miestneho kňaza zachránili na prelome rokov 1944 – 1945 niekoľko desiatok rasovo a politicky prenasledovaných osôb. Spomedzi obyvateľov obce je v súčasnosti identifikovaných 21 záchrancov a 62 zachránených.

Čo sa týka rozsahu poskytnutej pomoci, možno hovoriť o stovkách rasovo prenasledovaných osôb, ale určiť počet zachránených je krajne zložité, keďže zdokumentovaných bolo zatiaľ len niekoľko desiatok prípadov. Väčšina tých, ktorým gréckokatolíci poskytli pomoc, zostáva v anonymite a potvrdenie ich záchrany vytvára ďalší priestor na pokračovanie výskumu predmetnej problematiky.

GRIECHISCH-KATHOLISCHE KIRCHE UND DIE JUDEN IN DER SLOWAKEI, IN DEN JAHREN 1939 – 1945

PETER BORZA

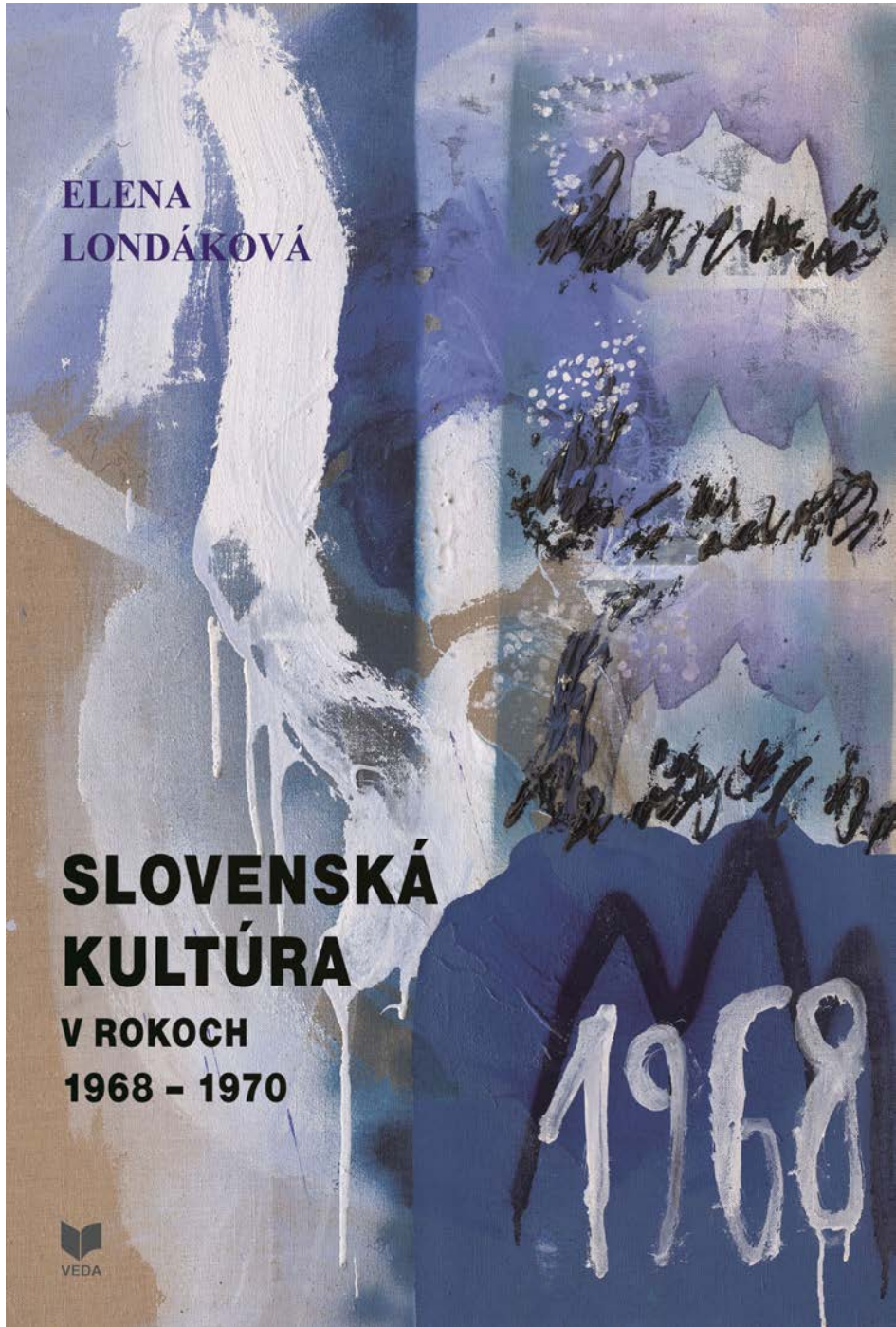
Die Wirkung der griechisch-katholischen Kirche in den Jahren 1939 – 1945 wurde durch mehrere Faktoren beeinflusst. An erster Stelle wurde es die s.g. Lösung der Ruthenian Frage, die den Bischof Pavel Peter Gojdič und die griechisch-katholische Kirche, in die Opposition herrschenden Regime geschickt hatte. Die klaren Bischöfen Meinungen über antisemitische Politik haben dazu auch beigetragen. Die griechischen Katholiken wurden mit restriktiven Massnahmen der Regierung und des Gaugrafen von Šariš – Zemplín Gau konfrontiert. Sie werden vor allem in den Bereichen Bildung, Finanzierung der Kirche und Verfolgung von Bischof und ausgewählten Priestern gezeigt.

Die jüdische Gemeinde in der Slowakei erlebte die tragischste Periode ihrer Geschichte in diesen Jahren. Die positiven Umstände des Lebens in der Tschechoslowakei wurden von antisemitischen Aktionen des autoritären Regimes ersetzt. Die brachten progressive Verarmung der jüdischen Bevölkerung, die sich am Gesellschaftsrand geraten hat, in der Position der Bürger zweiter Klasse. Schließlich herrschenden Kreise in Zusammenarbeit mit dem Dritten Reich, kamen zur letzten Schlussphase, s.g. Lösung der Judenfrage durch die gewaltsame Vertreibung der Juden aus dem Land zwischen 1942 und 1944. Die volle Tragödie halfen verhindern opferbereitende Bürger der Slowakei, die mit dem Prozess nicht einverstanden wurden und versuchten den, mit Verfügung stehenden Mitteln, zu vermeiden. Unter denen waren auch zahlreiche griechischen Katholiken.

Die klare und frühe Stellungnahme von Bischof Gojdič, gegen die Rassenpolitik des Staates, schien im Prozess der Leistung der Hilfe den Juden, von der griechisch-katholischen Kirche, als schwerpunktmässig. Des Bischofs aussergewöhnlichen Charakterzüge offenbaren sich als eine starke Inspiration, für das Nachmachen seinen heroischen Haltungen und Handlungen. Der Rettungsprozess von Juden enthielt mehrere Formen, beginnend von öffentlichen Ausdrücken zu ihren Gunsten, durch die Verbergung der Wertsachen, Taufen, bis zur Verbergung von Personen, und das auch mit dem Risiko des Verlusts von eigenen Leben. Das Motiv für so mutige Handlung war weitgehend der Christenglaube, inspirierende Auswirkungen von Bischof Gojdič und die allgemeine Unzufriedenheit mit der Rassenpolitik des herrschenden Regimes. Auch dank dem wur-

den in der Slowakei mit der Hilfe von griechischen Katholiken, mehr Zehnten sogar Hunderten von unschuldigen Leben gerettet.

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Moyzesova 9, 040 59 Košice
e-mail: peter.borza@upjs.sk

ELENA
LONDÁKOVÁ

**SLOVENSKÁ
KULTÚRA**

**V ROKOCH
1968 – 1970**

IDEOVÝ OBSAH OSLÁV 20. VÝROČIA POVSTANIA

MATEJ BERLANSKÝ

BERLANSKÝ, Matej. The conceptual content of the celebrations of the 20th anniversary of the Uprising. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 515-539, Bratislava. The study analyses the conceptual content of the celebrations of the 20th anniversary of the 1944 Uprising in Slovakia, an event that the Czechoslovak communists appropriated and used as one of the ways of legitimizing their power. The celebrations of the Uprising in 1964 retained their socialist – revolutionary character, reshaped into the allegedly “constructive” message of the Uprising. However, thanks to the rehabilitation of the victims of the trials of “bourgeois nationalists”, the national aspect of the events was beginning to shine through. It is possible to say that at the celebrations of the 20th anniversary of the Uprising in 1964, the socialist – revolutionary and national elements merged, which only confirms the reality that the communists connected with older cultural traditions and could not suppress modern national consciousness in a more cultured state.

Key words: Uprising. Slovak National Uprising. 1960s. Celebrations. Slovak national movement.

Povstanie na Slovensku v roku 1944 patrí medzi neuralgické body slovenskej historickej pamäti vnášajúcej do spoločnosti určité napätie, polemiky a konflikty. Tieto spory vyplývajú z roztrieštenosti historickej pamäti, odvíjajúcej sa od viacerých ideových prúdov, ktorých rôznorodosť je charakteristická pre „moderné“ spoločnosti. V zásade môžeme povedať, že ohľadom Povstania existovali a existujú tri hlavné ideové/pamäťové smery. Prvým je smer demokratický. Podľa jeho najnovšieho výkladu je Povstanie prezentované ako vstupenka Slovenska do Európskej únie.¹ Druhým je komunistická interpretácia Povstania, vykladajúca povstalecké udalosti v intenciách triedneho boja ako národnodemokratickú revolúciu, otvárajúcu cestu k socializmu, na čele ktorej bola KSC a KSS (ale tento výklad, ako si neskôr ukážeme, nemohol potlačiť národné konotácie viažuce sa k Povstaniu). Tretí pohľad na Povstanie je vlastný zástancom Slovenskej republiky 1939 – 1945² (alebo slovenského štátu). Jeho vyznávači považujú Povstanie za útok na „prvý štát Slovákov“, ktorý ukončil „tisícročnú porobu“ a Povstanie popisujú ako vlastizradu. Vytvoríť jeden pohľad na Povstanie, ktorý by slovenská spoločnosť ako ce-

---

1 Príznačná je v tomto smere obálka zborníka *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy* (KO-VÁČIKOVÁ, Katarína - TÓTH, Dezider (eds.). Banská Bystrica : Adade, 1999. ISBN 80-88976-05-7) sumarizujúceho v tlačenej podobe príspevky z konferencie k 55. výročiu Povstania. Na modrom pozadí sa nachádza, žltou farbou vyvedený, štyli-zovaný nápis 55. výročie SNP s kruhom žltých hviezdíčiek, symbolizujúcich vtedajší počet členov Európskej únie.

2 V žiadnom prípade nepriznávam tejto krajine republikový charakter, len používam jej ústavný názov.

lok prijala, je nemožné a toto pamäťové rázcestie bude pokračovať, pokiaľ bude niečo ako slovenská spoločnosť existovať. Predložená štúdia sa sústreďí na analýzu výlomku z komunistického výkladu Povstania, a to na výlomok z hľadiska študovanej látky veľmi dôležitý, konkrétne na ideový obsah 20. výročia Povstania v roku 1964. Na začiatok ešte považujem za nutné uviesť, že som sa rozhodol nepoužívať pojem „Slovenské národné povstanie“, ale len strohý pojem „Povstanie“, ktorý považujem za neutrálny.

Každý politický systém, jedno či totalitný, alebo demokratický, si minulosť vykladá podľa svojich predstáv, aby legitimoval svoju moc. Mocenské aparáty sa snažia vybudovať takú formu kolektívnej pamäti, ktorá sa stáva „*mocenským nástrojom a cieľom*“.³ Podobný osud postihol aj Povstanie z roku 1944. Napriek tomu, že sa pre slovenskú spoločnosť stále jedná o rozporuplnú udalosť, doteraz nebol jej druhému životu venovaný rozsiahlejší výskum. Štúdie, ktoré k danej téme vznikli sú prevažne rámcové, sondážne, ale aj pionierske, umožňujúce potenciálnemu bádateľovi sa od nich odraziť. Najväčší priestor venovali druhému životu Povstania Jozef Jablonický⁴, Elena Mannová⁵ a Michal Kšiňan s Miroslavom Michelom.⁶ Ďalšími autormi, ktorý sa tejto problematiky dotkli sú napríklad Ľubomír Lipták⁷, Jacek Adamczyk⁸ a Miroslav Pekník⁹ a svojou maličkosťou sa pokúsil prispieť aj autor tejto štúdie.¹⁰

Predkladanú štúdiu rozdeľujem do dvoch častí. Prvá načrtáva oficiálne interpretácie Povstania od Tretej republiky¹¹ po rok 1964, po 20. výročie Povstania, aby som ukázal

-
- 3 LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007, s. 111. ISBN 97-880-7203-862-6.
  - 4 JABLONICKÝ, Jozef. *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava : NVK International, 1994; ten istý. *Slovenské národné povstanie v historiografii v rokoch totality*. In LIPTÁK, Július (ed.). *SNP v Pamäti národa*. Bratislava : NVK International; Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1994, s. 86-100. ISBN 80-85727-22-6.
  - 5 MANNOVÁ, Elena. *Slovenské národné povstanie a politická pamäť*. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.). *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 215-230. ISBN 9788096978267; tá istá. *Jubiläumskampagnen und Uminterpretationen des Slowa-kischen Nationalaufstands von 1944*. In JAWORSKI, Rudolf - KUSBERT, Jan (eds.). *Erinnern mit Hindernissen. Osteuropäische Gedenktage und Jubiläen im 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Berlin; Münster : Lit Verlag, 2011, s. 201-240. ISBN 978-3-643-10816-6.
  - 6 KŠIŇAN, Michal - MICHELA, Miroslav. *Slovenské národné povstanie*. In KŠIŇAN, Michal (ed.). *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945 – 1960)*. Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 8-35. ISBN 978-83-7490-508-4.
  - 7 LIPTÁK, Eubomír. *Pamätníky a pamäť povstania roku 1944 na Slovensku*. In *Historický časopis*, 1995, roč. 43, č. 2, s. 363-369. ISSN 0018-2575.
  - 8 ADAMCZYK, Jacek. *Slovenské národné povstanie v poľskej historiografii a kultúre 1948 – 1989*. In SYRNÝ, Marek (ed.). *Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica 14. – 15. október 2008*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 121-131. ISBN 978-80-970238-1-2.
  - 9 PEKNÍK, Miroslav. *Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989*. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Slovenské národné povstanie 1944, súčasť európskej antifasistickéj rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2009, s. 425-453. ISBN 978-80-224-1090-8.
  - 10 BERLANSKÝ, Matej. *Vätry horia v temnote! Obraz partizána Slovenského národného povstania vo vybra-ných prozaických dielach 50. rokov*. Diplomová práca. Brno : FF MU Brno, 2014.
  - 11 „Tretia republika“ je pojem používaný pre Československý štát v období od 8. mája 1945 do 25. februára 1948, teda od konca druhej svetovej vojny po nástup komunistov k moci. (Prvou republikou bol Česko-

pozadie, na ktorom sa jubilejné oslavy uskutočňovali a mohli s ním byť porovnané. Druhú časť tvorí vlastná analýza ideového obsahu osláv 20. výročia Povstania, zložená z troch statí. Prvá sa bude venovať spájaniu Povstania so „socialistickým budovaním Slovenska“, pretože pre komunistov, štylizujúcich sa do úlohy nositeľov „pokroku“, bolo symbolom tohto pokroku mesto a továreň. Druhá časť sa pozrie na podoby, akými mala byť do jubilejných osláv Povstania zatiahnutá mládež, ktorej každý režim venuje veľkú pozornosť, keďže si ju predstavuje ľahšie vychovateľnú než dospelých. Sviatok má byť udalosťou, ktorá má vychovávať v duchu vládnucej idey, a to nie iba deti a mládež (a nie len v totalitnom systéme), ako na to dôveryhodne poukázala Mona Ozouf, skúmajúca sviatky počiatočného obdobia Francúzskej revolúcie.¹²

Posledná časť textu sa zameria na vybádanie miery socialisticko-revolučného a národného vyznenia slávností. Samozrejme, že aj národné motívy môžu mať revolučný obsah, stačí pripomenúť národné hnutia v Habsburskej monarchii v „dlhom 19. storočí“, dynastiou a konzervatívnymi kruhmi vnímané ako revolučné. V našom prípade si revolúciu definujeme na základe socialistickej semiotiky a sémantiky. Revolučnou udalosťou bude druhá svetová vojna, a to v zmysle, ako ju prezentovali komunisti, k čomu nám pomôžu závery Vladimíra Macuru.

Komunisti sa videli ako nositelia „pokroku“, a to „pokroku“ „nezvratného“, „zákonitého“, vďaka čomu sa ostro vymedzovali voči svetu minulosti. V ideologických konštrukciách stredo- a východoeurópskych komunistov bola hlavným predelom, ako to popisuje Macura, deliacim „svet včerajška“ od „sveta zajtrajška“, práve druhá svetová vojna, ktorá bola „*vnímaná ako apokalyptická katastrofa signalizujúca definitívne zrušenie ‚starého sveta‘ a zvestujúca príchod ‚sveta nového‘*“.¹³ Čo dotvrdzuje aj definícia *Slovníka slovenského jazyka*, vydávaného v rokoch 1959 – 1968, kde sa pri pojme „revolúcia“ píše: „*základný zvrät v spoločensko-politických vzťahoch, riešiaci protirečenia medzi charakterom výrobných síl a výrobnými vzťahmi, pričom dochádza k zvrhnutiu starého prežitého spoločenského zriadenia a k nastoleniu nového, pokrokového zriadenia*“.¹⁴ Vidíme, že definícia bola vytvorená na základe teórie *historického materializmu*. „Starým“ a „prežitým“ spoločenským zriadením je v komunistickom pojatí kapitalizmus, ktorý je potlačený „socialistickou revolúciou“, predpokladom ktorej zas je „revolúcia národnodemokratická“. Povstanie a protifašistický boj je v prameňoch označovaný ako revolúcia národnodemokratická a socialistickou revolúciou je „Vítazný február“. O „logickom“ prepojení oboch typov revolúcií nás opäť informuje už citovaný *Slovník slovenského jazyka*. „Národnodemokratická revolúcia“ je taká, ktorou „*sa utláčaný národ oslobodzuje z područia iného národa a v priebehu ktorej sa vytvárajú podmienky*

---

slovenský štát existujúci od 18. októbra 1918 do 29. septembra 1938, od svojho vzniku po Mnichovskú dohodu. Druhou republikou bol Československý štát existujúci od 1. októbra 1938 do 14. marca 1939, od Mnichovskej dohody do vzniku Slovenského štátu, resp. do 15. marca 1939, do dňa okupácie zvyškov Českých krajín.)

12 Pozri OZOUFOVÁ, Mona. *Revoluční svátky 1789-1799*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 233-258. ISBN 80-7325-094-2.

13 MACURA, Vladimír. *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha : Pražská imaginace, 1992, s. 11. ISBN 80-7110-100-1.

14 PECIAR, Štefan (red.). *Slovník slovenského jazyka. III., p-r*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 735.

pre prechod k socialistickej revolúcii“.¹⁵ „Socialistická revolúcia“ vedie k „zvrhnutiu kapitalistického spoločenského zriadenia, k odstráneniu vykorisťovania a k nastoleniu diktatúry proletariátu“.¹⁶ „Národnodemokratickú revolúciu“ možno tiež považovať za revolúciu socialistickú, vedenú v mene triedneho boja, lebo vojnové pamätníky boli v povojnovej socialistickej Európe vztyčované s „jediným výchovným poslanstvom: druhá svetová vojna bola ‚antifašistickou‘ vojnou, v ktorej nacistické Nemecko sledovalo kapitalistické a imperiálne ciele, proti čomu sa jednotný ‚ľud‘ okupovaných krajín“ vzoprel.¹⁷

Národný aspekt preto pojmem z hľadiska „buržoázneho nacionalizmu“, z pozície komunistov niečoho často neprípustného (minimálne z oficiálnej roviny), pretože „buržoázne“ pojmá národa malo byť „reakčné“, „nepokrokové“, a tým aj „vykorisťovateľské“, lebo „buržoázii“ nemalo ísť o sociálnu rovnosť. Navyše, konfliktným bodom, ktorý sa s „buržoáznym nacionalizmom“ v Československu spájal, boli myšlienky autonómie Slovenska. Národné, ako som si ho pre potreby tejto štúdie stanovil, tak bude v sebe niesť aj predstavu samostatného kultúrneho spoločenstva, obývajúceho určitú oblasť a schopného samosprávy. Takéto určenie pojmu v podstate zodpovedá aj dobovej slovníkovej definícii, kde sa pri pojme „národ“ uvádza: „historicky sa utvorivšie pevné spoločenstvo jazyka, územia, hospodárskeho života a psychického ustrojenia, ktoré sa prejavuje v spoločensve kultúry“.¹⁸ Na prípade osláv 20. výročia Povstania sa teda pokúsím vybádať, do akej miery boli komunisti schopní potlačiť vedomie národnej myšlienky v prospech sociálno-revolučných ideí, a tým aj vyložiť povstalecké udalosti počas osláv v roku 1964.

Komunisti a Povstanie

Československí komunisti sa mohli pochváliť dvomi povstaniami (čím z nich nerobím, v duchu komunistickej propagandy, akcie výhradne riadené komunistami), Povstaním na Slovensku v roku 1944 a Pražským povstaním v roku 1945.

S oboma povstaniami (ku ktorým je ešte potrebné pridať partizánsky boj, odohrávajúci sa aj v období mimo oboch udalostí) to po roku 1945 nebolo príliš jednoduché a ich interpretácie podliehali momentálnym vnútro- a zahraničnopolitickým konšteláciám. Čo sa Pražského povstania týka, už za Tretej republiky sa presadzoval výklad, podľa ktorého bolo zachránené jednotkami Červenej armády. Inými slovami povedané, povstanci by boli porazení nebyť Sovietskeho zväzu, zohrávajúceho v oslobodzovaní Československa hlavnú úlohu.¹⁹ Pochopiteľne, že komunisti tento obraz po „Vítaznom februári“ rozvíjali a medzi „národno-demokratickou revolúciou“ roku 1945 (1944 – 1945) a „so-

15 PECIAR, ref. 14, pod heslom „revolúcia“ s. 735.

16 PECIAR, ref. 14, pod heslom „revolúcia“, s. 735.

17 JUDT, Tony. Die Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen im Nachkriegseuropa. In *Transit. Europäische revue*, 1993, Heft 6, s. 95. ISSN 0938-2062.

18 PECIAR, Štefan (red.). *Slovník slovenského jazyka. II., I-o*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 278.

19 PALIVODOVÁ, Eva - RANDÁK, Jan. Pražské povstání. In KŠIŇAN, Michal (ed.). *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstanií v strednej Európe (1945 – 1960)*. Varšava : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 69. ISBN 978-83-7490-508-4.

cialistickou revolúciou“ roku 1948 vytvorili „logickú“ spojnicu. Pražské povstanie bolo „*prezentované ako vyvrcholenie celonárodnej vzbury proti okupantom, do ktorej bol s úplnou pofebruárovou samozrejmosťou premietaný sociálny a triedny rozmer. Vzbúrenie sa teda stalo nie len národne oslobodzovacím aktom, ale rovnako aj symbolom generálneho politicky a sociálne emancipačného aktu zapojeného do celonárodného diania vrcholiaceho vo februárovej zmene režimu*“.²⁰ Ale začiatok radikálnej zmeny spoločenských a politických pomerov by podľa propagandy nebol možný bez postupu Červenej armády na západ. Preto v 50. rokoch jestvovala tendencia potlačiť verejnú spomienku na Pražské povstanie v prospech osláv oslobodenia Červenou armádou.²¹

Rovnako mala byť v 50. rokoch potlačená aj spomienka na Povstanie na Slovensku. V rokoch Tretej republiky bola heterogenita odbojových síl (odvíjajúca sa od politickej, vo-jenskej, národnostnej a konfesionalnej príslušnosti) prekrytá ideou protifašistického boja.²² Na Slovensku sa však už v tomto období „*presadilo pomenovanie ‚Národné povstanie‘, čo odrážalo aj požiadavku novej kvality česko-slovenských vzťahov, ktorú požadovali všetky relevantné politické subjekty*“.²³ S nástupom komunistov sa všetko zmenilo, keďže tí spravili z Povstania vlastnú akciu, súčasť tzv. národnej a demokratickej revolúcie, ktorá sa vo februári 1948 pretavila do revolúcie „socialistickej“. Z obrazu Povstania začali byť vyradovaní nekomunistickí odbojár a pri hodnotení povstaleckých bojov sa primát dával „*partizánom, prednostne sovietskym, alebo zo sovietskeho zväzu vyslaným*“.²⁴ Napriek deklarovanému komunistickému charakteru Povstania, začali byť z jeho výkladu odstraňovaní aj samotní komunisti. Týkalo sa to najmä ľudí obvinených z tzv. buržoázno-nacionálnej úchyľky, medzi ktorými sa nachádzali poprední predstavitelia povstaleckej SNR Gustáv Husák, Ladislav Novomeský a Karol Šmidke. Povstanie malo byť odnárodnené a „*nemalo ‚konkurovať‘ oslobodeniu Červenou armádou a VOSR. Oslavy SNP boli čiastočne vytesnené pripomínaním si iných udalostí*“.²⁵ Navyše, začiatkom 50. rokov, v napätých medzinárodných pomeroch a vyhrotenej vnútro-politickej situácii, sa Povstanie pripínalo iba na slávnostných zasadnutiach SNR a lokálne, aj to bez veľkej pompy.²⁶ Hlavným motívom, ktorý sa pri oslavách Povstania v 50. rokoch spomínal „bolo budovanie“, ktoré malo tvoriť jeho najvýznamnejší odkaz.²⁷

Komunistickými funkcionármi deformovaný obraz Povstania sa prirodzene odzrkadlil v dobovej historiografii. Skutočný historiografický výskum (v tomto prípade skôr „výskum“) povstaleckých udalostí sa rozbehol až po februári 1948, čomu odpovedali aj jeho závery. Množstvo účastníkov odboja bolo zatknutých alebo iným spôsobom vylúče-

20 Ref. 19, s. 82.

21 Ref. 19, s. 86.

22 MANNOVÁ, ref. 5, s. 215-217.

23 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 21. Jan Rychlík ku genéze pomenovania povstaleckých udalostí v rámci odbojových zložiek uvádza, že pred Povstaním sa v súvislosti s jeho plánovaním hovorilo o „*prevrate na Slovensku*“. Dobové (vojnové) diskusie pojem „Povstanie“ nepoužívali. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slovinci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha : Vyšehrad, 2015, s. 253. ISBN 9788074296314.

24 JABLONICKÝ, ref. 4, s. 15.

25 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 26.

26 MANNOVÁ, ref. 5, s. 219.

27 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 24.

ných z verejného života. Procesy sa viedli aj s bývalými partizánmi, snáď najznámejší je súd s partizánskym veliteľom Viliamom Žingorom, ktorý skončil jeho popravou. Oficiálny obraz Povstania sa úzko prepájal s represiami voči jeho účastníkom, vďaka čomu začal v historiografii prevládať, slovami Jozefa Jablonického, „policajno-prokurátorský“ výklad jeho dejín.²⁸ Ten bol v historiografii ukotvený „vedeckou“ konferenciou, ktorá sa pod záštitou Historického ústavu SAV konala v decembri 1953 v Bratislave. Mnohé referáty z konferencie vyšli knižne v zborníku *Slovenské národné povstanie* (Bratislava 1954),²⁹ vydanom pri príležitosti 10. výročia Povstania.³⁰

Určitý prelom v hodnotení Povstania nastal začiatkom 60. rokov a vyplynul z rehabilitácií obetí politických procesov 50. rokov, medzi ktorými boli aj „buržoázni nacionalisti“. Tendenciu k čiastočnému prehodnoteniu 50. rokov posvätilo odsúdenie „kultu osobnosti“, k čomu došlo na tribúne XII. zjazdu KSČ v decembri 1962.³¹ Snaha rehabilitovať obeť politických procesov 50. rokov viedla k pádu ľudí, ktorí ich iniciovali. Zo slovenských politikov sa to týkalo najmä centralistov Viliama Širokého, Karola Bacílka a Pavla Davida, ktorých politická hviezda zhasla v roku 1963, v roku rehabilitácií.³² Rehabilitácie a pád vysokých slovenských funkcionárov viedli k nástupu dvoch osobností, ktoré svojším spôsobom symbolizovali slovenské národno-emancipačné snahy v socialistickom Československu. Išlo o Gustáva Husáka (v jeho prípade sa jednalo o opätovný návrat na scénu) a Alexandra Dubčeka.

Rehabilitovanie Husáka znamenalo veľkú vzpruhu hlavne pre slovenskú inteligenciu, ktorá v ňom videla „národného hrdinu, ako človeka, ktorý vytrval nielen vo svojom komunistickom, ale aj národnom presvedčení“ a s rehabilitáciou Husáka tak „bola de facto rehabilitovaná i myšlienka federácie, za ktorú bojoval počas druhej svetovej vojny i tesne po nej“.³³ Modifikovaný ÚV KSS však Husáka nemohol akceptovať. Husák totiž

28 JABLONICKÝ, ref. 4, s. 27.

29 HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *Slovenské národné povstanie. Sborník prác k 10. výročiu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1954.

30 Viac o konferencii a súvislostiach medzi 10. výročím Povstania a historiografiou pozri JABLONICKÝ, ref. 4, s. 30-35.

31 Pozri napr. Zpráva Ústředního výboru XII. sjezdu Komunistické strany Československa o činnosti strany a o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti (přednesená prvním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Antonínem Novotným dne 4. prosince 1962). In *XII. sjezd Komunistické strany Československa. 4. – 8. prosince 1962*. Praha : ÚV KSČ, 1962, s. 64-66.

32 K personálnym zmenám vo vedení KSS na začiatku 60. rokov pozri podrobne: PEŠEK, Jan. Zmeny vo vedení Komunistickej strany Slovenska v prvej polovici 60. rokov minulého storočia. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.). *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 299-314. ISBN 978-80-969782-6-7.

33 Obe citácie zo SIKORA, Stanislav. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In LONDÁKO-VÁ, Elena - LONDÁK, Miroslav - SIKORA, Stanislav. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 58. ISBN 80-224-0707-0. Sikora ešte uvádza, že rehabilitovaného Husáka vnímala ako národného hrdinu aj veľká časť slovenskej verejnosti. Tamže, s. 58. Michal Štefánský naopak popiera, že by širšia slovenská spoločnosť Husáka výrazne obdivovala. Husák podľa Štefánského nedisponoval veľkým sociálnym kapitálom a nemal povest' charizmatického vodcu. Iba inteligencia údajne vedela o jeho statočnom postoji počas štvácnice na „buržoázných nacionalistov“. ŠTEFÁNSKÝ, Michal. Pokusy Gustáva Husáka o návrat do politiky. In MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav a kol. *Gustáv Husák – moc politiky – politik moci*. Bratislava : Veda, 2013, s. 525. ISBN 978-80-224-1312-1.

svojou ostrou kritikou proti Novotného vedeniu KSČ podkopával pozície reformne naloženej časti ÚV KSS a Dubček v danej dobe nepotreboval vážny konflikt s Novotným. „Liberálnejšie“ naladená časť ÚV KSS pociťovala voči Husákovi odpor aj z iných dôvodov, než boli obavy, že by dogmatici v ÚV KSČ a ich spojenci v KSS mohli ukončiť menej autoritatívnu fázu režimu. Svoje zohrávali aj obavy o vlastné mocenské pozície.³⁴ Poslednou kvapkou bolo Husákovo vystúpenie na bratislavskej mestskej konferencii KSS 15. marca 1964, kde prišlo skritizoval predchádzajúcu politiku strany. Vedenie ÚV KSS Husákovu reč tvrdo odsúdilo a ten sa napokon stiahol do úzadia na Ústav štátu a práva SAV.³⁵ Venoval sa písaniu knižky o Povstaní (o nej nižšie) a čakal na svoju šancu.

Alexander Dubček, oproti Husákovi, stál v 60. rokoch na vysokých straníckych postoch. Čiastočne uvoľnená atmosféra 60. rokov mu vytvárala priestor na pretláčanie „slovenskej veci“. Povedané slovami Michala Barnovského, na rozdiel od svojich predchodcov Viliama Širokého a Karola Bacílka sa Dubček „postupne stal slovenským politikom, a nie politikom na Slovensku“.³⁶ Nezabúdajme ale na to, že Dubček v 50. rokoch v straníckej hierarchii postupoval³⁷ a ešte v roku 1960 podporil ústavu, ktorá radikálne obmedzila, ak nie priamo zrušila, väčšinou aj tak formálne právomoci SNR.³⁸ Od nástupu do funkcie 1. tajomníka ÚV KSS v apríli 1963 však začal postupne vzdorovať centru (A. Novotnému), čoho súčasťou bolo aj zdôrazňovanie postáv a udalostí „slovenského národného príbehu“. Roku 1963 tak počas osláv Povstania v Bratislave mohol prehlásiť, že Povstanie „proklamovalo najvnútornejšie presvedčenie slovenského ľudu, že národná sloboda Slovákov sa môže rozvíjať v novej Československej republike, budovanej na skutočne ľudovom, demokratickom a pokrokovom základe“, čím slovenský ľud „uplatnil celkom jednoznačne svoje samourčovací právo“.³⁹ Pôvodný návrh prejavu mohol vyznieť ešte viac národne, keby nebol čiastočne upravený. Z formulácie „naša strana, ktorú zjednocovalo jej moskovské vedenie“, bola napríklad vypustená časť „ktorú zjednocovalo jej moskovské vedenie“.⁴⁰ Na inom mieste zas bolo vo vete „V súlade so

34 Pozri SIKORA, ref. 33, s. 63 a PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu. I. diel.* Bratislava : Veda, 2010, s. 158. ISBN 978-80-224-1256-8.

35 BARNOVSKÝ, Michal. Gustáv Husák. In PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Personifikácia politického vývoja.* Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 143. ISBN 8071654175.

36 BARNOVSKÝ, Michal. Alexander Dubček. In PEŠEK a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Personifikácia politického vývoja*, ref. 35, s. 80.

37 Základné biografické údaje Alexandra Dubčeka pozri ref. 36, s. 78-88.

38 SIKORA, ref. 33, s. 77.

39 DUBČEK, Alexander. Slávna stránka dejín nášho národa (Prejav pri príležitosti 19. výročia osláv SNP). In DUBČEK, Alexander: *Komunisti a národné dedičstvo (Výbrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie)*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 47. Porovnaj s návrhom tohto prejavu, uloženom v Slovenskom národnom archíve: Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), kartón (ďalej k.) 1111, Schôdza predsedníctva ÚV KSS 4. 9. 1963. Návrh slávnostného prejavu, ktorý prednesie s. Dubček, prvý tajomník ÚV KSS pri príležitosti osláv 19. výročia SNP v Bratislave. Schválené „per rollam“ 26. 8. 1963. (Pri citovaní pra-meňov budem dodržiavať gramatiku ich pisateľov. Najčastejšia je, z pozície súčasnej slovenčiny, zámena znej spohlhlásky „z“ za neznelú „s“, a naopak. V niektorých prípadoch som citované pasáže z prameňov uviedol aj s ich gramatickými chybami.)

40 SNA, ref. 39.

záujmami pracujících českého národa ...“ zmenené slovné spojenie „*českého národa*“ na „*našich národov*“.⁴¹ Evidentne mala byť strana prezentovaná ako jednotný monolit, bez ohľadu na KSS (ktorá však skutočne bola vnímaná len ako územná organizácia KSČ na Slovensku). Súčasne bolo potrebné príliš nepoukazovať na určité historicko-kultúrno-sociálne odlišnosti, ktoré panovali medzi českým a slovenským národom (týka sa to samozrejme aj iných národností, ktoré v Československu žili), aby nezačal byť nahľadávaný centralizmus v riadení štátu. Prejav bol napriek tomu už rehabilitačný, vyzdvihol V. ilegálny ÚV KSS a jeho hlavných predstaviteľov Šmidkeho, Husáka a Novomeského, čím sa vlastne, ako bolo vyššie citované v súvislosti s Husákom,⁴² nadhadzovala otázka federalizácie a teda čiastočnej decentralizácie štátu.

Vyššie zmienené udalosti narušili zásadu centralistického riadenia štátu, čím ukázali, že otázku štátoprávneho postavenia Slovenska sa nepodarilo „zahrabať pod koberec“ a skôr či neskôr ju bude nutné riešiť.⁴³ Do toho všetkého ešte vstupovali závery XXII. zjazdu KSSZ z októbra 1961, najmä jeho vzájomne protikladné tézy o „rozvoji národností“ a zároveň o ich „zblížovaní“ až „splývaní“. Problematiku spojenia XXII. zjazdu KSSZ s národnostnou otázkou v socialistickej Československu rozoberali už iní,⁴⁴ ale pre názorný príklad zacitujem z zjazdového referátu Nikitu Sergejeviča Chruščova. Vtedajší prvý tajomník ÚV KSSZ na zjazde prehlásil, že „*rozvoj socialistických národov sa prejavuje aj v zdokonaľovaní národnej štátnosti národov ZSSR. Strana bude aj naďalej vychádzať v ústrety potrebám, ktoré dozrejú v tejto oblasti. Je nutné plne využívať všetkých možností, ktoré sú dané sovietskymi zásadami federácie a autonómie. Už teraz život ukazuje, že bude nutné vytvoriť niektoré medzirepublikové pásmové orgány pre lepšiu koordináciu úsilia jednotlivých republík pri plnení plánu komunistickej výstavby*“.⁴⁵

Vo vetách vyslovených Chruščovom badať rozpor medzi jednotlivými tvrdeniami. Na jednej strane prehlasuje rozvoj štátnosti národov ZSSR, na druhej však presadzuje „*medzirepublikové pásmové orgány*“ pre koordináciu plnenia plánu, čo však má autonómne prvky oslabiť a podriaďiť ich centrálnej inštitúcii. Keďže reč prvého tajomníka ÚV KSSZ bola pre predstaviteľov krajín východného bloku „slovom svätým“, aj prvý tajomník ÚV KSČ a prezident ČSSR Antonín Novotný sa hrdo prihlásil k záverom zjazdu.⁴⁶ Po vzore XXII. zjazdu KSSZ rovnaké tézy o národnostnej politike prevzal aj XII. zjazd KSČ,⁴⁷ ale tlak KSČ na „zblížovanie národov“ postupne slabol.⁴⁸ Rehabilitá-

41 Ref. 39.

42 Pozri vyššie v tejto štúdii.

43 To aj napriek tomu, že XII. zjazd KSČ vypustil zo stanov KSČ formulácie, že ÚV KSS riadi krajské výbory strany na Slovensku a že rozdeľuje sily a prostriedky a vedie hospodárenie KSS. PEŠEK, ref. 34, s. 80.

44 SIKORA, ref. 33, s. 78-83.

45 O programu Komunistickej strany Sovětského svazu (Referát soudruha N. S. Chruščova). In *XXII. sjezd Komunistickej strany Sovětského svazu*. Praha : KSČ, 1961, s. 152.

46 Projev soudruha Antonína Novotného (První tajemník ÚV KSČ). In *XXII. sjezd Komunistickej strany Sovětského svazu*. Praha : KSČ, 1961, s. 186.

47 SIKORA, ref. 33, s. 80.

48 SIKORA, ref. 33, s. 82.

cie, otrasy v politických štruktúrach KSČ a kríza hospodárskeho systému privedli tézu o „zblížovaní národov“ do slepej uličky.

Rehabilitačný proces a premeny vo výklade povstaleckých udalostí významnou mierou urýchlila tzv. barnabitská komisia, zasadajúca v roku 1963. Historici tvoriaci súčasť tejto komisie využili zmenšenie stranického tlaku a komisiou analyzované dokumenty použili pre vydanie knihy *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky*.⁴⁹ Kniha bola miestami málo kritická a poplatná stranickým formuláciám, ale nemohol sa poprieť jej revizionistický ráz, zdôrazňujúci požiadavku povstaleckej SNR o rovnoprávne postavenie Slovenska s Českými krajinami.⁵⁰ Druhou zásadnou knihou o Povstaní sa stalo v roku 1964 vydané *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*⁵¹ od čerstvo rehabilitovaného Gustáva Husáka. Husákov text bol kombináciou osobných spomienok a informácií čerpaných z historických dokumentov, pričom, podobne ako *Dejinná križovatka*, zdôrazňoval snahu povstaleckej SNR získať v obnovenom Československu autonómiu pre jeho slovenskú časť. Husák však, pochopiteľne, nespochybnil domnelú vedúcu pozíciu komunistov v Povstaní⁵² (treba priznať, že podiel komunistov na Povstaní bol vysoký, čo ale nemá viesť k ich obhajobe).

Nemožno nespomenúť ani historiografickú konferenciu venovanú Povstaniu, ktorá sa v dňoch 8. – 10. júna 1964 konala v Dome vedeckých pracovníkov v Smoleniciach, lebo taktiež významne prispela k legitimovaniu revidovaného výkladu povstaleckých udalostí. Referáty, koreferáty a príspevky, ktoré na konferencii zazneli boli publikované v zborníku *Slovenské národné povstanie 1944*⁵³ a v *Historickom časopise SAV*.⁵⁴

Okrem politického existoval aj umelecký obraz Povstania, ktorý na príklade literatúry a filmu stručne popíšem. Literárny obraz Povstania nemusel byť v 50. rokoch nutne totožný s politicko-ideologickým. Samozrejme, že vznikli aj tvrdé socialisticko-realistické literárne diela, z tých „najvýznamnejších“ spomeniem Jilemnického *Kroniku* z roku 1947 a Tatarkov *Prvý a druhý úder* z roku 1950. Ale existovali aj oficiálne diela, ako próza Vladimíra Mináča *Smrť chodí po horách* z roku 1948 a román Alfonza Bednára *Sklený vrch* z roku 1954, ktoré vybočovali z komunisticko-heroizačného obrazu Povstania a ponúkali silnú psychologizáciu, individualizmus a v prípade *Skleného vrchu* aj kritiku systémových nedostatkov „budovateľskej éry“. *Sklený vrch* sa vyznačoval aj baladickosťou, stojacou v opozícii voči ideologickým víziám o „šťastnom dnešku“ a ešte „krajších

49 BEER, Ferdinand - BENČÍK, Antonín - GRACA, Bohuslav - KŘEN, Jan - KURAL, Václav - ŠOLC, Jaroslav. *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964.

50 HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Typo-set print, 2010, s. 200. ISBN 978-80-970302-3-0.

51 HUSÁK, Gustáv. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964. Husákov *Svedectvo* vyšlo vo viacerých vydaniach a mnohé z jeho nepresností uvádza na pravú mieru Jozef Jablonický v knihe *Povstanie bez legend* (Bratislava : Obzor, 1990. ISBN 80-215-0077-8).

52 HUDEK, ref. 50, s. 200-201. Pozri aj JABLONICKÝ, ref. 4, s. 53-55.

53 HOLOTÍK, Eudovít - KROPILÁK, Miroslav (eds.). *Slovenské národné povstanie roku 1944. Zborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.

54 *Historický časopis*, 1965, roč. 12, č. 1, s. 54-106.

zajtrajškoch“⁵⁴. Navyše, partizánsky boj bol v týchto románoch zobrazovaný viac národnáno-defenzívne než revolučno-ofenzívne. To platí aj o Mináčovej trilógii *Generácia*, prvýkrát vydávanej medzi rokmi 1958 – 1961, ktorej, napriek jasne načrtnutej ideologickej spojnickej Povstanie – Február 1948, nechýbajú patričné literárne kvality. Dôraz týchto diel na národný aspekt Povstania sa v 50. rokoch bil s jeho oficiálnym odnáródňovaním, spojeným s procesmi s „buržoáznymi nacionalistami“⁵⁵. Téma Povstania sa v slovenskej literárnej tvorbe 50. rokov stávala akýmsi ventilom politicko-ideologických klieští zovierajúcich spoločnosť a kultúru, ako to jasne vyjadril Alfonz Bednár: „*O súčasnosti sa nedalo písať. Autori bočili od súčasnosti. Hľadali postavy, drámu, siahli do Povstania, lebo tam je všetko. [...] Povstanie bolo pre literatúru aj východiskom z núdze. Pozitívnym mravným východiskom v odpore proti vulgarizačným tendenciám.*“⁵⁶

Vo filme sa téma Povstania prvýkrát významne prejavila v dvoch filmoch distribuovaných do kín v roku 1948. Prvým bola *Bílá tma* Františka Čápa, ktorá nepochodila na I. robotníckom filmovom festivale v Zlíne. Porota jej vytkla nedostatok optimizmu a zbytočnú naturalizáciu niektorých scén.⁵⁷ Druhým filmom boli *Vlčie diery* Paľa Bielika a ani tento film sa nevyhol kritike za slabé ideové vyznenie.⁵⁸ Téma Povstania sa následne, počas takmer desať rokov trvajúceho obdobia, vo filme neobjavovala, čo zaiste súviselo s „chúlostivosťou“ danej udalosti. Táto odmlka bola prerušená filmami *V hodine dvanástej* (Jozef Medved' a Andrej Lettrich, 1958) a *Posledný návrat* (František Kudláč, 1958), pričom prvý menovaný zožal kritiku „*kvôli netransparentnému zobrazovaniu zločinov fašizmu*“.⁵⁹ Nasledovali dve, epickou šírkou a silnou politizáciou poznačené diela, konkrétne *Kapitán Dabač* (Paľo Bielik, 1959) a *Prerušená pieseň* (Nikoloz Sanišvili a František Žáček, 1960), aby v prvej polovici 60. rokov ustúpili komornejším, existenciálnym a len málo ideologickým filmom *Pieseň o sivom holubovi* (Stanislav Barabáš, 1961), *Zbabělec* (Jiří Weiss, 1961), *Polnočná omša* (Jiří Krejčík, 1962), *Bílá oblaka* (Ladislav Helge, 1962) a *Zvony pre bosých* (Stanislav Barabáš, 1965), súzvučiacich s rehabilitačnou interpretáciou Povstania danej doby.

Do obdobia počiatkových revizionistických výkladov Povstania zapadajú aj oslavy jeho 20. výročia. V nasledujúcich pasážach textu sa pokúsim odkryť ich ideový obsah, na základe tých pojmov, či kategórií, spomenutých v úvode tejto štúdie.

Budovanie

Jedným z najvýznamnejších odkazov, ktoré sa s Povstaním počas jeho 20. výročia spájali, bol odkaz budovateľský. Komunisti si Povstanie z roku 1944 privlastnili

55 O obraze Povstania v literatúre 50. rokov, hlavne jedného z jeho ústredných hrdinov, partizána, bližšie BERLANSKÝ, ref. 10.

56 Ponad priestor, ponad čas. Dúverná rozmluva s Alfonzom Bednárom de omnibus rébus. In *Kultúrny život*, 10. 10. 1964, roč. 19, č. 41, s. 3.

57 KNAPÍK, Jan. Dělnický soud nad Františkem Čápem. In *Illuminace. Časopis pro teorii a estetiku filmu*, 2002, roč. 14, č. 3, s. 70. ISSN 0862-397X.

58 O peripetiách, ktoré *Vlčie diery* museli prekonať pozri MACEK, Václav - PAŠTÉKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin : Osveta, 1997, s. 95-96. ISBN 80-217-0400-4.

59 MACEK - PAŠTÉKOVÁ, ref. 58, s. 184.

a zakomponovali ho do revolučného, teleologického dejinného príbehu o smerovaní k „lepšej budúcnosti“. Domnievam sa, že v rámci tohto pokrokárskeho príbehu zohrávalo Slovensko dôležitejšiu úlohu než České krajiny. Dôvod je prostý. České krajiny boli v polovici 20. storočia do veľkej miery industrializovanou a tým aj urbánnou oblasťou, veď už v „dlhom 19. storočí“ ich vnímali ako jedno z priemyselných centier Habsburskej monarchie. Slovensko roku 1945 bolo naopak dominantne agrárnou krajinou, v čom sa odrážal vidiecky a malomestský charakter jeho osídlenia.

Českým a slovenským komunistom tak ponúkalo vynikajúci priestor pre realizáciu industrializácie a urbanizácie, a tým názorne predviesť čo znamená „pokrok“, uskutočňovaný „socialistickou výstavbou“. Tesne po získaní moci sa komunisti pustili do naplňovania tohto cieľa. Oslavy 20. výročia Povstania mali „*poukázat na výrazné úspechy dosiahnuté v rozvoji Slovenska*“.⁶⁰

Jasne je toto „dedičstvo“ Povstania vyjadrené v pozdravnom liste adresovanom ÚV KSČ zo slávnostného zasadnutia predsedníctva ÚV KSS, predsedníctva SNR a ÚV SNF dňa 26. augusta 1964. Zasadnutie sa konalo pri príležitosti osláv 20. výročia Povstania a slovenské orgány vyjadrili ÚV KSČ „*i celej strane hlbokú oddanosť, dôveru a vďaka pracujúceho ľudu Slovenska za veľké dielo výstavby socializmu v našej vlasti, ktoré je najvlastnejším vyjadrením odkazu Slovenského národného povstania*“.⁶¹

V podobnom duchu sa niesli aj slávnostné prejavy funkcionárov, prednášané na rôznych miestach Slovenska. Vasil Biľak, tajomník ÚV KSS, sa 23. augusta 1964 zúčastnil stretnutia partizánskej brigády Čapajev v Hanušovciach na východnom Slovensku a uviedol, že „*ideály, za ktoré sa bojovalo, sa naplnili a ďalej sa rozvíjajú. Slovensko, v minulosti zaostala agrárna krajina, je dnes vďaka marxisticko-leninskej národnostnej politike Komunistickej strany Československa, hospodársky vyspelou priemyselnou krajinou*“.⁶²

Keďže sa Hanušovce nachádzali na východnom Slovensku, Biľak nezabudol zdôrazniť význam „budovania“ pre tento región: „*V oblastiach východného Slovenska, vyznačujúcich sa v minulých dobách biedou, nezamestnanosťou, vystaňovalctvom a nízkou kultúrnou úrovňou, sa vybudovalo mnoho významných strojárskych závodov, ako sú Východoslovenské strojárne Košice, Vihorlat v Snine, Slovenské elektrotechnické závody v Krompachoch, [...]*“.⁶³ A dodal: „*Doterajšie úspechy sme mohli dosiahnuť iba tým, že náš ľud vedie skúsená marxistická strana, že sme zostali verní odkazu Slovenského národného povstania, že nám bratsky pomáhal a pomáha veľký Sovietsky svät, že žijeme vo veľkej socialistickej rodine*“.⁶⁴ Mala to byť aj vernosť „odkazu Slovenského národného povstania“, ktorá pomohla pozdvihnúť dovedy chudobnú oblasť. Bez Povstania a bez

60 SNA, f. ÚV KSS, k. 252, Schôdza sekretariátu ÚV KSS 22. 5. 1964. Politicko-organizačné zabezpečenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ a smerníc k oslavám 20. výročia Slovenského národného povstania.

61 SNA, f. ÚV KSS, k. 1135, Schôdza predsedníctva ÚV KSS 4. 9. 1964. Návrh listu Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa, ktorý bude poslaný zo spoločného slávnostného zasadnutia 26. 8. v Bratislave. Schválené *per rollam* 25. 8. 1964.

62 SNA, f. ÚV KSS, Volené orgány, I. tajomník ÚV KSS Vasil Biľak, k. 10, inventárna jednotka (ďalej i. j.) 52. Prejav s. Biľaka na brigáde „Čapajev“ 22. – 23. 8. 64.

63 Ref. 62.

64 Ref. 62.

strany, vedúcej sily tohto boja, by nedošlo ani k industrializácii hospodársky chudobného východného Slovenska, ktoré by tak nedospelo k „pokroku“.

Uvedenie „budovateľských úspechov“, dosiahnutých vďaka Povstaniu, bolo v prejavoch formulované aj v číslach, aby vyzneli presvedčivejšie. Antonín Novotný počas ústredných osláv 20. výročia Povstania v Banskej Bystrici tvrdil: „*V rokoch 1949 – 1963 na Slovensku vzrástla priemyselná výroba 6,3krát, v porovnaní s predvojnovým stavom 12krát, bol vybudovaný moderný priemysel a zaostalá výroba v priemysle sa premenila v strojovú veľkovýrobu. Výrástlo tu cez 800 nových prevádzok. Technická úroveň aj vybavenosť priemyslu na Slovensku je vyššia než celoštátny priemer, pretože ide o nové, moderne vybudované závody.*“⁶⁵ A oslavy 20. výročia Povstania boli podľa Novotného príležitosťou, aby československý ľud „*posúdil a zväzil hrdú bilanciu celého dvadsaťročného vývoja, v ktorom žili, zreli, a uskutočňovali sa idey protifašistického oslobodeneckého boja Čechov a Slovákov*“.⁶⁶ Z výsledkov Povstania mal ťažiť všetok československý ľud, znamenalo prinesenie „pokroku“ pre celý štát. Ale vidíme, že hlavný prínos malo mať pre Slovensko. Čísla mali explicitne vyjadriť mieru „pozdvihnutia“ Slovenska a to najmä v porovnaní s predvojnovým stavom, aby zdôraznili „progressivnosť“ komunistov a vyzdvihli ich prínos pre Slovensko v protiklade s Prvou ČSR, tzv. buržoáznou republikou, ktorá mala byť zdiskreditovaná. Toto vymedzenie, táto hranica podtrhla zlom prezentovaný Povstaním, vďaka ktorému prešlo Slovensko na priemyselnú veľkovýrobu, teda k „modernej“ spoločnosti definovanej „pokrokom“. Prejavom toho, a zároveň dôkazom, ako sa komunisti starajú o slovenskú časť štátu, malo byť Novotným deklarované uprednostňovanie najnovších technológií pre Slovensko na úkor Českých krajín. Akoby prehlásenie podobného typu mali prekričať prípadné hlasy nespokojné so správnym postavením Slovenska v spoločnom štáte.

Súčasťou osláv 20. výročia SNP boli aj do zahraničia vysielané výstavy s tematikou Povstania. Nešlo o jedinú tému výstav, ktoré chcelo ministerstvo školstva a kultúry (MŠK) v roku 1964 zriadiť v krajinách celého sveta. Zaujímavé však je, že výstavy o Povstani (boli ešte výstavky, o nich nižšie), ktoré MŠK plánovalo, mali ísť len do ZSSR a vybraných európskych, socialistických krajín, konkrétne do Rumunska, Bulharska a Juhoslávie.⁶⁷ Výber týchto troch krajín asi nebol náhodný, keďže všetky mali za sebou ozbrojené vystúpenia proti Nemcom a ich domácim spojencom. Môže nás zarazit', že MŠK pôvodne neplánovalo poslať výstavu do Poľska, napriek tomu, že táto krajina mala počas druhej svetovej vojny skúsenosť s dvoma veľkými povstaniami v hlavnom meste. Poľskí komunisti však boli ochotní uznať iba to prvé, ktoré sa odohralo vo varšavskom gete v roku 1943, a spomienku na Varšavské povstanie Armii Krajowej z roku 1944 sa z politických dôvodov snažili potlačiť.⁶⁸ Domnievam sa preto, že to je jedna z príčin, pre-

65 NOVOTNÝ, Antonín. Uplynulých dvacet let je hrdou bilancí naší společné cesty. (Projev přednesený u příležitosti 20. výročí Slovenského národního povstání 29. srpna 1964 v Banské Bystrici.) In NOVOTNÝ, Antonín. *Projekty a stati. Díl 3., 1962-1964.* Praha 1964, s. 587-588.

66 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 594.

67 SNA, fond Poverenictvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru (ďalej SNR-Šak), inventárne číslo (ďalej i. č.) 306, k. 107. Návrh plánu zahraničných výstav ministerstva školství a kultury na rok 1964.

68 O vzťahu poľských komunistov k povstaniam vo Varšave pozri UKIELSKI, Paweł - WÓJCIUK, Michał

čo MŠK neplánovalo výstavu o 20. výročí SNP poslať aj do Poľska. Pamäťová politika na povstania sa tak mohla naprieč krajinami východného bloku, vedome aj nevedome, ovplyvňovať. Ale to je len hypotéza.

Výstava o 20. výročí SNP však nakoniec do Poľska išla. Na schôdzi sekretariátu ÚV KSS 22. mája 1964, kde sa rokovalo aj o zabezpečení smerníc ÚV KSČ k 20. výročiu Povstania, bolo Odboru školstva a kultúry SNR uložené, aby zabezpečil výstavu aj pre Poľskú ľudovú republiku.⁶⁹ Počet zahraničných krajín, do ktorých bola panelová výstava o 20. výročí SNP odoslaná sa nakoniec vyšplhal na číslo štrnásť a zahrňoval aj krajiny „kapitalistické“: ZSSR, Juhoslávia, Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko, Kuba, Poľsko, NDR, Rakúsko, Taliansko, Francúzsko, Ghana, Alžírsko a Zjednotená arabská republika (vtedajší Egypt).⁷⁰

Okrem výstav mali byť do zahraničia zaslané aj propagačné materiály (výstavy). Jednou zo štyroch tém propagačných materiálov (výstaviiek) plánovaných na rok 1964 bola aj tá s názvom *20. výročie Slovenského národného povstania (Slovenské národné povstanie, budovanie socialist. Slovenska)*.⁷¹ Ak si všimneme názov menovanej výstavy, dostávam sa k dôvodu, prečo uvedené výstavy a výstavy na tomto mieste spomínam. Bol to najmä budovateľský mýtus sprevádzajúci obraz Povstania ako základ správy vysielanej o Povstaní od sveta. Potvrdením toho je obsah materiálnej stránky panelovej expozície výstav, pozostávajúcej aj z dokumentov o Povstaní a oslobodení Slovenska Sovietskou armádou, ale aj z „*fotografických materiálov o výstavbe Slovenska po oslobodení a jeho súčasnom rozvoji v socialistickej ČSSR*“.⁷² Aj v zahraničí muselo byť jasné, že „budovateľské triumfy“ by sa nemohli na Slovensku bez Povstania dosiahnuť. Veď ono sa predsa podľa vtedajšieho výkladu, významnou mierou postaralo o nástup socializmu v Československu. Viac špecifickou bola výstava poslaná na Kubu, ale o tej nižšie.

Odkaz Povstania nemal byť „socialistickou výstavbou“ zavŕšený, ale mal motivovať do ďalšej práce a povzbudiť pri zavádzaní „novej sústavy riadenia hospodárstva“, teda ekonomickej reformy ako reakcie na hospodársku krízu prejavujúcu sa v Československu od polovice 50. rokov. Podľa prejavu tajomníka ÚV KSS Jána Janíka, predneseného 29. augusta 1964 na manifestácii „pracujúcich“ v bratislavskom Parku kultúry a oddychu (PKO), uskutočnenej v rámci osláv 20. výročia Povstania, bolo prekonanie hospodárskych problémov „závislé od toho, ako každý z nás priloží ruku k dielu“.⁷³ A pokračuje: „*Naša strana sa s dosiahnutými výsledkami neuspokojuje a rozhodným spôsobom usiluje o to, aby sme v budúcnosti dosahovali ešte lepšie výsledky. K tomu nás vedie*

Tomasz. The Polish Uprisings. In KŠIŇAN, Michal (ed.). *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínaní si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945 – 1960)*. Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 149-174. ISBN 978-83-7490-508-4.

69 SNA, ref. 60.

70 SNA, f. ÚV KSS, č. šk. 256, Schôzda sekretariátu ÚV KSS 21. 8. 1964. Kontrolná zpráva o prípravách osláv 20. výročia Slovenského národného povstania.

71 SNA, ref. 67.

72 SNA, ref. 67.

73 SNA, f. ÚV KSS, Volené orgány, tajomník ÚV KSS Ján Janík, č. šk. 6, i. j. 9. Prejav s. Janíka na manifestácii pracujúcich dňa 29. 8. 1964, 20. výročie SNP.

odkaz Slovenského národného povstania. “⁷⁴ Akoby chcel povedať, že vďaka Povstaniu sme mohli „budovať“, no došlo aj k chybám, ktoré Povstanie nechcelo a nesledovalo, akoby odkaz Povstania nebol naplnený totálne, akoby odkazu Povstania bolo ublížené, a preto je potrebné chyby napraviť, a to v duchu toho, čo Povstanie chcelo a ako to chcelo dosiahnuť. A, ako som spomenul, poslanstvo Povstania sa zároveň stáva motíváciou do budúcnosti, do výstavby nových podnikov, do pokračovania v „budovaní“. Ved’ Slovenské sladovne n. p. Trnava a Chemkostav Humenné navrhli „do rámca osláv 20. výročia SNP, ako i oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou, zahrnúť slávnostný poklop základného kameňa k výstavbe pivovaru vo Veľkom Šariši (o základnej kapacite 600 000 hl), ktorý bude najväčší na Slovensku“.⁷⁵ Položenie základného kameňa tohto pivovaru pri príležitosti 20. výročia Povstania, akoby malo ukázať, že bez Povstania by nebolo ani pivovaru. Povstanie tak umožňuje ďalšie stavanie, ďalšiu tvorbu. Podobne sa môže interpretovať odovzdanie závodu Niklová huta n. p. Sereď do trvalej prevádzky, čo sa malo uskutočniť 28. augusta 1964, a taktiež v rámci osláv 20. výročia Povstania.⁷⁶ V tomto kontexte je viac než výpovedné záverečné prehlásenie Janíkovho prejavu v bratislavskom PKO: „V duchu bojových tradícií Slovenského národného povstania pod vedením KSC v bratskej jednote Čechov a Slovákov za ďalší rozvoj socialistickej vlasti!“⁷⁷

Mládež

Historička Mona Ozouf dospela k záveru, že teoretici sviatkov z počiatkovného obdobia Francúzskej revolúcie (z 90. rokov 18. storočia) považovali sviatky za výchovnú udalosť. „Revolučné sviatky“ mali obyvateľstvu vštepiť nové idey, ľudia mali s nimi splynúť, byť ich nositeľmi a stať sa tak „novým človekom“. Dôraz bol kladený na deti ako na bytosti „nepoškrvené“ hodnotami „starého režimu“. Ale ideovosť mala byť utužovaná aj po ich odchode zo školských lavíc. Popritom však bolo potrebné „vychovať“, či skôr „prevychovať“ ľudí, ktorí do revolúcie nevstupovali ako *tabula rasa*. Naliehavé bolo, čím nahradiť slovo učiteľa a vplyv kníh u „tých ročníkov, ktoré sú nevzdelané a do školy nikdy chodiť nebudú (ďalší a zauzlenejší problém predstavovali ročníky, ktorým chýbalo republikánske vzdelanie a boli školené inak)“.⁷⁸ Tieto závery môžeme aplikovať aj na sviatky socialistickej, ktorým s určitou rezervou taktiež môžeme priradiť pomenovanie „revolučné sviatky“. Pozrime sa na to, ako mala byť do osláv 20. výročia Povstania vtiahnutá tá časť obyvateľstva, ktorá udalosti druhej svetovej vojny zažila nanajvýš tak v kolíske.

Spoločenskou skupinou, ktorá sa v dokumentoch o 20. výročí Povstania obzvlášť spomína je mládež. Pre komunistov, ale nie len pre nich, bola mládež dôležitou zložkou

74 SNA, ref. 73.

75 SNA, f. ÚV KSS, k. 1134, Schôdza Byra ÚV KSS 13. 8. 1964. Zahájenie výstavby pivovaru vo Veľkom Šariši.

76 SNA, f. ÚV KSS, k. 1135, Schôdza Byra ÚV KSS 21. 8. 1964. Návrh na slávnostné odovzdanie závodu Niklová huta n. p. Sereď do trvalej prevádzky pri príležitosti 20. výročia Slovenského národného povstania.

77 SNA, ref. 73.

78 OZOUFOVÁ, ref. 12, s. 234.

spoločnosti, z ktorej sa už od malička mohol najľahšie vychovávať „nový človek“ verný socialistickému zriadeniu a ideám komunizmu. Bola to mládež, ktorá mala žať „úspechy“ svojich rodičov a bola to mládež, ktorá mala naďalej rozvíjať socializmus a „pokrokové“ myšlienky a nakoniec dosiahnuť komunizmus. Význam mládeže pre komunistov výstižne charakterizoval literárny vedec Vladimír Macura, keď napísal, že „*socialistický svet sa vždy javil ako svet mladý, stojaci na počiatku, a v tomto zmysle ako svet-dieťa* [socializmus je dieťa – J. Kainar⁷⁹]. *Čo súčasne znamenalo [...] ako svet určený deťom, ako svet budúcnosti, ktorý sa len práve utvára a až v budúcnosti vydá svoje plody. Zatiaľ čo dospeli si so sebou prinášali do novej epochy zvyšky ‚starého sveta‘, deti a mládež boli bez tejto záťaže, to ony boli pravými občanmi budúcej šťastnej éry*“.⁸⁰

Ak sa pozrieme na rok, v ktorom sa oslavy 20. výročia Povstania konali, rok 1964, musíme si uvedomiť ešte jednu vec súvisiacu s mladosťou, bez ohľadu na ideovo-politické ciele strany. Je to obdobie 60. rokov, v celej Európe charakteristické nevidaným množstvom mladých ľudí ako výsledok veľkej pôrodnosti povojnovej éry. Sčítania obyvateľstva z rokov 1950 a 1961 ukazujú, že v 50. rokoch činil priemerný ročný prírastok na Slovensku 16,1 človeka na 1000 ľudí.⁸¹ Inak vyjadrené, v roku 1950 žilo na Slovensku 3,44 milióna obyvateľov a v roku 1961 už 4,17 milióna, čo je nárast o 15,9 %.⁸² (Na týchto počtoch sa však podieľala aj klesajúca mortalita.)⁸³ Podobne ako inde v Európe 60. rokov sa tak aj v Československu objavila veľká skupina ľudí dostávajúcich sa do produktívneho obdobia života. Zásadné bolo, že títo mladí ľudia nemali za sebou skúsenosť pohnutého obdobia rokov 1914 – 1945. Napriek rozdielom panujúcim vo vládnucích a spoločenských systémoch západnej Európy a východného bloku môžeme načrtnúť určitú jednotnú charakteristiku mládeže 60 rokov: sebavedomie a odpor voči autorite, formulované predovšetkým štýlom svojho každodenného života – hudbou, oblečením a účesmi.⁸⁴ Takýmto spôsobom profilovaná, a najmä početná skupina mladých ľudí sa stávala vplyvným kultúrno-politickým prvkom, ktorý nebolo možné ignorovať. To sa týkalo aj Československa a domnievam sa, že to bol jeden z dôležitých faktorov podmienujúcich v 60. rokoch revizionizmus a „liberalizáciu“ pomerov v tomto štáte.

Vedomie generačného zlomu presvita aj z dokumentov o plánoch na oslavy 20. výročia Povstania, čo dokazuje, že československí komunisti si to uvedomovali a museli

79 KAINAR, Josef. *Český sen*. Praha : Československý spisovatel, 1953, s. 62. Citované podľa MACURA, ref. 13, s. 86.

80 MACURA, ref. 13, s. 86.

81 LONDÁKOVÁ, Elena. Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch. In LONDÁKOVÁ, Elena - LONDÁK, Miroslav - SIKORA, Stanislav. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 368. ISBN 80-224-0707-0.

82 Údaje čerpané zo stránok Inštitútu informatiky a štatistiky. Pozri tabuľku *Obyvateľstvo podľa sčítaní obyvateľov v rokoch 1848 až 2001*. Dostupné na http://sodb.infostat.sk/sodb/eng/1848-2001/tab.III.2-1_en.htm (sťahované: február 2016). Pre porovnanie, v takmer 50 miliónovom Francúzsku roku 1968 tvorili 16,1 % tohto počtu ľudí vo veku 16 – 24 rokov. To činí 8 miliónov jedincov. Údaj o Francúzsku čerpaný z JUDT, Tony. *Povojnová Európa. História po roku 1945*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 379. ISBN 978-80-8085-185-9 (Škoda, že slovenské vydanie inak výbornej knihy výborného historika kazí zlý preklad, prípadne odfláknutá redaktorská práca.)

83 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1995*. Bratislava : Veda, 1995, s. 140-141. ISBN 80-224-0416-0.

84 Pozri JUDT, ref. 82, s. 382-383.

naň patrične reagovať. Samozrejme, cieľ kampane osláv začínajúcich 20. výročím Povstania a končiacich 20. výročím oslobodenia republiky bol jednotný. V *Návrhu zásad k významným výročiam v rokoch 1964 – 1965 a smerniciach k 20. výročiu Slovenského národného povstania* sa píše: „Jedným z hlavných cieľov tejto kampane bude upevnenie nášho novodobého, t. j. socialistického historického povedomia, ktoré je jedným zo základných kameňov uvedomenia súčasného občana socialistickej spoločnosti. Celá táto kampaň bude zameraná tak, aby ďalej upevnila morálno-politickú jednotu všetkých vrstiev, častí a zložiek nášho ľudu.“⁸⁵ Vidíme, že historické vedomie malo byť, pochopiteľne, pevnou súčasťou kolektívnej identity a poistkou, aby sa spoločnosť, v našom prípade socialistická, nerozložila.

Jednotné politické zameranie si však vyžadovalo rozdvojenú formuláciu, pretože narážalo na spomínaný generačný zlom. Tak sa v rovnakom dokumente uvádza: „Vzhľadom na odlišnosti tohto generačného povedomia, treba celú kampaň odlišne orientovať s cieľom preklenúť rozdielnu životnú skúsenosť a upevniť i v tomto ohľade morálno-politickú jednotu nášho ľudu. Z toho hľadiska pôjde u mladších ľudí predovšetkým o to, aby sme im nenásilne, taktne, ale zároveň plasticky sprostredkovali sumu zásadných politických skúseností staršej generácie, ktoré rozhodným spôsobom ovplyvňujú život našej dnešnej spoločnosti. V tomto zmysle sa musí kampaň obracať proti celkom prirodzeným, ale nie vždy správnym pocitom akejsi bezstarostnosti o osudy našich pomerov, ktoré mladšia generácia videla vždy isté a nikdy nie dokonca smrteľne ohrozené, ako to poznala staršia generácia.“⁸⁶ Badať tu určitý strach, že by ďalší „budovatelia“ mohli stratiť povedomie o ťažkých časoch ich rodičov, ktorí za cenu veľkého strádania umožnili odštartovať cestu k „socialistickému raju“. Taktiež vidieť obavy zo straty pamäti, čo by mohlo viesť k ohrozeniu samotného konceptu socializmu a teda komunizmu, lebo Povstanie bolo predsa jeho počiatkom a súčasťou budovateľského mýtu. „Ak sa vytráti ‚správna‘ spomienka na Povstanie, zrúti sa celý systém. Preto musí byť každá nová generácia oboznamovaná zo ‚správnym‘ výkladom povstaleckých udalostí. Odkaz Povstania sa musí neustále transgeneračne prenášať, vštepovať, ‚nový človek‘ musí byť vytváraný neustále. Jedine tak sa zaistí správne fungovanie socialistickej spoločnosti a jej ‚dejinné‘ smerovanie ku komunizmu. V opačnom prípade hrozí celej spoločnosti záhuba.“

Musím uviesť, že Elena Mannová našla v dokumentoch, ktoré som neštudoval,⁸⁷ dôkaz, že Sekretariát ÚV KSČ koncepciu diferencovania osláv 20. výročia Povstania podľa generácií a podľa národností zamietol a oslavovalo sa podľa centralistického modelu. Cieľ najvyšších predstaviteľov KSČ taký bol, ale myslím, že dôraz na mládež sa s ním nijako nevyklúčoval. Čo sa národnostnej otázky týka, aj tam sa, napriek centralistickému modelu osláv, objavovali trhliny, ako sa v ďalšej časti tejto štúdie pokúsím dokázať.

Pokiaľ mala mladá generácia vstrebať „správny“ význam Povstania, musel jej byť prezentovaný obraz „moderne“ budovanej vlasti. Mládež si mala uvedomiť, že svet, v ktorom žije, a ktorý neustále smeruje k „pokroku“, by neexistoval nebyť Povstania

85 SNA, f. ÚV KSS, k. 1119, Zasadanie byra ÚV KSS dňa 7. 2. 1964. Návrh zásad k významným výročiam v rokoch 1964 – 1965 a smernice k 20. výročiu Slovenského národného povstania.

86 SNA, ref. 85.

87 Národný archív Praha, fond KSČ-ÚV, Praha – Antonín Novotný I, č. 286, Oslavy, k. 199. Citované podľa MANNOVÁ, ref. 5, s. 220.

a jeho budovateľského odkazu, o ktorom som písal ako o významnej ideovej súčasťi osláv 20. výročia Povstania. Túto hypotézu môžu potvrdzovať niektoré akcie, v ktorých mala mládež počas osláv zohrávať hlavnú úlohu. Na začiatok augusta bolo napríklad k 20. výročiu Povstania a 15. výročiu otvorenia Trate mládeže plánované stretnutie mládeže s partizánmi a budovateľmi Trate mládeže.⁸⁸ Oslavy Povstania mali mládež zároveň podnecovať k zvýšeniu pracovného úsilia, o čom sa dočítame v *Kontrolnej správe o prípravách osláv 20. výročia Slovenského národného povstania*, prerokovanej koncom mája 1964 Sekretariátom ÚV KSS, v ktorej sa uvádza: „*Aj úsilie mládeže v príprave osláv 20. výročia SNP je predovšetkým sústredené k rozvoju pracovnej iniciatívy. Na Slovensku z 3.526 mládežníckych kolektívov súťaží 1.602 kolektívov o čestný názov 20. výročia oslobodenia. [...] V letných mesiacoch sa do pracovnej aktivity zapojila tiež študujúca mládež. Na dôležitých stavbách v júli pracovalo na brigádach 15.492 vysokoškôlkov a v auguste pracuje 15.908 vysokoškôlkov.*“⁸⁹ Takáto budovateľsko-mobilizačná snaha sa jasnejšie zaznamenala v dokumentoch predsedníctva Mestského výboru KSS v Bratislave (MV KSS), kde sa, ohľadom politicko-organizačného zabezpečenia osláv 20. výročia Povstania, od Mestského výboru Československého zväzu mládeže (MV ČSM) očakávalo, že „*zameria iniciatívu mládeže na ďalšie zvýšenie budovateľského úsilia a na rozširovanie jej podielu na rozvoji poľnohospodárskej výroby. Rozvinie aktivitu mládeže k jej účasti pri budovaní širokorozchodnej trate z SSSR do Východoslovenských železniární*“.⁹⁰

Spojnicu Povstanie – budovanie – odkaz mládeži môžeme vidieť aj v odovzdaní národnej pamiatky Kalište, ako súčasťi hlavných osláv konaných v Banskej Bystrici. V úlohách, ktoré mal Slovenský ústredný výbor ČSM (SÚV ČSM) spolu so Slovenským výborom Československého zväzu telesnej výchovy (SV ČSTV) a SV Svázarmu v rámci osláv zabezpečiť sa, okrem iného, určuje: „*Uskutočni v partizánskej obci Kalištie manifestačné zhromaždenie mládeže. Na prácach pri budovaní národnej pamiatky Kalištie sa zúčastní 3 800 brigádnikov. Na zhromaždení mládeže sa zúčastní 3 000 návštevníkov.*“⁹¹ Toto stretnutie mládeže stredoslovenského kraja malo prebiehať pod heslom: „*Verní odkazu SNP, pod vedením KSČ za nové pracovné hrdinstvo mládeže!*“⁹² Budovateľský motív je v tomto prípade dvojznačný, nesie v sebe ideu „modernizácie“, ale zároveň moment vybudovania mučeníckeho miesta pamäti, ktoré bude navždy pripomínať obeť, ktorú predchádzajúca generácia priniesla, aby sa ďalšia mala „lepšie“. „Budovanie“ tak explicitne vyplýva z obety. Martýrsky obraz tu splyva s budovateľským odkazom, posolstvo Povstania sa vyjavuje v plnšom a viacrozmernom obsahu.

88 SNA, ref. 60.

89 SNA, ref. 70.

90 Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA BA), f. Národný výbor mesta Bratislavy – Odbor školstva a kultúry (ďalej NVB-Ošk), i. j. 5231, k. 3388/a. 20. výročie SNP. Rád by som sa poďakoval archívárovi Jánovi Kúkelovi z bývalého Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, vo fondoch ktorého sa citovaný dokument nachádzal predtým, než archív zrušili a presunuli jeho fondy do Štátneho archívu v Bratislave. Ján Kúkel mi umožnil nahliadnúť aj do niektorých prameňov neinventarizovaného fondu Mestský výbor KSS Bratislava, v ktorom sa citovaný dokument tiež nachádza. Ďakujem mu aj za ochotu s prípravou prameňov a spoľahlivú komunikáciu.

91 SNA, ref. 60.

92 SNA, ref. 70.

Mládež si mala povedomie o Povstaní upevniť aj zoznamovaním sa s miestami bojov. Školy a pionierske tábory organizovali v letných mesiacoch roku 1964 vychádzky a výlety na pamätné miesta bojov a na 5. – 9. augusta 1964 sa v údolí Čierneho Hrona, pri obci Čierny Balog, pripravoval IV. celoštátny zraz mladých turistov z detských domovov. Heslom zrazu bolo: „*Po stopách SNP*“.⁹³ Takéto pešie túry v sebe obsahovali niečo na princípe sekularizovanej náboženskej púte – Povstanie sa tak sakralizovalo. Zároveň v sebe mali zakomponovaný vlastivedný prvok prechádzky do prírody, za účelom oboznámenia sa s históriou rodného kraja, čo mohlo podporiť vlastenecké cítenie. Patriotizmus a „náboženský“ rozmer revolúcie mali zrástť v jedno.

Vlastenecké alebo národné cítenie mali v mládeži vzbudzovať aj besedy s účastníkmi Povstania, ako sa konštatovalo v správe MV KSS v Bratislave, hodnotiacej oslavy 20. výročia Povstania, poslanej 16. októbra 1964 všetkým celozávodným výborom KSS (CZV KSS) a základným organizáciám KSS (ZO KSS) v Bratislave: „*Bude správne v ďalšom období správne premyslieť a organizovať sústavnú prácu s účastníkmi SNP a boja proti fašizmu z vášho pracoviska, plne ich zapájať do politického života, ich bohaté znalosti využiť najmä pri besedách s mládežou. To dáva veľkú možnosť prebudiť u našej mládeže pocit národnej hrdosti na slávnych tradíciách boja nášho ľudu proti fašizmu a získať ju za plnenie odkazu SNP, ktorý sa u nás realizuje vďaka veľkému úsiliu Komunistickej strany Československa.*“⁹⁴ Diskusie s účastníkmi bojov mohli umocniť vedomie o Povstaní, keďže to bola minulosť nedávna a stále živá. Veď v roku 1964 ubehlo od Povstania iba dvadsať rokov a množstvo účastníkov povstaleckých udalostí stále žilo. Besedy z leta 1964, ktoré ČSM uskutočňoval v základných organizáciách, sa realizovali na tému *Slovenské národné povstanie a mládež*.⁹⁵ Konali sa napríklad v pionierskych táboroch v Liptovskom Hrádku, Liptovskom Jáne, na Počúvadle a na jazere pod Sitnom.⁹⁶ Besedy mali v jesenných mesiacoch pokračovať na školách. A školstvo sa na oslavy 20. výročia SNP pripravovalo naozaj dôkladne.

V *Kontrolnej správe o plnení opatrení Povereníctva SNR pre školstvo a kultúru k 20. výročiu Slovenského národného povstania*, prerokovanej koncom júla 1964 na predsedníctve SNR, sa uvádza, že besedy s významnými predstaviteľmi strany a vlády, ako aj účastníkmi Povstania prebiehali na školách a v detských domovoch už pred koncom školského roka 1963/1964.⁹⁷ V duchu osláv 20. výročia SNP sa koncom školského roka 1963/1964 konali aj športové hry mládeže, podobne aj Krajská pionierska olympiáda, uskutočňovaná začiatkom júna 1964 na Štadióne SNP v Banskej Bystrici.⁹⁸

Povereníctvo školstva a kultúry (ŠaK) s Výskumným ústavom pedagogickým vypracovali ďalej návrh inštrukcií o oslavách 20. výročia Povstania na školách a výchovných zariadeniach. Inštrukcie boli témou celoštátneho seminára, na ktorom sa 2. – 3. júna 1964

93 SNA, ref. 70.

94 ŠA BA, ref. 90.

95 SNA, ref. 70.

96 SNA, ref. 70.

97 SNA, f. SNR-Šak, i. č. 303, k. 100. Kontrolná zpráva o plnení opatrení Povereníctva SNR pre školstvo a kultúru k 20. výročiu Slovenského národného povstania.

98 SNA, ref. 97.

zúčastnili vedúci pedagogických oddelení, školskí inšpektori a vedúci oddelení poľnohospodárskych škôl z Odboru školstva a kultúry Krajského národného výboru (OŠK KNV). Návrh inštrukcií bol následne rozposlaný všetkým odborom školstva a kultúry KNV a Odboru školstva a kultúry Okresného národného výboru (OŠK ONV) na Slovensku a OŠK KNV v českých krajinách. Učitelia boli zároveň usmernení, aby učebnú látku jednotlivých predmetov spájali s tematikou Povstania.⁹⁹ Ďalšou akciou organizovanou Poverenictvom ŠaK, VÚP, SAV a Čsl. spoločnosťou pre šírenie politických a vedeckých poznatkov bol celoštátny seminár o Povstaní, zameraný na vedúcich kabinetov dejepisu ÚĎVU a vybraných učiteľov dejepisu, uskutočnený 22. – 24. júna 1964 v Smoleniciach. Účastníci seminára mali o svojich poznatkoch inštruovať členov metodických združení a predmetových komisií.¹⁰⁰ Vrcholom oslavovania 20. výročia Povstania na školách I. a II. cyklu mal byť 1. september. Verejné oslavy Povstania na školách sa tak spojili so začiatkom nového školského roka a učitelia ich pripravovali spolu so žiakmi a Združením rodičov a priateľov školy (ZRPŠ).¹⁰¹

Ideová práca ohľadom 20. výročia Povstania sa, pochopiteľne, nevyhla ani školám vysokým. Poverenictvo ŠaK začiatkom júla 1964 vykonalo inštruktáž akademických funkcionárov vysokých škôl o konaní slávnostných zasadnutí vedeckých rád fakúlt a škôl, ktoré sa mali realizovať koncom augusta. Rovnako sa koncom augusta mali konať aj zhromaždenia učiteľov katedier marxizmu-leninizmu a ostatných spoločenských vied. A na začiatok septembra sa plánovali celoškolské, respektíve celofakultné zhromaždenia poslucháčov, učiteľov a správnych zamestnancov, ktoré mali byť spojené s oslavami zahájenia školského roka a s 20. výročím Povstania.¹⁰²

Výpočet akcií plánovaných a uskutočňovaných na školách v rámci osláv 20. výročia Povstania svedčí o vážnosti, s ktorou stranické orgány pristupovali ku vzťahu Povstanie a mládež. Preto si nemyslím, že by otázka dostatočnej účasti detí na oslavách Povstania, ktoré prebiehali ešte počas letných prázdnin, predstavovala pre stranu problém, ako to uviedli Michal Kšíňan a Miroslav Michela.¹⁰³ Treba však podotknúť, že spomínaní autori sledovali oslavy Povstania v 50. rokoch, aj to iba sondážne.¹⁰⁴

Ohľadom osláv 20. výročia Povstania v roku 1964 si dovoľím tvrdiť, že žiaci a študenti sa mali s Povstaním stretávať, vidieť a cítiť ho na každom kroku ešte pred a po skutočných oslavách. Možno aj preto, že išlo o výročie jubilejné. Ale akcie typu zrazov a stretnutí mládeže (aj športovcov a pracujúcich) na pamätných miestach bojov, kam podnikali výlety aj letné tábory, a kde rečnili účastníci Povstania, sa uskutočňovali aj počas 19. výročia Povstania v roku 1963. Na školách sa vtedy taktiež konali besedy s účastníkmi Povstania a spisovateľmi o knihách s povstaleckou tematikou, spojené s ve-

99 SNA, ref. 97.

100 SNA, ref. 97.

101 SNA, ref. 97.

102 SNA, ref. 97.

103 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 23.

104 Autori zborníku mali na výskum málo času, čo editor sám priznáva. Pozri KŠIŇAN, ref. 6, s. 5. Takéto doznanie je len dôkazom neustále postupujúcej decimácie vedy v dobe, ktorá požaduje všetko instantne a okamžite využiteľné a vykázania možné, vďaka čomu sú vedci nútení písať rôzne polotovary. Vznik zborníka napriek tomu považujem za dobrý počin a sám s ním často pracujem.

čierkami povstaleckej poézie. A pionierom so zväzákmi bolo uložené prevziať patronáty nad pomníkmi, pamätnými tabuľami, hrobmi a pamätnými miestami bojov.¹⁰⁵

Revolúcia?

Hlavným heslom osláv 20. výročia Povstania malo byť: „*V duchu bojových tradícií Slovenského národného povstania, pod vedením KSČ, v bratskej jednote Čechov a Slovákov za ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti.*“¹⁰⁶ Heslo ukazuje na jednotu a bratstvo oboch najväčších národov v štáte a nehovorí o autonomizme Slovenska, ani nemôže, lebo oslavy boli celoštátne. Vedúcou silou je KSČ, KSS sa nespomína. Výrazný je post-budovateľský motív, respektíve stále budovateľský. Motívom hlavného hesla osláv je tak pokračujúci hospodársky rozvoj, ako odkaz Povstania, vďaka ktorému sa mohol uskutočniť. Povstanie hľadá stále vpred a má naďalej legitimovať vnútornú hospodársku politiku štátu, vyznačujúcu sa ideou „pokroku“. Hlavné heslo osláv odráža revolučný charakter Povstania.

Jubilejné výročie Povstania samozrejme nebolo jediné, ktoré sa malo sláviť, alebo byť pripomenuté, ale tvorilo súčasť kampane končiacej 20. výročím oslobodenia Sovietskym zväzom.¹⁰⁷ Pripomínať sa mali aj ďalšie udalosti viažuce sa k pohnutému obdobiu rokov 1938 – 1945, napríklad 25. výročie 14. a 15. marca 1939, 25. výročie vzniku druhej svetovej vojny, 20. výročie duklianskej operácie, 25. výročie 17. novembra 1939, všetky pre rok 1964. Pre rok 1965 sa rátalo s 20. výročím Košického vládneho programu, 20. výročím Pražského povstania a oslobodenia republiky Červenou armádou.¹⁰⁸ V *Návrhu zásad k významným výročiam v rokoch 1964 – 1965* sa píše, že vyššie spomenuté udalosti, tvorili „*križovatku novodobých československých dejín*“, z ktorých národy štátu „*vykročili na ľudovodemokratickú cestu budovania socializmu*“, tento „*dejinný prelom bol podmienený mnohými faktormi*“ a „*pre osvetlenie historickej pokrokovosti a nevyhnutosti našej cesty od roku 1945 musia sa tieto faktory znovu objasňovať a upevňovať vo vedomí širokých mas*“.¹⁰⁹ Opäť sa hovorí o národoch Československa ako celku, nespomínajú sa národné a národnostné špecifiká jednotlivých skupín, všetkým spoločnostiam je načrtnutá jedna jediná cesta, cesta k socializmu. *Návrh* sleduje vzdelávací cieľ, sviatky, oslavy a pripomenutia tu majú funkciu výchovy, ako to vysledovala Mona Ozouf¹¹⁰, majú vytvárať lojalitu obyvateľa k moci a k vládnucej idey/strane, a týmto vzdelávaním zároveň podporovať kolektívnu identitu na základe presadzovania „spoločne zdieľaných“ hodnôt, nachádzajúcich sa v „spoločných“ dejinách.¹¹¹

105 SNA, f. ÚV KSS, k. 1107, Zasadanie byra ÚV KSS 5. 7. 1963. Návrh osláv 19. výročia Slovenského národného povstania a hlavné zásady k prípravám osláv 20. výročia SNP.

106 SNA, ref. 60.

107 SNA, f. ÚV KSS, k. 1142, Zasadanie predsedníctva ÚV KSS 8. 1. 1965. Zpráva o prípravách a priebehu osláv 20. výročia Slovenského národného povstania.

108 SNA, ref. 85.

109 SNA, ref. 85.

110 Pozri s. 15-16 tejto štúdie.

111 V týchto tvrdeniach sa okrem Mony Ozouf opieram aj o štúdiu Eleny MANNOVEJ. Namiesto úvodu. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnosti a oslavy očami historikov.

V spomenutom *Návrhu* sú súčasťou „spoločných“ dejín roky 1938 – 1945 prezentované ako revolučné obdobie, otvárajúce cestu k socializmu. Dôležitou zložkou tejto revolúcie, a jej vzdelávacieho výkladu, je Povstanie, ktorého význam tkvel „v historickom odsúdení ľudáctva a slovenského štátu, k prihláseniu sa za myšlienku nového štátu Čechov a Slovákov, podobne ako v ocenení pomoci SSSR“.¹¹²

Revolučno-socialistickú rovinu *Návrhu* však podkopáva iná, ktorá Povstanie viac autonomizuje a narúša jednotu dvoch hlavných národov dôrazom na uvedomenie si špecifických podmienok života Čechov (a Moravanov) v Protektoráte a Slovákov v slovenskom štáte. V Českých krajinách sa preto mala kampaň osláv „viac ako doteraz orientovať na objasnenie vojnových osudov Slovenska, boja slovenských komunistov a vlastencov a vôbec celého slovenského odboja, včítane docenenia historického významu Slovenského národného povstania“.¹¹³ Tento úmysel sa, minimálne v Českých krajinách, počas kampane na prípravu osláv naplňal v rozhlase a televízii, ako nás o tom informuje *Zpráva o přípravách a priebehu osláv 20. výročia SNP*: „Najmä niektoré relácie Československého rozhlasu a Československej televízie, vysielané celoštátne, pomohli poslucháčom v českých krajoch objasniť nové historické súvislosti, zbavené niektorých deformácií z obdobia kultu a priblížiť im dnešný život slovenského ľudu.“¹¹⁴ Povstanie tým nadobúda samostatnejší charakter a slovenskému odboju sa má dostať väčšieho uznania (a to nie iba komunizmom), ktoré sa zároveň viaže na vtedajšiu súčasnosť (myslím tým prvú polovicu 60. rokov), lebo kampaň osláv má „reagovať na niektoré aktuálne politické otázky, súvisiace so slovenským odbojom, resp. určitým pocitom, že sa v čase boja proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu deformoval a znižoval politický prínos slovenského odboja, SNP, atď.“¹¹⁵ Akoby sa opatrne naznačovalo, že sa v rámci „slovenskej otázky“ bude robiť viac.

Dokument *Politicko-organizačné zabezpečenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ a smerníc k oslavám 20. výročia Slovenského národného povstania* oboznamuje čitateľa s podobným obrazom, kde do revolučného výkladu vstupujú národné prvky. Povstanie malo podľa *Smerníc* na jednej strane slúžiť „upevňovaniu morálnej a politickej jednoty ľudu, k upevňovaniu jednoty Čechov a Slovákov, k upevňovaniu nerozborného priateľstva národov Československa s národmi Sovietskeho sväzu, k prehĺbeniu socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu“.¹¹⁶ Z takejto formulácie je cítiť dogmatickejšie názory, kde zvýrazňovanie Povstania ako viac slovenskej než československej záležitosti muselo byť potlačené. Na druhej strane nás však *Smernice* informujú o *Týždni slovenskej kultúry*, ktorý sa mal v rámci osláv 20. výročia Povstania uskutočniť na Kube.¹¹⁷ Bratská, socialistická krajina sa má so slovenskou kultúrou oboznámiť

In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (ed.). „Výjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet“. Integrovaný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava : Prodam, 2012, s. 9-17. ISBN 9788089396207.

112 SNA, ref. 85.

113 SNA, ref. 85.

114 SNA, ref. 107. V televízii sa napríklad vysielal dokument o Karolovi Šmidkem. Pozri tamže.

115 SNA, ref. 85.

116 SNA, ref. 60.

117 SNA, ref. 60.

práve pri príležitosti osláv 20. výročia Povstania, ktoré sa tak ukazuje ako prejav toho najslavnejšieho. Spomienka na Povstanie sa stáva médiom, ktoré má reprezentovať Slovensko v ďalekých kútoch sveta, konkrétne v Karibiku. Povstanie sa v tomto prípade stáva skutočne slovenským a národným, pretože má reprezentovať určitý kultúrno-geograficko-etnický región.

Revolučný a nacionálny motív koexistujú aj v prejavoch prednášaných priamo počas osláv, ale prejavujú sa v rôznej intenzite. Na ústredných oslavách 20. výročia Povstania v Banskej Bystrici predniesol prejav aj prezident a prvý tajomník ÚV KSC Antonín Novotný. V jeho reči sa tvrdilo, že „*prínos Slovenského národného povstania spočíva v tom, že v mene československej jednoty urobilo rozhodný škrť cez Mníchov a všetko, čo potom nasledovalo. Pre český ľud to znamenalo vzpruhu aj veľkú pomoc pre ďalšie vystupňovanie národne oslobodeneckého ilegálneho a partizánskeho boja s politickou orientáciou totožnou s bojom slovenského ľudu*“.¹¹⁸ V Novotného prejave je tak povedané, že Povstanie bolo dominantnou udalosťou domáceho odboja tak pre Slovákov, ako aj pre Čechov. Povstanie sa postavilo proti Mníchovu, a tým aj proti slovenskému štátu (resp. proti pomníchovskej autonómii Slovenska) a zároveň malo významný vplyv na odboj v Českých krajinách, ktorý bojoval za rovnaké ciele ako ten na Slovensku. Jedným z cieľov bolo opätovné nastolenie československej štátnej jednoty. Novotný deklaruje jednotu oboch národov v odboji i po vojne. Na konci prejavu zdôrazňuje revolučný charakter Povstania, keď tvrdí: „*Pri príležitosti 20. výročia Slovenského národného povstania chceme tiež poukázať na jeho revolučne internacionálny odkaz, ktorý je nerozlučne spojený s úsilím o marxisticko-leninskú jednotu všetkých socialistických krajín a revolučnú zomknutosť medzinárodného komunistického hnutia*“.¹¹⁹ Povstanie prekračuje svoj regionálny rámec a stáva sa súčasťou revolučných snáh nadnárodného komunistického hnutia, súčasťou svetového hnutia „pokroku“. Tým je zdôraznený jeho význam pre celosvetový „pokrovový“ boj, ale zároveň je oslabovaná jeho svojbytnosť, pretože v rámci veľkej globálnej revolúcie ide len o jednu z epizód, o akýsi miestny medzistupeň k dosiahnutiu celosvetového komunizmu.

Reč Antonína Novotného sa však dotkla aj štátneho postavenia Slovákov. Pripomenul dokument *Za plnšie uplatnenie Slovenskej národnej rady*, ktorý mal dať SNR väčšie právomoci v riadení Slovenska. Novotný v Banskej Bystrici uviedol, že toto spoločné uznesenie ÚV KSC a ÚV KSS „*otvára všetky možnosti, aby uplatňovanie slovenských potrieb v celoštátnom meradle aj celospoločenských záujmov v slovenských podmienkach pri plnení národohospodárskeho plánu sa uskutočňovalo v plnej šírke a s celým dôrazom*“.¹²⁰ Oslavy Povstania sú platformou, na ktorej sa prezident a prvý tajomník ÚV KSC môže dotknúť súdobých otázok, čím ich však spätne vzťahuje k oslavovanej minulosti, pretože o nich rozpráva počas sviatočného pripomenutia si dôležitej udalosti. Snaha o zlepšenie štátprávneho postavenia Slovenska je spojená s Povstaním, s udalosťou, ktorá mala byť v 50. rokoch odnárodnená a akýkoľvek autonomistický názor, týka-

118 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 584.

119 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 593.

120 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 592.

júci sa Slovenska, býval označený za prejav „buržoázneho nacionalizmu“. Tým nechcem povedať, že by Novotný explicitne vyhlasoval samosprávnosť Slovenska ako pozitívny a nutný následok Povstania, obzvlášť, keď si pripomenieme jeho centralistické (a nacionalistické?) myslenie. Ale aj v súvislosti s Povstaním už bolo možné otvorene rozprávať o väčšej správno-hospodárskej samostatnosti slovenskej časti štátu, alebo povedané slovami Jana Rychlíka, pokus o zvýšenie právomocí slovenských štátnych orgánov „*vtesnal už permanentne slovenskú otázku do politického života Československa*“.¹²¹

Druhý prejav, ktorého sa na tomto mieste dotknem, je reč tajomníka ÚV KSS Jána Janíka, prednesená 29. augusta 1964 na manifestácii pracujúcich v bratislavskom PKO. Janík sa vyjadril, že „*Slovenské národné povstanie je najvýznamnejšou a najsvetlejšou stránkou slovenských národných dejín a z hľadiska celej našej republiky sa k nemu hlásime ako v začiatku našej novej socialistickej cesty*“.¹²² Vidíme dvojznačnosť. Povstanie je prezentované ako významná súčasť slovenských národných dejín, ale zároveň ako revolúcia stojaca pri počiatku „nového života“ celej republiky. Povstanie sa stáva záležitosťou celoštátnou, oslabujúcou myšlienku národnej samostatnosti, lebo Slováci sa v ňom rozhodli bojovať „*za obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov*“.¹²³

Existencia revolučného motívu a dôraz na prihlásenie sa k spoločnému štátu Čechov a Slovákov potvrdzujú aj tieto Janíkove slová: „*Miesto Slovenského národného povstania v dejinách našich národov je vymedzenou skutočnosťou, že ako súčasť národno oslobodzovacieho boja znamenalo začiatok národnej a demokratickej revolúcie a vytvorilo spolu s pražským povstaním a víťazstvom pracujúceho ľudu vo februári 1948 významné predpoklady pre náš postup socialistickej revolúcie*“.¹²⁴ Povstanie je ukázané ako „Počiatok“, ale jeho samostatnosť je oslabená zaradením do chronologicky aj geograficky širšieho „revolučného“ diania. Ale Janík dodáva, že „*slovenský pracujúci ľud*“ sa v Povstaní pred „*celým svetom prihlásil k tomu, že budovanie novej socialistickej spoločnosti chce uskutočňovať v jednotnej Československej republike, v úzkej spolupráci s českým národom na zásadách rovný s rovným. Komunistická strana odmietla masarykovsko-benešovské teórie čechoslovakizmu a plne presadila riešenie národnostnej otázky na princípoch marxizmu leninizmu*“.¹²⁵

Deklaruje sa začiatok novej socialistickej cesty slovenského ľudu, ktorá sa budúce v protiklade voči Prvej republike, charakterizovanej „*masarykovsko-benešovským čechoslovakizmom*“, ktorý nemohol vyriešiť národné postavenie Slovákov. Revolúcia, vedená komunistami, sa naopak stáva predpokladom pre skutočné naplnenie ich národných túžob. Komunisti sú vykreslení ako hnutie dávajúce Slovákom konečne autonómiu. Komunistický a národný prvok, revolučný a nacionálny motív, splyývajú do jedného celku. Janíkova reč je podobná prejavu Novotného, ale dáva viac priestoru národnému obrazu Povstania, čo si vtedajší prezident republiky ani v roku 1964 nemohol, a z najväčšou pravdepodobnosťou ani nechcel, na ústredných oslavách Povstania dovoliť.

121 RYCHLÍK, ref. 23, s. 444.

122 SNA, ref. 73.

123 SNA, ref. 73.

124 SNA, ref. 73.

125 SNA, ref. 73.

Na záver pripomeniem ešte jednu akciu, ktorá sa uskutočnila v rámci osláv 20. výročia Povstania a vzbudzuje revolučné aj národné pocity. Išlo o odhalenie sochy romantického básnika Janka Kráľa v Bratislave, čo sa udialo 27. septembra 1964.¹²⁶ Je známe, že básnik Kráľ patril medzi Štúrovcov, pričom bol súčasťou ich radikálne demokratického krídla. V 60. rokoch 20. storočia dochádza aj k premene výkladu činnosti Štúrovcov v revolučnom dani 1848 – 1849. Oproti 50. rokom, keď sa razila téza prebratá od Marxa, že spojenie Štúrovcov s Viedňou bolo kontrarevolučné, sa v 60. rokoch otvorene presadzuje názor, obhajovaný predovšetkým Danielom Rapantom, že Viedeň nebola o nič menej revolučná než Pešť, a preto ani Štúrovci nemôžu byť vnímaní ako „reakčné živly“. Oficiálny obraz Štúrovcov sa síce významnejšie mení až v druhej polovici 60. rokov,¹²⁷ ale odhalenie sochy Janka Kráľa pri príležitosti osláv 20. výročia Povstania môže mnohé napovedať. Radikálny demokrat Janko Kráľ sa mohol stať symbolom sociálno-revolučného boja, resp. boja triedneho.¹²⁸ Ale ako výborný romantický básnik, ktorý dokázal, že nový (kodifikovaný) slovenský jazyk je schopný kvalitnej poetickej formy vyjadrovania, mohol byť symbolom národnej emancipácie.¹²⁹ Ako sme videli, oba výklady, sociálno-revolučný aj národný, aj keď revolučný stále prevláda, je vlastný aj oslavám 20. výročia Povstania, v priebehu ktorých bola socha odhalená. Takéto otvorené spojenie Povstania so Štúrovcami mohlo legitimovať národné snahy slovenského politického vedenia 60. rokov. Mohlo im dodať zdanie nevyhnutnej kontinuity a potreby ich „finálneho“ naplnenia.

Výklad Povstania počas osláv v roku 1964 ostával najmä revolučný, ale národné požiadavky tejto udalosti už nebolo možné potlačiť. Národný naratív sa „votrel“ do revolučného a splynul s ním. S týmito dvoma naratívmi koexistovala ešte myšlienka celoštátna. Celoštátny charakter osláv, teda to, že Povstanie malo byť „vlastníctvom“ ako Slovákov i Čechov, dokresľovali fotografické dokumentárne súbory vyrobené ČTK. Každý z nich obsahoval 40 fotografií s popisom, ktoré, okrem zastupiteľských úradov a kultúrnych stredísk v zahraničí, dostali všetky okresy v republike.¹³⁰ Toto celoštátne slávenie a akcie s ním spojené mali vytvoriť pocit celoštátnej jednoty, celoštátnej súdržnosti dvoch národov a národnostných a etnických skupín. „Spoločné“ dejiny ako garant spoločnej identity, garant jednoty a nerozbornosti.

V 20. výročí Povstania sa tak prekrýva viacero odkazov a predstáv, dogmatických aj revizionistických, budovateľských i reformných, je to obraz križovatky dejín. Aj to

126 ŠA BA, ref. 90.

127 Informácie o zmenách v hodnotení aktivít Štúrovcov v revolučných rokoch 1848 – 1849 som čerpal z RYCHLÍK, ref. 23, s. 447- 451 a HUDEK, ref. 52, s. 190-198.

128 Literárny historik Milan Pišút označil Kráľa za kritika „feudálneho, ako aj kapitalistického, nacionalizmom presiaknutého poriadku“, pričom básnik súčasne „nastolil myšlienku spolupráce a spoločného boja všetkých utlačovaných národov, všetkých zotročovaných ľudí celého sveta, že predvídal vývin svetového revolučného pohybu“. PIŠÚT, Milan a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Osveta, 1962, s. 259.

129 Na inom mieste písal Pišút o Kráľovi ako o národovcovi, ktorého Štúr označil za najlepšieho básnika píšuceho v novej slovenčine, a ktorý využil motívy ľudovej piesne, čím „dedinský ľud so svojim čítaním, zmyšľaním i rečou vstupuje do literatúry ako nositeľ národného charakteru, a tým aj národnej myšlienky“. PIŠÚT, ref. 128, s. 253.

130 SNA, ref. 70.

svojským spôsobom dokazuje, že komunistický režim nebol vo svojej ideologickosti jednoliatou, jednou jedinou totalitnou realitou.

* Táto štúdia vznikla s podporou projektu Špecifický výskum na Masarykovej univerzite pre rok 2017: MUNI/A/0934/2016.

DER GEDANKENINHALT DER FEIER DES 20. JAHRESJUBILÄUMS DES AUFSTANDES

MATEJ BERLANSKÝ

Der Aufstand gehörte im Jahr 1944 in der Slowakei zu den Geschehnissen, welche sich die tschechoslowakischen Kommunisten angeeignet haben und von denen die Legitimität ihrer Macht ableiteten. In den 50. Jahren war die Auslegung des Aufstandes höchst deformiert, was eine Reflexion der Prozesse mit den „Bourgeoisie-Nationalisten“, hohen Funktionären der Slowakischen Kommunistischen Partei war. In der offiziellen Interpretation sollte der Aufstand entnationalisiert werden, jedoch in der Kunst, zum Beispiel in der Literatur, hat er seinen nationalen Aspekt behalten. Mit den Rehabilitationen vom Anfang der 60. Jahre kommt es auch zur Revision des Aufstands-Bildes. Die vorgelegte Studie enthüllt den Gedankeninhalt der Feier des 20. Jahresjubiläums des Aufstandes im Jahr 1964. Es zeigt sich, dass auch in den Anfängen der Revision der Auslegung der Geschehnisse des Aufstandes, die Auslegung ihren sozialistisch-revolutionären Charakter behielt, zusammengefasst in seinem angeblichen Nachlass des „Aufbaus“. Durch die sozialistisch-revolutionäre Schale dringen die nationalen Elemente, in Form der sich zeigenden Mühe, dem Aufstand seinen autonomen Charakter zu verleihen und ihn mehr mit dem slowakischen Teil der Tschechoslowakei zu verbinden. Die nationalere Auslegung des Aufstandes wurde durch seine Einsetzung ins Narrativ der slowakischen Nationalgeschichte unterstrichen. Als Nachweis dafür dient die Enthüllung der Skulptur des romantischen Dichters Janko Kráľ im Rahmen der Feier des 20. Jahresjubiläums des Aufstandes in Bratislava. Kráľ war jedoch, als radikaler Demokrat, eine annehmbare Person auch für die Kommunisten. Im Jahr 1964 sind so das sozialistisch-revolutionäre und das nationale Bild des Aufstandes zusammengeschmolzen, was eine Unmöglichkeit der Unterdrückung des modernen nationalen Bewusstseins bestätigt, auch nicht im eher kulturellen, durch die Kommunisten gesteuerten Staat nicht.

Mgr. Matej Berlanský
Historický ústav Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity – doktorand
602 00 Brno, Arne Nováka 1
e-mail: matej.berlansky@gmail.com

MARTINA FIAMOVÁ
JÁN HLAVINKA

Kapitoly z dejín holokaustu na Slovensku

RECENZIE

HUDÁČEK, Pavol. *CASTRUM SALIS. SEVERNÉ POHRANIČIE UHORSKA OKOLO ROKU 1000*. Bratislava : Historický ústav SAV; VEDA vydavateľstvo SAV, 2016, 478 s. ISBN 9788022415354.

Archeológovia sa veľmi často stretávajú s tým, že k preskúmaným hradom (alebo tzv. hradiskám) im chýbajú historické pramene. Je to prirodzený stav, najmä ak skúmajú praveké náleziská. Nie je to však nijako výnimočné ani pre včasnostredoveké opevnené polohy, čo je prirodzene dôsledok akútneho nedostatku písomných prameňov v tomto období. Historik zo Slovenskej akadémie vied Pavol Hudáček sa rozhodol napísať monografiu o hrade, ktorý je presným opakom. Hrad Salis je totiž známy len z písomných prameňov a jeho presnejšia lokalizácia je a zrejme aj zostane len špekuláciou, ktorú azda niekedy v budúcnosti budú môcť podporiť archeologické výskumy.

Kým sa tak nestane, bude hrad Salis a výskum o ňom najmä doménu historikov. Pavol Hudáček túto tému uchopil nadmieru vyčerpávajúco, keďže jeho monografia má 478 strán a ako je u autora zvykom, ide o poctivý výskum podopretý o precízne naštudovanie prameňov a sekundárnu literatúru. Autor sa tak podujal napísať prácu na pomedzí dejín osídlenia, politických dejín, dejín verejnej správy a hospodárskych dejín.

Pre tieto účely sa rozhodol rozdeliť prácu do šiestich kapitol, ktoré sledujú najdôležitejšie momenty hradu Salis, ako je jeho ukotvenie v *Uhorsko-poľskej kronike, Kronike anonymného notára kráľa Bela*, vzťah hradu Salis k Boleslavovi Chrabrému, obchodné cesty severovýchodu Uhorska či zánik hradu Salis (spojený pravdepodobne s vývojom po tatárskom vpáde). Pavol Hudáček tak stál pred nevďačnou úlohou spracovať obdobie mimoriadne skúpe na písomné pramene, aby napísal knihu o hrade, ktorého poloha dodnes nie je riadne potvrdená a ktorého príslušnosť k politickým útvarom 9. a 10. storočia je značne diskutabilná. To ho aj privádzalo k tomu, aby náročnejšie stavané hypotézy podporoval komplikovanejšími interpretačnými úvahami, ktoré sa pokúšali objasniť pozíciu územia dnešného východného Slovenska v danom časovom rozmedzí. Monografia tak nie je iba prácou o jednom hrade, ale predovšetkým o jeho časovom ukotvení na rozmedzí Veľkej Moravy a Uhorska a jeho priestorovom ukotvení v pohraničnom priestore Šariša.

Môžeme skonštatovať, že význam hradu spočíva práve v spomínanom ukotvení, preto aj najväčší význam monografie je v pokuse o hľadanie nových hypotéz na otázky, ktoré si kladú historici už dávno. Medzi ne napokon patrí aj otázka, či východné Slovensko patrilo k mojmírovskému panstvu alebo nie (s. 30-33). Odpoveď na túto otázku však podľa nášho názoru nie je rozumné hľadať v staršej literatúre, ktorej autori hľadali na včasnostredoveké „štáty“ ako na moderné entity, ktorých územia je možné vyfarbiť na historickej mape rôznymi farbami asi tak, ako sa to robí pre súčasné atlasy politického rozdelenia sveta. Ak by sme totiž mali byť v tejto lákavej „vyfarbovacej“ činnosti poctiví, museli by sme aj mojmírovskú Moravu vyfarbiť farbou, ktorá by bola zodpovedajúcim odtieňom Východofranskej ríše, ako to napokon robíme aj v prípade premyslovských Čiech vo vzťahu k Svätej rímskej ríši. Problém totiž spočíva v tom, čo to znamená, že určité územia „k niečomu patrili“. Mnohé z nich totiž boli v rôznom stupni závislosti (napr. vo forme tribútu), ale so zachovaním vlády miestnych vládcov. Tým by závislosť území a obyvateľstva východného Slovenska mohla byť podobná asi ako závislosť Moravy na Bavorsku a Mojmírovcov na Karolovcoch. Rovnaké postavenie napokon voči Svätoplukovi mali podľa *Thietmarovej kroniky* (VI 99) Srbi, platiaci Morave tribút (*census*). Ostatne niečo podobné zrejme právom predpokladá Pavol Hudáček aj pre 10. storočie, že totiž miestni vládcovia sa zrejme aj po roku 906 udržali

pri moci a prežili v nejakej forme zviazanosti s Maďarmi (s. 36). Tým by však tieto územia taktiež „patrili“ k novému mocenskému celku na území Karpatskej kotliny.

Pavol Hudáček dôkladne rozobral aj problém, ako sa vyvíjalo územie Šariša a Nitrianska v prvej tretine 11. storočia. Prekvapivo tak kladie obsadenie Nitrianska Boleslavom Chrabrým až od roku 1003 (s. 126), pričom poľský vplyv predpokladá do roku 1018 (s. 150). Ak teda nebudeme dôverovať motívom konfliktu medzi Boleslavom Chrabrým a Štefanom I., ktorý mal spočívať v odplate za to, že kráľovská koruna skončila u Štefana I. a nie v Poľsku, potom je datovanie vojenskej expanzie Poľska samozrejme veľmi otáznne. Avšak prinajmenšom k druhému záveru, teda ku koncu poľského vplyvu v Nitriansku, treba vysloviť výhrady. Datovanie tejto kľúčovej, no prameňmi nezaznamenananej udalosti nie je možné zjednodušiť odkazom na Barbaru Krzemieńsku. Napokon ona sama (v monografii *Břetislav I.* Praha : Melantrich 1986. Tiež Krzemieńska, Barbara: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat? In *Historica* 19, 1980, s. 195-243) sa v skutočnosti prikláňa k roku 1019 a udalosť kladie do posthietmarovského obdobia. Autorka to zdôvodnila tým, že udalosť bola príliš významná na to, aby ju saský kronikár vo svojom diele nezaznamenal.

V tejto súvislosti je však tiež charakteristické, že všetci autori, pridŕžajúci sa roku 1018 alebo 1019 musia prehliadať jednu dosť podstatnú skutočnosť. Prvým kniežaťom Moravy po obnovení priemyslovskej suverenity sa stal Břetislav I., ktorý – ako dosvedčuje kronikár Kosmas – si na Moravu odviezol svoju čerstvo unesenú manželku Juditu. Túto udalosť Kosmas (I 40) síce datuje rokom 1021, no narodenie najstaršieho Břetislava syna Spytihněva sa kladie až do roku 1030. Presný rok je neistý, keďže Kosmas (I 41) kladie udalosť do roku 1031, kým *Letopisy Hradištsko-opatovické* k roku 1029. Ide tu samozrejme o bežnú opisovačskú zámenu MXXXI za MXXIX, pri ktorej ale pôvodný zápis určiť nevieme, keďže pôvodný prameň, z ktorého čerpali obe diela, sa nezachoval. No a keďže chronológia Kosmovej prvej knihy *Kroniky Čechov* je mimoriadne nespoľahlivá, je treba pracovať s touto otázkou omnoho dôkladnejšie a opatrnejšie. Isté je, že udalosť zaznamenanú vo viacerých prameňoch budeme pokladať za dôveryhodnejšiu od tej, ktorú poznáme len z jedného diela. Preto je aj datovanie Břetislavovho prvorođeného syna spoľahlivejšie ako dátum unesenia Judity a jej odvedenia na Moravu. Z tohto dôvodu sme svojho času uprednostnili rok 1029 (LYSÝ, Miroslav. Politika českého kniežaťa Břetislava I. voči Uhorsku. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, s. 451-467, aj s odkazmi na pramene a literatúru) a s týmto záverom sa najnovšie stotožňuje aj časť českej historiografie (najmä WIHODA, Martin. *Morava v době knížecí 906 – 1197.* Praha : NLN, 2010).

Rovnako sa nemožno celkom stotožniť s autorovým záverom, že by hrady v 9. a v 10. storočí neboli „centrá jednotlivých regiónov“ (s. 142). Leon Sokolovský si totiž všimol, v akom kontexte sa používal výraz *grad* v staroslovienských prameňoch (Grad, španstvo, stolica [Príspevok k terminológii dejín správy]. In *Slovenská archivistika*, 1961, roč. 16, s. 96-97) a sám poukázal na význam tohto pojmu v 21. článku Súdneho zákonníka pre ľud („ИЖЕ ОТ ПАТНЪИХЪ (...) ВЪЗВРАЩАЮЩЕ СЯ ВЪ СВОЮ ЗЕМЛЮ И ГРАДЪ...“). Dodajme, že širšiu správnu funkciu naznačuje aj údaj zo Života Metoda (c. 10), podľa ktorého Svätopluk odovzdal Metodovi kostoly na všetkých hradoch, pričom táto informácia sa dá vlastne vyložiť tak, že hrady boli strediskami nižšej cirkevnej správy. Ostatne, funkčnosť hradu je tak alebo onak možná len vo vzťahu k okoliu. Ak uvažujeme nad vojenskou funkciou hradov z 9. storočia, a ďalej nad možnosťou, že boli sídlami druhostupňových moravských kniežat, ich úloha v miestnej správe bola vlastne nenahraditeľná a väčší zlom vo vývoji miestnej správy tak u nás predstavovalo skôr 13. storočie so vznikom výsadných miest.

Na ostatok uveďme, že aj formulácia „vo včasnóm stredoveku sa vojny nevedli kvôli poškodenej cti“ (s. 127) je diskutabilná, ak uvážime, že češť mala (na rozdiel od súčasnosti) omnoho vyššiu hodnotu. Taktiež zdôraznime, že *Anonymova kronika* nie je dôkazom, že hrad Salis stál už

okolo roku 1000 (s. 49), keďže Anonymova dôveryhodnosť ako prameňa pre 9. a 10. storočie je veľmi nízka.

Formulácia vyššie uvedených výhrad je samozrejme len pokusom o nadviazanie ďalšej diskusie k týmto témam. Celkovo nijako nemôžu znižovať pozitívny dojem z knihy, ktorá svojím spracovaním, výberom náročnej témy a heuristickým základom patrí k dielam nadväzujúcim na najlepšie tradície slovenskej historiografie.

Miroslav Lysý

RICCARDUS BARTOLINUS / RICHARD BARTOLINI. Odeporicon. Ed. trad. Eva Frimmová. Trnava : Filozofická fakulta TU v Trnave, Bratislava : Historický ústav SAV, Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014. 300 s. ISBN 9788374907804.

Za zaujímavý počín v slovenskej historiografii možno istotne považovať nedávnu edíciu diela talianskeho humanistického básnika a spisovateľa Richarda Bartoliniho *Odeporicon*. „*Odeporicon, to jest Cestovný denník gurského biskupa Matúša, čiže a čo pamätihodné sa udialo na sneме cisára a troch kráľov*“ vydala v slovenskom preklade v rámci edície *Scrinium Latino-Slovacum* Eva Frimmová z Historického ústavu SAV v Bratislave. *Odeporicon* je akýsi cestopis alebo opis udalostí, ktoré sa odohrali pri príležitosti politickej schôdzky troch stredoeurópskych panovníkov: rímskeho cisára Maximiliána Habsburského, uhorského a českého kráľa Vladislava a jeho brata, poľského kráľa Žigmunda z rodu Jagelovcov v roku 1515 vo Viedni a Bratislave. Na tejto schôdzke jej účastníci uzavreli vzájomné politické dohody. Podľa jednej z nich sa cisár vzdal podpory Moskovského veľkoniežatstva, ktoré bojovalo proti Žigmundovi v Poľsku a Litve a ujal sa roly arbitra v spore medzi Rádóm nemeckých rytierov a Poľskom. Podľa ďalšej dohody sa mali všetci panovníci zjednotiť v spoločnom boji proti osmanským Turkom a napokon cisár Maximilián a kráľ Vladislav sa dohodli na vzájomnom nástupníctve, ktoré bolo spečatené dvojitém zasnubami: Vladislavov jediný syn Ľudovít sa zasnúbil s Maximiliánovou vnučkou Máriou a Vladislavova dcéra Anna sa zasnúbila s Máriiným bratom, arcivojvodom Ferdinandom. Toto habsbursko-jagelovské spojenectvo otvorilo cestu prenikaniu habsburského vplyvu do strednej Európy. Zásnuby uzavreté na viedenskej schôdzke boli potom potvrdené aj sobášom. Po smrti kráľa Ľudovíta v bitke pri Moháči v roku 1526 došlo aj k realizácii viedenských dohôd, keď sa Ferdinand stal českým a uhorským kráľom a Habsburgovci mocensky ovládli región strednej Európy.

Taliansky humanistický vzdelanec Riccardo Bartolini, ktorý napísal dielo opisujúce priebeh viedenskej schôdzky, pôsobil v službách kardinála a gurského biskupa Matúša Langa ako jeho tajomník a dvorný kaplán. Gurský biskup Lang bol poverený cisárom Maximiliánom, aby pripravil rokovania Viedenského kongresu a tak mal Bartolini možnosť a príležitosť opísať podrobnosti celej politickej záležitosti. Dielo nazvané gréckym výrazom pre itinerár sa skladá z troch kníh.

Prvá kniha sa zaoberá opisom cesty kardinála Matúša Langa z nemeckého Augsburgu na rokovania do Viedne a Bratislavy a príhodám, ktoré na nej so svojím sprievodom zažil. Na konci obsahuje niekoľko básní: Bartoliniho básň adresovanú poľskému kráľovi Žigmundovi, ďalej príležitostnú básň vyslanca poľského kráľa Jána Gdaňského o ceste kráľa Žigmunda do Uhorska, básň toho istého autora Richardovi Bartolinimu a tri básne tajomníka gurského biskupa Gašpara Ursina. Prvú knihu ukončujú riadky o bratislavských rokovaniach medzi poľským,

českým, uhorským kráľom a zástupcom cisára, ktorým bol gurský biskup, a o následnej slávnostnej hostine.

Druhá kniha sleduje cestu gurského biskupa za cisárom do tirolského Innsbrucku, opisuje krajinu a miesta, ktorými sprievod prechádzal, obširným spôsobom približuje stretnutie cisára a troch kráľov pri Viedni s ich početným sprievodom, podáva zoznam osobností prítomných na tejto schôdzke a venuje sa zasnúbeniu dcéry uhorského a českého kráľa Vladislava Anny s Ferdinandom, synom cisára Maximiliána, v zastúpení jeho otca.

Tretia kniha začína rečou Richarda Bartoliniho prednesenou na sneme vo Viedni, opisuje slávnostnú hostinu a rytierske súboje, hry i jazdecké bitky usporiadané na počesť snúbencov na Viedenskom hrade. Pokračuje idylickou Bartoliniho básňou na počesť manželstva kráľa Ľudovíta a kráľovnej Márie Habsburskej a nakoniec informuje o uzavretí spojeneckej zmluvy medzi účastníkmi Viedenského kongresu. V samom závere obsahuje krátke veršované odporúčania celého diela od troch Bartoliniho učeních druhov: Gašpara Ursina, Joachima Vadiana a Rudolfa Agricola.

Autorka pripravila zrkadlovú edíciu *Odeporiconu*, kde latinský text sprevádza preklad do slovenčiny. Týka sa to nielen samotného diela ale aj predhovoru. Ako uvádza na začiatku, pri preklade veršov sa snažila postupovať voľnejšie, pričom ich prispôsobila zákonitostiam prízvučnej prozódie. Poznamenáva, že pri prepise miest a krajín sa snažila vyhnúť rušivým anachronizmom, hoci namiesto názvu Bratislava používa historizujúci výraz Prešporok. Viaceré historické etnonymy, ktoré vo svojom diele uvádza Bartolini (napríklad „Helvetius“, „Moschi“, „Rutheni“, „Carni“, „Vindelici“), spôsobujú ťažkosti pri ich preklade do slovenčiny. Hoci sa občas vyskytnú v preklade isté nepresnosti, nenarúšajú celkový pozitívny dojem, ktorý máme pri čítaní tohto diela. Je zaujímavé, že v edícii priložené listy kráľov a iných jednotlivcov (Bartoliniho) sprevádza výraz, že chýbajú, pričom opak je pravdou, keďže sú v texte uvedené.

Zaujímavou osobnosťou, ktorú Bartolini spomína vo svojom *Odeporicone*, je postava „otca poľskej diplomacie“ Iohannesa Dantisca. Jeho meno by sa dalo prekladať ako Dantišek, keďže aj Poliaci ho takto označujú (Dantyszek). Nebol však poľského pôvodu, aj keď vystupoval v službách poľských kráľov. Editorka hľadá jeho pôvod v talianskej Bologni, no pravdepodobne sa narodil v Gdaňsku. Jeho „priezvisko“ pochádza z latinského názvu mesta Gdaňsk (Dantiscum), takže by sme ho mohli prepisovať skôr ako Ján z Gdaňska alebo Ján Gdaňský. V celom Bartoliniho diele sa stretávame s množstvom osôb a lokalít. Editorka sa v poznámkach pod čiarou snaží tieto osoby a lokality poctivo identifikovať. Nie vždy je však táto identifikácia jednoduchá, práve naopak, mnohokrát nám v tomto práca historika pripomína mravčie úsilie a trpezlivosť skúseného detektíva. Bartolini nám vo svojom Cestovnom denníku prináša tiež množstvo informácií, ktoré si vyžadujú podrobnejšie historické vysvetlenie. Takéto historické vysvetlivky sú pre čitateľov dôležité a potrebné pre lepšie pochopenie pozadia opisovaných udalostí.

Pri čítaní Bartoliniho diela vidno, že jeho znalosti antických reálií sú bohaté. To však iste neprekvapí u vzdelanca pochádzajúceho z kolísky humanizmu a renesancie, Talianska. Odkazmi na početné postavy antických dejín a mytológie je popretkávaný celý Bartoliniho *Odeporicon*. Editorka sa tak musela popasovať s pomerne náročnou úlohou ich identifikovania, čo však zvládla bez problémov. Naproti vedomostiam z antickej mytológie Bartoliniho geografické znalosti a informovanosť o súdobých reáliách občas pokrývajú: počiatky rodu Turzovcov nesiahajú do Poľského kráľovstva, Panónia Superior, teda Horná Panónia, nebol len kraj na sever od Dunaja. Rieka „Aenus“, teda Inn netečie cez Linz, ako sa autor mylne nazdával, a teda ani neoddeľuje Hornú Panóniu od Norika. Inn ústí do Dunaja v Pasove a mesto Linz leží na sútoku riek Dunaj a Traun. Cez Salzburg zasa tečie rieka Salzach atď.

Pri hodnotení kvality diela Richarda Bartoliniho treba konštatovať, že je zrkadlom svojej doby. Už editorka naznačila, že je to typické výpravné a oslavné dielo alebo óda na činy svojich mecé-

nov, v tomto prípade gurského biskupa Langa alebo rímskeho cisára Maximiliána. Ide o typický renesančný epos, tzv. *gesta memorabilia*, ktorého cieľom je na jednej strane osláviť osoby opísané v jeho diele (obsahuje niekoľko chválorečí na jednotlivcov) a vyzdvihnúť ich dosiahnuté činy, na druhej strane sa snaží aj poučiť a zabaviť čitateľa opisom osôb, udalostí, predmetov. V súlade so svojím zameraním Bartoliniho *Odeporicon* obsahuje patetické vyjadrenia vyzdvihujúce osobnosť cisára, „*ktorý láskavosťou prevyšuje všetkých smrteľníkov*“, neobyčajnú krásu princeznej Anny, dcéry kráľa Vladislava Jagelovského, výnimočnú dôstojnosť a vznešenosť princeznej Márie, vnučky cisára Maximiliána, zasnúbenej kráľovi Ľudovítovi. Nájdeme tu tiež stredoveké topoi ako barbarskosť národov východnej Európy (Panóncov, Moskál'ov, Tatárov), ktorí sa živili surovým mäsom, slová o podlom Valachovi, Moskál'ovi a o jeho podlom srdci, vkusnejší odev Bartoliniho dvoranov na rozdiel od ostatných, označenie Bartoliniho pána, gurského biskupa ako najrozvážnejšieho muža na svete, schopného a múdreho a vznešeného ako Jupiter.

Napriek svojim dobovým obmedzeniam je Bartoliniho *Odeporicon* cenným historickým prameňom, ba možno oprávnené povedať aj najdôležitejším zdrojom informácií o podrobnostiach a zákulisí takej významnej politickej udalosti, akou bol Viedenský kongres v roku 1515, ktorého dôsledky ovplyvnili politické dianie v strednej Európe na dlhé storočia.

Vydanie Bartoliniho *Odeporiconu* od Evy Frimmovej považujem za zásluhný počin v slovenskej historiografii. Práca na vydaní tohto humanistického „cestopisu“ bola iste neľahká, ale editorka ju zvládla bez väčších problémov. Verím, že jej edícia nájde ďalších nasledovníkov, a to nemyslím len jej kolegov v Historickom ústave SAV, od ktorých sa to očakáva hádam najviac, ale aj na iných historických pracoviskách. Vydávanie historických prameňov vo všeobecnosti, nielen tých rozprávacieho charakteru, ale aj diplomatických, považujem za povinnosť a akýsi dlh slovenských historikov voči vlastnej historiografii. Pramenné edície sú totiž významným príspevkom k rozvoju historického bádania nielen na Slovensku, keďže svojou povahou majú trvalú historickú hodnotu. Pozerať sa na ne cez prsty s komentárom, že pramene sú predsa na internete, je totiž krátkozraké.

Miloš Marek

STONE, Dan. *CONCENTRATION CAMPS. A short history*. Oxford : Oxford University Press, 2017, 176 s. ISBN 9780198790709.

Pri vyslovení slovného spojenia „koncentračný tábor“ sa väčšine vybaví obrazy z druhej svetovej vojny, holokaustu či priamo Osviečimu. Zaužívaná predstava o koncentračných táboroch v podobe systému extermináčnych, koncentračných či pracovných táborov súvisí s pomerne rozsiahlym výskumom nacistického režimu, ale aj s počtom táborov či najčastejšie prezentovaným spojivom medzi koncentračnými tábormi a hitlerovským Nemeckom. Napriek tomu, že najznámejšími koncentračnými tábormi sú tábory, ktoré boli pod správou nacistického Nemecka, používanie koncentračných táborov vzniklo niekoľko desaťročí pred nástupom Hitlera k moci. Navyše sa od konca druhej svetovej vojny koncentračné tábory naďalej používali na mnohých iných miestach v rozličných obmenách. I keď sú koncentračné tábory relatívne novým „vynálezom“, stali sa opakujúcim sa rysom vojny dvadsiateho storočia. Koncentračné tábory sa tak stali definujúcimi

symbolmi najväčšieho úpadku ľudstva a fenomén táborov sa stal dôležitým javom pre moderné globálne vedomie a identitu.

V prvom štvrtroku 2017 britský historik, profesor moderných dejín a riaditeľ výskumného strediska holokaustu na Royal Holloway, Londýnska Univerzita, Dan Stone spracoval dejiny fenoménu koncentračných táborov v publikácii *Concentration Camps. A short History* (Koncentračné tábory. Stručné dejiny). Vo svojom diele sa Stone zaoberá dejinami, pôvodom, genézou a klasifikáciou koncentračných táborov. K slovenskému čitateľovi sa Stonove knihy v slovenskom preklade zatiaľ nedostali, aj keď jeho diela o koncentračných táboroch, ich oslobodení a povojnovom období sú zásadnými prácami modernej historiografie. V najnovšej publikácii podáva stručnú celosvetovú históriu koncentračných táborov a ukazuje, že to boli nielen „šialení diktátori“, ktorí vytvorili tábory, ale aj mnohé štáty, vrátane tých s režimom liberálnej demokracie, ktoré v určitom bode svojej existencie využívali systém koncentračných táborov.

Pomerne útlu publikáciu Stone rozdelil na šesť hlavných častí v podobe kapitol, ktoré čitateľa prevedú nielen dejinami vývinu koncentračných táborov, ale aj historiografiou koncentračných táborov. V prvej kapitole podáva definíciu koncentračného tábora s použitím bohatej celosvetovej historiografie. Stone sa predovšetkým snaží „vytlačit“ uvedený pojem zo zaužívaného datovania vzniku počas Hitlerovej vlády v Nemecku a predstavy verejnosti o múroch, drôtovom plote či bráne s nápisom „Arbeit macht frei“.

Druhá kapitola prevedie čitateľa genézou koncentračných táborov. Stoneho dielo ide po stopách táborov a ich pôvod hľadá v koloniálnom svete na konci 19. a začiatkom 20. storočia. Predstavuje celosvetovú históriu koncentračných táborov a ukazuje rozdiely a podobnosti medzi rôznymi táborovými systémami, ktoré koncentračné tábory používali v 20. storočí. Medzi prvé koncentračné tábory zaraďuje tie, ktoré vznikli v nemeckých kolóniách v dnešnej Namíbii. V tejto časti sa pomerne namáhavo vysporadúva s dejinami britskej koloniálnej správy a koncentračných táborov, ktoré vznikli počas búrskej vojny.

Tretia časť knihy sa venuje systému koncentračných táborov nacistického Nemecka. Tie Stone kladie do globálneho kontextu a tiež vysvetľuje, čo koncentračné tábory nacistického Nemecka odlišuje od koncentračných táborov iných režimov. Okrem táborov vytvorených Nemeckom spomína aj koncentračné tábory vybudované Hitlerovými spojencami, ktoré vznikli nezávisle od Nemecka. Na tretiu časť plynule nadväzuje ďalšia časť venovaná systému koncentračných táborov v Sovietskom zväze vo forme gulagov, pričom sa autor snaží zbúrať viaceré jestvujúce stereotypy a zaužívané naratívny systém gulagov. Zároveň pripomína, že mnohí sovietski politickí väzni z nacistických koncentračných táborov prešli ako väzni do gulagov.

V piatej časti autor zhustene podáva prehľad o koncentračných táboroch pre internovanie Japoncov v USA, pre „nepriateľov“ režimu vo fašistickom Taliansku, Chile, Argentíne, či na Kube a Filipínach. Stone opisuje posledné fázy koloniálneho sveta a boj západných mocností o zachovanie svojich impérií aj za pomoci koncentračných táborov. Medzi inými upozorňuje na tábory jestvujúce v 90. rokoch 20. storočia v Bosne. Medzi posledné existujúce tábory zaraďuje tábory v Severnej Kórei.

Posledná kapitola sa okrem súčasnej spoločnosti, globálnemu svetu, chudobe a modernému otroctvu venuje aj legitimitate využívania termínu koncentračný tábor v dnešnom svete. Stone napriek kritickému postojovi voči politickej situácii medzi Izraelom a Palestínou, menovite Pásmom Gazy, polemizuje o využívaní a zneužívaní termínu koncentračný tábor. Stoneova úvaha sa obracia na utečenecké tábory vznikajúce v Európe a na Blízkom východe od začiatku utečeneckej krízy. Stone si kladie otázku, či krajiny tzv. globálneho juhu (alebo krajiny tretieho sveta), ktorého obyvatelia sú obeťami konzumu bohatého západu, žijú v obrovskom koncentračnom tábore. Autor ukazuje, ako sa tábory objavili na rôznych miestach v rôznych časoch a tvrdí, že tvorcovia táborových systémov sa do určitej miery učili jeden od druhého.

Stone vysvetľuje na relatívne krátkej, ale zato intenzívnej histórii koncentračných táborov schopnosť moderného štátu vybudovať túto extrémnu inštitúciu s cieľom ovládania obyvateľstva. Pri pohľade na ich vznik a šírenie po celom svete tvrdí, že koncentračné tábory slúžia v stave určitej krízy v spoločnosti na odstránenie časti populácie, ktorá je vnímaná ako ohrozujúca, nepriateľská alebo chorá. Vychádzajú zo súčasných poznatkov o táboroch a z filozofickej literatúry, ktorá sa nimi zaoberá, Stone uvažuje, že dejiny táborov nám hovoria o povahe moderného sveta, ako aj o špecifických režimoch.

Ani nie 180-stranová monografia tak predstavuje naozaj stručné dejiny koncentračných táborov, pričom využíva množstvo sekundárnej literatúry, a tak pôsobí ako sumár najdôležitejších prác venujúcich sa rozličným koncentračným táborom v 19. a 20., ale aj 21. storočí. Autor analyzuje koncentračné tábory jednotlivých režimov, porovnáva dôvody vzniku či podmienky táborových väzňov a obyvateľov, pričom sa snaží nájsť paralely, spoločné menovatele, ale i odlišnosti. Publikácia má aj prídavnú hodnotu dôslednej úvahy o potrebách vzniku táborov pre jednotlivé krajiny a režimy, pričom dejiny a vývoj táborov posúva do súčasnosti. Obrazová príloha začlenená priamo do textu ilustruje životné podmienky v jednotlivých koncentračných táboroch, čím približuje spoločné a odlišné črty táborov v rozličných krajinách v rozličnom čase.

Autor hneď v úvode upozorňuje, že kniha sa nesnaží byť podrobnou a komplexnou prácou o dejinách koncentračných táborov, ale má prezentovať odpovede na relevantné, nové otázky nadväzujúce na dejiny koncentračných táborov. Publikácia je napriek svojmu názvu nielen krátkymi dejinami koncentračných táborov, ale predstavuje aj teoretickú prácu o fenoméne snahy izolovania „nepriateľov“ štátov a režimov, ktorý Stone považuje za globálny jav bez geografického či politického limitu. Stonova práca taktiež slúži ako cenný materiál, ktorý zahŕňa v bibliografii nespočetné množstvo publikovaných diel na tému koncentračných táborov.

Napriek tomu, že angličtina sa stáva *lingua franca* v historickom výskume, bolo by vhodné nielen pre vedeckú obec, ale aj pre širšiu verejnosť, aby sa dielo objavilo aj v slovenčine. Kniha by totižto mohla inšpirovať nielen historikov pri novom výskume koncentračných táborov vo svetovom a domácom prostredí, ale mnohým čitateľom by predstavila existenciu rozličných koncentračných táborov v moderných dejinách i súčasnosti. Predložená publikácia *Concentration camps. A short History* je výsledkom dlhoročného výskumu Dana Stona a nepochybne dobrým základom a východiskom pri štúdiu a výskume fenoménu koncentračných táborov, avšak už ako sám názov napovedá, dielo približuje iba stručné dejiny táborov, ktoré mnohé javy síce objasnia, no iné iba načrtnú.

Denisa Nešťáková

Michal Štefanský / Slavomír Michálek

MÍLNIKY STUDENEJ VOJNY A ICH VPLYV NA ČESKOSLOVENSKO

(Od Trumanovej doktríny po Vietnam)

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED

GLOSÝ BIBLIOGRAFIA

1526 – 1848

KÓNYOVÁ, Annamária. *KAPITOLY K DEJINÁM REFORMOVANEJ CIRKVI NA VÝCHODNOM SLOVENSKU*. Prešov : Vydavateľstvo PU v Prešove, 2015. 163 s. ISBN 978-80-555-1539-7.

„Ekumenizmus sa uskutočňuje kráčaním. Na ceste s Ježišom, nie s mojím Ježišom proti tvojmu Ježišovi, ale s naším Ježišom. Cesta je jednoduchá: uskutočňuje sa modlitbou a pomocou druhých.“

pápež František

Citovaný výrok rímskeho pápeža Františka, ktorý adresoval 12. októbra 2016 účastníkom konferencie sekretárov Christian World Communions, je aktuálny pre religiózny priesor na celom svete, Slovensko nevynímajúc. Kresťanské komunity žijúce a pôsobiace v našej krajine disponujú stáročiami vlastných dejín. Dejín, ktorých udalosti a osobnosti sa nevyvíjali nezávisle od seba, ale vzájomne spolu koexistovali, ovplyvňovali sa a vytvárali spoločný dejinný rámec kresťanstva na Slovensku. Pápež František ukazuje cestu, akou by sme pri poznávaní a nazeraní na našu spoločnú kresťanskú históriu mali kráčať. Cestu poznávania nášho spoločného Ježiša, našich spoločných kresťanských dejín. Lebo dejiny kresťanstva na Slovensku nie sú paritnými dejinami katolíckej, pravoslávnej, luteránskej či reformovanej cirkvi a ich denominácií. Dejiny kresťanstva na Slovensku sú našimi spoločnými dejinami, dejinami nás všetkých, bez ohľadu nato, ku ktorému vyznaniu viery sa hlásime a ktorou cestou hľadania Krista kráčame.

Roku 2015 pribudla do pomyselnej historickej knižnice kresťanstva na Slovensku nová

publikácia s názvom *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*, plne rešpektujúca vyššie popísaný princíp. Autorkou tohto vskutku veľmi vydareného diela je renomovaná historička Annamária Kónyová. Publikácia vyšla v rámci riešenia projektu VEGA 01/0700/13 *Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v rannom novoveku*, na ktorom autorka publikácie participuje ako hlavná riešiteľka. Ide o publikáciu zostavenú z ôsmich vedeckých štúdií, z ktorých šesť už bolo skôr publikovaných vo vedeckých zborníkoch a časopisoch a dve boli vypracované výlučne pre potreby tohto diela. Z obsahového hľadiska sa predmetné štúdie venujú trom základným tematickým okruhom, a síce (1) priebehu kalvínskej reformácie na území východného Slovenska a jej špecifickým prejavom v zemepánskych mestečkách, slobodných kráľovských mestách a medzi slovenským obyvateľstvom, (2) fungovaniu reformovaných škôl a (3) otázkam šľachtickej konfesionalizácie v dejinách reformácie a rekatolizácie. Súčasťou publikácie je aj úvod, záver, cudzojazyčné resumé v anglickom a maďarskom jazyku, zoznam použitých prameňov a literatúry, a tiež prílohová časť, obsahujúca preklady piatich autentických dokumentov, priamo sa viažucich k publikovaným štúdiám (hornouhorské články reformovanej cirkvi, kanonické vizitácie reformovaných farností Vinné a Lubiša, testament Zuzany Lorántffy, školské zákony reformovanej školy v Košiciach). Pri zostavovaní jednotlivých štúdií autorka využívala primárne pramene pochádzajúce z Archívu Predtiskej reformovanej cirkvi v Sárospataku, Štátneho archívu v Prešove – pobočka Nižná Šebastová, Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu PU v Prešove, ďalej edície prameňov, a tiež staršiu i novšiu odbornú literatúru domácej i zahraničnej proveniencie.

Prvá z uverejnených štúdií predmetnej publikácie sa venuje problematike reformovaných synod a vierovyznaniu v Hornom Uhorsku v 16. storočí. Autorka v nej približuje proces vieroučného a územno-správneho konštituovania reformovanej cirkvi v Zátisí, Predtisi,

Zadunajsku, Hornom Podunajsku a na území okupovanom Turkami.

Druhá štúdia prináša kompaktný obraz o vzájomných vzťahoch kalvínov a evanjelikov v Hornom Uhorsku v ranonovovekom období, pre ktoré bola na jednej strane charakteristická nevraživosť a vzájomné teologické dišputy častokrát ústiace do vieroučných sporov, na strane druhej zase snaha o vytvorenie aspoň organizačnej, ak už nie vieroučnej jednoty. Ako príklad snahy o vytvorenie jednoty protestantských cirkví v Hornom Uhorsku autorka uvádza dve únie, a to šarišskú úniu (nedatovaná kvôli absencii pramenného materiálu) a zemplínsku kalvínsko-evanjelickú úniu (1597 až 1633).

Tretia štúdia približuje na pozadí poznatkov získaných štúdiom kanonických vizitácií Predtiskej reformovanej superintendencie uhorskej reformovanej cirkvi náboženský vývin v hornozemplínskych mestečkách (Vranov nad Topľou, Sečovce, Trebišov, Kráľovský Chlmec) v 16. – 17. storočí. Ide o vizitácie z rokov 1611, 1629, 1636, 1641, 1647, 1648, 1651, 1660, 1664, 1670 a 1671.

Štvrtá štúdia mapuje vývoj kalvínskej reformácie na území východného Slovenska od prvopočiatočného vzniku až do 19. storočia. Zachytáva samotný proces vývoja reformovanej cirkvi na vymedzenom území, prináša informácie o jej kľúčových udalostiach a osobnostiach, pojednáva o jej cirkevno-správnom usporiadaní a cirkevných zboroch a poskytuje informácie o početnosti a národnostnej príslušnosti jej veriacich.

V piatej štúdií sa autorka venuje problematike kalvínskeho školstva, pričom v jej prvej časti ho predstavuje vo všeobecnej (celouhorskej) rovine, v druhej časti zase približuje praktickú stránku jeho fungovania na príklade činnosti reformovanej školy v Košiciach.

Šiesta štúdia predstavuje osobnosť sedmohradskej kňaznej Zuzany Lorántffy, ktorej prínos pre dejiny reformovanej cirkvi v Hornom Uhorsku bola tak rozsiahla a veľkolepá, že obdobie jej života považujú historici zaoberajúci sa predmetnou problematikou za zlatý vek reformovanej cirkvi na sledovanom území. Siedma

štúdia pojednáva o význame (pozitívnom i negatívnom) aristokracie v dejinách reformovanej cirkvi v Zemplínskej stolici v 16. a 17. storočí. Za príklad „negatívneho“ vplyvu šľachtickej konfesionalizácie na dejinný vývoj reformovanej cirkvi označuje autorka šľachtický rod Perényi, ktorý až do smrti Gabriela Perényiho (†1567), zamedzoval slobodnému šíreniu kalvínskych myšlienok na Zemplíne. Ako pozitívne príklady, podporujúce šírenie reformovaných myšlienok v sledovanom regióne, uvádza autorka príslušníkov šľachtických rodov Drugeth, Rákóczi a Lorántffy.

Posledná ôsma štúdia približuje rekatolizačnú činnosť Žofie Báthory v zemplínskom regióne. V jej závere autorka neguje v staršej protestantskej historiografickej spisbe všeobecne rozšírený názor vykresľujúci Žofiu Báthory ako nekompromisnú a neoblomnú rekatolizátorku. Svoj názor opiera jednak o archívny výskum, ktorý z dôvodu nedostatku prameňov neumožňuje Žofii pripísať absolútne zásluhy na zániku každej reformovanej cirkevnej farnosti na Zemplíne, jednak reálne výsledky jej rekatolizačnej činnosti, ktoré neboli pre miestnych kalvínov ani fatálne, ani likvidačné.

Po formálnej stránke je publikácia napísaná prehľadne, s patričnou úpravou. Kladne možno hodnotiť aj samotné spracovanie témy a nadväznosť jednotlivých štúdií. Napriek tomu, že práca nie je typickým monografickým dielom, ale skôr súborom štúdií, má premyslenú štruktúru a pôsobí ako homogénny celok. K spracovaniu témy bola zvolená primeraná metodológia, ktorá poskytla vhodné nástroje k dosiahnutiu stanoveného cieľa. Autorka sa vyjadruje kultivovaným spôsobom, pričom využíva vedeckú terminológiu, ktorá si zaslúži pozornosť a ocenenie.

Vysoká vedecká úroveň publikácie vychádza z systematického, precízneho a hĺbkového výskumu autorky, ktorá sa prezentovanej téme profesne dlhodobo venuje, ako i nestrannosť a vysoká objektivita podania predmetného dejinného rámca reformovanej cirkvi na východnom Slovensku, predurčuje publikáciu k tomu, aby sa stala neoddeliteľnou súčasťou ak už nie povinnej, tak minimálne od-

porúčanej literatúry na všetkých slovenských vysokých školách vyučujúcich religionistiku, teológiu cirkevné dejiny či históriu. Publikáciu ocenia nielen študenti spomenutých odborov, ale zaiste aj záujemcovia o poznatky z regionálnych dejín východného Slovenska, života Zuzany Lorántffy a Žofie Báthory, dejín hornozemlinských mestečiek či dejín školstva a pedagogiky v Košiciach.

Záverom možno konštatovať, že publikácia s názvom *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*, ktorá je výsledkom náročnej práce s množstvom prameňov, jednoznačne zaplní biele miesta v slovenskej historickej, resp. religionistickej spisbe. Opraví aj omyly a nepresnosti týkajúce sa dejín reformovanej cirkvi na východnom Slovensku ako celku, resp. jej paritných tém prezentovaných v doterajšej nemnohej, spravila predrevolučnej, historiografickej spisbe. Publikáciu hodnotíme pozitívne a odporúčame všetkým odborníkom, ale aj milovníkom histórie, religionistiky a teológie, aby sa stala súčasťou ich knižného fondu.

Anton Liška

ČOVAN, Miroslav. *HISTORICKÉ NÁPISY ZO ŠARIŠA DO ROKU 1650. Corpus Inscriptionum Slovaciae 1 / Nápisy na Slovensku 1*. Martin : b. v., 2016. 269 s. ISBN 978-80-962250-3-2.

Monografia je jedným z výstupov projektu *APVV-0237-11 Stredoveké nápisy z územia Slovenska*. Je prvým zväzkom edície katalógov epigrafických pamiatok a predstavuje kvalitatívne novú kapitolu dejín slovenskej epigrafiky. Epigrafika je disciplína, ktorá sa vyvinula v komplexe pomocných vied historických, aby ho nakoniec presiahla nielen metodologicky, ale najmä výstupmi zasahujúcimi multidisciplinárny priestor stredovekých a novovekých dejín, dejín umenia, heraldiky či jazykovedy.

Jej základom je systematický terénny výskum, „desiatky prejdenných lokalít, stovky preskúmaných objektov, nespočetné množstvo hodín v archívoch“ a tiež náročné – týždne i mesiace trvajúce – lúštenie objavených nápisov.

Cieľom monografie Miroslava Čovana je „*podat' prostredníctvom katalógu a jednotlivých štúdií plastický obraz o vývoji a prípadných špecifikáciách šarišských nápisov vymedzenými kritériami*“. Výsledkom jeho úsilia je súpis zachytávajúci 266 epigrafických pamiatok. V mnohých prípadoch ide o objav, prvé zachytenie a interpretáciu pamiatky alebo o aktualizáciu starších údajov, prípadne opravu nesprávnych údajov. Nie je to však len katalóg. „*Kritický prístup ku každej jednotlivéj pamiatke*“ a „*interpretácia z rôznych aspektov*“ dáva práci vedecký rozmer a je plnohodnotnou kritickou edíciou.

Samotnej edícii historických nápisov predchádzajú kapitoly obsahujúce výklad nových poznatkov v kontexte doterajšieho stavu bádania v problematike. Kapitola Šariš v stredoveku a v ranom novoveku z hľadiska *epigrafie* osvetľuje kultúrno-historické súvislosti výskytu nápisov a prináša okrem iného úvahy o tom, prečo je existencia nápisov v období 9. – 12. storočia nepravdepodobná. Ozrejmjuje historické okolnosti vplývajúce na vznik nápisov, akými boli existencia Šarišského hradu ako centra stolice, konanie trhov, prítomnosť vicearchidiakonátu a kláštorov. Autor charakterizuje epigrafický materiál z rôznych aspektov: z hľadiska spôsobu zhotovenia a materiálu epigrafických nosičov, z hľadiska pôvodného umiestnenia nosičov a obsahu nápisov (nápisu komentujúce umelecké dielo, biblické, dedičné, funerálne a vlastnicke nápisy, informácie o realizácii diela, letopočty, nápisy verejno-didaktického charakteru). Paleografická a jazyková analýza približuje prítomnosť jazykov a vývoj písma od románskej majuskuly po humanistickú kurzívu.

V kapitole *Pôvod šarišských nápisov a ich tvorcov* identifikuje štyri kultúrne okruhy s vplyvom na epigrafickú tvorbu územia (taliansky kultúrny okruh, oblasť centrálného Uhorska, oblasť Malopoľska s Krakovom

a nakoniec oblasť rakúsku a nemeckú s prevažne nemeckým obyvateľstvom).

Samotná edícia je zostavená podľa vzoru nemeckých a českých epigrafických vydaní. Chronologicky zoradené katalógové jednotky tvorí záhlavie vytvorené zo základnej lokalizácie a datovania, pomenovanie nosiča a bližšie určenie nosiča a nápisu, materiálu, techniky vyhotovenia a opis prípadného poškodenia, prepis nápisu a jeho preklad do slovenčiny, komentáre k zápisu, jeho heraldike, literatúra vzťahujúca sa k nemu, komentáre zhotoviteľom nápisu, výsledky archívneho výskumu a poznámkový aparát.

Monografia obsahuje trinásť registrov – okrem menného, miestneho a jazykového, aj register stanovníšť a nosičov, umelcov a remeselníkov, register písma a ikonografie, register ustálených sentencií a prísloví, devíz, biblických citátov, iniciál a monogramov a erbov. Súpis završuje aj epigrafická mapa Šariša – geografické znázornenie lokalít s výskytom epigrafických jednotiek

a tiež farebná obrazová príloha so 171 vyobrazeniami popisovaných epigrafických jednotiek.

Ako zdôrazňuje Miroslav Čovan, stav problematiky nie je jeho prácou uzatvorený a budúcnosť prinesie nové objavy. Upozorňuje tiež na to, že v niektorých prípadoch paleografická analýza písma umožňuje presnejšie datovanie vzniku svojho nosiča (kostol, zvon, maľba a pod.). Jeho minuciózna práca nemá len epigrafický rozmer. Vedecky spracovaný katalóg presahuje svoj žáner a vstupuje do iných diskurzov.

Multidisciplinárny prístup systematických epigrafických štúdií prináša nové poznatky o kultúrnych dejinách Šariša v stredoveku a časti novoveku. Ako jedna z prvých svojho druhu na Slovensku je určená nielen odborníkom, ale aj všetkým, ktorých priťahujú dejiny vo svojej hmotnej i duchovnej podobe.

Ivona Kollárová

IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – VIRŠINSKÁ, Miriam. *NA CESTE K LITERÁRNEJ VZÁJOMNOSTI. Poľsko-slovenský dialóg*. Bratislava : SDK SVE v spolupráci s Historickým ústavom SAV, 2013, 133 s. ISBN 978-80-970376-2-8.

Od začiatkov inštitucionalizovaného spoločenskovedného bádania na Slovensku sa pestovala tradícia kritického vydávania korešpondencie dôležitých postáv národného hnutia. Osobné pozostalosti uchovávané vo fondoch Matice slovenskej, Slovenskej národnej knižnice, Literárnom archíve Památniku národného písemníctví v Prahe a v ďalších pamäťových inštitúciách systematicky skúmali, spracovávali a vydávali dve generácie historikov, literárnych historikov a archívárov. Ján Vladimír Ormis, Ján Ambruš, Pavol Vongrej, Cyril Kraus, Augustín Maťovčík, Vladimír Matula a ďalší sprístupnili pre vedecké skúmania veľké množstvo prameňov. Bolo to v období, keď výskum tzv. národného obrodzenia patril medzi kľúčové problémy slovenskej historiografie a priťahoval záujem bádateľov. Zároveň sa mu zo strany zodpovedných orgánov dostávalo náležité podpory, ale i „ideologickej kontroly“.

Po zmene režimu v roku 1989 este istú dobu rozbehnutý vlak pokračoval zotrvačnosťou ďalej. Odchodom väčšiny predstaviteľov povojnovej generácie, všeobecným poklesom podpory vedy so strany štátu sa v priebehu štvrtstoročia karta obrátila. Generačná výmena neprebhla, na katedrách histórie a akademických pracoviskách sa prvá polovica „dlhého“ 19. storočia ocitla na vedľajšej koľaji. Navyše, vydávanie kritických edícií dokumentov sa vinou scientometrickej „logiky“ prepadlo na okraj záujmu. Výskum síce úplne neustrnul, prevažná časť prác však slovenské národné hnutie skúma cez prizmu etnocentrizmu bez reflektovania celouhorských a širších európskych a prirodzene i slovanských súvislostí.

Autorskej dvojici zloženej z príslušníkov dvoch generácií slovenskej historiografie sa podarilo týmto nedostatkom vyvarovať. Recen-

zovaná publikácia tematizuje doteraz málo preskúmanú otázku recepcie kollárovskej idey slovanskej vzájomnosti v poľskom národovectvom prostredí, na príklade Adama Junosza Rościszewského (1774 – 1844). Svojou koncepciou sa nachádza na rozhraní medzi prípadovou štúdiou, monografiou a kritickou edíciou prameňov. Pozostáva z dvoch štúdií a 23 edovaných dokumentov.

Ústrednou postavou knihy a pisateľom, resp. adresátom listov je A. J. Rościszewský, poľský aristokrat z Haliče. Miriam Viršínská približuje Lvov ako stredisko poľskej a ukrajinskej národnej agitácie. Hlavné mesto rakúskej provincie Halič vďaka univerzite a múzeu Ossoleńských sa stalo popri Krakove, Varšave a Poznani stalo jedným zo štyroch centier poľskej kultúry. Rościszewský mal na tom významný podiel ako zberateľ, literát, ale predovšetkým ako mecén a propagátor Ossolinea v kruhoch slovanských vzdelancov, najmä poľských, českých a prostredníctvom nich i slovenských. V tomto kontexte sa ešte vypuklejšie ukazujú slabosti a limity slovenského národoveckého prostredia, ktorého aktivity ostávali bez výraznejšej ekonomickej a politickej podpory aristokracie a novo sa formujúcej a silnejúcej buržoázie.

Tatiana Ivantyšinová v druhej časti predstavila kontakty Jána Kollára s poľským národoveckým prostredím, jeho dynamiku od začiatku 20. rokov 19. storočia až po Kollárovo krátke pôsobenie vo Viedni na sklonku života. Tvorca koncepcie slovanskej vzájomnosti si bol dobre vedomý toho, že „poľská otázka“ pri obnove kultúrnej jednoty slovanského národa predstavuje najväčší konfliktný potenciál. Kollár ho však prehliadal, resp. podceňoval. Autorka správne poukazuje na to, že poľskí vzdelanci, s ktorými udržiaval kontakty J. Kollár, boli v poľských národoveckých kruhoch pre ich lojálny postoj voči Rusku stále viac marginalizovaní. Druhou bariérou pre intenzívnejšiu poľsko-slovenskú spoluprácu v intenciách kollárovskej vzájomnosti bolo výrazné zastúpenie šľachty a aristokracie v poľskom národnom hnutí, ktoré ju zblížovalo s reformným hnutím maďarskej šľachty.

Na začiatku 30. rokov sa protiruské nálady v časti poľskej spoločnosti (podobne ako v prostredí uhorsko-maďarskej šľachty) transformovali do rusofóbie, kým prevažná časť slovanského sveta ďalej pestovala predstavu Ruska ako mocného dubiska. Prostredníctvom názorov a aktivít Rościszewského tak máme možnosť spoznať uvažovanie a konanie, používajúc výraz Jána Kollára, „*poľského vzájemníka*“. Ako ukazujú autorky knihy, prostredníctvom komunity českých úradníkov pôsobiacich vo formujúcom sa novom centre haličskej provincie mal gróf Rościszewský najintenzívnejšie väzby na české národovecké prostredie a cez neho i na evanjelický prúd slovenského národného hnutia.

V tretej časti *Dokumenty* je publikovaný doteraz nepoznaný životopis Jána Kollára, ktorý si Rościszewský vyžiadal pre svoj projekt životopisov „*slávnych a zaslúžilých mužov literatúry slovanského sveta*“. Nasleduje 22 prevažne neznámych listov, ktoré napísal A. J. Rościszewský alebo mu boli adresované. Okrem J. Kollára udržiaval poľský gróf kontakty s E. Štúrom, B. J. Červenákom, P. J. Šafárikom či K. Kuzmánym. Rozsahom síce nevelká, no obsahovo zaujímavá korešpondencia ilustruje, aká bola reálna podoba slovanskej vzájomnosti a skutočný charakter ich vzájomných vzťahov. Najväčší priestor sa tradične venoval informovaniu o literárnom pohybe, o knižných novinkách, problémom pri distribúcii a výmene kníh.

Predstavená kniha je vydareným príspevkom venovaným 220. výročiu narodenia Jána Kollára. Prináša doteraz neznáme listy z fondov rukopisného oddelenia Jagellonskej knižnice v Krakove a Literárneho archívu Památniku národného písennictví v Prahe. Na príklade doteraz systematicky neprebádanej postavy grófa A. J. Rościszewského predstavuje rozdielne východiská a odlišné spôsoby recepcie idey slovanskej vzájomnosti v poľskom a slovenskom (uhorskom) národnom hnutí.

Peter Šoltés

1848 – 1945

ZEMKO, Milan – HANULA, Matej (Eds.). *MILAN HODŽA NA VRCHOLE POLITICKEJ KARIÉRY. Prejavy a články (1932 – 1938)*. Bratislava : Pro história, 2014, 350 s. ISBN 978-80-971247-5-5.

Kvalifikovaným kritickým vydávaním historických prameňov slovenská historiografia stále intenzívnejšie a cieľavedomejšie spláca svoj dlh voči vlastnej vednej disciplíne. Výrazom uvedenej snahy je aj výber z prejavov a článkov Milana Hodžu, ktoré vznikali v rokoch 1932 – 1938. Editori v nej nepriamo, no na omnoho vyššej odbornej úrovni nadviazali na šesťzväzkovú sériu bohatej a tematicky rozvetvenej Hodžovej publicistiky z rokov 1903 – 1934. Tieto zväzky vychádzali v období I. ČSR. Ich zámer v čase publikovania síce sledoval v prvom rade politické ciele svojho autora, no ako dobový dokument je ich obsah stále prínosný aj pre dnešného historika či iného používateľa.

Terajšia anotovaná publikácia obsahujúca 214 dokumentov výrazne posúva naše poznanie nielen o ambicióznejšej osobnosti M. Hodžu, keď vrcholila jeho politická kariéra, ale aj o dramatickej dobe, v ktorej vykonával svoje najvyššie funkcie. Kniha po odbornej stránke spĺňa všetky náročné kritériá na kritické vydávanie historických prameňov. Je vybavená archeografickým úvodom (spolupracovala na ňom Jaroslava Rogul'ová), potrebnými vysvetľujúcimi a doplnujúcimi poznámkami, ako aj stručným náčrtom politického profilu a života Milana Hodžu. Myslím, že každý bádateľ zaoberajúci sa jednak originálnou postavou tohto politika, ktorý svojimi aktivitami a svojím rozhľadom ďaleko prerástol domáce hranice, jednak slovenskými politickými, hospodárskymi a kultúrnymi dejinami v tridsiatych rokoch minulého storočia, po publikácii s vďakou siahne.

Iniciátorom tejto potrebnej a prínosnej edície bol historik Milan Zemko, ktorý sa, žiaľ, jej vydania už nedožil. Pri jej finalizácii zrejme najviac práce odvieďol súčasný bádateľ

a znalec agrárneho hnutia na Slovensku Matej Hanula, ktorý ju vybavil kvalitnými kritickými poznámkami, regestami (škoda, že nemajú aj anglickú verziu), stručným životopisno-politickým profilom M. Hodžu, ako aj výberovým biografickým slovníkom o dôležitých osobnostiach, ktoré sa v materiáloch spomínajú.

Vnútorňa štruktúra pramennej edície má trochu netradičnú formu. Zostavovatelia v nej nezachovávajú tradičný chronologický princíp, ale ho vnútorne kombinujú s tematickým delením. Publikované dokumenty sa členia do dvoch časových úsekov: 1932 – 1935 a november 1935 – september roku 1938, keď Hodžova vláda podala demisiu. Logickým medzníkom dvoch časových etáp je koniec roka 1935, keď sa M. Hodža stáva predsedom československej vlády. Dva spomínané časové úseky sa vnútorne členia do troch obsahovo navzájom previazaných tematických celkov. Prvý obsahuje materiály, v ktorých sa Hodža zaoberal zahranično-politickými otázkami a svojou koncepciou vytvorenia bloku stredoeurópskych štátov. Táto koncepcia nadobudla osobitnú aktuálnosť po nástupe nacistov k moci v Nemecku. Druhý tematický okruh, z hľadiska rozsahu a počtu uverejnených materiálov najbohatší, sa týka postavenia Slovenska v republike, citlivých česko-slovenských vzťahov v nej, ako aj otázok demokratického systému československého štátu v danej dobe. Obsah tretej časti materiálov sa zameriava na hospodársku problematiku s akcentom na potreby a ciele agrárnej strany na Slovensku. Zatiaľ čo v prvých dvoch tematických okruhoch sa Hodža prezentuje v prvom rade ako rozhladený štátnik európskeho formátu, v tretej téme chtiac-nechtiac často prevažujú jeho stranícko-politické postoje.

Pramene v anotovanej publikácii ponúkajú pozornejšiemu čitateľovi veľa podnetov na lepšie poznávanie viacerých problémov z moderných slovenských dejín a inšpiráciu pre ich ďalšie rozpracovanie. Za pozornosť stojí aj fakt, že Hodža vo svojich vystúpeniach veľakrát používal aj historické argumenty. U politikov to síce nie je nijaká zvláštnosť, no v tomto prípade to nie sú iba účelové nekvalifikované frázy, ale za ich znením sa spravidla

skrýva hlbšia znalosť historických faktov a súvislostí, ktoré autor textov dôverne ovládal. Prírodzene, nasledujúce roky a desaťročia amonhé Hodžove zväčša optimistické tvrdenia, predpovede a závery nepotvrdili či priamo vyvrátili. Napriek tomu ich obsah ostáva zaujímavým historickým prameňom, s istým dosahom aj pre našu súčasnosť.

Ivan Kamenec

HLAVINKA, Ján. „DÓJŠŤ SILOU-MOCO U NA SLOVENSKO A INFORMOVAŤ...“ *Dionýz Lenárd a jeho útek z koncentračného tábora Majdanek*. Bratislava : VEDA; Historický ústav SAV, 2015, 149 s. ISBN 9788022414814.

Ján Hlavinka sa vo svojej najnovšej knihe venuje osobe Dionýza Lenárda a jeho úteku z koncentračného tábora Majdanek. Postava Dionýza Lenárda je na rozdiel od Rudolfa Vrbu alebo Alfréda Wetzlera menej známa, a už len tým je Hlavinkova publikácia zaujímavá.

Samotnú knihu je možné rozdeliť na dve časti. V prvej sa nachádza štúdia, ktorej autorom je Ján Hlavinka a v druhej je Lenárdovo svedectvo, ktorým chcel informovať o podmienkach v tábore Majdanek. Dionýzovi Lenárdovi sa podarilo ujsť z už spomínaného tábora a v lete 1942 sa vrátiť na Slovensko a informovať o podmienkach v koncentračných táboroch. On sám bol v jednom z prvých transportov z územia slovenského štátu v roku 1942. Ján Hlavinka sa nesústreďí len na osud Dionýza Lenárda počas obdobia vojnového Slovenského štátu, ale pokúša sa v rámci dostupných prameňov zrekonštruovať Lenárdov život už od detstva. Vďaka rozsiahlemu archívnemu výskumu podáva informácie o sociálnom zázemí rodiny Lenárdovej, taktiež ciele príslušníkov mladej generácie na umeleckom poli, ktoré však boli znemožnené zlou hospodárskou situáciou rodiny. Spomína nutnosť mladého Dionýza pracovať na pozícii čašníka, ale taktiež jeho snahu emigrovať

do Palestíny, kde sa mu podarilo na niekoľko rokov uchýtiť. Za mladým sionistom vycestovali aj jeho rodičia so sestrou, avšak nakoľko nemali povolenie pre pobyt miestne úrady ich poslali späť do Československa. Podobný osud neskoršie postihol aj samotného Lenárda, ten sa z Palestíny vracia naspäť do Československa. Okrem sledovania Dionýzovho osudu a jeho svedectva z Majdanku sa Ján Hlavinka v prvej časti knihy venuje aj radikalizácii slovenskej spoločnosti voči židovskému etniku a postupu slovenských politických predstaviteľov od jesene roku 1938. Je zaujímavé, ako v texte prepája osud jednej rodiny spolu s rasistickou politikou slovenského štátu, resp. ešte v období po Mnichovskej dohode Slovenskej krajiny (transporty Židov na územie odstupované Maďarsku v rámci prvej Viedenskej arbitráže). Následne sa autor venuje odbornému popisu procesu dehumanizácie židovského obyvateľstva zo strany slovenského štátu. Tento proces, ktorý vyústil v tragických deportáciach na územie Poľska, vníma v širokom kontexte, pričom používa nielen výsledky svojho archívneho výskumu, ale aj domácej či zahraničnej historiografie. Následne, pri skúmaní osudu Dionýza Lenárda, sa nezastavuje len pri popise udalostí z roku 1942, ale vo svojom výskume sa mu podarilo sledovať aj Lenárdov osud po jeho príchode na územie slovenského štátu. Uvažuje nad tým, kto mohol byť oboznámený s jeho svedectvom a ako mohlo ovplyvniť konanie ľudí v danom období. Následne sleduje Lenárdov osud až po ukončenie vojnového konfliktu (jeho zatknutie, pobyt v koncentračnom tábore v Seredi, útek do Maďarska, no taktiež aj Slovenské národné povstanie, opätovné zatknutie a následne jeho transport do Ohrdruf – kde aj pravdepodobne zahynul). V druhej časti knihy sa nachádza správa, ktorú napísal Dionýz Lenárd a ktorá týmto spôsobom po prvýkrát vychádza v slovenčine. V zahraničí bola oddávna známa pod názvom „*správa neznámeho mladého Žida zo Slovenska*“ a existuje niekoľko verzií v rôznej dĺžke a stave zachovanosti.

Dionýz Lenárd vo svojej správe, ktorá sa nachádza v druhej časti knihy, opisuje situá-

ciu pred transportom, správanie sa dozorcov Hlinkovej gardy, ale aj samotný transport. Pri opise situácie v Majdanku spomína nedostatčnú stravu, samotnú prácu, ale aj chovanie sa dozorcov voči obyvateľom tábora či fungovanie čierneho trhu. Po pár dňoch strávených v tábore dospel k zhodnoteniu, že ak chce prežiť, musí z tábora ujsť. Útek dlhodobo neplánoval a jeho potenciálny úspech tak závisel aj na pomoci zo strany domáceho obyvateľstva, ktorej sa mu neskôr aj dostalo. Následne opisuje príchod na Slovensko, kde je možné nájsť aj niekoľko kritických poznámok na reakciu ľudí, s ktorými sa stretol a informoval ich o reálnej situácii v táboroch. V správe otvorene nesúhlasí s textom novinára Fritza Fialu, ktorý v bratislavských novinách *Grenzbote* otvorene fabuloval, keď písal o dobrých podmienkach v táboroch a tým dezinformoval širokú verejnosť. Aj vďaka tejto informácii je možné aspoň čiastočne identifikovať dobu vzniku danej správy. Vo svojej správe sa Lenárd pokúša potenciálneho čitateľa dezinformovať o svojich ďalších plánoch a píše teda o svojom zámere odísť do Maďarska. Lenárd, evidentne si uvedomujúc, že jeho správa sa môže dostať aj do rúk zamestnancom bezpečnostných orgánov, sa týmto spôsobom snažil predísť svojmu zadržaniu. Do Maďarska sa presunul až po úteku z tábora v Sereďi na jar 1944. Po krátkej dobe sa však vrátil naspäť na Slovensko, pretože územie Maďarska bolo okupované nemeckými vojskami. Tieto údaje sa však už pochopiteľne v správe nenachádzajú.

Publikácia Jána Hlavinku o Dionýzovi Lenárdovi predstavuje zaujímavý príspevok k diskusií o problematike holokaustu na území slovenského štátu a zároveň nám predstavuje príbeh muža, ktorý sa aj napriek všetkej nepriazni osudu rozhodol nepoddať sa a pokúsiť sa informovať čo najviac ľudí o situácii v táboroch, v snahe zachrániť životy svojich spoluobčanov.

Martin Posch

PREHLADNÉ PRÁCE

BALÁŽI, Peter a kol. *HISTORIOGRAFIA FINANCIÍ NA ÚZEMÍ SLOVENSKA*. Praha : Wolters Kluwer, 2016, 270 s. ISBN 978-80-7552-484-3.

Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis (História je svedkom času, svetlom pravdy, životom pamäti, učiteľkou života, poslom dávnych čias) – Cicero, *O rečníkovi*. Toto sú úvodné slová vedeckej monografie s názvom *Historiografia financií na území Slovenska* spracovanej autorským kolektívom (Kornélia Beličková, Zuzana Staričková, a Jozef Laciňák) pod vedením Petra Balážiho, ktorá sa dostala ku koncu roka 2016 na puľty našich knižkupectiev.

Ako už z názvu vedeckej monografie vyplýva, zaoberá sa predovšetkým históriou financií, finančnej vedy a finančných inštitúcií na území Slovenska a štátnych útvarov, ktoré mu predchádzali. Pri prvom pohľade na použitú literatúru je zrejmé, že autori čerпали nielen zo sekundárnych zdrojov, ale využili aj originálne spisy, čo predstavuje veľké pozitívum a zároveň by sme ju vďaka tomu mohli zaradiť medzi vysoko odborné, predovšetkým však originálne diela. Samotná vedecká monografia obsahuje štyri hlavné kapitoly a množstvo podkapitol, ktoré sa navzájom dopĺňajú a logicky na seba nadväzujú. Snahou autorov bolo „*zdokumentovať na základe dostupných zdrojov, materiálov či archívnych dokumentov a archíválií ... vývoj financií a finančnej vedy v jednotlivých spoločensko-ekonomických formáciách...*“ Ich cieľom bolo zosumarizovať a zakomponovať jednotlivé miľníky finančnej vedy do časového sledu a tým poskytnúť čitateľovi celkový prehľad o danej problematike, pričom možno konštatovať, že sa im podarilo daný cieľ dosiahnuť. Pre určité oživenie vedeckého textu sú v monografii uvedené tabuľky, grafy a schémy, ktoré zároveň poskytujú čitateľovi určitú možnosť lepšie sa zorientovať v problematike a vytvoriť si celkový obraz o nej. Neoddeliteľnou súčasťou začiatku každej kapitoly je citát, ktorý vyplýva práve z obsahového zamerania nasledu-

júcej kapitoly. Ako už bolo spomenuté, vedecká monografia je rozdelená na štyri hlavné kapitoly, a to: *Historiografia finančnej vedy v kontexte všeobecných poznatkov o vede; Historiografia financií v jednotlivých spoločensko-ekonomických formáciách vývoja spoločnosti; Historiografia vývoja municipálnych financií na našom území a Historiografia finančnej správy na našom území.*

V prvej kapitole sa autori venujú problematike vzniku a vývoja samotnej finančnej vedy. Vychádzajú zo skutočnosti, že finančná veda je neoddeliteľnou súčasťou ekonomických vied, ktoré tvoria súčasť spoločenských vied. Poukazujú pritom na skutočnosti a faktory, ktoré podmienili a ovplyvnili jej vývoj. Neodmysliteľnou súčasťou kapitoly sú aj životopisy jednotlivých ekonómov, ktorí korigovali samotný vývoj finančnej vedy a jej smerovanie. Autori tu pracujú so základným pojmovým aparátom a vhodne vysvetľujú tento terminologický aparát, ktorý je v ďalších kapitolách nevyhnutný pre porozumenie predmetnej zložitej problematiky.

Druhá kapitola sa zameriava na historiografiu financií na území Slovenska od stredoveku, cez obdobie Rakúsko-Uhorska, prvej svetovej vojny, prvej Československej republiky, obdobia druhej svetovej vojny, druhej Československej republiky až po nežnú revolúciu v roku 1989, pričom jednotlivé obdobia sú doplnené viacerými historickými míľnikmi, ktoré ovplyvnili formovanie financií na území Slovenska. V stručnosti je spomenuté aj obdobie antiky a stav financií a finančnej vedy v tomto období a jeho prínos pri formovaní financií na našom území. Na záver je vymedzený pojem finančná inštitúcia a jej formovanie počas prechodu z feudálnej spoločnosti na kapitalistickú, pričom osobitná pozornosť sa venuje daňovému systému v Anglicku počas industriálnej revolúcie.

V tretej kapitole sa čitateľ dočíta o dejinách a hospodárení nižších municipálnych jednotiek, a to miest a obcí na našom území od čias feudalizmu až po súčasnosť. Osobitnú pozornosť autori venujú slobodným kráľovským mestám, ktoré sa vyznačovali určitým výostným postavením vyplývajúcim z ich štatútu a dôležitosti pre panovníka. Autori sa v tejto kapitole zameriavajú

na jedno z najdôležitejších kráľovských miest – na Kremnicu, ktorá nepochybne patrila v tomto období medzi najvýznamnejšie kráľovské mestá na území Slovenska. Kapitola je obohatená o rôzne tabuľky zachytávajúce hospodárenie a finančné ukazovatele miest a obcí v minulosti i súčasnosti.

Posledná kapitola pojednáva o dejinách finančnej správy na území Slovenska od obdobia vládnutia Márie Terézie až po súčasnosť. V rámci tejto kapitoly a tematického celku sa čitateľ dočíta o dejinách počtovníctva a účtovníctva od jeho počiatkov (14. stor, keď sa datuje vznik moderného účtovníctva) až po súčasnosť. V nadväznosti na problematiku počtovníctva a účtovníctva sa daná kapitola zaoberá národným účtovníctvom, pričom daný tematický okruh je obohatený o prehľadnú tabuľku s časovým vývojom systému národných účtov a osobností, ktoré sa pričínili o jeho rozvoj, čo dokresľuje celkový chronologický prehľad o systéme a vývoji účtovníctva. Na záver je potrebné zdôrazniť, že publikácia podobného charakteru na slovenskom knižnom trhu dosiaľ absentovala. Je nepopierateľné, že autori sa predmetnou problematikou zaoberajú vo svojej profesionálnej praxi, čoho dôkazom je sumarizácia nesmierneho množstva pojmov, kategórií, údajov a faktov na základe historicky doložených zdrojov, ktoré sú deklarované v závere vedeckej monografie ako súčasť použitej literatúry. Predmetná vedecká monografia je na vysokej odbornej úrovni a predstavuje vhodný zdroj informácií pre každého čitateľa, ktorý si chce rozšíriť vedomosti o histórii financií na území Slovenska. Vzhľadom na skutočnosť, že obsahuje viacero tematických okruhov, ktoré súvisia aj s pedagogickým procesom na univerzitách a vysokých školách ekonomického i historického zamerania, považujem ju aj za vhodnú doplnkovú literatúru pre študentov, ktorí si chcú zlepšiť prehľad o historiografii financií. Posledné odporúčanie pre autorov je, nájsť spôsob, ako predkladanú vedeckú monografiu preložiť do svetových jazykov a šíriť jej obsah v európskom či celosvetovom prostredí.

Matej Boór

číslo 2 ■ 2017 ■ 16. ročník ■ cena 3,30 € (100,- Kč)

História

REVUE O DEJINÁCH SPOLOČNOSTI

Koniec obdobia chaosu • Hákový kríž v Svätej zemi • Vražda nenávideného zradcu • Zázrak z Walesu • Tajomstvá herbárov

KRONIKA

SPRÁVA Z KONFERENCIE – VÝSKUM NÁRODNOSTNEJ POLITIKY A NÁRODNOSTNÝCH VZŤAHOV V 20. A 21. STOROČÍ

Problematika národnostných vzťahov a národnostnej politiky patrí stále k aktuálnym témam, pričom ponúka množstvo nezodpovedaných otázok. Napomôcť k riešeniu niektorých z nich mala aj medzinárodná konferencia s názvom *Výskum národnostnej politiky a národnostných vzťahov v 20. a 21. storočí*, ktorá sa uskutočnila v reprezentatívnych priestoroch Historickéj auly Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Organizátori stretnutia vybrali dni 14. a 15. novembra 2016 a na realizácii celej konferencie sa podieľali inštitúcie: Katedra histórie, Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Centrum spoločenských a psychologických vied SAV v Košiciach. Konferenciu svojim prihovorom oficiálne otvoril prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., ktorý privítal zúčastnených hostí. Podujatie sa uskutočnilo aj vďaka projektu APVV *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*. Hlavným cieľom projektu je analýza tendencií vývoja národnostných vzťahov v rokoch 2004 – 2014, a to najmä stratégia národnostnej politiky SR, demografický vývoj národnostných menšín na začiatku 21. storočia či skúmanie historickej pamäte s osobitným zameraním na historické udalosti s etnickým pozadím a iné. Súčasťou projektu je aj interdisciplinárne orientovaný empirický výskum.

Prvý deň konferencie (14. novembra 2016) v bloku s názvom *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku – Národnostná politika ako predmet vedeckého výskumu*, vystúpil Štefan Šutaj (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Košice). Ústrednou témou príspevku s názvom *Tendencie výskumu národnostných vzťahov a národnostnej politiky na Slovensku* bolo predstaviť samotný projekt APVV, vďaka ktorému sa môže uskutočniť výskum zameraný na tendencie vývoja národnostných vzťahov na Slovensku v priebehu 20. a 21. storočia. Ako hlavný garant celého výskumu uviedol základné ciele, myšlienku, východiská, ako aj spolupracujúce pracoviská SAV, ktoré vo svojej pracovnej náplni nadväzujú na tradíciu výskumu národnostnej problematiky z predchádzajúcich projektov s podobnou tematikou. Okrem doposiaľ vypublikovaných prác, vyzdvihol najmä 3 základné ciele rozbiehajúceho sa projektu: prvým je zamerať sa v oblasti bádania na podrobný výskum národnostného vývoja v rokoch 2004 – 2014, okrem základných stratégií mapovať demografický vývoj, činnosť vlád a ich postoj voči menšinám, monitoring tlače, legislatívu spolu so sociodemografickými a sociogeografickými procesmi. Nakoľko sa jedná o projekt aplikačný – ďalším cieľom je empirický výskum, spolu s orientáciou na študentov, ako aj prezidentskú kanceláriu. Štefan Šutaj vyzdvihol historický výskum s presadzovaním nových inovačných smerov, pričom k základným princípom patrí popis historického javu kritickou metódou. Historické udalosti môžeme vnímať izolovane, je preto žiaduce využívať celé spektrum historických metód, dotazníky a následne prostredníctvom výsledkov z nich mapovať ako sa menili skúmané javy. V problematike prvého bloku pokračovala dvojica Jozef Výrost a Michal Kentoš (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Košice) s referátom *Reflexia stavu a vývoja etnických vzťahov na Slovensku: K možnostiam empirického výskumu*. Téma minorít sa týka všetkých krajín sveta. Pre etnický kontinent je teda charakteristická etnická rôznorodosť. Podiel menšín má buď väčšinové, alebo menšinové zastúpenie v závislosti od krajín. Veľkému záujmu o riešenie týchto otázok spojených s menšinovou problematikou nasvedčujú aj základné dokumenty o minoritách. Autori okrem dokumentov predstavili aj iniciatívy, ktoré existujú vo svete

a venujú sa národnostnej problematike, spolu s výsledkami a grafmi obsahujúcimi výsledky prieskumov EU MIDIS European Union minorities and discrimination survey. Nasledoval príspevok *Etnické vzťahy a ich prezentovanie v politologických časopisoch na Slovensku*, v podaní Janky Šutajovej (Katedra politológie FF, UPJŠ v Košiciach). Autorka sa zamerala na päť konkrétnych časopisov: *Studia Politica Slovaca*, *Politické vedy*, *Slovenská politologická revue*, *Sociálne a politické analýzy* a *Annales Scientia Politica*, prostredníctvom ktorých sa pokúsila oboznámiť vedeckú verejnosť o problematike etnicity. Hlavným zámerom bolo priniesť skúmané údaje na základe príspevkov zameraných na etnicitu – pričom väčšina príspevkov v časopisoch skúma slovanstvo, menšiny, občianstvo vo všeobecnosti, ako aj vznik Európskeho občianstva. Najviac článkov za posledných 20 rokov mapovalo multikulturalitu a migráciu, spolu s prácami zameranými na menšiny žijúce v rôznych krajinách ako aj na Slovensku, pričom v našich zemepisných šírkach sa uprednostňoval výskum maďarskej a rómskej menšiny. Centrum spoločenských a psychologických vied – Prognostického ústavu SAV v Bratislave reprezentoval Alexander Mušínska. Vo svojej práci, *Niekoľko poznámok k problematike výskumu Rómov na Slovensku po roku 1989*, na úvod prezentácie predstavil pracoviská a akademické inštitúcie zamerané na rómsku problematiku. Okrem konkrétneho zamerania výskumnej bázy týchto pracovísk kriticky zhodnotil aj ich limity. Na Slovensku podľa autora v súčasnosti chýba historik, ktorý by sa venoval výlučne rómskej otázke. Predstavil publikácie, ktoré vyšli k problematike rómskej národnosti. Poukázal však na nedostatok publikácií zameraných na komplexný výskum rómskej menšiny, tiež chýbajúci jazykový výskum – neexistujúce odborné periodiká, bibliografie i prehľadové práce. Posledný príspevok prvého bloku, *Demografický obraz osôb rómskej národnosti na Slovensku v sčítaní obyvateľov, domov a bytov 2011 (s dôrazom na kohortnú analýzu plodnosti)*, predniesol Branislav Šprocha (Centrum spoločenských a psychologických vied – Prognostického ústavu SAV, Bratislava). Vo svojom referáte predstavil demografický obraz populácie deklarujúcej rómsku národnosť v sčítaní obyvateľov z roku 2011, so zameraním na plodnosť žien – ich reprodukciu. Prostredníctvom tabuliek a grafov prezentoval geografické rozmiestnenie osôb rómskej národnosti, špecifiká vekovej štruktúry na základe vekovej pyramídy, rodinné stavy populačných štruktúr, podiel ženatých a vydatých, rozvodovosť. Medzi ďalšie zisťované atribúty autor zaradil vzdelanie, ekonomickú aktivitu, reprodukčné správanie, skorší štart do materstva, ako aj bezdetnosť.

Po diskusii a krátkej prestávke účastníci konferencie pokračovali v popoludňajších hodinách druhým blokom zasadnutia, ktorého ústrednou témou boli *Slováci a Maďari v zahraničí*. Úvodné slová patrili Márii Homišinovej (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Košice). Vo svojom príspevku *Sociolingvistické aspekty skúmania slovenskej minority v zahraničí (Maďarsko, Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko)* priblížila odhad počtu Slovákov žijúcich v zahraničí, spolu s číselnými hodnotami. Predstavila projekty zamerané na jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže na Slovensku, v Maďarsku, Chorvátsku, Srbsku v situačnom kontexte používania hovorových jazykov. V rokoch 2009 – 2014 riešila podobné projekty, ktorých základnou koncepciou bolo vytvoriť reálny obraz hovorenej podoby slovenského jazyka v situačnej a kontextuálnej závislosti vo vybranom prostredí. Poukázala na čiastkové ciele projektu i priebeh realizácie spontánnych rozhovorov. Druhý prezentovaný projekt mal interdisciplinárny charakter s orientáciou na slovenskú mládež, slovenský pôvod, pričom výber respondentov sa uskutočňoval na základe pohlavia, veku atď. V poradí druhá vystúpila Karin Penzěšová, v referáte *Slovenská menšina v kráľovskej Juhoslávii v rokoch 1919 – 1941. Vnútorne a zahraničnopolitické aspekty*, v ktorom vykreslila politický a spoločenský život Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1919 – 1941. Medzi vytýčené oblasti výskumu tejto problematiky zaradila politický život vojvodinských Slovákov v rokoch 1918 – 1929 ako aj ich kultúrny život v rokoch 1929 – 1941. Cieľom príspevku bolo poukázať aj na postoj vojvodinských Slovákov k vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Medzi skúmané oblasti patrila i spolková činnosť slovenskej menšiny, vznik Matice slovenskej

v Juhoslávii, vzťah vojvodinských Slovákov k Československu, spolu s ich životom v Dunajskej bánovine. Autorka príspevku sama navštívila spomínané miesta, ktoré dodnes vykazujú etnické pozostatky a obyvatelia stále udržiavajú vzťah k pôvodnej vlasti. Soňa Polónyová (absolventka Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici FHV) nadviazala na problematiku minorít v zahraničí s názvom *Prejavy národnostnej identity slovenskej menšiny v Maďarsku v druhej polovici 20. storočia*. V príspevku sa venuje otázke nových antropologických prístupov pri výskume národnostnej problematiky. Etnické národné spoločenstvo je veľmi zložitá, preto sa zamerala na slovenskú identitu v Maďarsku v druhej polovici 20. storočia. Autorka v práci prezentovala konkrétne udalosti, akými bola výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, špecifiká samotnej výmeny, ktorá má svoje miesto v kolektívnej pamäti obyvateľov. Predstavila kultúrny život slovenskej menšiny, ako aj vznik škôl zameraných na duálne vyučovanie. Na posilnenie slovenskej identity slúžili najmä symboly slovenskej tradície. Záver druhého bloku prvého dňa konferencie patrili Zlatici Sápsovej (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Košice) s témou prednášky *Politická elita v Maďarsku a zahraniční Maďari (po roku 1989)*. V prezentácii sa autorka zamerala na výskumné ústavy v Maďarsku a ich aktuálne témy o zahraničných Maďaroch, napríklad Národnopolitický výskumný ústav v Maďarsku a jeho analýzy, Výskumný ústav menšín Maďarskej akadémie vied ako aj iné. Autorka poukázala na pozitívny vzťah a veľký záujem maďarských inštitúcií o Maďarov žijúcich mimo územia Maďarska. Maďarská politická elita je skúmaná vo viacerých časových horizontoch a to: medzivojnové obdobie (1920 – 1938), obdobie od roku 1938 – 1944 a obdobie 1948 – 1989, ku ktorému existuje menší počet uverejnených prác. V príspevku kladie dôraz aj na pojmoslovie, vysvetlila politiku „maďarstva“, ako aj národnostnú politiku. Po diskusii, ktorá prebehla medzi všetkými aktívnymi účastníkmi, nasledovala „čaha vína“, na ktorú organizátori srdečne pozvali prítomných poslucháčov.

Druhý deň konferencie (15. november 2016) nasledoval tretí blok zameraný na *právne aspekty postavenia národnostných menšín*. Úvodné slovo v príspevku s názvom: *Národnostné menšiny a činnosť Ústavného súdu v rokoch 2004 – 2016* mal Ladislav Orosz (sudca Ústavného súdu Slovenskej republiky). Pri problematike národnostných menšín priblížil poslucháčom všeobecné informácie skúmanej témy. Predstavil analýzy a činnosť ústavného súdu v 90. rokoch 20. storočia a konkrétne poukázal na súdne procesy, ktoré mali zásadný význam pre smerovanie etnickej, respektíve rasovej problematiky. Analyzoval napríklad rozhodnutie ústavného súdu, ktoré súviselo s uvádzaním geografických pojmov v jazyku národnostných menšín v školských učebniciach, ďalším bol zákon o strate štátneho občianstva iného štátu. Okrem týchto prípadov spomenul volebnú korupciu, uplatňovanie zakázaných foriem volebnej agitácie – najmä v obciach s rómskou populáciou, sťažnosti ako aj trestné záležitosti najmä rómskych spoluobčanov. Príspevok dvojice autorov Reného Petráša a Jána Kuklíka (Právnická fakulta, Karlova univerzita v Prahe) s názvom *Aktuální problémy výzkumu právního postavení menšin v ČR* poukázal na význam právnych aspektov pri rozhodovaní národnostných menšín. V súčasnosti podľa Petráša, žiaľ, málo autorov (aj napriek aktuálnosti) publikuje o problematike národnostných menšín. Autor podrobne predstavil konkrétny prípad spolu s tímom odborníkov (skúšky sprievodcov v cestovnom ruchu), ktorý je momentálne v štádiu riešenia. Nechýbali tiež informácie o projekte s názvom *Ako odškodniť holokaust*. Kľúčovým aspektom sú rozdiely medzi menšinami a najmä otázky ohľadom početnosti a iné. Na záver príspevku predstavil možnosti spolupráce i návrhy nasledujúceho výskumu. Posledným príspevkom v právnej problematike bol referát *Z historie pokusů o vzdělávání slovenských dětí v ČR v mateřském jazyce* autorky Heleny Noskovej (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR). Keďže autorka pôsobí ako predsedníčka Klubu slovenskej kultúry v Prahe, pri písaní vychádzala najmä z vlastných skúseností. Ústrednou témou boli jednotlivé menšiny žijúce na území Českej republiky. Ako prvú skupinu predstavila bieloruskú menšinu, nasledovala nemecká menšina, Židia, bulharská, maďarská, poľská, rusínska, ruská menšinu a ich aktivity, spolková činnosť,

rovnako pôsobenie v historickom kontexte... Hlavným centrom všetkých menšín na území ČR je Praha. Následne sa prítomní hostia zapojili do diskusie.

Záverečným blokom druhého dňa konferencie sa stala téma Historické aspekty postavenia menšín. Príspevok *Postavení židovského obyvatelstva v českých zemích ve 20. a na začátku 21. století* predniesol Petr Bednařík (Fakulta sociálních věd, Karlova univerzita v Prahe). Priblížil pôsobenie židovskej komunity od prvej Československej republiky a zamerail sa na obnovovací proces židovskej komunity po druhej svetovej vojne až po súčasnosť. V príspevku nechýbali podrobné štatistické údaje zasadené do historického kontextu. Na židovskú problematiku nadviazal vo svojej prezentácii Michal Šmigel' (Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici) s témou *Otázky okolo židovskej otázky na Slovensku (1945 – 1953) v kontexte povojnovej národnostnej politiky*. Autor najprv predstavil slovenskú historiografiu venujúcu sa tejto téme v 90. rokoch 20. storočia. Poukázal na nedostatok historických poznatkov, ktoré nahrádzali publikácie slovenských a českých etnológov, pričom otázke povojnového židovstva bola venovaná len okrajová pozornosť. Existuje množstvo otvorených otázok okolo stavu, postavenia a situácie povojnového židovstva na Slovensku. V súčasnosti sa práve Katedra histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici zameriava na výskum tejto otázky a má aj početnú publikačnú základňu. Podrobne poukázal na projekty zamerané na riešenie židovskej problematiky a to: *Prejavy antisemitizmu na Slovensku (1945 – 1948)* a *Židovská otázka na Slovensku v rokoch 1945 – 1953*. Z nezodpovedaných otázok, ktoré čakajú na riešenie spomenul výsledky repatriácie, občianska a majetková rehabilitácia preživších Židov, podpora Izraela, židovský problém v kontexte obdobia politických procesov a iné. Výskum židovskej otázky rozdelil do viacerých fáz, ktoré doplnil tabuľkami s číselnými údajmi. Druhý deň konferencie uzavrela Petra Švardová (Historický ústav SAV/Institut INALCO Paris, Centre de Recherches Europes Eurasie) s referátom *Sovietske vojnové pamätníky a spomienkové akty víťazstva nad fašizmom*. Hlavným cieľom prezentácie bolo zobraziť sovietske pamätníky, predstaviť ich národné naratívy, a to v štyroch hlavných bodoch. Najprv ukázala spoločné miesta pamäti na základe fotografie námestia v Košiciach z roku 1945 po oslobodení sovietskou armádou. Ďalším bodom sa stala pamäť vojny a jej interpretácie opäť prostredníctvom fotografií. Nechýbali ani oslavy a spomienkové akty či pamätníky, ktoré slúžili na dodržanie tradícií a podporu moci Sovietskeho zväzu. V grafoch porovnávala početnosť návštevníkov pomníka v Oľšanoch a Slavína pri Bratislave. Posledným bodom prezentácie boli národné symboly, pri ktorých poukázala na určitú symboliku ruskej menšiny na základe aktivít „nočných vlkov“ a ich uctievanie si pomníkov, ako aj významných udalostí v dejinách.

Po diskusii a niekoľkých technických pripomienkach bola medzinárodná konferencia *Výskum národnostnej politiky a národnostných vzťahov v 20. a 21. storočí* ukončená. Z hľadiska kvality, ako aj tematického rozsahu ju môžeme považovať za úspešnú. Organizátori konferencie na čele s profesorom Štefanom Šutajom sa všetkým prítomným poďakovali. Príspevky prezentované na konferencii budú publikované v zborníku, ktorého vydanie je naplánované na druhú polovicu roku 2017.

Nikola Regináčová

KONFERENCIA REFORMÁCIA A JEJ DÔSLEDKY NA SLOVENSKU

V dňoch 2. – 4. mája 2017 sa na pôde Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave konala vedecká konferencia *Reformácia a jej dôsledky na Slovensku*. Usporiadateľom bola Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Historický ústav SAV v Bratislave, Slovenská historická

spoločnosť pri SAV a Tyrnavia – Spolok trnavských historikov. Na konferencii sa zúčastnili odborníci z viacerých vedeckých pracovísk a vysokých škôl na Slovensku a z Čiech. Konferenciu otvorila Mária Kohútová, úvodné slovo a pozdrav účastníkom predniesol rektor Trnavskej univerzity Marek Šmid, pod záštitou ktorého sa konferencia uskutočnila. Za Historický ústav SAV pozdravil účastníkov zástupca riaditeľa Peter Šoltés a v krátkosti zhrnul osobnosť Martina Luthera, nástup reformácie a rozdelenie spoločnosti z konfesijného hľadiska.

Odbornú časť konferencie otvoril svojím príspevkom *Kacíři, heretici a schismatici v stredovekom Uhorsku v zrkadle proskripčných listín* Miloš Marek (Trnavská univerzita v Trnave). V historickom exkurze poukázal na vzťah cirkvi k predstaviteľom týchto smerov od najstarších čias, ako prenikali myšlienky bogomilov, katarov, valdencov a iných odnoží cirkvi aj do stredovekého Uhorska. Tematicky na túto problematiku nadviazala Eva Frimmová (Historický ústav SAV, Bratislava) s príspevkom *Informovanosť pápežskej kúrie o heretických vplyvoch začiatkom 16. storočia* a vykreslila obdobie, v ktorom pretrvávala turecká hrozba pre Uhorsko i Európu, tiež na angažovanosť pápežskej kúrie v politických rokovaniach ohľadne vojnových konfliktov, pričom si kúria uvedomovala význam Uhorska v tomto konflikte. Autorka menovala pápežských vyslancov do Uhorska a podala ich krátke biografické portréty. Michal Bada (Historický ústav SAV, Bratislava) – *Niekoľko úvah o počiatkoch reformácie v Bratislave* poukázal na stav cirkvi v Uhorsku v období Lutherovho vystúpenia, najmä na chudobu drobného kňazstva, ktoré sa utiekalo ku krádežiam cirkevných majetkov, kláštorov a predávaniu odpustkov, čo dávalo priestor na prienik myšlienok Martina Luthera a poukázal na tvrdé postupy proti reformovaným vo vzťahu s Bratislavou. Spolu s reformáciou prenikala na naše územie výstavba artikulárnych kostolov. Miloš Dudáš (Krajský pamiatkový úrad, Žilina) predstavil vo svojom príspevku *Neznáme artikulárne kostoly* niekoľko artikulárnych kostolov evanjelického a helvétskeho vyznania postavených na Slovensku v rokoch 1681 – 1781.

Daniel Škoviera (Univerzita Komenského Bratislava, Trnavská univerzita) v príspevku *Leonard Stöckel a reformácia* priblížil významnú osobnosť kultúrneho a pedagogického života. Stöckel sa stal vedúcou osobnosťou bardejovskej školy a venoval sa zavedeniu nových vyučovacích zásad a cieľov v pedagogickom procese podľa vzoru Melanchthona. Augustiniánska rehoľa, v ktorej bol pôvodne rehoľníkom Martin Luther, bola témou príspevku *Vplyv reformácie na augustiniánske kláštory na území dnešného Slovenska* Miroslava Huťku (Katolícka univerzita v Ružomberku). V úvode charakterizoval zásady tejto rehole založenej v 13. storočí a poukázal na rozšírenie vplyvu reformácie na kláštory augustiánskej rehole najmä na území dnešného Slovenska. Lucie Storchová (Filosofický ústav AV ČR, Praha) vo svojom vystúpení *Proměny melanchthonismu u Martina Rakovského a českých humanistů: první pokus o komparativní studii* v úvode charakterizovala melanchthonizmus a filipizmus, zásady a rozdiely týchto pojmov, tiež polyhistorizmus, eschatologizmus a chronologickú schému luteránskej historiografie – *fatales periodi*. Zároveň vykreslila osobu Martina Rakovského (o. 1535 – 1579), významného humanistu pôvodom z Turčianskej stolice a jeho dielo *Libellus de partibus reipublicae et causis mutationum regnorum imperiorumque* (Viedeň 1560) z pohľadu *fatales periodi*. Generálny biskup Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku Miloš Klátik v úvode svojho príspevku *Lutherova reformácia na území dnešného Slovenska v premenách globalizácie* vykreslil proces šírenia Lutherovho učenia postavené na obnove cirkvi v rámci princípov Svätého písma a poukázal na šírenie Lutherovho učenia v Uhorsku, jeho rozšírenie najmä medzi nemeckým obyvateľstvom v slobodných banských kráľovských mestách. Vyzdvihol význam Žilinskej synody z roku 1610 a na záver predstavil viacerých popredných slovenských dejateľov 19. storočia pochádzajúcich z evanjelického prostredia. *Vplyv reformácie na zmeny v cechových združeniach remeselníkov a obchodníkov v slobodných kráľovských mestách a zemepanských mestečkách na území dnešného Slovenska v 16. až v prvej polovici 18. storočia* bol názov príspevku Tomáša Tandliha (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre).

Upriamil pozornosť na podnikanie remeselníkov a obchodníkov, ako sa združovali v cechoch aj podľa náboženského vierovyznania a aké donucovacie prostriedky boli na evanjelikov vyvíjané zo strany katolíckej cirkvi. Z písomných prameňov o kresťanstve na Slovensku do reformácie bola téma referátu Františka Oslanského (Trnavská univerzita, Trnava), v ktorom najprv predstavil tri písomné pramene zo stredoveku ohľadne heretikov, citoval z kroniky Jána z Turca pasáž o bratříkoch, zbojníkoch, až sa dotkol na základe vizitácií kláštorného života v 16. – 17. storočí. Mária Kohútová (Trnavská univerzita, Trnava) vo svojom vystúpení na tému *Postoj uhorského snemu k reformačným hnutiam v 16. a v prvej polovici 17. storočia* sa venovala zákonom uhorského snemu o prenasledovaní heretikov, keď na základe zákona z roku 1525 mali byť z kráľovstva vykorenení. Spomenula i ďalšie zákony, napr. z roku 1548, 1556, 1578 a i., ktoré sa týkali nielen heretikov, reformácie, ale aj otázky obnovenia čistoty cirkvi.

Druhý deň rokovania otvorila Silvia Haladová (Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave) príspevkom *Konfesionálne aspekty akceptovania gregoriánskeho kalendára v našom prostredí*. Závery Tridentského koncilu navrhovali reformu kalendára a tak nariadením Gregora XIII. bol roku 1582 zavedený gregoriánsky kalendár. Predstavitelia jednotlivých cirkví mali k reforme odlišné stanoviská. Prechod k novému kalendáru akceptovali katolícke krajiny, nemecké protestantské krajiny ho prijali až po roku 1700. Zuzana Ludíková (Slovenská národná galéria, Bratislava) prezentovala svojím príspevkom *Pohrebné miesta a náhrobné pamiatky krajinských hodnostárov okolo polovice 16. storočia* viaceré náhrobné tumbky a náhrobné dosky uhorských krajinských hodnostárov. Pozornosť venovala tiež autorom týchto umeleckých kamenárskych diel a spôsobu uloženia telesných pozostatkov týchto osôb aj podľa vierovyznania. Študentské peregrinácie na zahraničných univerzitách boli témou príspevku Miroslava Kamenického (Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) – *Študenti zo Slovenska na univerzite vo Wittenbergu v 16. storočí*, pričom venoval pozornosť nielen wittenberskej univerzite, ale sa dotkol aj iných nemeckých univerzít, na ktorých študovali Slováci a predstavil ich biografické portréty. Najvýznamnejším predstaviteľom reformácie v Hornom Uhorsku, ktorý zvolal v roku 1610 zákonodarnú synodu evanjelickej cirkvi, Juraj Turzo patrilo do popredného uhorského šľachtického rodu Turzo. Tünde Lengyelová (Historický ústav SAV, Bratislava) vo svojom vystúpení *Turzovci v službách reformácie* predstavila tento rod, štyri generácie najpoprednejších osobností spoločenského, cirkevného a kultúrneho života krajiny. Viliam Čičaj (Historický ústav SAV, Bratislava) vo svojom príspevku *Náboženské otázky v dobovej publicistike začiatkom 17. storočia* vyzdvihol základné tézy komunikačných médií v novoveku, pričom v rámci komunikácie významnú úlohu zohrávala kniha a novým komunikačným prostriedkom sa stávali periodiká, ktoré odzrkadľovali dejinné udalosti, a v ktorých tiež dostávali priestor reformačné prúdy. Zároveň odzrkadľovali konfesijné boje medzi evanjelikmi a katolíkmi. Jozef Meliš sa v príspevku *Aplikovanie zásady cuius regio, eius religio na príklade poddaných z Abrahámu* venoval problematike konfliktu evanjelikov s katolíkmi v obci Abrahám, okres Galanta. Terajšie územie Slovenska sa už v 17. storočí stalo domovinou mnohých evanjelikov, ktorí pre svoje bohoslužobné úkony potrebovali evanjelickú literatúru vydanú v ľudu zrozumiteľnej reči. Toto sa snažili saturovať viaceré tlačiarne. Klára Komorová (Fakulta humanistických vied Žilinskej univerzity v Žiline) vo svojom príspevku *Lutherove diela vytlačené v 17. storočí na Slovensku* vykreslila diela Martina Luthera a tiež diela iných autorov, ktoré sa opierali o Lutherovo učenie a boli vydané na Slovensku v 17. storočí, najmä v Bardejove a Levoči. Problematika Spiša sa odzrkadlila vo vystúpení Moniky Bizoňovej (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove) *Reformácia na Spiši a jej dôsledky na konfesionálnu štruktúru obyvateľstva*. V úvode predstavila národnostné zloženie obyvateľstva tohto regiónu, ktoré bolo vo veľkom zastúpení nemecké. To dalo priestor pre rýchle šírenie Lutherovej reformácie o čo sa pričínili tiež študenti, ktorí po štúdiách na nemeckých univerzitách prinášali toto učenie. Peter Kónya (Rektor Prešovskej univerzity v Prešove) príspevkom *Dva smery reformácie v Hornom Uhorsku, ich šírenie a spolužitie v 16. – 17. storočí* vykreslil konfesijné zloženie obyvateľstva v Hornom

Uhorsku v danom období podľa jednotlivých stolíc najmä so zreteľom na evanjelické a kalvínske vierovyznanie. Annamária Kónyová (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove) nadviazala tematicky na predchádzajúci príspevok a vo svojom vystúpení „*Nevídaná únia*“ *Spolužitie evanjelikov a kalvínov na Zemplíne v 16. – 17. storočí* predstavila, ako prenikal na toto územie najprv luteranizmus a potom kalvinizmus. Jozef Šimončíč (Trnava) predstavil Mikuláša Oláha a jeho snahy o založenie školy pre výchovu kňazov – *Založenie Oláhovho seminára v Trnave (1566 – 1567)*. Osobnosť polyhistora Mateja Bela sa odzrkadlila v príspevku Eriky Juríkovej (Trnavská univerzita v Trnave), ktorý mal názov *Významné osobnosti z protestantského prostredia v diele Mateja Bela*. Matej Bel ako evanjelik celý život zápasil s cenzúrou v krajine, hoci už pri príprave Notícií mal podporu od cisárskej vrchnosti, jednotlivé stolice často zdržiavali odovzdávanie pripomienok, v rukopisoch sa objavovali cenzúrne zásahy a pod. Autorka vykreslila viaceré miesta z Notícií, kde Bel uvádza osobnosti z luteránskeho prostredia a ako sa snažil vyhnúť takým osobnostiam, ktoré by mohli spadieť pod cenzúrske zásahy. *Vzťahy medzi protestantmi a jezuitmi v Skalici* predstavil Martin Hoferka (Záhorské múzeum v Skalici). Už v roku 1557 sa objavujú v Skalici evanjelici. V historickom priereze podal konfesijný stav v Skalici v 16. a 17. storočí, keď sem prišli jezuiti a s ich príchodom sa zostrili vzťahy medzi katolíkmi a evanjelikmi. Pred stoličným súdom sa často riešili aj tzv. náboženské zločiny. Miroslav Nemeč (Historický ústav SAV, Bratislava) vykreslil túto oblasť v príspevku *Zločiny proti náboženstvu pred liptovským stoličným súdom v 18. storočí*. Posledný príspevok *Perzekúcia predstaviteľov Bratskej jednoty baptistov na Slovensku v období totalitného komunistického režimu* predniesol Pavol Jakubčín (Trnavská univerzita v Trnave). V úvode predstavil genézu tejto cirkvi na Slovensku a následne jej vývoj po roku 1948, keď boli zakázané viaceré cirkvi. Na konkrétnom príklade jedného člena tejto cirkvi Júliusa Kremského vykreslil osudy človeka prenasledovaného štátnou bezpečnosťou.

Vedecká konferencia usporiadaná k príležitosti 500. výročia vystúpenia Martina Luthera, zakladateľa evanjelickej cirkvi a. v., splnila svoj účel a cieľ, odzneli na nej hodnotné a vyčerpávajúce vedecké príspevky. Mnohé podali nové výsledky výskumov a nové pohľady na témy vo vzťahu k Martinovi Lutherovi a postoje k príslušníkom tejto cirkvi v Uhorsku.

Klára Komorová

52. MEDZINÁRODNÝ MEDIEVALISTICKÝ KONGRES V KALAMAZOO, USA

Medzinárodný medievalistický kongres (International Congress on Medieval Studies) organizovaný Inštitútom medievalistických štúdií (Medieval Institute) z Western Michigan University v Kalamazoo (Michigan, USA) je najväčším kongresom svojho druhu na svete. Tento rok oslávil už svoj 52. ročník. Počas štyroch dní, od 11. do 14. 5. 2017, sa v priestoroch univerzitného kampusu stretlo vyše 3000 registrovaných účastníkov. Príspevky boli rozdelené do 574 sekcií, panelov a okrúhlych stolov. Medzi dominantné témy tento rok patrili napríklad: otázka postavenia, úlohy a významu žien v stredoveku, nové pohľady na cirkevné dejiny či komparatívne príspevky mapujúce predovšetkým oblasť Stredomoria. Značný počet príspevkov sa venoval vzťahu histórie a archeológie, ako aj „znovuobjaveným“ politickým dejinám či stredovekej literatúre (latinskej aj vernakulárnej).

Prvý deň bol venovaný vzťahu histórie a politiky v archeológii stredoveku (*Archaeology of medieval Europe: History and politics in Medieval Archaeology*). Patrick Fazioli (Mercy College) v prehľadne štrukturovanom príspevku, na základe interpretácie a dezinterpretácie historického

a archeologického výskumu, poukázal na využívanie týchto argumentov pri formovaní politickej a národnej identity v Slovinsku. Zdôraznil pritom pretrvávajúcu tenziu medzi zástancami teórie o domácom slovanskom pôvode Slovincov a dodnes populárnej takzvanej venetskej teórie spájajúcej dnešných obyvateľov s ranostredovekými Venetmi. Okrem iného poukázal aj na vplyv známeho intronizačného rituálu starých Korutáncov, ktorým sa mali inšpirovať aj americkí bojovníci za nezávislosť, menovite Thomas Jefferson. Iurie Stamati (Florida University) za zamerail na obraz Slovanov v moldavskej archeológii v sovietskej dobe. Na detailnom rozbere diela viacerých prominentných archeológov ukázal, ako bola vedecká kariéra a interpretácia dejín úzko prepojená na vzťah konkrétneho bádateľa k strane a Sovietskemu zväzu. Táto problematika, u nás dobre známa, je pre vedcov v USA stále málo poznanou kapitolou dejín 20. storočia. Na záver sekcie predniesol Matthew Smith (Florida University) zaujímavý pohľad na funkciu a význam opevnení na stredovekej Rusi na základe poznatkov súčasnej archeológie.

Vysoký záujem účastníkov vzbudil okrúhly stôl venovaný problémom spojeným s písaním akademických publikácií pre študentov (*Medievalists writing provocative and edgy short-form publications: the past imperfect series*). Piaty medievalista (Jane Toswell, Katalin Szende, Jamie Wood, Ema Miljkovic a Scott G. Bruce), v súčasnosti pišuci podobný druh publikácií, sa podelili so svojimi skúsenosťami a predostrelí viacero odporúčaní na čo sa pri písaní akademických školských kníh zamerať a naopak, čomu je potrebné sa vyvarovať kvôli zachovaniu efektivity a presnosti. Všetci spikri sa zhodli na potrebe presného vymedzenia objektu príručky pred začatím písania, nevyhnutnosti vymedzenia dostatočného času výhradne určeného na písanie danej publikácie a nakoniec na prínose plynúceho z komentárov a hodnotení práce pochádzajúcich od ľudí mimo danej disciplíny.

Druhý kongresový deň pritiahla veľkú pozornosť sekcia venovaná obrazu cisára Karola Veľkého v stredovekých nemeckých *chansons de geste* (*Medieval German Chansons de Geste: Interpretations, Reception Adaptations, Sources*). V rámci tohto panelu predstavil vplyvný americko-nemecký medievalista Albrecht Classen (University of Arizona) svoj projekt mapujúci Karola Veľkého v neskorostredovekej literatúre vo viacerých európskych krajinách a jazykoch. Jadrom Classenovho výskumu je otázka mýtu Karola Veľkého a jeho význam a interpretácia až do dnešných dní. Dve medievalistky pôsobiace na Janovskej univerzite Claudia Händl a Chiara Benati následne interpretovali obraz Karola Veľkého ako zákonodarcu a sudcu, respektíve pozoruhodný obraz jeho úspešných italských vojenských výprav, ktoré našli prekvapivo malú odozvu v neskorostredovekej epike.

Väčšina príspevkov prednesených na kongrese bola geograficky zameraná na západnú Európu a oblasť Stredomorja. Niekoľko sekcií sa však venovalo aj východnej Európe a stredoeurópskemu regiónu. Jednou z najprínosnejších bola sekcia zameraná na panovnícku moc v stredovekej strednej Európe – Uhorsko, Poľsko, České krajiny: medzi ideálom a realitou (*Rulership in Medieval Central Europe. Hungary, Poland, Bohemia: ideal and practice*). Organizátormi sekcie boli Florin Curta (University of Florida) a Mildred Budny (Research Group on Manuscript Evidence), predsedajúcim Dušan Zupka (Historický ústav SAV). Prvý príspevok predniesol Martin Wihoda (Masarykova Univerzita, Brno). Vo svojom vystúpení sa zamerail na charakter premyslovskej moci a vykonávanie vlády v tomto období. Na príkladoch z dobových prameňov ukázal, že na rozdiel od ideálu zachyteného v Kristiánovej legende a Kosmovej Kronike Čechov, sa v skutočnosti o moc a vládu delili premyslovske kniežatá a králi spoločne s najmocnejšími predákmi, slobodnými Čechmi. Druhý príspevok predniesol Paul W. Knoll z University of Southern California. Ako etablovaný znalec pomerov neskorostredovekej strednej a východnej Európy sa zamerail na komparatívny výkonu politickej, kultúrnej a právnej agendy panovníkmi v 14. storočí. Vo veľmi zaujímavovo poňatom príspevku ukázal, koľko styčných bodov a naopak, aké veľké rozdiely je možné nájsť v kultúrnej a právnej politike Ľudovíta Veľkého v Uhorsku, Kazimíra Veľkého

v Poľskom kráľovstve a Karola IV. v Českých krajinách. V následnej diskusii sa poukázalo na možnosti a limity komparácie situácie v troch stredoeurópskych krajinách. Rovnako silno rezonovala otázka kultúrnej a vzdelanostnej politiky stredoeurópskych monarchov v štrnástom storočí.

Rovnako ako na každom podobnom podujatí, aj v Kalamazoo vzbudili veľkú pozornosť sekcie venované rytierskym rádom a krížovým výpravám. Jedna z nich sa zamerala na komparáciu týchto rádov v Španielsku, Levante a Pobaltí (*Military Orders and Crusaders in Comparative Perspective: The Levant, Spain, and the Baltic Region*). Andrew Holt (Florida State College) porovnával veľmi podobné počiatky templárov s regionálnou konfraternitou z hispánskeho Belchite, pričom poukázal na viacero zhodných čŕt v procese ich formovania, vývoja a pôsobenia. James G. Schryver (University of Minnesota-Morris) sa zamerával na archeológiu vojenských rádov v Svätej zemi a konkrétne nad možnosťami novej interpretácie ich pôsobenia v tomto regióne na základe poznatkov súčasne archeológie. Najpodnetnejším príspevkom bola prednáška Gregory Leightona (Cardiff University), ktorý spojil výklad pôsobenia Rádu nemeckých rytierov v Prusku so sakralizáciou priestoru (*landscape sacralization*). Jeho hlavným zdrojom bola kronika Petra z Dusburgu.

Silne zastúpené boli na kongrese v Kalamazoo panely venujúce sa karolovskému obdobiu a predovšetkým karolovským politickým a kultúrnym dejinám. V rámci špeciálneho výskumného projektu Visions of Community (VISCOM) zastrešeného Viedenskou univerzitou sa v Kalamazoo konali viaceré sekcie venované vzťahu politiky a emócií v karolovskom období v sérii prednášok nazvaných *Dvanásť nahnevaných Karolovcov* (*Twelve angry Carolingians*). V časti venovanej manažmentu hnevu (*anger management*) Rutger Kramer (Rakúska akadémia vied) porovnával obraz hnevu v politickom a spoločenskom konaní na základe diela dvoch opátov Benedikta z Aniane a Adalharda z Corbie. Poukázal na časté prejavy hnevu v politickom diskurze odohrávajúcim sa na karolovskom dvore. Jeho zdrojom bolo neustále napätie, rivalita a konkurencia jednotlivých skupín a členov karolovského dvora. Irene van Renswoude (Huygens Institute), v jednej z najlepšie podaných a najprecíznejšie zostavených prednášok celého kongresu, predostrela plejádu invectív, urážok a osočovaní použitých vo vzájomnom spore dvoch karolovských prelátov Florusa z Lyonu a Amalaria z Metz. Diskreditačná kampaň vedená dlhé roky Florusom z Lyonu v mnohom pripomínala moderné politické kampane. V podobnom duchu sa niesol aj príspevok Thomasa A. Greena (University of Texas A&M), ilustrujúci hnev ranostredovekého exegétu na príklade diela Haima z Auxerre.

Ďalší blok panelu o karolovských emóciách sa venoval výskytu hnevu v kombinácii so sklamaním. Carine van Rijn (Utrecht University) kontemплоvala o ponímaní hlúposti v karolovskom intelektuálnom diskurze, predovšetkým v diele slávneho básnika Theodulfa z Orléans. Dôraz pritom kládla na rozlišovanie medzi samotnou prirodzenou hlúposťou (*stultitia*) a vedomou a zákerou zlomyseľnosťou (*nequitia*). Valerie L. Garver (Northern Illinois University) interpretovala postoj Alkuina z Yorku voči oblečeniu a móde jeho súčasníkov na karolovskom dvore, zatiaľ čo Max McComb (Cornell University) uvažoval nad hnevom a sklamaním v prameňoch napísaných Hildemarom z Cobie a opisujúcich telesné trestanie nehodných kňazov. V posledný deň kongresu rezonovali aj príspevky o strednej a východnej Európe. Pavlína Cermanová (Centrum mediévistických štúdií Praha) prednášala o zabudnutých českých bekyniách a Florin Curta (Florida University) o rozšírení hlinených panvíc a pita chleba na základe vykopávok od Španielska po východnú Európu.

Počas kongresu sa konali dve plenárne prednášky, ktoré sa tešili najväčšiemu záujmu. Jednu z nich predniesol Chris Wickham (Oxford University), ktorý sa zamerával na nové poňatie hospodárskych dejín stredovekého Stredomorja (*The Donkey and the Boat: Rethinking Mediterranean Economic Expansion in the Eleventh Century*). Wickham navrhol prehodnotiť súčasné názory na obchodnú expanziu predovšetkým v jedenástom storočí na základe nových pramenných a ar-

cheologických dokladov z Egypta, Itálie, Sicílie a iných miest v Stredomorí. Podľa Wickhamovej konklúzie boli dvomi najrozšírejšími dopravnými prostriedkami v tejto dobe – a s rovnako významným postavením – loď a somár. Druhá plenárna prednáška profesora Leora Haleviho (Vanderbilt University) predstavila stredoveké a moderné interpretácie posvätného práva v islame (*Artifacts of the Infidel: Medieval and Modern Interpretations of the Sacred Law of Islam*).

Medzinárodný medievalistický kongres v Kalamazoo je dlhodobo najväčším vedeckým podujatím vo svojom odbore s viac než 50-ročnou tradíciou. Inštitút medievalistických štúdií na Western Michigan University je garantom vysokej profesionality a kvality kongresu. Úroveň príspevkov je v drvivej väčšine vysoká, aj keď príležitosť dostávajú každoročne aj doktorandi a talentovaní študenti magisterského stupňa. Väčšina účastníkov pochádza z amerických a západoeurópskych univerzít a vedeckých pracovísk, čomu zodpovedá aj geografické zameranie príspevkov. Gros prednášok rozoberalo pramene a udalosti spojené s Francúzskom, Nemeckom a Britskými ostrovmi. Pomerne veľký počet prednášok sa venoval aj Itálii a Španielsku. Z toho vyplýva aj tematické a metodologické zameranie príspevkov, neraz pojednávajúcich o témach a používajúc prístupy v strednej a východnej Európe v podstate neznáme. Prednášky sa zameriavali na v západnom svete populárne okruhy ako sú postavenie žien v stredoveku, komparatívne dejiny, komunikácia, emócie a podobne. Spoločenské a politické dejiny rezonovali predovšetkým v príspevkoch snažiacich sa uchopiť tieto okruhy z novej perspektívy alebo prinášajúce iný pohľad na tradičné pramene. Evidentná bola aj vysoká interdisciplinarita väčšiny príspevkov. Vďaka prítomnosti viacerých medievalistov zo strednej a východnej Európy, či ich amerických kolegov venujúcich sa tomuto regiónu, rezonovali aj príspevky zamerané na východnú časť Európy. Účastníci kongresu tak opakovane ocenili veľmi prínosné sondy na témy ako panovnícka moc v stredovekej strednej Európe, vzťah histórie a archeológie, moderné využitie stredovekej histórie v postkomunistických krajinách, mestská zbožnosť na periférii západného sveta, či o (osobných, pracovných, intelektuálnych) sieťach (*networks*) v strednej Európe. Na rozdiel od svojho európskeho pendantu – medzinárodného medievalistického kongresu v britskom Leeds – sa kongres v Kalamazoo nešpecifikuje na určitý tematický okruh. Účastníci kongresu tak každoročne predstavujú výsledky špičkového výskumu vo všetkých možných formách a odtieňoch, ktoré súčasná medievalistika ponúka.

Dušan Župka

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

MGR. ANGELIKA HERUCOVÁ: PALATÍNI ARPÁDOVSKÝCH KRÁĽOV

Obhajoba sa konala 6. júla 2017.

Školiteľ: prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.

Oponenti: prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD., Mgr. Peter Bystrický, PhD.

Školiace pracovisko: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

Dizertačná práca sa venuje výskumu dejín Uhorského kráľovstva v stredoeurópskom kontexte v období približne od roku 1000 do roku 1301, čiže za vlády dynastie Arpádovcov. Predmetom prezentovaného výskumu boli palatíni – vysoko postavení kráľovskí hodnostári z radov najvyššej, prevažne domácej, šľachty. Cieľom výskumu bolo na konkrétnych príkladoch a analýze vybraných zmienok v prameňoch priblížiť rôzne aspekty toho, kto bol palatín, a to v rôznych obdobiach z hľadiska zachovaných zákonov/kráľovských nariadení, jeho súdnej moci, účasti na politickom dianí v kráľovstve a mimo neho, ale aj kariéry šľachtica.

Práca je rozdelená na deväť kapitol. Po úvode a metodologických otázkach nasledujú kapitoly v chronologickom slede venované porovonaniu kráľovských dvorov v strednej Európe a charakteru postu palatína v ich rámci, palatínom ranouhorských kráľov a nariadeniam o nich v zákonníkoch 11. a 12. storočia, palatínom do začiatku 13. storočia, palatínskym listinám a pečatiam, súdnym právomociam palatína, trestom a jeho príjmom. Problematikou palatínov od začiatku 13. storočia sa zaoberajú nasledujúce kapitoly, v ktorých bola venovaná pozornosť viacerým palatínom aj konkrétne, napríklad Dionýzovi de Türje alebo Rolandovi Ratoldovi. Posledná časť práce sleduje rozvrat kráľovskej autority na konci storočia a palatínov v tomto období. V závere práce je rozsiahla prehľadná tabuľka palatínskych listín a obrazová príloha.

V príbehu prvých troch storočí existencie Uhorského kráľovstva prešla hodnosť palatína značným vývojom, na ktorého konci bol úrad uhorského palatína „špecifickou a unikátnou inštitúciou“. V 11. storočí bol palatín integrálnou súčasťou dvora, kde bol hlavne sudcom. Mal na starosti kráľovskú pečať. Jeho kompetencia súdiť a predvolávať pred súd bola podmienená jeho prítomnosťou pri kráľovi, ale mal právomoc súdiť konkrétne skupiny aj samostatne. V ranom období sú zmienky o palatínoch v Zákonníkoch kráľov sv. Ladislava a Kolomana a ich mená sa dajú nájsť v subskripciách listín. V rámci kronikárskych príbehov sa palatíni väčšinou vyskytujú buď na čele vojska, kde bojujú za kráľa/v jeho záujme alebo naopak, ako menovaní a čelní predstavitelia šľachtickej opozície voči kráľovi.

Niekedy na konci 12. storočia začal palatín súdiť aj bez prítomnosti kráľa. Stal sa samostatným sudcom, plne schopným zástupcom kráľa a oddelil sa od dvora. Palatíni boli súčasťou súdneho systému v Uhorsku a využívali tie isté metódy, prostriedky a požívali tie isté výhody ako ostatní sudcovia. Vysielali predvolania prostredníctvom pečate (billogu) a spolupracovali s kráľovskými sudcami, bilótmami. Využívali pristaldov, ktorí prípady vyšetrovali a dosvedčovali v ranom období. Neskôr ich nahradili *homines regii*, v palatínovom prípade *homines palatini*, a spolupracovali s hodnovernými miestami. S príchodom trendu spisomňovať začali palatíni vydávať listiny a spečaťovať ich vlastnou (individuálnou alebo rodovou pečaťou).

V mnohých prípadoch palatíni viedli oddiely v bitkách alebo stáli na čele kráľovského vojska. To nebolo súčasťou palatínskych povinností, ale vždy z poverenia kráľa. Šľachtici, ktorí sa stali palatínmi, patrili k najmocnejším v krajine už predtým a vojsko viedli vďaka tým istým okolnostiam, pre ktoré sa stali palatínmi – vychádzali z pozície moci a boli blízki kráľovi.

V 13. storočí množstvo prameňov, ktoré umožňujú výskum palatínov, exponenciálne stúplo. Zlatá bula Ondreja II. čiastočne definovala jeho kompetencie a povinnosti, palatínske súdne rozhodnutia dokresľujú zvyšok. Za Ondrejovej vlády a hlavne za vlády Bela IV. sa dá sledovať celoživotná kariéra šľachticov, ktorí hodnosť zastávali. Z nej vyplývali značné príjmy, ktoré nie sú nikde jasne formulované, ale z rôznych náznakov a listín sa dajú doložiť.

Po smrti Štefana V. v roku 1272 došlo k rozpadu autority kráľa a najvyššia šľachta začala post palatína (a iné kráľovské úrady) zneužívať vo svoj prospech. Oligarchovia, ktorí si rozdelili vládu v krajine, tým dodávali legitimitu svojmu postaveniu. Posledný arpádovský kráľ Ondrej III. v snahe obmedziť ich moc vydal nariadenia, ktoré dodali právomoci komitátom. Palatín prestal byť samostatným sudcom, ktorým bol minimálne posledných sto rokov, a mal súdiť už len v prítomnosti a spolu so zástupcami šľachty.

ERRATA:

V *Historickom časopise* č. 2/2017 na s. 321-335 bol uverejnený článok Jozefa Vozára pod názvom *Začiatky pestovania právnej vedy na Slovensku: Ste výročie založenia Právneho obzoru a prvé osobnosti slovenskej právnej vedy*. Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu APVV-15-0456: *Dlhodobé a recentné tendencie vývoja pozitívneho práva vo vybraných odvetviach právneho poriadku*.

KEĎ SA BLÍZKY STÁVA SPOMIENKOU... ZA PROMOVANOU HISTORIČKOU NATÁLIU KRAJČOVIČOVU, CSC.

V pondelok 24. apríla 2017 nás nečakane opustila vynikajúca slovenská historička, obľúbená kolegynia a pre mnohých aj milá priateľka promovaná historička Natália Krajčovičová, CSC.

Natália Krajčovičová, rodená Sobinová sa narodila 22. septembra 1936 v Bratislave. Detstvo prežila s rodičmi v Modre. Jej matka Mária Sobinová, rodená Okáli bola riaditeľkou dievčenskej školy v Modre a otec Nikolaj bol poľnohospodársky inžinier. Sobinovci sa po skončení druhej svetovej vojny presťahovali do Bratislavy, kde Nataša v roku 1954 maturovala. V rokoch 1954 – 1959 študovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave históriu, s ktorou sa spriatelila natoľko, že jej zostala verná po celý život. Po absolvovaní štúdia krátko pôsobila na mieste kustódky v Mestskom múzeu v Bratislave. Pritáhovala ju však vedecká práca a preto zmenila pôsobisko. V rokoch 1962 – 1965 absolvovala vedeckú prípravu na Filozofickom ústave Slovenskej akadémie vied. Po obhajobe kandidátskej dizertačnej práce pôsobila v rokoch 1968 až 2016 v Historickom ústave SAV. Jej vľúdny, priateľský prístup ku kolegom a kolegyňiam, ochota pomôcť a konzultovať otázky historickej vedy (a nielen tie) napomáhali tvorivej, kolegiálnej atmosfére na oddelení Novších dejín HÚ SAV, ktorého bola v rokoch 1990 – 1998 vedúcou.

Počas svojej plodnej, bezmála 50-ročnej vedeckej kariéry sa zameriavala na dejiny Slovenska v rokoch 1918 – 1938 s chronologickými presahmi do povojnového obdobia v československom a stredoeurópskom kontexte. Kľúčovými témami jej vedeckej práce bolo začleňovanie Slovenska do Československa v súvislosti s politickým systémom, stranícko-politickým životom, verejnou správou, kultúrou, hospodárstvom a poľnohospodárstvom. Výsledky zaznamenané v štúdiách, v článkoch, v kolektívnych monografiách a monografiách sa stali súčasťou základu erudovaného poznania moderných dejín Slovenska.

Už v dizertačnej práci *Politika Slovenskej národnej strany v rokoch 1918 – 1925* (1967) priblížila programové profilovanie národnárov, ich úsilie o zapojenie sa do politiky a autonomistické predstavy národnej strany na riešenie postavenia Slovenska v Československu. Tvorba Natálie Krajčovičovej obsahuje desiatky štúdií, ktoré sú nesporným prínosom v objasňovaní nosných tém slovenských dejín, napr. štúdie *Slovenská národná rada roku 1918* (1969), *Kritika a prejavy odporu voči realizácii pozemkovej reformy v 1. polovici 20. rokov* (1989), *Slovenská politika a jej úsilie o decentralizáciu výkonnej moci počas I. ČSR* (1993), *Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920 – 1926* (1993), *Českí zamestnanci v štátnych službách na Slovensku v prvých rokoch po vzniku Československa* (1999), *Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR* (1999), *Kľúčové momenty v orientácii a pôsobení agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918 – 1938* (2000), *Program a ciele slovenského agrarizmu v diele Milana Hodžu* (2002), *Hranice prvej ČSR a pozemková reforma* (2004), *Agrárna demokracia v diele a politike Milana Hodžu* (2008) a mnohé ďalšie práce.

V monografii *Slovensko na ceste k demokracii* (2009) Natália Krajčovičová riešila viaceré zložité problémy, ktoré sa prejavili hneď po vzniku Československa. Popri syntetizujúcom pohľade na prvé roky existencie republiky, na ideové a programové smerovanie slovenskej politiky analyzovala väčšinu zásadných problémov súvisiacich so zmenami v administratíve, v personálnom a finančnom zabezpečení Slovenska. Pozornosť venovala aj vybraným protagonistom tohto diania: Vavrovi Šrobárovi, Milanovi Hodžovi a Jurajovi Slávikovi – slovenským reprezentantom na postoch ministrov, popredným predstaviteľom agrárneho hnutia.

Vytvorila viaceré biografické portréty osobností, ktoré zohrávali na Slovensku a v Československu od jeho vzniku až po rozpad ČSR dôležitú ideovú a politickú úlohu. Svojím poznaním osobností obohatila aj kolektívne monografie, opäť uvádzané výberovo napr. *Muži de-*

klarácie (1991), *Do pamäti národa* (2003). V biografickej monografii *Emil Stodola: džentlmen slovenskej politiky* (2007) sa doktorka Krajčovičová zaoberala životným príbehom a dielom jedného z popredných predstaviteľov slovenskej politickej scény na prelome 19. a 20. storočia. Venovala sa politikovi, ktorého úsilie bolo zamerané na realizáciu vízie budúcnosti Slovenska v duchu modernej, demokratickej, slobodnej a kultúrnej krajiny pri rešpektovaní právnych noriem, čo bolo, dovoľm si povedať blízke tiež mysleniu doktorky Krajčovičovej.

Natálii Krajčovičovej, jednej z najfundovanejších medzi slovenskými historikmi, a jej dielu patrí nesporne popredné miesto v slovenskej historiografii. Verím, že spomienky na Natašu, ako sme doktorku Krajčovičovú kamarátsky oslovovali, zostanú v pamäti všetkým, ktorých život obohatovala svojou prítomnosťou.

Češť jej pamiatke!

Eubica Kázmerová

ODÍŠIEL HISTORIK NAJNOVŠÍCH SLOVENSKÝCH DEJÍN JOZEF ŽATKULIAK (* 1954 – † 2017)

PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc. zomrel po ťažkej chorobe 7. júla 2017 vo svojom rodisku Ružomberku. Patril k profilujúcim historikom najnovších slovenských dejín po roku 1945. V tomto období sa venoval viacerým témam, osobitne však výskumu politického systému a štátoprávnym otázkam vzťahu Čechov a Slovákov.

Jozef Žatkuliak bol kmeňovým pracovníkom Historického ústavu SAV od roku 1979, keď absolvoval Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Krátko po skončení štúdiá získal na fakulte titul PhDr. (1982) a roku 1984 obhájil na ústave titul kandidáta vied (CSc.). Nasledujúce roky sa kvalifikačným postupom zaradil medzi jeho vedúcich vedeckých pracovníkov.

Diapazón odborného výskumu Jozefa Žatkuliaka a jeho výstupov bol široký. Publikoval množstvo vedeckých textov, intenzívne sa venoval sprístupňovaniu dokumentov z najnovšieho obdobia slovenských dejín, mal mimoriadne bohatú odborno-popularizačnú činnosť a ako historik sa angažoval vo verejných inštitúciách a organizáciách.

Svoju prvú väčšiu prácu po roku 1989 (*V mene zákonov a proti občanom? Trestno-správna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957*) publikoval roku 1994. Ako odborný externý poradca Parlamentného inštitútu Národnej rady SR (1997 – 2001) uverejnil z najnovších dejín verejnej správy na Slovensku ďalšie práce (napr. *Stručná história národnej rady*, 2001; *Prehľad predstaviteľov národnej rady v rokoch 1848 – 2002*, 2001; *K dekrétom E. Beneša a k nariadeniam Slovenskej národnej rady vo vzťahu k súčasnosti*, 2000). Tematike NR SR sa venoval aj v neskorších rokoch. Ako zostavovateľ kolektívnych monografií či zborníkov a ich spoluautor uverejnil mnohé texty založené na inovatívnych archívnych výskumoch (napr. *Národná rada v kontexte slovenských dejín. 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady*. Ed. J. Žatkuliak, 1999).

V druhej polovici 90. rokov začal Jozef Žatkuliak intenzívny archívny výskum ku svojej životnej vedecko-výskumnej téme – dejinám štátoprávneho vzťahu Čechov a Slovákov. Jeho chronologický záber pokrýval obdobie od roku 1945 až po rozdelenie československého štátu 1. januára 1993. Výsledky zverejnil v početných vedeckých štúdiách a monografických kapitolách, v ktorých sledoval hlavne proces prípravy ústavných zákonov o česko-slovenskej federácii, vývojové tendencie, ktorými táto problematika prešla v rokoch tzv. normalizácie (70. a 80. roky) a tiež proces rozpájania československej federácie v rokoch 1990 – 1992. Mimoriadnym prínosom Jozefa Žatkuliaka sú v tejto súvislosti zbierky dokumentov určené nielen historikom, ale aj všetkým záujemcom o dejiny. Roku 1996 vyšiel tlačou *Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968. Federalizácia česko-slovenského štátu 1968 – 1970*. Práca bola súčasťou projektu *Edice Pramenů k dějinám československé krize v letech 1967–1970* (ako diel 5/1). Členom jej edičnej rady bol Jozef Žatkuliak od roku 1991. V rozpracovanej a rozšírenej podobe vyšla zbierka aj roku 2011 (*Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie: september 1968 – december 1970. Dokumenty*). Ďalším obdobím, ktoré ako autor a editor pokrýval vydávaním dokumentov a prameňov, bolo záverečné obdobie česko-slovenskej federácie (*November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*, 1999; *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti: výber dokumentov a prejavov november 1989 – december 1992*, 2002 a pod.). Spolu s Ivanom Lalahom vydal aj vysoko cenenú prácu *Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963 – 1992* (2002), za ktorú získal striebornú medailu Alexandra Dubčeka (Spoločnosť A. Dubčeka, 2002).

Celú publikačnú činnosť J. Žatkuliaka si možno prezrieť na <http://www.portaro.eu/husav/authorities/79770>.

Jozef Žatkuliak sa s výsledkami svojej práce neobracal len na odborníkov doma i v zahraničí, ale patril aj k známym popularizátorom historickej vedy na Slovensku. Participoval na množstve odbornovo-popularizačných prác, okrem iného aj na dvojdielnej autorskej *Kronike Slovenska* a na slovenskej verzii *Kroniky 20. storočia*. Bohatá bola najmä jeho novinová a časopisecká tvorba, kde uverejnil desiatky erudovaných článkov o udalostiach a osobnostiach moderných slovenských dejín a viaceru novinových seriálov. Často kompetentne vystupoval v televízii a v rozhlase. Najmä za svoju popularizačnú činnosť získal viaceru cien Slovenskej akadémie vied a Literárneho fondu.

Slovenská obec historikov v ňom mala aktívneho zástupcu v Odborných komisiách vlády Slovenskej republiky a vlády ČSFR pre analýzu udalostí rokov 1967 – 1970 (člen obidvoch komisií 1991 – 1994). Pozitívne bola hodnotená jeho činnosť v už zmienenom Parlamentnom inštitúte Národnej rady SR a intenzívne sa angažoval aj v práci Spoločnosti A. Dubčeka.

Podobne aktívne vystupoval Jozef Žatkuliak aj na materskom ústave, kde bol istý čas jeho vedeckým tajomníkom a vedúcim oddelenia najnovších dejín. Pracovisko bolo jeho druhým domovom a do posledných chvíľ sa intenzívne zaujímal o jeho život a premýšľal o témach, ktoré by bolo potrebné skúmať.

Česť jeho pamiatke!

Edita Ivaničková

POKYNY PRE AUTOROV

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe anonymných lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady *Historického časopisu* autorov upovedomíme. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do *Historického časopisu* odovzdávajúte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56. ISBN.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s. ISBN.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202. ISBN.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s. ISBN.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s. ISBN.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. *Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945*. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317. ISBN.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244. ISSN.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetly (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie:

Historický časopis, Historický ústav SAV, P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

IČO vydavateľa: 00 166 944

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@gmail.com

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovskej stránke časopisu

Dátum vydania: august 2017

CONTENTS

Methodology and Historiography

- Hruboň, Anton: "A History of the Historians". Career Ups and Downs of Historians from the Faculty of Education in Banská Bystrica in the Context of the Liberalization and Normalization after the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia 385

Articles

- Sedláček, Peter: The economic activity of the City Chamber in Bratislava on the basis of analysis of the chamber books of the city of Bratislava from the period 1434 – 1528 411
- Kollárová, Ivona: The secret book trade after the outbreak of the Great French Revolution. Symptoms of the latent history of communication 445
- Letková, Alexandra: Jan Antonín Baťa – The Fate of a Businessman in postwar Czechoslovakia 471
- Borza, Peter: The Greek Catholic Church and the Jews in Slovakia in 1939 – 1945 493
- Berlanský, Matej: The conceptual content of the celebrations of the 20th anniversary of the Uprising 515

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Methodik und Geschichtsschreibung

- Hruboň, Anton: „Die Geschichte der Historiker“. Karriere Hochs und Tiefs der Historiker aus der Pädagogische Hochschule in Banská Bystrica im Kontext der Liberalisierung und Normalisierung nach dem Warschauer Pakt-Invasion der Tschechoslowakei 385

Studien

- Sedláček, Peter: Die Wirtschaftsführung der Stadtkammer in Bratislava. Auf Grund der Analyse der Kammerbücher der Stadt Bratislava aus den Jahren 1434–1528 411
- Kollárová, Ivona: Geheimes Buchgeschäft nach dem Ausbruch der Großen französischen Revolution. Symptome der latenten Geschichte der Kommunikation 445
- Letková, Alexandra: Jan Antonín Baťa – das Schicksal des Großunternehmers in der Tschechoslowakei der Nachkriegszeit 471
- Borza, Peter: Riechisch-katholische Kirche und die Juden in der Slowakei, in den Jahren 1939–1945 493
- Berlanský, Matej: Der Gedankeninhalt der Feier des 20. Jahresjubiläums des Aufstandes ... 515

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

HISTORICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: histcaso@gmail.com

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Katarína Hradská, Ivan Kameneč, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Tünde Lengyelová, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel, Dušan Škvarna

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Peter Haslinger (Marburg), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Martin Schulze Wessel (München), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná, jazyková a grafická redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza päťkrát ročne. Historický časopis je indexovaný a citovaný od roku 1968 v databázach Arts & Humanities Citation Index, Current Contents, Web of Science a v databáze Scopus od roku 2002. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciam.

Evidenčné číslo: EV 3084/09

IČO: 00 166 944

Distributed by SAP – Slovak Academic Press s.r.o., Bazová 2, 82108 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON & SAGNER GmbH, Heßstraße 39/41, 80798 München (Germany)

© Historický ústav SAV, august 2017